

8a

10.241

0531x

.....
10.241

OSZK

8a

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

BUDAPEST SZÉKESFŐVÁROS VÁROSTÖRTÉNETI MONOGRAFIÁI
VIII.

HORVÁTH HENRIK

ZSIGMOND KIRÁLY
ÉS KORA

KÖNIG SIGISMUND UND SEINE ZEIT

92 KÉPPEL

ZSIGMOND KIRÁLY HALÁLÁNAK 500 ÉVES ÉVFORDULÓJÁN

KIADJA

BUDAPEST SZÉKESFŐVÁROS – 1937

10.241 / 8 a

ORSZÁGOS SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁR
1968/R I. évtár

FELELŐS KIADÓ: HORVÁTH HENRIK

TARTALOM

BEVEZETÉS	1
1. ZSIGMOND ÉS KORA.....	9
2. UDVARTARTÁS ÉS LOVAGVILÁG	29
3. ZSINATI MOZGALMAK ÉS SZELLEMI KULTÚRA	69
4. HELYRAJZ ÉS ÉPÍTÉSZET.....	101
5. ÁBRÁZOLÓ MŰVÉSZETEK.....	127
6. IPARMŰVESSÉG.....	163
7. KITEKINTÉS.....	201
DEUTSCHER AUSZUG.....	211
KÉPEK JEGYZÉKE	243
VERZEICHNISS DER TAFELN.....	245

A péld

ZSIGMOND KIRÁLY ÉS KORA

LEISZMOND KIRÁLY ÉS KORA

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

BEVEZETÉS

E munka Luxemburgi Zsigmond német-római császár és magyar király budai udvartartásának rajzában a magyar késői középkor keresztmetszetét szeretné adni. Történetírásunknak ebben a műfajban nagyszerű mintaképe van Csánky Dezső munkájában, mely Hunyadi Mátyás udvarát festi le. E mű ihlette meg Fogel Józsefet is, II. Ulászló és II. Lajos udvartartásának jeles monografusát. Kísérletünk az említett munkáktól abban különbözik, hogy a kultúrtörténeti szemponton kívül elsősorban a művészettörténeti módszert alkalmazza, amivel utalunk is könyvünk nyilvánvaló hiányaira. A politikai, pragmatikai, alkotmány- és jogtörténeti problémákat alig érinti, a gazdasági vonatkozásokat csak szórványosan, kizárólag a művészi és kulturális jelenségekhez való kapcsolatukban tárgyalja. Ezek a kapcsolatok azonban eléggé szorosak voltak. A késői középkori műformáknak különleges gazdasági stílus felel meg, melyek megismeréséhez a művészettörténeti kutatás eredményei lényegesen hozzájárulhatnak. Sőt éppen ezeknek a különféle területeknek összefonódásából tárul elénk a középkori élet töretlen egysége. Az ada-

tokban és emlékanyagban tátongó fájdalmas hézagok miatt sajnos legtöbb esetben csak mozaikszerű képről lehet szó; a nagy összefoglaló körvonalak meghúzása felette nehéz. A címhez méltó teljes képet épp ezért nehezen lehetett elérni. Olykor más, magyar vagy külföldi város-történetekből szerzett analógiát kellett segítségül hívni, hogy egyes művészeti vagy szellemi jelenségnek az adathiány miatt megcsönkült képét kikerekítsük. Ez a kivezető út szinte magától kínálkozott, hiszen olyan korról van szó, melynek legbensőbb, legjellemzőbb lényege éppen kozmopolitizmusában rejlett.

Zsigmond király és császár életét az 1400-as év két, majdnem egyenlő részre osztja. A kor eseményeiben való tevékeny részvétele a XIV. század utolsó két évtizedére és a következőnek majdnem négy teljes évtizedére esik. Azok a kísérletek, melyek e korszak szellemi és művészi arculatát szerény regionális és nemzeti kereteken belül próbálják megrajzolni, elérhetetlenül magas mintakép lidércnyomása alatt állanak: J. Huizingának »A középkor ősze« című műve ez.

E korszak élete és szellemisége iránti érdeklődésem még abba az időbe nyúlik vissza, mikor mint a római Magyar Történelmi Intézet tagja, néhány adalékot tettem közzé e probléma olasz-magyar vonatkozásaihoz. (Siena ed il primo rinascimento ungherese, Una veduta di Veszprém, Contribuiti al problema di Masolino.) Már akkor érlelődött bennem az a terv, hogy Zsigmond korának szövevényes kultúrtörténelmi hátterét külön könyvben megrajzoljam. A Napkelet c. folyóirat 1930-as évfolyamában meg is jelent ennek a még megíratlan munkának egy fejezete vagy inkább vázlata »Zsinati kultúra és lovagvilág« címén. Úgy tűnik még ma is nekem, mintha ez a két fogalom adná a Zsigmond-kor arcélének sajtószerű vonalát. Az említett cikkben beharangozott »Zsigmond király budai udvartartása« c. könyvem hosszú késésének legfőbb oka, hogy közben Huizinga művének második kiadása került utamba és fáradozásaimnak más, átfogóbb igazodást adott. Így tehát a közben megjelent nagyobb munkáim is (Buda a középkorban, A budai pénzverde művészettörténete a későbbi középkorban, Budai kőfaragók és kőfaragójelek) bizonyos vonatkozásban csak terjedelmesebb előmunkálatok e hhez a témához, melyekből itt-ott egész bekezdéseket átvehettem.

Annyi bizonyos, hogy ennek az erjedő kornak jelenségei nem könnyen hozhatók közös szellemtörténelmi nevezőre. A legcsábítóbb nevekkal jelölt megjelenési formák is annyira eltérnek egymástól, hogy az adatok és módszerek őszintén bevallott szegénysége jobban tisztázza a helyzetet, mint erőltetett elméletek és feltevések sora. A látszólagos káosz tehát közelebb áll a valósághoz, mint a feltételezett kozmos. Rengeteg még a teendő az adatgyűjtés terén is, úgy, hogy ez az összefoglalási kísérlet talán még korainak látszik. Viszont nem lehetett a már közzétett anyag átkutatásával és megrostálásával addig várni, míg valamennyi okmányt és regesztát publikálják. A kiadatlan anyagból legnagyobb

hasznát vettem a Fejérpataky László által kezdeményezett Zsigmondkori okmánytárnak, melyet a Magyar Tudományos Akadémia őriz és a Székesfőváros megbízásából Csánky Dezső vezetése alatt megindult »Budapest történetének okleveles emlékeinek«. Hálásan köszönöm elsősorban Budó Jusztin székesfővárosi főlevéltárnok úrnak, hogy ezt a fontos kútfőgyűjteményt áttanulmányozhattam. Helyrajzi anyagát Gárdonyi Albert hivatott tolla éppen legújabbban foglalta össze.¹⁾ A törökországi adólajstromok feldolgozása, melyen Fekete Lajos fáradozik, e tekintetben még sok hiteles támponttal és új adattal biztat. Kultúrtörténeti szempontból nem mellékes, hogy mily reális keretben játszódtak le a következő fejezetben tárgyalt események és jelenségek. A keret ebben az esetben is, mint minden jól komponált képnél az összehatásnak egyik lényeges része. Baj, ha a korjelenségek szegénységük miatt elvesznek a túl tágra szerkesztett keretekben vagy pedig zsúfoltságuk szétrepeszti a szűk határokat. Ha e helyrajzi rekonstrukcióban néha jelentékeny hézagok tátonganak, főleg arra vezethető vissza, hogy készakarva tartózkodtunk attól, hogy a meglevő feltevéseket hasonlóan bizonytalan új érvekkel pótoljuk. Csábító, de nem irigyléreméltó kísérlet, hogy az aratók után a kéveköttők szerény munkájára vállalkoztunk. A speciálista bizonyos ponton talán fölényt érezhet a szerzővel szemben. Mégis, az itt megkísérelt szintézis esetleg bebizonyítja, hogy a kulturális történet különböző részterülete kölcsönös megvilágításra, kiegészítésre alkalmas, sőt egyenesen hivatott arra, hogy a siker esetén a jövő kutatás biztosabb orientációját elősegítse.

A középkor életformái, így művészeti kifejezési lehetőségei iránti érdeklődés az utóbbi időben észrevehető módon megnövekedett. Korunk szellemi alkatát jellemzi a renaissance-szal kezdődő, illetve általa megalapozott individualizmussal szembeni idegenkedés. Világnézet vagy politikai pártállás szerint ezt a tényt haladásnak vagy dekadenciának lehet minősíteni. Az élesebben látók előtt azonban nem lehet titok, hogy a végletek ez esetben is találkoznak. Lényegében ugyanaz, ha az életnek újabb kötöttsége felé haladó irány régi hieratikus vagy közjogi elvekből vezethető le, vagy pedig csak látszólag új, autoritatív vagy kollektivistá elméleteken alapszik. A liberálizmus világtörténeti tragikuma éppen abban áll, hogy egész szellemi alkatánál fogva mindkét oldal felé egyre több területet volt kénytelen átengedni. Erre a tényre műveltségi fok, pártállás vagy kedvtelés szerint különböző módon reagálhatunk, a középkor életproblémáival foglalkozó irodalom hatalmas növekedése amellet szól, hogy az egyéniség és a közösség szellemi, vallási, politikai, gazdasági vagy szociális kötöttsége korunk érdeklődésének központi kérdésévé vált. Nemzeti és kollektivistá diktatúrák között e tekintetben csak árnyalati különbségek vannak. Nikolaj Besdief (*Un nouveau moyen âge*) és Ricarda Huch (*Entpersönlichung*) című munkái ebből a közös forrásból erednek. A szellemiség változását

¹⁾ Buda középkori helyrajza. Tanulm. Buda multjából. IV. 1936. 59—86. 1.

semmi más sem képes oly meggyőző erővel igazolni, mint az, hogy a romantikáról szóló szellemes munka említett szerzője, ki Friedrich Schlegelről vagy a romantika asszonyairól írt fejezetekben a gátlás nélküli individualizmus legragyogóbb dicséretét zengte, újabban az egyéniség-kultusz relatív értékéről elmélkedik.

Ez a késői középkor iránti elterjedt érdeklődés szociális, gazdasági és művészi vonatkozásaival különösen megfelel korunk hangulatának. A sarkából kifordult világ vágyódása tükrözik ebben, egy elvesztett szellemi és lelki egység iránt. Az egység elméleti visszaállításához, megsejtéséhez néha eléggé messze eső területekről kellett összehordani az építőanyagot. A tematikus kereteket is gyakran túl kellett lépni. De ezek a helytörténetírás országútjaitól távolabbra fekvő forrásokhoz vezető kirándulások esetünkben szinte nélkülözhetetlenek mutatkoztak, ha a fejlett kultúrformákban tátongó hézagokat némiképen át akartuk hidalni. Szembe kell szállnunk azzal az esetleges ellenvetéssel is, hogy túlsokat törődtünk a milióból, korszellemből, az általános légkörből, a külső életből folyó jelenségekkel. Ezzel szemben feltesszük a kérdést, hogy lehet-e egyáltalában eseményeket vagy embereket megérteni, melyek vagy kik olyan körülmények között keletkeztek vagy éltek, melyek a szokottaktól lényegesen eltérnek. Ha itt-ott a feltevések mezejére tévedtünk, ezt mindig külön hangsúlyozzuk, úgy, hogy az olvasó meg legyen kímélve attól, hogy a megkísérelt konjekturákat összetévesse történeti tényekkel. Ha Zsigmond korának tulajdonképpeni légkörét csak nagyjában sikerült felidézni, elértük célunkat; a hézagokat, tévedéseket, helytelen magyarázatokat a jövő kutatás könnyű szerrel kiegészítheti, helyrehozhatja vagy elsimíthatja. A kor kifejezési formáinak tárgyalásánál a művészi problémák kissé túlságosan előtörttek, ez szerző személyi hajlamain kívül annak rovására irandó, hogy a kérdéses személyek, események, életformák vizuális szemléltetősége a képzőművészetekben jobban, kézzelfoghatóbban rajzolódik meg, mint az egykorú költészetben vagy a krónikákban, ahol a tartalom, a lényeg erősen elhomályosodik az átvett frázisok és elhasznált metaforák sokaságában. Ez az oka annak, hogy a budai királyi várnak különböző egykorú vagy későbbi leírásai nem érhetnek fel egyetlen — sajnos hiányzó — hiteles egykorú képes ábrázolással.

Magyarország Zsigmond-kori kultúrája nem tekinthető a Mátyás király idejebeli renaissance előfutárának; ezzel kiemelnők saját korából, és zavart okoznánk. Sajátságos életformái és fejlődési törvényei voltak, melyeket az Európában uralkodó többi jelenségek bevonása nélkül megérteni nem lehet. Ne féljünk idegen hatások feszegetésétől, ilyeneknek csak akkor van logikai értelme és gyakorlati jelentősége, ha a talaj alkalmas befogadásukra. A magyar viszonyok éppen a XV. század elején igen közel álltak a nyugati társadalomban érvényben levő életformákhoz. Ezeket pedig általános erjedés és nyugtalanság jellemezte. A művészettörténeti terminológiából átvett megjelölések, mint statikai

és kinetikai korszakok, könnyűszerrel átruházhatók a kor valamennyi életjelenségére. Ebben a nyugtalan, stilisztikai és — ahogy látni fogjuk — szellemi átmenetben Budának nagyon jellegzetes szerep jutott.

E szerepnek a tisztázására vállalkozik szerény munkánk, mely tehát kevesebbet, de egyúttal többet is akar nyújtani egy középkori magyar város életének képénél. Kevesebbet azért, mert a régi Buda külső és bels arculatának tökéletes felidézését az emlék- és okmányszerű anyagunkban mutatkozó nagy hézagok erősen kétesse teszik. Sokkal gyakrabban, mint szeretnők, kénytelenek leszünk közvetett adatokra támaszkodni, analógiák és feltevések segítségét igénybe venni. Más oldalról pedig a várossors izolálása, magyar és külföldi analógiáktól való függetlenítése, — ami módszertanilag már maga is nagyon kétes kísérlet, — Buda esetében két nyomós okból egyszerűen lehetetlen volt. Először is a város kapcsolata környezetének táji és etnikai jellegével, polgárainak tevékenységével és tehetségével bármennyire szoros, mégsem elegendő, hogy a fejlődés állását 1400 körül minden tekintetben tisztázza. Így tehát Buda történeti képét az 1400 körüli lehetőségek háttére elé kell állítani, mely háttér előtt igazi arcéle kidomborodik és nemcsak a fénypontok, hanem a félreeső és véletlenebb jelenségek is kellő mértékben érvényesülnek. Az ily keresztmetszet szükségképen tarka képet nyújt, melyben az egyetemes történeti párhuzamok és a reálrégészeti adatok esetenként egészen fantasztikus kapcsolatban állnak. A félévszázadra, azaz Zsigmond uralkodására való látszólagos korlátozást kiegyensúlyozza a meglehetősen nagy és átfogó jelenségek együttesével való foglalkozás. Már az egykorú, vagy a kérdéses időszakot közvetlenül követő elbeszélő és leíró forrásmunkák (Windecke, Bertrandon de la Brocquiére, Pero Tafur, Antonio Bonfini, Enea Sylvio Piccolomini, Ursinus Velius, Ambrogio Camaldunense stb.) állandóan érvényesítik ezt az összehasonlító szemléltető módot és az itt Budán tapasztaltakat tudatosan vagy tudat alatt párhuzamba állítják az általuk megszokott viszonyokkal. Közülük a mi szándékaink szempontjából legfontosabb Windecke, Brocquiére és Bonfini.

Az elsőnek említett mainzi polgár, Zsigmond krónikása és 1410-től a huszas évek végéig elválaszthatatlan kísérője, hitelesség tekintetében nem a legjobb hírnek örvend. Megbízhatóságát erősen megingatja sok kronológiai tévedése, politikai és emberi gyarlósága és határtalan elfogultsága királyi gazdájával szemben. Sokszor zavaros és áttekinthetetlen munkájában azonban annyi reális kultúrtörténeti adatot találunk, melynek különös kicifrázása kívül esett derék krónikásunk szándékán és melyek éppen mellékes, véletlen mivoltuknál fogva felette alkalmasak a légkör felelevenítésére. Ide tartoznak az ünnepek leírásai, különböző anekdóta- és genreszerű adalékok, valamint — némi fenntartással — azok az események és helyzetek, melyekben Windecke maga is szerepet játszott, ha csak nem állott érdekében, hogy szerepét bizonyos okokból másítsa vagy szépítse.

Más fából van faragva második koronatanunk, Bertrandon de la Brocquiére. Korának társadalmi és szelemi kultúrájával szaturált burgundi nemesember, maga is a lovagi életideál egyik jellegzetes képviselője, ki szokatlan érdeklődéssel szemléli és vizsgálja a budai életet. Abban a keresztmetszetben, melyet Budának 1432. évi állapotáról nyújt, feltárja az udvari lovagi élet itteni formáit, amellet tanulságos anyagot közöl a francia-magyar szellemi és művészi kapcsolatokat illetően. Az összkép a francia-burgundi arisztokratikus világszemléleten keresztül minden bizonyal stilizáltnak látszik, de amellet annyi, a divatos nyugateurópai lovagvilágtól eltérő jelenséget jegyez fel, hogy a sajátos budai viszonyok ismeretét is sok érdemleges pontban elősegíti.

A legtárgyilagosabb szemlélő a három között minden felületessége, hízelgése, sőt lelkiismeretlensége mellett Bonfini, nemcsak azért, mert híradásai kimondottan reális helyrajzi és építészeti adottságokra támaszkodnak, hanem azért is, mivel a renaissanceban delelő olasz racionalizmus az ő »Decades«-eiben egyik legjellemzőbb virágát fakasztotta. Munkája ugyan már egy emberöltővel későbbi időből származik, de a budai vár ismertetésénél ismételten hangsúlyozza — és ez a humanistánál, ki elsősorban az élő fejedelem dicsőítésére hajlott, valóban figyelemreméltó —, hogy az egész várkastély tervezését és felépítését kizárólagosan Zsigmond kezdeményezésének és irányításának tartja. Az egykorú írók egyes adatainak latolgatására a fejezeteken belül még bőséges alkalom nyílik.

Tisztában kell lennünk azzal, hogy Buda városa mint történeti produktum ekkor három fontos, de egymástól majdnem teljesen független fejlődési folyamat találkozáspontján áll. 1. Az első a luxemburgi háznak a burgundi udvarral vetélkedő és ahhoz sok tekintetben hasonló, előkelő életnívója és pompakedvelése volt. A VII. Henriktől Trieri Balduinon és IV. Károlyon keresztül Vencelig és Zsigmondig terjedő névsor mecénási hajlamaiban semmiben sem állt mögötte a burgundi és berry-i hercegek ezirányú kedvteléseinek. 2. A német-római császári hatalom kialakulási menete, állandóan váltakozó székhelyeivel ebben az időpontban szintén nagyon fontos fordulóponthoz érkezett, amikor Nürnberg a régi, inkább csak eszményi központ átadta helyét az excentrikusabban fekvő és túlnyomó részben szlávok felett uralkodó, de még a német-római impériumhoz tartozó, sőt annak választófejedelmi tisztségét viselő cseh király székhelyének, Prágának. A következő állomás Buda volt, ahol Zsigmond személyében a német-római birodalom császára, tehát az egész nyugatnak legnagyobb világi tekintélye és a nagy középkori magyar impérium birtokosa székelt. 3. Ami a sajátos magyar viszonyok kialakulását illeti, szintén két különböző fejlődés sorsdöntő állomásánál tartunk. Először is a város székhelyi jellege IV. Béla kezdeményezései és Nagy Lajos tudatos politikája után éppen Zsigmond hosszú uralkodása alatt vált véglegessé. Zsigmond mozgalmas élete ellenére mégis csak itt, Budán központosította udvartartását, császári és

királyi tekintélyéhez méltó palotát emelt és az akkori egész világot behálózó, néha fantasztikus, máskor a kor hangulatát vakítóan tükröző terveihez innen merítette az erőt, innen diktálta jól-rosszul az akkori Európa sorsát. Belejátszik még a város fejlődésébe a Zsigmond alatt megindult és tőle messzelátóan pártolt polgári társadalom megerősödése, ez utóbbinak gyújtópontja székvárosi és várszerű jellegének ellenére éppen Buda városa volt.

Buda Zsigmond-kori életében nem beszélhetünk egységes vezető-társadalomról, hanem éppen a város székhelyi jellegénél fogva egyszerre három elit-rétegnek kibogozhatatlanul összefonódott, de műveltség, hatalom, vagyon és etnikai hovatartozóság szerint mégis pontosan egymástól elválasztható együtteséről.

1. A túlnyomóan német kereskedőcsaládokból álló városi patriciátus, az úgynevezett nemzetségek (Geschlechter), a nyugati, elsősorban német városokhoz hasonlóan kezükben tartotta a politikai hegemoniát, a város vezetését, a tanácsot, de már Zsigmond alatt védelmi helyzetbe kényszerült a céhekben tömörült és iparosokból álló kispolgársággal szemben, ez utóbbiban e korban egyre több magyar névre bukkanunk.

2. Az udvari méltóságok és a hivatalnoki nemesség rendje, melyhez természetesen a magasabb rangú vagy udvari szolgálatot teljesítő pap-ság is tartozott, örökös panaszok ellenére s néhány kirívó kivételtől eltekintve, túlnyomóan magyar volt. Magyar volt csatlósainak, apród-jainak és egyéb familiárisainak nagy serege is.

3. A nagyobb részben szinte klerikusokból álló műveltségi arisztokrácia viszont egészen kozmopolita képet nyújtott, melyben a számottevő magyar képviselőikön kívül németek, csehek, lengyelek és főleg a már a humanizmus friss szellőjét éreztető olaszok tűntek fel nagyobb számban. Megemlíthető, hogy a szellemi kultúra e hordozói részben az 1. és 2. szám alatt felsorolt csoportokból kerültek ki.

A különböző életformák rekonstruálásánál a legnagyobb óvatossággal kell eljárni. Nem lehet a fent körülírt három réteget egymástól élesen elkülöníteni, de viszont nem is szabad az egyik csoportnál tapasztalt jelenségeket meg gondolás nélkül a másakra, vagy az egész korszakra átruházni. A felsorolt három vezető osztály tanulmányozásából leszűrt tapasztalatok korántsem ölelik fel az egész korszak légkörét és hangulatát. A felületek alatt sok minden folyik, ami a multban csak lazábban kötődött, vagy pedig már egyenesen az új idők előkészítője volt. Gondoljunk a céhekre és céhforradalmakra. A budai kultúrtörténet eme sokrétegű szociális alkatának szinte minden vonatkozásban megfelelnek a kor szellemi változásai, hullámvásai és keveredései: skolasztika, platonizmus, idealizmus, realizmus, individualizmus, protorenaissance és anti-tradicionálizmus.

Az ebben a félévszázadban kialakuló életformák (udvari kultúra, lovagvilág, zsinati gondolkör, polgárosodás) gyakran különös módon torlódnak egymásra, csak a legritkább esetekben fedik egymást tökéle-

tesen, különböző irányú kisugárzásaiknak gyakran alig van közös vonásuk. A politikában, irodalomban, művészetben megnyilvánuló korszellemet apriorisztikus logikai vagy lélektani követelményekkel nem lehet megközelíteni, csak saját törvényeivel szabad mérni. Így kaphatjuk csak meg az uralkodó eszmék és a történeti tények közötti igazi arányokat. Segítségre szolgálhat egyes szerencsés esetekben egy-egy nagy történeti személyiség meggyőző didaktikája. Olykor egész világnézetek, átfogó kultúrfolyamatok meglepően összesűrűsödnek egyes alakokban. Az 1400 körüli időben Zsigmond király egyénisége a korhangulat ilyféle hordozója. Ha a keresztmetszetet a szellemi kultúra, a külső vagy belső életalakítás, a diplomácia vagy politika, vallásosság vagy erkölcsiség, életstílus vagy ízlés szemszögéből vizsgáljuk, újra és újra feltűnik a magyar király, mint erényeiben és hibáiban korának legkorszerűbb embere: cselekedeteinek és tulajdonságainak megfoghatatlan és ellentmondónak látszó vonásai ellenére — vagy pedig éppen ezért.

1.

ZSIGMOND KIRÁLY ÉS KORA

Post mortem ita ab omnibus deploratus, ut adhuc germani gemant, ungari defleant, boemi lachryment, catholica Ecclesia praedictet atque universa denique christiana respublica cum omni posteritate summis laudibus efferat ac commemoret.

(Bonfini, Rerum Ungar. Dec. III. Lib. III. 432.)

Alig élt még ember, még kevésbé uralkodó, ki annyira kora szellemiségének kellős közepén állott volna, mint Luxemburgi Zsigmond. Kiválóságai és gyarlóságai annyira a korszak lélektanában lelik magyarázatukat, mintha az egész kulturális helyzet ebben az egy emberben, ebben a csillogó paradigmában sűrűsödött volna össze. A sajátosan magyar és az egyetemes nyugati élettartás valamennyi ágában újra és újra ráakadunk Zsigmond összetett egyéniségére. Csak ez az egység, a korhangulattal való példátlan kapcsolata magyarázza azt a csodával határos jelenséget, hogy az életében tapasztalható óriási szakadékok szinte természetesnek látszanak, azokat korának szelleméből rabulisz-

tika nélkül maradéktalanul magyarázhatónak érezzük. Az ellentétek nem szorulnak mesterkéltn lélektani magyarázatokra, hanem közvetlen vitalitásukkal hatnak. Ez a különös feszültség kultúra és életerő, ész és spontaneitás, szubjektivizmus és szilárd életrend között adja meg a Zsigmond-kérdés történeti élességét, belső logikáját, melyet a régebbi magyar történetírás az ellentétek túlzott kidomborításával erősen elhomályosított. Az ellentéteknek dinamikus egyensúlya kiemeli a magyar királyt szinte valamennyi kortársai közül, mint a korhangulatnak jellegzetes képviselőjét két ellentétes szellemi világ határmegyéjén. Gyönyörű, erőteljes testiségéből folyó vad érzéki életigenlését gyakran megszakítják aszkétikus közjátékok, mely utóbbiak éppen ebből a szempontból nézve nem ártanak erőteljes egyéniségének, totalitásának. E különböző tartalmak egymás mögé rétegeződnek és bizonyos cselekedetekenl egészben vagy részben elfedik egymást, úgy, hogy itt-ott csalóka pillanatnyi benyomások keletkezhetnek, melyek Zsigmondot erősen torzított, vagy legalább is egyoldalú világitásban mutatják. Az egymásnak ellentmondó tulajdonságok, magasztos gondolkozás és frivol cselekvés, vallásosság és cinizmus, lovagi erény és szőszegés, lelki mélység és kegyetlenség, jámborság és bujaság benne szinte fantasztikus módon egyesülnek. A cselekvéseiben megnyilvánuló alkalmazkodó tehetség és makacsság, másrészt viszont ravasz politikai számítás és könnyelmű nemtörődömség jellemzi életét és uralkodói szereplését egyaránt. Ebben is minden tekintetben korának gyermeke volt.

Az idő a legfeszültebb aktivitás jegyében delett, amikor is még a sikertelen tervek, sőt még a nyilvánvaló kudarcok is csak arra valók voltak, hogy megfelelő háttérül szolgáljanak az ünnepi pillanatoknak. Ezeket a balsikereket nem szabad történeti hanyatlásnak tekinteni; minden egyes esetben, így a koronáért való küzdelemben, a felkelésekben és azok leverésében inkább félrevezetett erőfeszítésekről van szó, nem pedig gyengeségekről. Csúcsponatok és szakadékok váltakoznak tarka sorban, amellet a politikai, szellemi, gazdasági színvonal általában oly magas és annyira igazán európai, mint a magyar középkor egyetlen más korszakában sem. Művészettörténetileg is átmeneti időről van szó. De ez az átmenet a gótikától a renaissancehoz mint életforma megint csak Zsigmond egyéniségében érvényesül a legmeggyőzőbb módon, ahol az álmodozó és a számító, a lovas és a reálpolitikus, a Nagy Sándor-regény és Machiavelli eszmeköre szinte rejtélyes módon keveredik. A lélektani rejtély azonban nem benne keresendő, hanem korának egyenlőtlen alkatában. Hasonló ellentmondások udvari embereinek egy egész sorában (Gara, Stibor, Pipo, Tar Lőrinc, Windecke Eberhard, Oswald von Wolkenstein stb.) előfordulnak.

Bár az életét körülvevő külső keretek sem szokásos méretűek, le kell mondanunk arról, hogy változatos földi sorsának csak legfőbb állomásairól is megemlékezzünk. Izgalmas, regénybeillő fejezeteit Asch-

bach vagy Schönherr műveiben¹⁾ olvashatjuk, szövevényes politikájának az egész okcidentális világot, sőt részben a keletet is behálózó útjait Áldásy Antal ²⁾ fáradságos munkával tisztázta, utóbb Hóman Bálint rajzolta meg mesteri módon Zsigmond történeti arcképét a modern módszertani eszközök segítségével³⁾, ami mentesít attól, hogy élete és politikája közelebbi körülményeinek tárgyalásába bocsátkozzunk. Jellemvonásai és cselekedetei ezúttal csak mint korjelenségek érdekelnek, az uralkodó egyénisége, mint kora hangulatának összesűrűsített megtestesítője. Ebből a szempontból egyáltalában nem mellékes a kérdés, ki volt és honnan jött Luxemburgi Zsigmond.

Nem akarunk ugyan a politikai és szellemi erők és helyzetek inkább csak jelképes hordozóinak túlzott, misztikus jelentőséget tulajdonítani, föllépésük, az őket körülvevő fény azonban oly szervesen gyökerezik az általános életformákban, azok viszont a királyok patétikus szokásaiban oly hatványozott mértékben tükröződnek, hogy az egyik jelenséget a másik ismerete nélkül magyarázni nem lehet. Az emberek és főleg a vezetőrétegek tanulmányozása nélkül csak légüres térben keresnők a korszellemet. A történeti kutatás csak az akkori lélektani adottságokon és lehetőségeken keresztül hatolhat egy-egy korszak megértéséhez. Manapság ismét tudatában vagyunk annak, hogy az emberi élet belső alkata, a gondolkodás többféle kategóriája állandó változásnak van kitéve. E tapasztalatok birtokában a Zsigmond jellemében léptenyomon előbukkanó ellentmondások nem szerves ellentétek, inkább egymás kiegészítői, melyek az élettani erők legmélyebb rétegeibe eresztik gyökereiket. Az atomizáló szemléleti mód azonban ezt a közös vitális talajt nem veszi figyelembe és a részletek túlzott kidomborításával egyszerűen megöli az életet. Pedig éppen a Zsigmond sokrétegű egyéniségében észlelhető, egymást keresztező többféle koráramlat úgy hat, mint vitális erők összessége, ahol még a megmagyarázhatatlan jelenségek is a kép teljességéhez tartoznak. Itt a fajbiológia tanítására hivatkozhatunk, mely szerint az örökölt tulajdonságok az egyéniség, illetve ezen örökölt erők hordozójának létezése, születése előtt történeti vizsgálat alá vonhatók. Ezáltal a genealógiai kutatások új, a történeti megismerés szempontjából is fontosabb szerephez jutnak.⁴⁾

Ily mélységekben van tehát a Zsigmond-probléma biológiailag lehorgonyozva. Őseinek sorában majdnem valamennyi európai uralkodócsalád nevével találkozunk: Béthune, Flandria, Dampierre, Capet, Brabant, Coucy, D'Avesnes, De Bar, Namur, Arlon, Chatillon, Andechs, Hohenstauf, Hohenberg, Zähringen, Kyburg, Habsburg, Prsemysl, Rurik, Piast, Jagelló, Pomeránia, Angelos, Laskaris és nem utoljára

¹⁾ *W. Aschbach*: Die Geschichte Kaisers Siegmunds. Hamburg 1838, 1841. — *Schönherr Gyula*: Az Anjou-ház örökösei. — *Szilágyi Sándor*: A magyar nemzet története. III., Budapest 1895.

²⁾ *Áldásy Antal*: Századok. XXXV. 1901. 15, 116, 209. — XLI. 1907. 706, 793. — XLVII. 1913. 481, 563.

³⁾ *Hóman—Szekfői*: Magyar történet, 2. kiadás II. 406—411.

⁴⁾ *Walter Scheidt*: Lebensgesetze der Kultur. Berlin, 1929. 13., 19., 40. l.

az Árpád-ház az, melynek tagjai apai és anyai ágon egyaránt ősei sorában szerepelnek.¹⁾ Közvetlen elődjai, apja és anyja révén a luxemburgi és a pomerániai házba kapcsolódik, két végletesen nagy ellentét, a kifinomult nyugati műveltség és fékezhetetlen szláv őserő és vadság multjába. Luxemburgi elődjénél, kik közül egy boldoggá avatott taggal is, Luxemburgi Péterrel találkozunk,²⁾ szép hagyomány volt a könyvek és a művészetek szeretete és a gyűjtőszenvedély. Dédapja, VII. Henrik megrendelésére készültek elsősorban annak római útját leíró, illusztráló és kíséretének tagjaitól származó kódexek³⁾. Az európai kultúrtörténet egyik legnagyobb bibliofilje volt Zsigmond nagybátyja, Luxemburgi Balduin trieri érsek, ki mint ilyen szinte fogalommal vált és kinek »Balduineen« nevű illuminált könyveinek a XIV. században majdnem olyan híre volt, mint a Korvináknak a XV-ben.⁴⁾ Fényes érseki kancelláriája és udvartartása francia, pontosabban avignoni szokásokat követett. Trieri Balduin amellettszenvedélyes várépítő volt. Ily irányú hajlamainak legragyogóbb emléke Eltville vára volt, az egész Rajnavidék legszebb donjonjával.⁵⁾ Más szerényebb várépítkezései már nevükkel (Balduinstein, Balduineck stb. utalnak építetőjükre. Főpásztori és mecénási tevékenységének számos templom, így St. Severus Boppart-ban, a St. Goari alapítványi templom és a weseli plébániatemplom köszönte keletkezését.⁶⁾

A luxemburgi ház műpártolása és kultúrája Zsigmond apja, IV. Károly császár személyében, e különös, modernül ható emberben érte el delelőpontját. A cseh művészet vagy inkább a Károly császár udvarában találkozó avignoni, rajnavidéki, felsőolaszországi hatás és az autochton gyökerekből fakadó erők keresztezéséből fakadó stílus az ő korában élte virágkorát. Kodexilluminálás és freskóművészet, de főleg a táblaképfestés fejlődésében a kor értékeit erősen túlbecsülték, helyzetét az európai művészetben belül történeti jelentőségéhez és esztétikai értékéhez nem arányló módon hangsúlyozták. A cseh művészet fogalmának konstruálásánál annak eklektikus jellegét és IV. Károly mecénási érdemeit nem vették eléggé számításba.⁷⁾ Ízlése, műpártolása és egyéb kulturális kedvtelése Vencel nevű fiában, Zsigmond bátyjában is tovább éltek, kit a kultúrtörténet szintén mint rajongó könyvbarátot ismer. Gazdag könyvtárának egy része később Budára, Zsigmond tulajdonába került. Vencel élénk és néha szinte bámulatos szakszerű

1) V. ö. Hóman Bálint szemléltető összeállítását *Hóman—Szekfű: Magyar Történet*, 2. kiadás. II. 320. l.

2) *Acta Sanctorum Julii*, I. 562. l.

3) *G. Wolfram und F. Bonardot: Kaiser Heinrichs VII. Romfahrt.* (Metzer Kodex). *Jahrbuch für Lothringische Geschichtskunde*. VI. kötet.

4) *Margot Reny: Eine Trierer Buchmalerwerkstatt.* *Trierer Zeitschrift* 1929. 52. l.

5) *Carl Schuchardt: Die Burg im Wandel der Weltgeschichte.* Potsdam é. n. 343. ábra.

6) *Margot Reny: I. h. 51. l.*

7) Az egész kérdés átfogó és mai napig legtárgyilagosabb méltatását l. *Max Dvorák: Die Illuminatoren des Johann von Neumarkt.* *Jahrb. der Kunsthist. Sammlungen des A. H. Kaiserhauses* 1901. — Önkényes következtetéssel és túlhajtott történeti konstrukcióval, de ragyogó tollal tárgyalja a kérdést *W. Worringer: Die Anfänge der Tafelmalerei.* Leipzig 1924.

érdeklődése a könyvek és műtárgyak iránt Zsigmondnál is visszatér, mindkét esetben apai örökség és a műpártolás történetében egyenesen új helyzetet, új kiindulási pontot jelent, amikor világi — politikai hatalmasságok nyomtatékosan beleszólnak a művészet organizációjába és személyüket, udvarukat művészekkel és tudósokkal veszik körül. Hogy mintaképük a pápák Avignonja volt, nem von le semmit az új kulturális helyzet, a műpártolás új módjának jelentőségéből.

Egyéb vonatkozásban is kicsillan az apai örökség Zsigmondnál az anyai szláv ősoktól származó szilaj tulajdonságokból, bár első pillantásra nagyobb ellentét külső és belső habitusukban alig képzelhető el, mint ami apát fiától elválasztotta. IV. Károly nem a heroikus és nagyvonalú uralkodók fajtájából való volt, inkább ügyes diplomata, szeretetreméltó társalgó, okos, körültekintő, tárgyilagos és számító ember; egyes cselekedeteit ismerve szinte az az érzésünk támad, mintha polgáriasodottabb időkből tévedt volna be a lovagi XIV. századba. Különben is húzódott a városi polgárság felé, felismerte annak anyagi és kulturális jelentőségét és messzemenő kiváltságokkal ruházta fel azt. Ebben a tekintetben Zsigmond valóban egyenes folytatója volt apja törekvéseinek. Károlyt kisművészi, szélesarcú, feketehajú, korán kopaszodó, bizonytalan tekintetű embernek mondják az egykori források, ilyennek mutatják a régi ábrázolások a karlsteini freskókon és máshol¹⁾. Szellemi alkatának nemzetközi szinkretizmusát magyarázza, hogy Párizsban, a középkori műveltség világközpontjában nevelkedett, amellet szaturálva volt olasz műveltséggel, gyakran megfordult Avignonban és német kultúrával telített szláv ország felett uralkodott.²⁾

Az örökölt tulajdonságok szövevényes erezetét Zsigmond életében néha a pattanásig duzzasztja a Piast, Jagelló és Pomeránia házak féktelen vérmérséklete. De anyjától, Boguszláv fejedelem lányától örökölte pompás fizikumát, szépségét is. Pomerániai Erzsébetnek, IV. Károly negyedik feleségének testi erejéről az egykorú híradások csodákat regélnek. Többek között róla is mesélik a hagyományt, mely a középkorban, de később is, a rendkívüli testi erővel megáldott emberekkel kapcsolatban, így többek között Leonardo di Vinci esetében felmerült, hogy tudniillik képes volt kezeivel egy patkóvasat összetörni. Császári férjének kérésére néha a nyilvánosság előtt is próbákat adott erejéről, így egyszer egy Prágában tartott tornajáték alkalmával. Zsigmond már gyermekkorában, a brandenburgi Tangermünde várában feltűnt hatalmas alakjával, szőke fürtökkel övezett szép arcával, megnyerő viselkedésével. Innen Prágába került és onnan csakhamar Budára, mert apja és későbbi apósa között a lehető legjobb, legszorosabb kapcsolatok fűződtek.³⁾ Ezeknek a szoros kapcsolatoknak követ-

¹⁾ A fentiekben követjük Ricarda Huch mesteri jellemrajzát, *Deutsche Städtebilder. Im alten Reich.* I. 203. l.

²⁾ *G. Dehio: Geschichte der deutschen Kunst.* 2. kiadás. II. kötet 113. l.

³⁾ V. ö. *Steinherz: Die Beziehungen Ludwigs I. von Ungarn und Karls IV.* I. rész. Mitt. des Instituts für Oesterreichische Geschichtsforschung. 1887. VIII. 8.

kezménye volt Zsigmond eljegyzése Mária magyar királyleánnyal, minek folytán egészen fiatalon Nagy Lajos udvarába került, hogy a magyar nyelvet és az ott dívó szokásokat megtanulja.¹⁾ Hozzá lehet tenni, kitűnően megtanulta. Későbbi szokásai, külső fellépése, udvartartásának formái és szelleme világosan bizonyítják, hogy apósának, Nagy Lajos királynak hatalmas példája, nemes lovagi egyénisége kitörölhetetlenül bevésődött a fiatal Luxemburg herceg fogékony lelkébe. A magyar nyelvet pedig már korán tökéletesen elsajátította.²⁾ Nyelvtudása különben is bámulatos volt. Egykorú források szerint³⁾ latinul, németül, csehül, olaszul és franciául is tudott. Ennek a híradásnak a horderejét csak akkor tudjuk méltányolni, ha arra gondolunk, hogy Hohenzollerni Frigyes, a nürnbergi vágróf és későbbi brandenburgi választó, Zsigmond leghűségesebb személyi és politikai barátja, kit korának egyik legműveltebb emberének tartottak, a németen kívül csak latinul és franciául beszélt. Zsigmond nagy nyelvkészségét leánya, a későbbi Erzsébet királyné is örökölte, ki a koronarábló Kottaner Ilona naplójának tanúsága szerint szintén kitűnően beszélt magyarul is.

A tudományokhoz és művészetekhez való viszonyáról az alábbi fejezetekben lesz szó. Tekintettel hősünk jellemvonásainak és az általános koráramlatoknak fent már említett rokonságára, e munka fejezetbeosztásának logikai és módszertani haszna lehet ugyan, de nem szabad elfelejteni, hogy úgy az egyéniség, mint a nagyobb biológiai egységnek, a nemzedéknek összetartozása ezáltal bizonyos fokig elhomályosult.

Olyféle történeti személyiségnél, mint Zsigmond volt, az úgynevezett távlati (perspektivikus) szemléltető módot kellene alkalmazni, mint Ortega y Gasset javasolja.⁴⁾ A jelenséget mindenfelől tüzetesen megvizsgálni és valamennyi lehetséges szempontból történt vizsgálatok összességéből szintézist alkotni. A politikai, jogi, gazdasági, kulturális nézőpontokból történő egyoldalú beállítások éppen úgy csődöt mondanak, mint a kizárólagosan nemzeti (magyar, német, cseh) álláspontok. Nem éreztelen, hogy a »modern kultúra elsőszülött fiai«, az olaszok leginkább tudták megközelíteni e sok tekintetben már valóban a renaissancera valló egyéniség igazi lényét, vitális egységét. A későbbi történetírás ebben a tekintetben mögötte marad a régi olasz íróknak és krónikásoknak. Hogy mennyi ferdeséget, tévítéletet kellett itt helyreigazítani, bizonyítja Hóman Bálint említett összefoglaló jellemrajza a Magyar Történet III. kötetében és Asztalos Miklós cikke a Nouvelle Revue de Hongrie 1934-es évfolyamában. Itt nemcsak Zsigmond jellem-

¹⁾ A forrásokat l. *Császár Mihálynál*: Magyar Művelődés a XV. században. 67. l. 6. jegyzet.

²⁾ Chronik über Sigmund König v. Ungarn. Közli dr. Cardanus: (Forschungen zur Deutschen Gesch. Göttingen 1876. XVI. 339.) »zu lernen Ungerssprach«.

³⁾ Magnum Chronicon Belgicum, Pistorius, Scriptorum rerum Germanicarum. T. III. p. 356. — Aeneas Sylvius, States Europe sup Frederico III. c. l., Cuspinianus de Ceasearibus, Vita Sigismundi p. 394., 399.

⁴⁾ *Don José Ortega y Gasset*: Die Aufgabe unserer Zeit. Zürich. 1928. 18. l.

rajzának, hanem a történetírói módszereknek revíziójáról van szó. Zsigmond lényének spontánsága, elhatározásainak és cselekedeteinek ugrásszerűsége, idegletének gyors váltása és hevesége csalókévá tesz minden arra irányuló kísérletet, hogy hosszú életének logikáját, szellemi és lelki folytonosságát egységesnek és torzíthatatlannak tüntesse fel. Csak a különböző szempontok szellemtörténeti összefoglalása mutatja életét és életművét szivárványos és opalizáló egésznek, sok-sok csiszolt lap fénytöréseiben, de sötét árnyoldalakkal is. Fényoldalait, lovagiasságát, bőkezűségét, nagylelkűségét a kortársak is ismerték és dicsérték. Aeneas Sylvius úgy említi, mint »*Sigismundum . . . ex imperatoribus natum et ipsum imperatorem, cujus nomen Italia, Gallia, Germania et omnis Europa veneratum est.*»¹⁾ Magister Johannes Carion úgy elmékedik: *Er ist ein weiser Geleerter und frommer Fürst gewesen . . . er hat ein seer milde und kaiserlich Gemüt gehabt.*²⁾ XXIII. János pápa pedig 1410. évben kiadott bullájában »*athleta invictissimus orthodoxae fidei adversus barbaros infidelium nationes*«-nek nevezi.³⁾ Császári fellépése, a luxust szolgáló művészetek szeretete és pártolása, legnagyobb intelligenciájú és műveltségű kortársainak ítélete szerint is legfőbb jellemvonásai voltak. De ismerünk más nézeteket is, szatirikusakat, ezeknek Zsigmond, éppen kicsapongásai és következetlenségei miatt rengeteg támadási felületet hagyott. Ferde helyzete — a magyar birodalom védője volt, de csak férje a megkoronázott királynőnek — arra indította a derék Suchenwirt Pétert, hogy sajnálkozását fejezze ki a nagy császár fia felett, aki kisebb rangú és hatalmú úr volt, mint a felesége, a tulajdonképeni király. Sehogy sem fért Suchenwirt fejébe, hogyan lehet valaki király és nem királyné, ki asszonyi bájjakkal ékes.⁴⁾

*Man chrönt sei sonder smaychen
Man hies sei chunig in Ungerlant
Und hat doch frauwen zaichen.*

Egy másik gúnykölteményt a brünni Franzens Museum őriz, melyre Dedek Crescens Lajos hívta fel a figyelmet.⁵⁾ Ide tartozik különben Tar Lőrinenek a Szent Patrik-purgatóriumban való zarándoklata, illetve a mondának az a része, hol Tinódi Sebestyén elbeszélése szerint a királynak elmondja, hogy látott ott egy tüzes nyoszolyát, melyet négy tűzben égő ember (hamis dézsmáért kárhozott püspök, kancellár, ki levélváltásáért és két nemes úr, kik dülásért és hamis vámszerzésért kárhoztak) tartanak a király felé. Azonkívül látta a királyt tüzes kádfürdőben, míg előtte lánya, Mária királyné és sok pártanélkül való lány forgolódtak,

¹⁾ Historia Bohemiae. Coloniae. 1532. p. 102.

²⁾ Chronica durch Magister Johannes Carion vleissig zusammengezogen. Wittenberg, 1532. p. 125.

³⁾ *Deér József*: A magyar nemzeti öntudat kialakulása. A Magyarságtudomány tanulmányai. III. 10. 1.

⁴⁾ *Bleyer Jakab*: Magyar vonatkozások Suchenwirt Péter költeményeiben. Századok XXIX. 1895., 908.

⁵⁾ Századok. XXVII. 1893., 764.

szép menyecskék, szép ruhában, kiknek Zsigmond »megmérte köldököket, hosszúságokat és szép tügyeket«. ¹⁾ Erkölcstelen életéről különösen hosszú özvegységének idejéből, azaz Mária halála és Cillei Borbálával kötött házassága között, sok hiteles adat és még több ellenőrizhetetlen legenda maradt reánk. Ezeknek a hagyományoknak a története, a Burghardt-féle »*Historia altera*« fogalma, Zsigmond életkörülményeinek rekonstruálásában lépten-nyomon felbukkan. Még pedig ahogy előbb láttuk, nemcsak magasztaló mondataképzésekkel kell szembeszállni, hanem épp ellenkezőleg elég gyakran tévedésekkel, előítéletekkel és szívesen terjesztett rágalomokkal is. A hagyományok és hiedelmek mindkét fajtája azonban bizonyos fokig történeti realitásnak is számíthat, mely azonban az adatokat nem pótolhatja, azokat nem is helyesbítheti, de az egyéniségből és korát körülvevő általános légkörből mégis sok mindent elárul, még akkor is, ha ezek a híradások a tényeknek vagy egymásnak is ellentmondanak, vagy ha kézzelfogható támpontok egyáltalán hiányoznak. Zsigmond azokhoz a gyakran szinte érthetetlen és mégis annyira vonzó összetett történeti egyéniségekhez tartozik, kik erjedő környezet kellős közepén állanak, két kor, a középkor és a renaissance határmesgyéjén és csakis ebből a kettős távlatból érthetők. Az ő személyében találkozik a középkori kereszties lovagok álmodozó fantáziája és dúsképzeletű kalandvágya a renaissance-ember számító és rideg valóságérzékekével. Ezek az egymásnak ellentmondó, sőt egymást szinte kizáró tulajdonságok eredetileg mégsem állhattak annyira közvetlenül és megmagyarázhatatlanul egymás mellett. A sok hiteles adat ellenére, melyek Zsigmond tevékenységére és életére vonatkoznak, ezeknek a híradásoknak mégis csak bizonyos véletlen, próbaszerű jellegük van, mely ugyan megengedi az általánosításokat, de melynek eredményeit más, egyelőre még ismeretlen próbák kiegészíthetik, módosíthatják, sőt meg is cáfolhatják.

Lényének főbb vonásai tisztán állanak előttünk. Még ha eltérők is a vélemények Zsigmond emberi és politikai gyengéiről, nem lehet tagadni, hogy mozgalmas életének legfényesebb és legzavarosabb állomásain sohasem hagyta cserben bizonyos fenkölt fejedelmi páthosz. Fellépése a kozmopolita keresztieshad élén Nikápoly előtt, a csillogó fejedelmi összejöveteleken és udvari ünnepeken Budán, Nürnbergben, Prágában, Párizsban, Londonban, Krakkóban, Avignonban, Sienában, Rómában és mindenekelőtt a konstanci és bázeli zsinaton csakis a középkori lovagideál nemességéből magyarázható. Élete mélypontjain, elfogatásának pillanatában is bámulatos lélekjelenetet, bátorságot és valóban királyi modort tanúsított. Még utolsó perceiben a Halál fensége előtt sem tagadta meg magát és mikor Znaimban érezte, hogy régen kiszemelt utolsó pihenőjét, a tőle rajongva tisztelt Szent László király nagyváradi sírját élve már nem éri el, teljes császári díszben várta a halált, mint az utolsó fontos fejedelmi teendő. Ez a hagyomány valóban

¹⁾ L. Dézsi Lajosnál: Tinódi Sebestyén. Magyar Történeti Életrajzok. Budapest, 1912., 89—91.

nagyszerű megjelenítése az »*Ars moriendi*«-nek, az egykori irodalom és grafika egyik legkedveltebb témájának, mely a haláltánccal együtt a legszélesebb társadalmi rétegekbe is lehatolt. A »*danse macabre*« borzalmainak legyőzése csendül ki Zsigmond e pózából, a középkori életbölcselet két végletének, az elmúlás tragikumának és a halhatatlanság örömeinek e hősi, lovagi, császári szintéziséből.

Ez a lelki magatartás hosszú életében különböző formákban nyilvánult meg. Annyira tudatában volt értékének, állásának, hivatásának s ezekhez annyira megfelelően viselkedett, hogy ez a jellemvonás az idők távlatából csaknem hiúságnak látszik. Ez a lelki alkat elég gyakran arra vitte, hogy a látszatot, hatalmának kirakatbahelyezését többre tartotta, mint annak igazi lényét.¹⁾ Így például állandóan, még mise közben is viselte a Crécy-i győzelem alkalmából neki ajándékozott térdszalagrendet és őszintén örült, mikor 1433-ban az angoloktól, mint ennek a rendnek lovagja, magas állásának megfelelő díszes egyenruhát kapott azzal, hogy ez az ajándék minden évben megújítandó.²⁾ Ebből is látjuk, hogy pompaszeretete későbbi éveiben sem hanyatlott, sőt a német-római császári méltóság elérésével új tápot kapott, lehetőleg még fokozódott. Ez a kortársak szemében természetesnek látszott, bár éppen a zsinatok alatt a császárság fogalma már más, a középkori értékeléstől eltérő értelmet kapott. A konstanci zsinatnak vezető olasz kardinálisa, Franciscus de Zabarellis »*De schismate per imperatorem tolendo*« című traktátumában így fogalmazza: »*cum in eum translata sit jurisdictio et potestas universi orbis . . .*«³⁾ Ami azt jelenti, hogy a császár az egész keresztény népnek reprezentánsa, bizonyos tekintetben már a népszuverénitás letéteményese, igaz, még kozmopolita értelemben. Valóságban és elméletben azonban már csak *primus inter pares* lovagjai között, »a műveltségi arisztokrácia sakkjátékában a királyfigura«⁴⁾. Gúnyneve *Mars*, melyet a konstanci zsinaton kapott, nagyszerűen jellemzi ezt a szerepét. A tudatos fejedelmi szerepjátszás és személyes szeretetreméltósága kibékít a lélektani és karakterbeli jelenségeknek és ellentéteknek szinte groteszkül ható halmozásával. A világi bűnöknek, mint amilyen a megbízhatatlanság, bujaság, tékozlás stb. és a tagadhatatlan erényeknek, mint komoly vallásosság, erős hit, háladatosság, közvetlen, szinte rejtélyes összefonódását oly történeti ténynek kell vennünk, melyet a manapság divatos lélektani kategóriákkal csak hiányosan lehet magyarázni. Benne egymás mellett él a középkori ember kötöttsége, a szertartásos lovagi életstílus és a merőben új, modernül ható individualizmus, mely elég gyakran orgiasztikus életkedvben tör ki. Egyéni példája meggyőzően igazolja, hogy a középkori létformák kialakulása már ott tartott, hogy a szilárd

¹⁾ V. ö. *Erich Brandenburg*: König Sigmund und der Kurfürst Friedrich I. von Brandenburg. 1409., 1426. Berlin, 1890. 15. l.

²⁾ *P. Hagemann*: Die Beziehungen zu England seit dem Vertrage von Canterbury vom 15. August 1416 bis zu Kaiser Sigmunds Ende. Dissertation. Halle a. S. 1905., 14., 50. l.

³⁾ *Alois Dempf*: Sacrum Imperium. Geschichts- und Staatsphilosophie des Mittelalters und der politischen Renaissance. München und Berlin. 1929. 549. l.

⁴⁾ *Alois Dempf*: i. h. 550. l.

rendszeren repedések keletkeztek és az erjedő átmenetből új jelenségek és gesztusok születtek. Ha kutatni akarjuk, hogy az emberek és életkeretek eme metafizikai fejlődési lélektana hol talál szép példára, újra csak Zsigmondra akadunk, kiben a korszellem rétegei és változásai élesen kiemelkednek. Ezeknek a jellegbeli feszültségeknek a történeti gondolatformák határozott keveredési aránya felel meg. Sokféle árnyalatban csillogó egyénisége megint csak annak a fejlődési útnak határmesgyéjén áll, mely a középkor kozmikus-misztikus gondolkodásától a renaissance etikai-egyéni-rationális beállításhoz vezet. De sok prominens magyar kortársánál is ugyanezeket a jelenségeket tapasztaljuk, úgy, hogy az idők távlatából Zsigmondban, korában, környezetében többet kell látnunk, mint a fizikai (vagy abszolút szemléleti) időfogalomnak egy szakát, fél-évszázadban lefolyt, többé-kevésbé érdekes eseménynek és jelenségeknek egy csoportját: határozott dinamikával telített, nagy történeti helyzetet. Az erők és erjedések sokféleségének ellenére lélettől duzzadó egység, melynek határai a múlt és a jövő felé, Nagy Lajos középkorilovagi nagyhatalma és Mátyás renaissance állama, szinte szembeszökők. Ezek az évtizedek a megelőző asszonyi kormányzat és a közvetlenül reákövetkező anarchia közt fénylenek. Zsigmond rejtélye annyira gyökeredzik korában, hogy megfejtése csak a legszélesebb alapokon képzelhető el. Rejtélynek látszott sok tekintetben kortársainak is, barátainak, ellenségeinek, a német fejedelmeknek és birodalmi rendeknek és nem utoljára jó magyarjainak is, kikhez csak sok félreértésen, tévedésen, gyűlöleten és vérontáson keresztül találta meg az utat. Uralkodásának második felében, mint megkoronázott német-római császár is mindig büszkén és boldogan hangsúlyozta magyar királyi mivoltát, annyira jól érezte magát magyarjai közt, hogy német, francia, angliai és spanyolországi útjain, sőt római koronázásakor is mindig magyar kíséretével mutatkozott. 1417-ben pedig Bastavitz Imre fiát, Gallust pártolta az aacheni magyar kápolna plébánosi állásának elérésében azzal az indokolással, hogy az illető tiszta magyar (*purus Hungarus*).¹⁾ Ebben a viszonyban minden bizsonnyal sok őszinte ragaszkodás volt, a saját vérmérsékletével annyira rokon magyar nemzeti jellemet idővel megértette, megszerette, de erősen belejátszik a tények gravitációs törvénye és vas logikája is. Különben is a csehek kivételével, kik csak izzó, fanatikus gyűlöletet éreztek vele szemben, mégis valami ösztönös tudata élt népeiben annak, hogy jelentékeny, hatalmas kezdeményezésekre és nagy erőfeszítésekre képes egyéniséggel van dolguk.

Köztudomású volt személyes bátorsága, sőt merészsége, kedélyessége, fölényes humora és főleg átfogó műveltsége, tudomány- és művészetpártolása. Erről egyelőre csak két hiteles adatot idézünk. Mikor Zsigmond a császári koronázás után, 1433 október 11-én, Rómából sietve Bazelbe érkezett, hogy IV. Jenő pápa felfüggesztését megaka-

¹⁾ *Altmann W*: Urkunden Kaiser Sigismunds. I, 166. 1.

dályozza, a döntő ülésen Cesarini bíbornok helyett Zsigmond régi meghitt barátja, a 83 éves humanista és kánonjogász, Branda Castiglione kardinális elnökölt, aki a maga részéről szintén a felfüggesztés mellett volt és a zsinat jogainak védelmében vitaközben a császárt és királyt több mint húsz éves barátságukra emlékeztette és Zsigmondot a század legokosabb embereként aposztrofálta. Zsigmond erre bókolva felelt, hogy ezen nincs csodálkozni való, hiszen tanítómestere Branda volt. Erre a kardinális mosolyogva replikázott: »A tanítványból mester lett.«¹⁾ Mikor pedig az éppen lovaggá ütött alkancellár, Georgius Fiscellus, ugyancsak Bázelen a tudósok padját a nemesekével akarta kicserélni, a király ezekkel a szavakkal piritott rá: »Balgán cselekszel György és egyúttal neveltségesen is, ha a nemességet a tudósi rendnél többre becsüled. Mert egy napon ezer tudatlan embereket lovaggá üthetem, de ezer év alatt egyetlen doktort sem kreálhatok.«²⁾ Ezt a fölényes szellemi diszpozíciót azonban a szenvedély néha teljesen elborította. Mikor például 1424-ben több választófejedelmi tanácsosból, Rabanus speyeri és János würzburgi püspökből álló követség Budára érkezett azzal a szándékkal, hogy őt önző politikájától eltérítsék, Zsigmond annyira feldühödött, hogy csak a bölcs Branda és Erik dán királyfi közbelépésének volt köszönhető, hogy nem szakított azonnal és végzetesen a birodalmi fejedelmekkel.³⁾ Ilyenkor a legpóriasabb kifejezésektől sem riadt vissza, kénye-kedve szerint káromkodott, leginkább magyarul. A tőle használt »*formulae sollemnes*« nem tűrik a nyomdafestéket, de mai napig is a magyar káromkodás leggyakrabban használt formái.⁴⁾ Arról azonban egy forrás vagy hagyomány sem tanuskodik, hogy ezek a kirobbanások a fogyasztott bor hatása alatt történtek volna, mint például Vencel bátyjánál, ki kivált a későbbi időkben állandó mámorban élt. Bár az egykori krónikások Zsigmond borfogyasztási teljesítményéről csodákat regélnek és Magyarországból a legmesszebb útjaira is mindig nagy borszállítmányok követték, sem az okmányokban, sem a krónikákban, sem a legmerészebb anekdotákban nem találni támpontot arra, hogy a király cselekedeteit borközi állapotából magyarázták volna. Pedig Poggio Braccolini korában vagyunk és az anekdotaképzés és a szatíra Zsigmond szeméye körül buján burjánzott. A közönséges, trágár kifejezések kultúrált agyban is jól megfértek, de a XV. században elég gyakran találkozunk az ilyféle sokrétű lelkekkel, kik meggyőződésükkel és nézeteikkel szöges ellentétben álló cselekedetekre ragadtatták el magukat. Zsigmond esetében és számos kimagasló kortársai esetében is ez a

¹⁾ Monumenta conciliorum generalium saeculi 15. Conc. Bas. 2. 469. 1. — Deutsche Reichstagsakten. IX. Nr. 42.

²⁾ *Aeneas Sylvius*: Commentarii in Becadellum Panormitanum, dict. et fact. Alphons. reg. lib. IV. p. 19. 1. után Aschbachnál, Geschichte Kaiser Sigmunds. IV. köt. 403. 3. 1.

³⁾ *Georg Schuster*: Der Konflikt zwischen Sigmund und den Kurfürsten und die Haltung der Städte dazu. (1424—1426.) Dissertáció. 25. 1.

⁴⁾ *L. Altman*: Eberhard Windeckes Denkwürdigkeiten zur Geschichte Kaiser Sigmunds. — Breslau, Regesten Sigmunds, Forschungen zur deutschen Geschichte. XVIII., 385. 1.

helyzet. Több oly képzetréteg fért el bennük, mely logikailag egymást majdnem kizárta s melyek közül azonban hol az egyik, hol a másik került fölénybe és ellentétes tettekben nyilvánult meg.¹⁾

Lényeges vonások hiányoznának Zsigmond történeti képéből, ha a kortársak írott tanuságtételei után nem keresnénk feleletet arra a kérdésre is, milyen volt, hogy látták és ábrázolták a képzőművészek, festők, szobrászok, miniátorok. Az arcképek történeti jelentősége nemcsak művészi és ábrázolási készség szempontjából mérlegelendő, fontos szerepe van nemcsak a megörökített egyéniségek felismerésében, hanem koruk lélektanának felderítésében. Nem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy egyes korszakok arcképeinél ugyanazok a lelki kifejezési lehetőségek bukkannak fel, illetve a korhangulat alapvonásai egyes fiziognómiákban különösen összesűrűsödnek. Így félreérthetetlenül megszólal ez a közös vonás, ez a kollektív lelkület Zsigmond, Branda, Ozorai, Pipo, Stibor János, Kanizsai János, Oswald von Wolkenstein, Alsáni Bálint és más korabeli magyar portréábrázolások esetében, bár a kor elitjének hierarchikus és szellemi tagoltsága (a király, a hadvezér, az udvaronc, a pap, a költő stb.) szintén világosan lerajzolódik bennük. De éppen ebben az átmeneti korban, ahol az egyéniség előretörése már az egész vonalon meglazította a régi kereteket, a történeti arcképek a kor hangulatának és struktúrájának visszatükrözésén felül, óriási értékű lélektai vallomások.

Zsigmond ábrázolásai korának általános lelkületét és a királyságról alkotott fogalmát számtalan változatban szemléltetik, ezen felül senki mással össze nem cserélhető egyéniséget, még pedig ahogy látni fogjuk, elég sokféleképpen. Már Eberhard Windecke²⁾ értesít arról, hogy Zsigmondot szép arca és megjelenése miatt többször megfestették, ami kissé színpadias jelleme, valamint emberi és uralkodói öntudata miatt is természetes. Külseje nemcsak a művészeket izgatta, hanem még a tudós Poggio Braccolinin is, aki szinte tudományos metodikával így írja le: »*est aspectu perhumanus, ridentis similis, facie hilari, barba supcana ac promissa. Eo inest in vultu comitas ac maiestas, ut qui illum ignorarent, ipso conspectu et oris egregia specie ceterorum opinarentur.*»³⁾ Az írók és krónikások tárgyilagos ítéletei feledésbe merültek, a hiteles arcképek legnagyobb része elkallódott vagy csak legújabbban vált ismeretessé. Az általában ismeretes ábrázolások Zsigmondnak valamennyi kortársától magasztalt, valóban fejedelmi megjelenését és nagyszerű emberi szépségét nem is sejtetik.

A különböző, neki dedikált, illuminált kódexek portréképei, vagy a zsinati krónikák fametszetei vonásait egyénítő erő, sőt egyénítő szándék nélkül adják vissza és ha a nagyság benyomására törekednek, alakját és arcát Nagy Károly ideálábrázolásai értelmében stilizálják. Áll ez a bécsi Nationalbibliothek »Chronik des Concilium von Constanz«

¹⁾ J. Huizinga: Zur Entstehung, des niederländischen Nationalbewusstseins, Wege der Kulturgeschichte. München, 1930. 226. l.

²⁾ W. Altmann: I. h. 215. l.

³⁾ Aschbach: Die Geschichte Kaiser Sigmunds IV. kötet 339. l. 54. jegyzet.

című kéziratára, ahol Zsigmond öltözéke világoszöld, fehér prémmel szegélyezett ruhából, vörös köpenyből, aranyos csatokkal diszített fehér övből áll.¹⁾ (6. kép.) Több jellemző készségről tanuskodik ugyane könyvtárnak másik arcképbábrázolása, melyen a trónon ülő Zsigmond hermelszegélyes bő palástban, koronával és hegyes cipőben látható.²⁾ A Nemzeti Múzeum könyvtára őrzi Antonius Minuccius de Prato Veteri De Feudis című munkáját, melyben az a jelenet is megörökítésre került, hol a szerző művét felajánlja Zsigmondnak. A király itt szintén a két fenti ábrázolás szellemében jelenik meg.³⁾ (29. kép.) Egészen sablonos arcképe a Martinus Opifextől festett Breviarium címlapján, ahol feleségével Borbálával és hat választófejedelemmel (a hetedik, a cseh t. i. ő maga) jelenik meg. (Bécs, Nationalbibliothek Cod. 1767.) Ugyanennek az imakönyvnek 268. fóliólapján találjuk a két lovagi szent, Mihályon és Györgyön kívül egy iniciáléban Sz. Zsigmondnak trónon ülő és koronás képét, mégpedig félreismerhetetlenül a magyar király arcvonásaival. (27. kép.) Szintén Zsigmond tulajdonából származik (erre vall az 1420—1430 közötti keletkezési ideje, stilisztikai kapcsolata a bódeni tó vidékével és későbbi története, illetve származása a konstantinápolyi Eszki szerájból,) a »*Liber de septem signis*« a Magyar Tudományos Akadémia gyűjteményében.⁴⁾ A király itt a hét planéta sorában a napot jelképezi, a fiziognómiai készség, mely életre hívta, igen mérsékelt. Fel lehet ismerni hajlott orráról, kétágú szakálláról, keskeny arcáról, és hosszú hajáról. Legismertebb képe talán az Ulrich von Rychenthal zsinati krónikájában előforduló típus, ahol Zsigmond több ízben szerepel, mint trónoló császár, lóháton egész kíséretével és más zsinati és császári funkciók kapcsán. Froissart párizsi és boroszlói kódexeinek arcképbábrázolásai újat nem hoznak, itt a főhangsúly a pompás öltözék visszaadásán van.

A miniatúrákhoz hasonló a helyzet a pecséteken és a pénzeken. A részletek megegyeznek, a körvonalak a vésnöki technikának megfelelően élesebbek, haj és szakáll hosszabb, a kifejezés nyugodtabb, merevebb, a testtartás stilizáltabb. A formák már a pecsétekre jellemző konzervatívizmus folytán típusá egyszerűsödtek. A szigorúan szimmetrikus elrendezés, a magas gótikus trónus még fokozza a hieratikus benyomást. Példa erre Zsigmond első nagy pecsétje, második kettős pecsétje vagy német birodalmi nagypecsétje. Már a karikatúrához közeledik ez a fejtípus Miskolc városnak pecsétjén, ahova nem mindennapi kegyként került a király arcképe, jobbról csillaggal, balról félholddal és »*Sigillum Civitatis Miskolc*» felirattal.⁵⁾ A jellegzetességeknek túlzott hangsúlyozása nem hagy semmi kétséget afelől, hogy Miskolc címerének

1) *Romer Flóris*: Magyar viseleti képek a bécsi es. k. könyvtárban. Arch. Ért. 1871. VIII. k. — *Br. Nyáry Albert*: A modenai Hyppolit-kódexek. Századok, VI. 1872. 366.

2) *Szendrei János*: Magyar viseletképek címeres leveleinken. Arch. Ért. XXV. 1891. 389.

3) *Hoffmann Edith*: A Széchenyi könyvtár illuminált kéziratái. Budapest, 35. 1.

4) *Hoffmann Edith*: Régi magyar bibliofílek. Budapest, 1929. 33. 1.

5) *Szendrei János*: Miskolc város címeréről. Turul, III. 1885.

királyában Zsigmondot kell felismerni. (77. kép.) Teltebb, lekerekítettebb Zsigmond arca német ezüst garasain. Előlapon a király szakállas mellképe jelenik meg homloknézetben, koronával, karddal és országalmával, felirata: *Sigimundus. Romanorum. Rex.* Hátlapja nagy, még a köriratot is átmetsző keresztből áll és két gyöngykör között a két következő körirattal: »*Laudetur Qui venit in nomine Domini*«. Zsigmond ikonografiájának tisztázását nagyon megnehezítette az a körülmény, hogy a XVI. és a XVII. századi nyomtatványokon, zsinatleírásokon stb. szereplő metszetek egytől-egyig ezekre a pecsét- és pénzábrázolásokra mennek vissza.

Ami a gyér számban reánkmaradt idevágó falfestményeket illeti, a feltevésekre, melyek a fiatalkorú Zsigmondot különböző helyeken (Runkelstein, Karlstein stb.) felismerni vélik, már azért sem térhettünk ki, mert semmiféle összehasonlítható támpontra és analógiára nem hivatkozhatunk. A királyt férfikorban ábrázoló freskóképek közül kiemeljük elsősorban a csak pár évvel ezelőtt a bázeli Szt. Péter templomban feltárt és jelenleg az ottani gyűjteménybe (Öffentliche Kunstsammlung) került töredéket, mely egy epifániából származik s középső napkeleti bölcse határozottan Zsigmond vonásait mutatja. A szőke szakáll és az aranyszőke fürt ezúttal is igazolja a Zsigmond megnyerő külsejéről reánk maradt híreket. A munka O. Fischer véleménye szerint¹⁾ 1414 körül készülhetett, amikor Zsigmond felső Itáliából jövet Bázelen keresztül az aacheni királyi koronázásra sietett. A másik falkép tulajdonképpen régi, egykorú kompozíciónak késői, 1520 körüli utánzata, mely annak természetesen csak halvány visszfényét adja. A prágai Sz. Vid székesegyház Sz. Vencel kápolnájában levő és augsburgi hatásra valló képéről van szó, ahol a Sz. Vencelt fogadó Zsigmond nagyjában a fent ismertetett módon jelenik meg. Ezeket a freskókat 1612—1614 közt Alexis de Koetna átfestette, 1913-ban pedig G. Miksch restaurálta, így kevés a bizonyító erejük.²⁾

Más a helyzet a táblaképeknél, ahol realiztikus eszközökkel meggyőző portréhatásokra törekedtek. Mindezek egy elkallódott őstípusra mennek vissza, melynek főjellegzetessége úgy látszik bizonyos aszimmetria volt, a hajlott orr szerencsétlen rövidülése, úgy hogy a képhatás, Zsigmond annyira magasztalt szépségével bántó aránytalanságban áll. E mintakép származékaihoz tartozik Dürer nagy reprezentatív képe is a nürnbergi Germanisches Museumban, ahol a miniatúrákból és pecsétekből ismeretes stilizálás Nagy Károly ideálarcképeinek szellemében már azért is ki volt zárva, mert ez a tábla éppen egy stilizált Nagy Károly portré párdarabjaként készült. Hasonló hatású az ambrasi gyűjteményben levő és tévesen Sigismundus rex Poloniae felirattal ellátott olajfest-

1) O. Fischer: Zwei Bildnisse des deutschen Kaisers Sigismund von Pisanello. Jahrb. der preussischen Kunstsammlungen. LIV. 1933. 14.

2) L. Zdenek Wirth: L'art tsechoslovaqu de l'antiquité à nos jours. Praha. Maison Orbis 1926. 28. l.

mény a XVI. század végének nemzetközi modorában.¹⁾ Hitelesebbnek látszik az alsóausztriai Sebenstein várában őrizett olajkép és a berlini Kaiser Friedrich Múzeumban levő arckép, mely utóbbi rendkívül emlékeztet Sz. László király győri hermájára. Más portréábrázolásokon is olyan feltűnő ez a hasonlatosság, hogy az az érzésünk támad, mintha nemcsak a művészet, hanem a király maga is határozott szándékkal stilizálta volna külső megjelenését és hozzá Sz. Lászlót vette volna mintaképéül. A győri herma viszont az arckatban, a nagy orr formáiban, a dús szakállban annyira beleillik Zsigmond ikonografiájába s annyira észrevehetően eltér az egykorú falfestményeken vagy a pénzeken megszokott típustól, sőt a Nemzeti Múzeum másik, a magyar szent királyt ábrázoló hermájától, hogy itt a fordított eljárást kellene feltételezni, hogy tudniillik Zsigmond, kinek megrendelésére a győri fejedelmek tartó 1404 után elpusztult régebbi helyett készült, ezuttal Sz. László vonásait saját képe után mintáztatta volna. Hasonló eset látszik fennforogni Kassai Jakab híres freisingi oltárművének Sz. Zsigmond szobránál (Stuttgart, Museum Vaterländischer Altertümer), ahol Zsigmond külseje patrónusát, Sz. Zsigmondot helyettesíti.²⁾ Tekintettel arra, hogy 1434-ben valóban Freisingben időzött és hogy Nicodemus della Scala, ottani püspökkel szorosabb kapcsolatban állott, Wolter nézetével szemben,³⁾ hogy itt tényleg a császár és király lenne ábrázolva, nyomós ellenvetésnek nincs helye. Egy harmadik plasztikai ábrázolás Filarete gyönyörű érc-kapuján a római Sz. Péter székesegyházban, egyénítő szándék nélkül csak az egyház fejének hódoló császár eszményképét adja.

Visszatérve a festői ábrázolásokra, még megemlíjük Ernst der Eiserne stájer herceg fogadalmi tábláját St. Lambrechtben, ahol a könyörületes Mária körül térdelő alakok között látjuk a jobboldalon az előtte térdelő klerikus által félig eltakarva Zsigmond király sommásan kezelt arcát.⁴⁾ Hasonló a helyzet az 1408-ból származó könyörületes Mária esetében a ptuji (pettaui) plébániatemplomban, melyen Zsigmondon kívül valamennyi korbelti fejedelem arcképe tagadhatatlanul portrészzerűen jelenik meg. Olasz földön két ízben szerepel, mindig V. Márton pápával együtt és mindkét esetben már előrehaladott korban ábrázolva és csak egészen általános fiziognómiai jelekkel körülírva: a majorcai kollégiumban⁵⁾ és a sienai levéltár egyik könyvtábláján. Sienában, még pedig a székesegyház világhírű padlómozaikjai egyikén szintén szerepel Zsigmond, ki ebben a büszke ghibellin városban egy évet töltött, még

¹⁾ *Friedrich Kenner*: Die Porträtsammlung des Erzherzogs Ferdinand v. Tirol. Jahrb. der Kunsthist. Samml. des AH. Kaiserhauses. XVIII. 1897.

²⁾ V. ö. *Genthon István*: Magyar művészek Ausztriában a mohácsi vészig. Budapest, 1927., 24. l.

³⁾ *Jacob Kaschauer*: Jahrbuch des Vereins für christliche Kunst in München. I. kötet, 1922. 7. l.

⁴⁾ *Wilhelm Suida*: Österreichische Malerei in der Zeit Ernst des Eisernen und König Albrechts des II. Wien 1920. 10. l. — *Otto Pächt*: Österreichische Tafelmalerei der Gotik. Augsburg—Wien. 1929., 9. tábla.

⁵⁾ *L. Szilágyi—Schönherr*: A magyar nemzet története. III. köt., 55. l.

hozzá előkelő kísérettel. A mozaik talán a korai siena quattrocento-festészet vezető egyéniségének, Taddeo di Bartolo rajza nyomán készült.¹⁾ Magyar táblaképeken is találkozunk a király arcképével. A kassai székes-egyház oltárművéhez tartozónak vélték a bécsi művészettörténeti múzeum egyik, a három napkeleti bölcset imádását ábrázoló tábláját²⁾, melyen a második, koronával és díszes ruházatával kitűnő király szinte teljesen megegyezik a sebensteini várban őrizett festménnyel, melyet az utóbbi időnkig Zsigmond leghitelesebb arcképének tartottak,³⁾ bár ez sem egészen egykorú és a stíluskritikai ismervek alapján a XV. század ötvenes éveiben készülhetett. A bécsi képet újabban a brixeni Jacob Sunternek tulajdonítják. A második magyarországi ábrázolás, melynek hitelességét két újabb, alább még behatóbban tárgyalandó arckép erősen alátámasztja, Kolozsvári Tamás garamszentbenedeki oltárának középképén szereplő lovas centurió. (Esztergom, Keresztény Múzeum.)⁴⁾ Nagyon valószínű, mert az arcvonásokban s az általuk kifejezett belső feszültségben annyi megegyezés észlelhető, hogy a festőművész szemelőtt valóban Zsigmond arcképe lebegett, annál is inkább, mert Tamás mester úgylátszik a király hivatalnokai közé tartozott,⁵⁾ az oltár megrendelője pedig Péterfia Miklós győri kanonok, a királyi kápolna kántora, a garamszentbenedeki kolostor apátja, a király házikáplánja, a konstanci zsinaton, németországi, itáliai és franciaországi útjain állandó kísérője volt.⁶⁾ Azonkívül még magán a képen is akadunk egy utalásra, amennyiben az elveszett, de fényképben is megmaradt predella közepén Zsigmond király címere díszelgett.⁷⁾

Régen ismeretes ezenkívül a régi német festészet egyik tiszteletreméltó ősképe, Stephan Lochnernek a kölni dómban levő és a három napkeleti király imádását ábrázoló oltárképén szereplő Zsigmond-portré. A trónoló Madonnától balra térdel díszes brokátruhában, csillogó aranyövvel és arany nyakláncsal, az aggkor ismervei ellenére még mindig hatalmas, valóban császári jelenséggént. Figyelemreméltó itt a király kísérete is. Valamennyi bajuszos, egynek kivételével szakállas alak, csúcsos, hátul felhajtott kucsmaalakú süvegekben, minőket a Képes Krónikából és máshonnan mint kún viseletet ismerünk. Itt csakis a király kíséretében levő magyar urak ábrázolásáról lehet szó, mely tény a király áhitatos és mégis fenséges visszaadása mellett egyenesen autopsziára utal. A király magas kora, az oltárkép stílusa és Stephan Lochner életkörülményei egyaránt a bázeli zsinat idejére enged-

1) *Enrico Horváth*: Siena ed il primo rinascimento Ungherese. Corvina. V. 1925. Különlenyomat 2. és 3. ábra.

2) *Kenczler Hugó*: Kassai oltárszárnyak a kassai és bécsi múzeumban. Arch. Ért. XXXIII. 1913. 424.

3) *Suida*: I. h. 57. l.

4) *Gerevich Tibor*: Kolozsvári Tamás, az első magyar táblaképfestő, Budapest, 1923. 1. tábla.

5) *Horváth Henrik*: A budai pénzverde művészettörténete a késői középkorban. Numizmatikai Közlöny. XXX—XXXI. 1931—1932. Különlenyomat. 27. l.

6) *Gerevich T.*: I. h. 31. l., 3. jegyzet.

7) *Gerevich T.*: I. h. 4. l.

nek következtetni. További fejtegetéseink szempontjából nagy jelentőségű az a tárgy, amelyet a Zsigmond mögött álló alak tart kezében és ami nem más, mint hatalmas prémkucsma, lehajtható nyakvédővel. Ez a főveg nemcsak a Kolozsvári Tamás képtábláján ábrázolt centurionál tér vissza, hanem az alább még tárgyalandó festményeken is, mely adalékok szerintünk a Zsigmond-ikonographia végső tisztázására és betetőzésére szolgálhatnak.

Ez a prémkucsma visszatér a már régebben ismeretes restituált nagy ezüstérmén, mely a XVI. század közepéről való. Itt ez a süveg a hatalmas fejnek valóban monumentális keretet ad. Ez az éremábrázolás, mely a legjobban felel meg Zsigmond egyéniségének, s megérteti azt a hatást, mellyel Zsigmond prominens olasz kortársaira, Aeneas Sylviusra, Zarbarellisre, Branda Castiglionera, Poggiora vagy Bonfinire volt, az éremkatalógusok tanúsága szerint egy állítólagos sorozathoz tartozott, bár ennek a sorozatnak további darabjai ismeretlenek. Az érem mintaképe (1. kép) Wilde János szerencsés felfedezése folytán újabban került elő a bécsi Kunsthistorisches Museum raktárából. Pergamenre festett mellkép. Wilde kitűnő cikkében joggal mutatott rá a burgundi fejedelmek ábrázolásaira, mint az egész festői jellemzésnek, a formai és szellemi beállításnak közvetlen mintáira.¹⁾ Valóban Jan van Eyck és Rogier van der Weyden portréi voltak mérvadók. Ennek ellenére feltétlenül igazat kell adnunk az említett szerzőnek, hogy a sommásabb formaadás inkább német mesterre vall. Mint német festőiskola, melynek közvetlen kapcsolatai voltak a németalföldi kultúrcentrumokkal, elsősorban a Bodeni-tó vidéke jöhet számításba, ahol Zsigmond király, a konstanci és bázeli zsinat tartama alatt huzamosabb időn át tartózkodott. Az olajportré keletkezése tehát valamivel korábbi időbe tehető, mint ahogy ezt Wilde javasolja. Datálása az egyetemes német körülményekre nézve talán helytálló volna, de a bodeni vidék speciális, fejlettebb, főleg a zsinatok hatásai révén kozmopolitább alkatához képest a fent említett értelemben módosítandó. A közvetlen kapcsolatok a burgundi fejedelmi arcképarázolásokkal Hans Witz-re, a nagy Konrad Witz apjára mennek vissza, ki okmányyszerű bizonyítékok szerint Jan van Eyck barátja és munkatársa volt. Még a gazdag brokátruha is Burgundiára utal. A fejnek élesen alakított vonásai, a plaszticitás, melyet a hatalmas prémkucsma elálló fülvédőivel nagyszerűen kiemel, a nyíltan tekintő világos szemek, a metszőfogakat mutató nyitott érzéki száj, az ápoltság és szakállviselet, a gazdagon mintázott brokátruha, a kékeszöld háttér-folia előtt valóban fejedelmi páthosszal telített képet adnak. Ilyen hatások kiváltására azonban a XV. század harmadik évtizedében az egész német kultúrterületen csak egyetlen mester volt képes, Konrad Witz, aki a bázeli zsinat idején erejének teljében állott. A stilisztikai egyöntetőség és a fiziognómiai és kosztümbeli megegyezések arra indí-

¹⁾ *Johannes Wilde*: Ein zeitgenössisches Bildniss des Kaisers Sigismund. Jahrb. der kunsthistorischen Sammlungen in Wien. Neue Folge. Bd. IV. 1930. 213.

tották O. Fischert,¹⁾ hogy a bázeli Öffentliche Kunstsammlung-ban őrizett Konrad Witz-féle Dávid királyban (a képen Dávid mellett Abisai, Sabothai és Benaja szerepel) szintén Zsigmond arcképét ismerje fel. Kézenfekvő, hogy a legnagyobb világi hatalom letéteményese, a német-római császár a kora által is elismert legelső német festőnek modellt ült, a hosszú puha szakáll, a könnyen nyitott száj, a hosszú és vékony orr, az ívelt szemöldök, a hatalmas testalkat és a díszes brokátruha, majdnem szószerint megegyezik azokkal az elemekkel, melyek Zsigmond hiteles arcképein szerepelnek. Mint külső, de szembeötlő tertium comparationis, nyomatékosan latba esik ezúttal is a hatalmas prémkucsma, mely Kolozsvári Tamásnál, Stephan Lochnernél, a restituált éremképen és a bécsi olajfestményen egyaránt megfelelő keretet ad a császár és király kifejezésteljes vonásainak. Dávid király és Zsigmond azonosítása a bázeli képen igen valószínű, s a bécsi képpel való megegyezései szinte teljesen bizonyossá teszik, hogy a bécsi arc más alkotója, a kor szellemi arisztokratájában is ismeretes »Conradus Sapientis« humanista nevet használó Witz környezetében keresendő.

A bizonyítást betetőzi Pisanello két rajza a Louvreban, melyek egymáshoz való viszonyának megfejtését és az egyiknek elsőízben való közzétételét O. Fischernek²⁾ köszönhetjük. Mindkettő az egykori Codex Vallardiból származik. Az első már több ízben közölt³⁾ ábrázolás fekete írónnal, részben tollal utána húzva készült. Idősebb, balra néző férfit ábrázol profilban. A másik, fekete írónnal vázaltszerűen odavetett kép ugyanezt a férfit mutatja, de ezúttal hatalmas prémmel bélelt főveggel, melynek elülső oldala sisakrostélyszerűen fel van hajtva, míg hátsó karimája a nyakára simul, benne tehát a már többször szereplő s úgylátszik Zsigmondtól elválaszthatatlan tartozékot ismerhetünk fel. Mind a két lap feltétlen modell után készült, élesszemű, valóságához ragaszkodó mester munkája és nagyszerűen egészíti ki Zsigmond külsejéről szerzett eddigi ismereteinket. A király itt természetesebben, kényelmesebben, polgárabb pózban, közvetlenebbül jelenik meg, mint a bécsi képen, ahol a feszesség, büszkébb kifejezés, a tágra nyitott szemek merevebb tekintete tudatos beállítást, császári mivoltának megfelelőbb stilizálást árul el. A Louvre egyik vázaltszerű rajzán szemei élesen, majdnem gyanakvóan figyelnek, arckifejezése és a száj idegesen rezgő vonala tartózkodó büszkeségről tanuskodik, míg a kidolgozottabb lap ravaszságot, a fölényes szellem állandó készenlétét árulja el, mintha illusztrálni akarná Zsigmondnak egyik jellemző jelmondatát: »*Nescit regnare, qui nescit dissimulare*«. Pisanello ezen hiteles rajzai révén⁴⁾ az említett restituált emlékérem is elveszti izoláltságát. Nagyszerű képszerkesztési készsége nem hagy kétséget afelől, hogy olyan előképre

¹⁾ O. Fischer: Zwei Bildnisse des deutschen Kaisers Sigismund von Pisanello. Jahrb. der Preussischen Kunstsammlungen. LIV. 1933. 15.

²⁾ O. Fischer: I. h. 5. l.

³⁾ L. Raymond van Marle: The Development stb. VIII. köt., 4. tábla, 180. l.

⁴⁾ O. Fischer: I. h. 6. l.

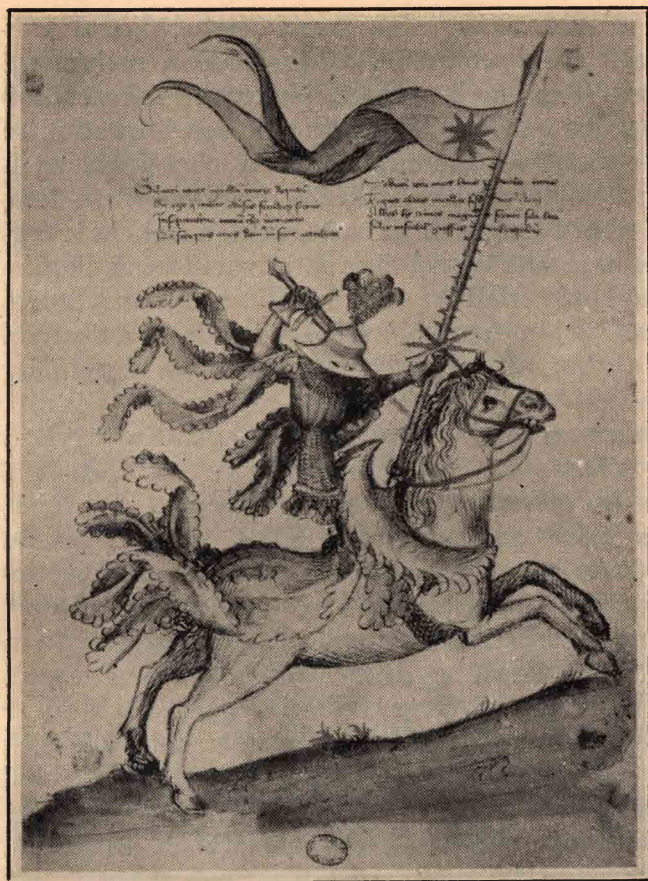
megy vissza, mely az éremvésés hőskorában keletkezett. A nagy olasz festő s napjainkig legnagyobb medailleur Zsigmond kortársa volt, kivel 1432-ben Sienában vagy 1433-ban Rómában találkozhatott. Pisanello nyilvánvalóan több vázlatot készített a király emlékérméhez. Ezek közül ez a kettő maradt meg, míg az érem maga csak egy XVI. századi restitúcióban élt tovább. Zsigmond külseje, illetve a róla alkotott kép, melynek helyességéről különben a király utazásai folytán a legszélesebb rétegek is meggyőződhetnek, valóban általánosan ismeretes lehetett. Kedves bizonyítékot nyújt erre nézve a bécsi művészettörténeti múzeumban őrizett kártyajáték királyfigurája. (2. kép.) A többi lapon leginkább vadászjelenetek, kutyák, vadászó lovagok és hölgyek, hattyuk, gémek stb. szerepelnek. A király lóháton ül, hosszan leomló kék kabátban, hosszú szakállal, nagy prémkucsmában, kezében kis állatot tart, de nem sólymot, amit az egész jelenetből és a többi lap ábrázolásai után feltételeznénk. A tudatos portrészándék és a megegyezés a király legmeggyőzőbb ábrázolásaival nem kétséges. Idővel azonban a fej és a tartás annyira megszokottá vált az előkelő és tiszteletet parancsoló szentek és fejedelmek visszaadásában, hogy a XV. század első felének művészetében szinte hemzsegnek a Zsigmond-fejek. Ikonografiája tudat alatt mint »pars pro toto« rászáll a királyábrázolásokra általában, ebben az értelemben módosítja, sőt egyenesen pótolja az eszményített Nagy Károly típust. Erre a folyamatra nézve művészettörténetileg kiváló példát nyújt Sz. Primus ábrázolása, Konrad Laib műve a salzburgi múzeum egyik orgonaszárnyán. (3. kép.) A részletes (szemek, orrforma, a nyitott szájban látható metszőfogak stb.) megegyezések ellenére ez a csodálatosan egyénített fej mégis tipizáló, a portrészzerűséget elfátyolozó magasságba emelkedik.¹⁾ Amit fentebb egész koráramlatoknak Zsigmond egyéniségében való összesűrűsödéséről mondtunk, az egykorú festészet bizonyos vonatkozásban már eleve is igazol ezekben a képekben és a magyar királyt és német-római császárt valóban, külső megjelenésében is korképviselővé emeli.

Zsigmond portréábrázolásainak sora, kivált a megközelítőleg hitelesnek látszó darabok, a korbeli festészetet tanulságos keresztmetszetben adják. Vezető mesterekkel találkozunk az olasz Taddeo di Bartolo és Pisanello, a német Stephan Lochner, Konrad Witz és Konrad Laib és nem utoljára a magyar Kolozsvári Tamás személyében. A császár és király arcképeinek egyöntetű felfogása, beállítása és kivitele oly kimagasló és egymáshoz különben egyáltalán nem hasonlító művészek kezétől (nagyobb ellentét mint Taddeo di Bartolo és Pisanello vagy Stephan Lochner és Konrad Witz között tátong, a korbeli festészetben belül el sem képzelhető) világosan mutatja, hogy itt semmiesetre sem

¹⁾ *Baldass L.*: Jahrb. der kunsthist. Sammlungen. Wien. Neue Folge. IV. 1930. A kitűnő fényképet dr. Wilde János, a bécsi művészettörténeti múzeum osztályigazgatójának köszönhetem.

szabad egy bizonyos típus szolgai utánzására gondolni. Sőt éppen ebben rejlik ezen arcképbábrázolásoknak abszolút hitelessége, mely nemcsak Zsigmond külső megjelenésére, hanem az egész lélektani-történeti problémára nézve átütő erejű támpontokat nyújt.

A kissé hosszadalmas ikonográfiai kirándulás megérte a fáradságot, ha sikerült Zsigmond király személyét olvasóink előtt abban a beállításban, lelkületben és légkörben feleleveníteni, ahogyan Witz, Pisanello, Lochner, Kolozsvári Tamás látták. A most következő fejezetekben a hangsúly a külső és belső életformák tárgyalására esik, de ebben a néha eléggé tarka világban is újra és újra felmerülnek a császár és király jellegzetes körvonalai, mint ahogy a korszak képe jellemének és külső megjelenésének ismerete nélkül csonka maradna.

2.

UDVAR- TARTÁS ÉS LOVAGVILÁG

A korhangulat két pólusa, a gondolkodásnak érzékfeletti — középkori kötöttsége és az újszerű — reális világszemlélet Zsigmond jellemképében meglepő módon nyert kifejezést. A továbbiakban az a kérdés, mily mértékben érvényesült ennek az érdekes átmeneti kornak lelki alapszerkezete közvetlen környezeténél, budai udvarának, magyar és idegen származású országnagyjainak életében, vagy milyen történeti erők nyomán módosultak a Zsigmond által nagyszerűen képviselt koráramlatok a sajátos magyar, pontosabban budai életviszonyok között.

A király magyar uralkodásának látszólag szeszélyes politikai története ezen alaphangoknak tekintetbevétele nélkül, mindig rejtélyes és logikátlan maradna. Az éppen ebben a félszázadban lényegesen átalakuló kulturális, társadalmi, művészi és szellemi életformák gyakran különös módon egymásba fonódnak, csak ritkán haladnak tökéletes párhuzamban úgy, hogy végső kisugárzásai szerteszét áradnak. Az oligarchák uralmától a központosító királyi hatalomhoz vezető, nem éppen egyenesvonalú fejlődésnek megfelel kultúrtörténeti távlatból nézve a lovagi és udvari életformáknak egyre erősödő, szervesebb, kölcsönös hatása.

Az udvarnak és a nemességnek aránytalan magas életnívójával párhuzamban halad a városi elem gyorsütemű megerősödése, melynek a közhasznú és luxuscikkek (fegyverek, ruhák, ékszerek) fokozottabb termelése révén — a lovagrend gazdaságilag meglehetősen improduktív voltára való tekintettel — újabb és szaporább kereseti lehetőségek nyíltak. A három fentemlített osztály kölcsönhatása Burgundiában lelte meg klasszikus formáját, ahol a hercegek udvartartása, a francia lovagvilág, végül a flandriai és brabanti városi élet az udvari-lovagi életformák felülmúlhatatlan fénykorát érlelték, mely későbbben onnan a szoros dinasztikus összeköttetések útján Spanyolországba került és a spanyol etikett formájában a Habsburgok udvarában úgyszólván napjainkig érvényben volt.

Ez az ünnepi szépségben megnyilatkozó kultúrhangulat az egykori nagyobb udvartartások számára is csakhamar mérvadóvá vált és a XIV. század második felében már az egész vonalon elterjedt. Így tehát a burgundi hercegi udvar külső gazdagsága a XIV. és XV. század különböző politikai és kulturális csoportjában a couleur local-tól módosított formában újra és újra visszatért. Párizsban erősen összekeveredett a híres egyetem teológiai-skolasztikus tudományosságával, a pápai székvárosban, Avignonban a szigorú egyházi beállítás révén módosult és az ott központosított kozmopolita forgalom segítségével rövid időre valóban divatstílussá vált. A század végefelé a nyugati művelődésnek e nagy erőcentruma, nagy lendületű, de üvegházi fejlődés után szellemi erejét már teljesen szétforgácsolta és 1416-ban, amikor Zsigmond király több héten át ott tartózkodott, már csak árnyékeletet él. Majdnem hasonló sorsra jutott az a páratlan lendületű udvari művelődés, mely IV. Károly császár alatt Prágában virágzott, ahonnan Zsigmond ezeket az ihleteket már korán Budára vitte. Az udvari kultúrák aránylag rövid időtartama abból magyarázható, hogy csak véletlen erőkonstellációkból fejlődhetek ki és az életfeltételek megszűnte vagy csak eltolódása után hirtelenül megszakadtak, így Avignon és Prága és — ahogy látni fogjuk — Buda esetében is. Különbösen is az egész udvartartás legtöbb esetben már öncélúvá lett, kapcsolatai a többi életerülettel lassan meglazultak.

A művészetben és életben megnyilvánuló udvari stílus elterjedésének legfontosabb tényezőit a közvetlen dinasztikus összeköttetésekben, az uralkodó jellemében és kedvteléseiben kell keresnünk, azaz Buda esetében Zsigmond családi kapcsolataiban a Luxemburg-ház többi uralkodó tagjaival (Vencel, Prokop, Jost), Burgund és Berry hercegeivel való, történetileg bizonyítható szoros barátságában, külső reprezentáció felé hajló egyéniségében és nem utoljára a német-római szent birodalommal fennálló személyes unióban, mely az ország államjogi viszonyát ugyan alig érintette, de beláthatatlan hatással volt a magyar társadalmi és műveltségi viszonyokra: óriási fontosságú és termékeny szellemi kapcsolatok bizonyultak. A határvonalak nehezen húzhatók meg. Sem a

birodalmi kancellária, sem az udvartartási hierarchia nem volt határozottan elválasztva a magyar királyi udvartartástól és kancelláriától. Eltekintve attól, hogy a császári és királyi udvartartást magyar főudvarmester vezette, speciálisan birodalmi ügyekben is, olykor világpolitikai jelentőségükben magyar főurak (például Kanizsai János, vagy Gara Miklós) intézkedtek. Az udvari kultúra közvetítésében, terjesztésében nagy szerepe volt az egykori irodalomnak, a legendaköltészetnek, a lovagregényben, novellában és dalban megnyilvánuló közvéleménynek. Fontos például a száz új novella »Les cent nouvelles nouvelles« (tous-jours nouvelles), az ezeregyéjszákának eme nagyszerű nyugati párdarabja. Bár ezek az elbeszélések csak a XV. században nyerték végleges fogalmazásukat, éppen a legjellegzetesebb daraboknál, így Antoin de la Sale művei esetében jóval korábbi, még a XIV. századba visszanyúló keletkezési idő feltételezhető.¹⁾ Nagyon vonzó párhuzamot nyújt ehhez a gyűjteményhez a száz balladáról szóló könyv (Livre de cent ballades) Boucicaut marsall, Philipp d'Arthois és két lovagtársának közös szerzeménye, mely számunkra már azáltal is különös érdekléssel bír, mert ezeknek a balladának vagy inkább szerelmi verseknek nagyobb része egy magyarországi és keleti utazás alkalmával keletkezett.²⁾

A XIV. és XV. század a lovagi kultúrideált vágyódva nézte, költészetben és művészetben kommentálta és főképpen a ragyogó ceremoniális és külsőséges jelképekben juttatta kifejezésre. Így aztán ezek a szimbólumok nevezetes változáson mentek keresztül. A mondák, legendák, dalok, regények, képzőművészeti ábrázolások nemcsak azokat az ideáltípusokat foglalták magukba, melyek a lovagi kor heroikus idejében, az első keresztes háborúban szerepeltek és kialakult ikonografiájuk volt (Mihály arkangyal, Szent György stb.), hanem érdeklődéssel fordultak olyan történeti vagy legendáris jelenségek felé is, melyek e hősi időben a tiszteletnek nem annyira tárgyai, hanem elsősorban alanyai, azaz érzékelhetően stilizált lovagi emberek voltak. Ez a legendaképzés, mely tulajdonképpen a történetszemléletnek egyik faja volt, szívesen megjegecesedett egy-egy határozott regionális emlékcsoport körül, melyet aztán compostellai Sz. Jakabbá, Sz. Vencellé vagy Sz. Lászlóvá magasztalt fel.

Ez a lelkület már Nagy Lajos alatt nyilvánvaló a szellemi és művészi élet valamennyi megnyilatkozásában. Erről tanuskodnak a vallásos költemények, énekek, zsoltárok, himnuszok, misekönyvekben és breviáriumokban található glosszák,³⁾ melyek az árpádházi magyar szentekre, különösen Sz. Lászlóra vonatkoznak. A képes ábrázolásokhoz vezet át a Képes Krónika és a vatikáni legendárium, ahol a szövegben s az illuminált képekben egyaránt a hős magyar szent király áll a kompozíció tengelyében. Ekkor készült Sz. László nagyváradi lovas-

¹⁾ V. ö. *Eugenie Droz*: Les cent nouvelles. Paris 1928.

²⁾ Kiadta *G. Raynaud*: Société des anciens textes Français. 1905.

³⁾ *Horváth János*: A magyar irodalmi műveltség kezdetei. Budapest. 1931. 56. l.

szobra, a Kolozsvári testvéreknek elpusztult remekműve, a győri fejereklyetartó, az aranypénzekben pedig a keresztelő Sz. János képével ellátott kibocsátványok mellett már feltűnnek a magyar lovagvilág királyi védőszentjét ábrázoló forintok.¹⁾ Az egész folyamat Zsigmond alatt kulminál. A Sz. László-ábrázolás a dukátveretek kizárólagos alaki motívumává vált, de az 1400 körüli magyar falfestészetben is az érdeklődés középpontjába került. Az a tény pedig, hogy ezek a többnyire ciklikus képsorozatok még kis eldugott templomokban is előfordulnak, a tárgykörnek széles néprétegre kiterjedő népszerűségére utal. Zsigmond király felfogásáról s egyszersmind vérbeli lovagi mivoltáról a nemzeti szentnek ez a csaknem isteni módon való tisztelése tesz tanuságot. Minden fontos elhatározás előtt minden eredmény, de minden kudarc után is elzarándokolt Sz. Lászlónak a nagyváradi dómban levő sírjához, hogy ihletet vagy vigasztalást merítsen és halálos betegen, utolsó kívánsága is az volt, hogy Sz. László közelében temessék el. Ebből látjuk, hogy általános, az uralkodótól a legszélesebb rétegekig elhatott eleven Sz. László-kultusszal van dolgunk, mely a késői középkori kalokagathiának megfelelő képzetkincsből táplálkozott.

Ennek a gondolatvilágnak és az ebből eredő külső formáknak terjesztője maga a lovagok nemzetközi rendje volt, szépségkánonjával, költészetével, szertartásosságával. Ez a társadalmi réteg majdnem teljesen függetlenül az egyes államalakulatoktól, látszólag csak a pánokecidentális öntudat és nemzetközi fikció hatása alatt cselekedett, bár nem nehéz az egységes máz alatt a nemzeti különbözőségeket felismerni. Esztétikai és erkölcsi ideált szolgáltak, mely éppen Zsigmond hosszú uralkodása alatt az eszme fejlődésének egyik roppant érdekes, késői fázisában tündökölt, ahol a határvonalak arisztokrácia és köznemesség, sőt bizonyos tekintetben a városi patriciátus között is már meglehetősen elmosódtak.²⁾ A lovagvilágnak ezen külsőséges alakulása, a fokozott pompafejlesztés, a páncél tökéletesítése nincs arányban a lovagságtól képviselt harci erővel, mire kiváltságos helyzete eredetileg támaszkodott. A nehéz fegyverzetű, egyes harcosokból álló lovagcsapatok személyes vitézségük ellenére a hadseregek új, mozgékonyabb taktikájának már nem tudtak kellően ellenállni. A bomlási folyamat már a XIV. század elején mutatkozik. A svájci parasztseregeknek már 1315-ben Morgarten-nél sikerült Lipót osztrák herceg lovaghadát tönkreverni, 1330-ban pedig az oláhok Róbert Károly vasba öltözött vitézeit Erdély déli szakadékaiban majdnem teljesen felmorzsolták. 1396-ban pedig az első keresztesháborúk óta legfényesebb lovagsereg, mely Zsigmond király vezénylete alatt a törökök ellen indult, a megszokottól lényegben eltérő harcmodorral szemben egyszerűen csődöt mondott. Hasonlóképpen a huszita háborúban is a fanatizált népi hadak

¹⁾ *Horváth Henrik*: A budai pénzverde művészettörténete a késői középkorban. Numizmatikai Közöny. XXX.—XXXI. 1931—1932. Különlenyomat. 15. l.

²⁾ *Zsindely István*: Magyar alkotmány az Anjouk és Zsigmond alatt. Sárospatak, 1899. 81. l.

ereje, fölényes vezértehetségek révén Zsigmond támadásainak másfél-évtizeden át nemcsak eredményesen állott ellen, hanem messzire bevitte a háborút magyar és németbirodalmi területekre is. Ezenkívül a lőporos ágyú feltalálása a XIV. század óta a lovasság harcmodorát és védőpáncélzatát illuzórikussá tette.

Tagadhatatlan azonban, hogy éppen a török és huszita veszedelem a nyugateurópai nemesség széles rétegeiben új, a keresztesháborúk lelkesedéséhez hasonló hangulatot idézett elő és a közös lovagi eszményképnek megint élő ihletet, reális tartalmat adott. Európaszerte szenvedélyes szózatok hangzottak, melyek vallási és költői elragadtatással hirdették a törökök és husziták elleni harcot. Elég e tekintetben csak sienai Sz. Bernátra és Alain Chartierre utalni, kik mindketten szoros kapcsolatban állottak Zsigmonddal. Az első a magyar király sienai tartózkodása alatt szegődött hozzá, innen Rómába is elkísérte császári koronázásához és mindenképpen azon volt, hogy Zsigmondot kedvenc eszméjében, a hitetlenek ellen indítandó kereszties hadjáratban megerősítse. Alain Chartier pedig, a francia király udvari költője és hit-szónoka, Budán Zsigmond jelenlétében tartotta hatalmas vádbeszédét törökök és eretnekek ellen. A politikai és katonai elgondolásokon kívül ezekben és hasonló megnyilatkozásokban a régi vallási ideál is még egyszer magasra lángolt és a középkori élet e késői szakaszát szinte mágikus világításban mutatja. De a kútfői hagyományokban, kivált a levéltári adatokban sem találunk támpontot, mely a lovagi életstílus hanyatlását igazolná, hiszen az országos és magánokmányok kilenc-tizedrésze az országnagyok, főpapok, udvari emberek és általában a nemesség ügyeivel foglalkozik. Ez azonban optikai csalódás, mert bármennyire szabatos is legyen az okmányyszerű bizonyítékokból alakuló kép, a meggyőző összhatáshoz hiányoznak a bizonyos középhangok és árnyalatok, melyekből ki lehetne érezni az élet melegségét, vitalitását. E ponton a képzőművészeti emlékanyagnak és az egykori irodalomnak vizsgálata múlhatatlanul szükségesnek látszik, bár a krónikák adatai csak kellő kritikával használhatók fel. De éppen Eberhard Windecke leírásaiból világosan kitűnik, hogy a lovagi életszokások a polgári rétegekre is sok tekintetben mérvadók voltak. Sőt bizonyos látszógból vizsgálva, a lovagrendek, szerzetesi kongregációk és polgári testületek (konfraternitások, céhek) között messzemenő megegyezés mutatkozott. A konfraternitás minden más felett állott, amivel szemben az egyén, a lovag, egyes excentrikus kilengések ellenére névtelen maradt. A »Chevalier Blanc« a regény és a legenda leggyakoribb hőse Zsigmond maga, továbbá Hunyadi János és nem utoljára Mátyás is gyakran titokzatos külsőségek között szerepelnek. A konstanci zsinaton, 1418 utolsó farsang napján Zsigmond király teljesen ismeretlenül, zárt rostéllyal megjelent az arénában, kilencszer egymásután állott ki, egy lovagot és egy apródot kiemelt a nyeregből és eltávozott.¹⁾ Hasonlóan mint a szerzeteseknél, a

¹⁾ *Aschbach J.*: II. 308. l.

céheknél vagy az építőpáholyoknál az egész európai lovagársadalomra kötelező, bár megíratlan regulák voltak érvényben, melyek követőiktől mély hitet, önmegtagadást, vitézséget, szépségkultuszt, ideális nőimádatot és kifinomult érintkezési formákat követeltek, mely követelményekre azonban a lovageszme ezen késői hordozói olymódon reagáltak, hogy csak a formák s felszínes szertartások emlékeztetnek a régi életstílusra. De éppen a formák merevedése, túlsúlyba jutása fontos a kor művészi megnyilatkozásaiban. Ebből a szemszögből nézve meglepő távlatok nyílnak. »A feszültség életforma és valóság között óriási. A világítás hamis és rikító.«¹⁾

Nagyon jellemző, hogy éppen a páratlan pompakifejtéssel és szertartásossággal megindított hadjáratok a legjobb alkalmat nyújtottak az élet ilyféle stilizálására, ami rendesen szinte nevetséges aránytalanságban állott az elért eredményekkel. Példa lehet erre az európai keresztelkedés ragyogó felvonulása Budán és a reákövetkező nikápolyi katasztrófa. E fényes budai társasággal már azért is bővebben kell foglalkozni, mert világosan kitűnik, hogy Zsigmond hosszú uralkodása alatt, még pedig már német-római királlyá választása és császárrá koronázása előtt is, magyar székvárosa egész Európát mozgató erőknél és érdekeknek volt a színhelye. Mikor 1396-ban a vezető európai nemzetek hadseregei Bajazid szultán támadásának kivédésére indultak, úgy látszott, mintha az első keresztesháborúk dicső világa éledt volna újra. A német-római birodalom, Franciaország, Burgundia ércebe öltözött vitézei, kik Budára a magyar király zászlója alá siettek, az akkori Európa születési és szellemi elitjét alkották. A fényes névsor, melynek pontos összeállítását Bárczay Oszkárnak köszönhetjük,²⁾ tanulságos keresztmetszetet nyújt a XIV. század végének kozmopolita rétegeiről. Ott látjuk a francia és burgundi csapatok élén Jean de Nevers-t, a burgundi trónörököst, ki későbbben mint Félelemnélküli János (Jean sans peur) tizenöt évben keresztül ennek a jellegzetes, átmeneti államalakulatnak uralkodója volt. Bevonulása Budára 200 apród élén, kiknek zöld selyemruháját Colond de Laon festőművész tervezte, az egész korhangulatnak minden tekintetben jellegzetes kifejezője. Ugyanebben a kosztümben jelent meg a nikápolyi vereség után mint fogoly, Bajazid szultán előtt.³⁾ Jean de Nevers mellett szerepel még a késői középkor legfényesebb együttesében a francia király három vérrokona, Jacques de Bourbon, a későbbi nápolyi király, Erni és Philipp de Bar, továbbá Philipp d'Arthois, a connetable, Jean de Vienne, Franciaország admirálisa, Enguerrand de Coucy, a volt császárjelölt és a megfordított koronáról elnevezett lovagrend megalapítója, aki későbbben a francia-burgundi háborúban megfontolt hadvezérnek bizonyult és végül a csillogó, pózoló világnak legjellegzetesebb képviselője, Boucicaut marsall, kinek egykorú

¹⁾ *J. Huizinga*: Herbst des Mittelalters, 49. l.

²⁾ *Hadtörténeti közlemények*. VII. 1894. 486. 589.

³⁾ *André de Hevesy*: Le Bréviaire de Sigismond de Luxembourg. Bulletin de la Société Française de reproductions de manuserits à peinture. Paris, 1911.

névtelen életrajzírója Froissart krónikája mellett a budai felvonulásnak és a vele kapcsolatos ünnepegeknek legbeszédesebb leírója. Boucicaut összetett, hallatlan feszültségeket magában foglaló legendáris egyéniség, kiben az ideális álmodozó, tipikusan lovagi tulajdonságok, az éleslátás és a józan számítás, a kérlelhetetlen, vakmerőségig menő energia sajátságos, csak az átmeneti idők lelki alkatából megmagyarázható egyensúlyban áll. A marsall későbbben is, mikor mint a francia király helytartója Genovában nehéz feladatát nagyszerű leleményességgel és erőszakossággal teljesítette,¹⁾ hűségesen kitartott Zsigmond mellett. Nápolyi László ellenkirály és a vele szövetséges velenceiek ellen, bár többnyire sikertelenül, fegyveresen is fellépett.²⁾

Fiatal korában a legkülönbözőbb harctereken harcolt, Spanyolországban, Flandriában, Bretagneban, Normandiában, kétszer utazott Poroszországba, hogy a német lovagrenddel a pogányok ellen küzdjön. Nagyon jellemző az új, keresztesháborús hangulatra, hogy kívülé még több francia lovag vett részt a német lovagrend oldalán a hitetlenek elleni harcokban³⁾. Boucicaut névtelenje révén pontos adataink vannak a francia-burgundi kereszteshad felvonulásáról. Megtudjuk, hogy 70 naszádból álló hajóraj szállította az ellátási cikkeket, a lisztet és borokat és hogy egy németül is tudó flamand lovag, Gautier de Ruppes volt a szálláscsináló előhad vezére. Jelentkezése után Zsigmond a nevers-i gróf elébe utazott, nagy tisztelettel és örömmel fogadta az érkező lovagokat. Jean de Nevers közvetlen kíséretében volt 193 lovag és csatlós, húsz hírnök, hét pohárnok, asztalnok, két kocsirakományból állott felszerelése. Egy másik szekér vitte az Arrasban vásárolt szövötteket, 28 kisebb és nagyobb ló rakománya kiegészítette a burgundiak úti és hadi felszerelését.⁴⁾ A lobogók és lándzsák zászlócskái ezüsttel vagy arannyal voltak szegélyezve. A paizsokon a burgundi trónörökös jelmondata büszkélkedett. A trombiták díszei, a lószerszámok és ezüsttel vert nyeregtakarók a burgund színekben pompáztak. A lobogók közepén Szűz Mária volt ábrázolva, a francia lilimoktól és a burgundi címer nyolc pajzsától körülvéve. Több mint 200 apród viselte Jean de Nevers »vígságos zöld« ruháját. A sátrak hasonlóan zöld színűek voltak és ugyanazokat a díszítéseket mutatták, mint a ruhadarabok.⁵⁾ A burgundiak és franciák eme vakító pompakifejtése mögött a többiek sem akartak elmaradni. Urak és apródok vetélkedtek színekben, anyagokban, drágakövekben, aranyban, ezüstben. Közben megjöttek az angol és lengyel hadak és Zsigmond magyar csapataival együtt várták a fejleményeket, az elindulási parancsot. Az egybehívott haditanácsban Enguerrard de Coucy, a félelem és gáncsnélküli lovag szólalt fel a francia,

1) *Franz Schmoller*: Die Wahl Sigmunds zum römischen Könige. Breslauer dissertation. Glatz, 1875. 9. l.

2) *Miskolczy István*, Nápolyi László: Századok. LXVI. 1929. 504.

3) *J. Delaville le Roux*: La France en Orient au XIV. siècle. Expedition du Marechal Boucicaut. Paris, 1886. I. 162. l.

4) *J. Delaville le Roux*: I. h. 235. l.

5) *J. Delaville le Roux*: I. h. 238. l.

német és angol lovagok nevében, mire ünnepélyesen elhatározták a hadjáratot és sok szertartással, színpadiassággal, pedantériával készültek a végzetes nikápolyi napra. Közben Rhodosból Budára érkezett Philibert de Naillac, a johannitarend nagymestere, a templáriusok felosztása és a német lovagrend poroszországi letelepülése óta a keresztesháború gondolatának messzire kimagasló letéteményese. A János lovagrend németországi tagjait Zollerni Frigyes nagyperjel vezette. A német fejedelmek és lovagok sorában feltűnt Ruprecht von der Pfalz, Zsigmond későbbi vetélytársa a császári trónért, az angol urakat Lancaster Henrik vezette. A német lovagrend is nagyobb csapattal jelentkezhett, mert még 1397-ben tárgyalt nagymesterük a török fogságban sínylődő rendtagok kiváltásáról.¹⁾ A bresloui kódex miniatűrképe szerint Zsigmond a budai királyi vár főbejárata előtt ezüstveretű szerszámmal kantározott paripán ülve fogadta az európai lovagvilág színe-javát. A Budán lefolyt fogadtatások, ünnepélyek, felvonulások stb. tetőpontjukat érték abban a képletes jelenetben, mikor Jean de Nevers és lovagjai a prédikátor rend Szent Miklósról elnevezett budavári templomának falára aggatták címereik művészien megfestett másait örök emlékül.²⁾

Mai szemmel nézve szinte megfoghatatlan az udvari életnek eme pompaorgiája, az életbevágóan fontos politikai és hadjáratok aktusnak ilyféle színpadias jelenetezése, külsőségeinek felfokozása, stilizálása. Mindez nem a harc politikai jelentőségéből nyeri magyarázatát, az egész sürgés-forgás főmozgatója kizárólagosan az esetleg ebből születő hírnév utáni vágy. Az udvari pompakifejtéshez szokott burgundi és más nyugati lovagok elkápráztatására szolgáló anyagi erőket a fiatal magyar király, úgy mint később római-német császár korában is magyar jövedelmeiből merítette.

Éppen ezért csak elfogult lehet az 1395-ben Budán járt mantovai követek leírása, mely az udvar szegénységéről és embereinek megvesztegethetőségéről tudósít; vagy inkább erősen túlzottak az ebből levont következtetések. Királyok és országnagyok megajándékozása magában még nem olyan tény, melyből Zsigmond udvarának szegénységére lehetne következtetni. Ez a gesztus egyenesen a lovagi életstílushoz tartozik. Windecke és Dlugosz krónikáiban a kölcsönös ajándékok egész oldalakat foglalnak le. Lajstromaik a korabeli iparművészet fejlettségére és teljesítőképességére vakító fényt vetnek. A Gonzaga követei által javasolt ajándékok közül szerepel bíborbársony, arannyal kihímezett címerrel, hasonló színű, de aranyszálakkal átszőtt bársony, tehát olyan ajándékok, melyek a lovagi életmódhoz tartoznak, s melyeket nem lehet szegény királyi udvar megsegítésének, rászorult udvaroncok megvesztegetésének magyarázni. Ugyanez áll arra az utasításra, melyet 1410-ben a velencei signoria Marco Dandolo és Lorenzo Bragadio követeinek adott, hogy hajlandó a magyar korona jogainak elismeréséül évenként

¹⁾ J. Delaville le Roulx: I. h. 240. l.

²⁾ X. Schier: Buda sacra. 57. l.

egy bíborral fedett lovat vagy egy arany öltönyt küldeni, ha Zsigmond 50.000—100.000 arany egyszer s mindenkorra lefizetése ellenében bizonyos általa újabban elfoglalt velencei területekről lemondana.¹⁾ Az angol és francia király, a dúsgazdag burgundi és berry-i hercegek nemcsak adták, hanem tömegesen kapták is az ilyen értékes ajándéktárgyakat.

Fényes sokadalom gyűlt ismét egybe Budán 1411 szeptemberében, Zsigmond leányának és a 14 éves Albert osztrák herceg eljegyzésének megünneplésére, amelyen a magyar urakon kívül Zollerni Frigyes, akkor még nürnbergi vágróf, János szász-meisseni őrgrof, Ernő osztrák herceg, Ruprecht von Wallsee, Albert nevelője és mások vettek részt, fényes kísérettel. Ez alkalommal Zsigmond kibékítette a meisseni őrgroft Zollerni Frigyessel. Az utóbbira, régi hűséges barátjára bízta a brandenburgi határvidéket és ezzel alapját rakta a későbbi porosz hatalomnak.

A nikápolyi csatát megelőző nagy napokkal vetélkedik az a valóban fejedelmi gyülekezet, mely 1412-ben Zsigmond római királlyá történt másodszori, végleges megválasztása után Buda falai között tartózkodott. Három egymástól teljesen független okból sereglettek össze úgyszólván az egész ismert világ képviselői a magyar királyi székhelyen. Találkozásuk időpontja csak Zsigmond mesteri rendezése folytán esett össze. A késmárki összejövetel után Zsigmond, Ulászló lengyel király, Witold litvániai fejedelem, Ziemit és Boloszló maszoviai hercegek, Koribut Zsigmond novgorodi fejedelem és Tarnovszki János krakói vajda, Osztrovszky Krisztin gnézeni érsek kíséretében Buda felé tartott, hogy ott a lengyelek és a német lovagrend között fennálló háborús viszályokban döntőbírói ítéletet mondjon. A lengyel urakat rengeteg udvari személyzet és hat-nyolcezer főnyi lovascsapat kísérte, hogy királyuk hatalmát lehető fényesen mutassák. Zsigmond április elején meghívta Kassáról a német-római birodalom fejedelmeit és rendjeit Budára, hogy neki lengyel vendégeinek jelenlétében hódoljanak. Csak természetes, hogy ezzel szemben a német lovagrend is, melynek Budán állandó kirendeltsége (Ballei) volt, szinte hasonló fényes képviselőtről gondoskodott. Otto von Egloffstein marsall, a nagymester öccsének vezérlete alatt megjelentek a mehringeni, kisburgi és rühraui komturok és a rendnek egyéb előkelő képviselői. Jelentéseiből, továbbá Dlugosz krónikájából és Eberhard Windecke leírásából,²⁾ tehát három különböző pártállású oldalról egészen pontos tudósításaink vannak e páratlan fejedelmi összejövetelről. Ezen felül Zsigmond arra is talált módot, hogy a pompás gyülekezet és egyben az egész Európa előtt nemcsak mint döntőbíró és mint a német-római impérium ura, hanem mint magyar király és a keresztény kultúrközösség természetes védelmezője is szerepeljen. Ott várták tehát fényes kísérettel Lazarevics István

¹⁾ *Óváry Lipót*: Zsigmond király és az olasz diplomácia. Századok. XXIII. 1889., 272., 273. l.

²⁾ Egloffstein leveleire nézve v. ö. Frankfurter Wahltagsakte L. rész, függelék, XI., XII. melléklet. — *Dlugosz*: Liber XI. 327. l. — *Windecke*: ed. Altmann. 10. l.

szerb deszpota, Tvartko boszniai király, Hránics Sandal vajda és más balkáni főurak, hogy tőle a szerencsétlenül végződött boszniai hadjárat után segítséget kérjenek. Az egész nagyszerű jelenetezés, a hatalomnak és pompának ily módon való fitogtatása nem utolsó sorban a nyugati kultúra és a törökök között ingadozó déli szomszédok befolyásolására történt. De nem hiányoztak az ellenlábások sem. Ott volt egy török és egy tatár küldöttség és azonkívül is még »sok csúnya pogány hosszú szakállal, magas süveggel, bő nadrággal, hosszú kabáttal.«¹⁾

A felsorolt urakon kívül az egykorú források külön kiemelik Albert és Ernő osztrák hercegeket és díszes kíséretüket, továbbá két bajor herceget, a német városok követeit, Anglia, Franciaország, Burgundia és számos olasz fejedelem és város képviselőit. Összesen 13 herceg, 21 gróf, 26 nagyúr (a magyar mágnásokon kívül) 1500 lovag, 3000 apród szerepel a végtelen hosszú listákon.²⁾ A főpapok közt említhetjük Branda Castiglione bíbornokot és a pápai legátust, három érseket, 21 püspököt stb. A lovak számát a kortársak 40.000-re becsülték.

Bábéli nyelvzavartól visszhangzottak Buda utcái és terei, az egész város elmerült magyar, német, cseh, lengyel, olasz, francia, angol, orosz, litván, dán, görög, oláh, szerb, bosnyák, vend, albán, török, tatár hangfoszlányokból álló kakofóniában.³⁾ Ez a hangos és tarka sokadalom érdekes kultúrtörténeti keresztmetszetenél sokkal többet jelent s tanulságos távlatot nyit az akkori emberiség kozmikus látókörének ismeretére nézve. Eltekintve attól, hogy a földrajzi horizont mindig fontos tartozéka egyes korszakok szellemi alkatának és hogy szellemiségének, cselekedeteinek igazi arányait enélkül mérlegelni alig lehet, ez esetben még hozzájárul az a fontos tény is, hogy az egész akkori világ a még tipikusan középkori gondolkodás szerint valamilyen határozott vagy rejtélyes sejtelmeken alapuló viszonylatban állott a római szent birodalommal, annak látható fejével, azaz Zsigmonddal és így az impérium mindenkori székvárosával, ez esetben Budával. Ezeket a világtávlati kereteket tanulságosan mutatja vagy inkább sejteti Albertinus de Virga⁴⁾ kozmográfiai térképe, mely régebben a bécsi Figdor-gyűjtemény tulajdonában volt és a XV. század eleji földrajzi felfogást tükrözi. Mint minden más élet- és ismeretterületen, a földrajzi tudatban is nagy vajadások zajlottak le, új távlatok nyíltak a csodálkozó emberiség előtt. Már a XIV. század vége felé Nicolaus Oresme (1382 óta lysieux-i püspök) Buridán János nyomdokain járva, éles okfejtéssel készítette elő a Galilei-féle esési törvényeket és a föld forgását is kimutatta.⁵⁾ Nem kisebb emberről, mint Fülöp burgundi herceg udvari festőjéről és

¹⁾ *Aschbach*: I. h. I. köt. XI. mell. 441—442. l.

²⁾ V. ö. *Thaloczy L.*: Hervoja herceg címere. Turul. X. 1892. 4.

³⁾ *Aschbach*: I. h. I. köt., XI. mell., 441—442. l.

⁴⁾ *Albertin de Virga*: Weltkarte aus dem Anfang des XV. Jahrhunderts in der Sammlung Figdor in Wien, Hrsg. von F. R. v. Wieser. Innsbruck, 1912. — Festgabe des Ministeriums für Kultus- und Unterricht für den XVIII. deutschen Geographentag.

⁵⁾ *H. Eibl*: Die Scholastik. Das Mittelalter in Einzeldarstellungen. Leipzig und Wien, 1930., 44. l.

»valet de chambre«-áról, a nagy Jean van Eyck-ről tudjuk, hogy fejedelme számára világtérképet készített, melyen országok és városok elevenedtek meg pompás ecsetje alól.¹⁾ Az egész kor legnagyobb elméje pedig Nicolaus Cusanus, kivel Zsigmond király is a bázeli zsinat alkalmával kapcsolatba került, a térképek készítésére és sokszorosítására már a rézmetsző technikát is igénybe vette.²⁾ Nem lehet azon csodálkozni, hogy ezek az ismeretek és törekvések hazánkban is hamar visszhangra találtak. 1398-ban az Erdélyből származó tudós magiszter Jacobus de Septem Castris a bécsi egyetemen az égről és a világról tartott előadásokat.³⁾ 1415-ből pedig egy adat ismeretes, mely szerint a székesfehérvári káptalan a tolnamegyei Dunaág feletti pörben térképet mutatott fel s ennek alapján történt meg a döntés.⁴⁾ Ezek a földrajzi ismeretek, sejtések és rögzítési módszerek egyszerre hallatlan ösztönző erőt kaptak, mikor nem kevesebb mint 17 nemzet képviselője Atlantisztól Bagdadig járt-kelt Buda és Pest utcáin.

Továbbra is állandóan tartott a követjárás Budán, ha Zsigmond történetesen ott tartózkodott. Különösen élénk volt a forgalom az 1424. évben, mikor kétszer egymásután találkozunk az 1412. évihez hasonló előkelő összejövetellel. Áprilisban érkeznek a választófejedelmi tanácsosok, 24-én volt az az emlékezetes kihallgatás, mikor Zsigmond magából kikelve, nem éppen választékos szavakkal támadt reájuk. Ugyanabban az időben tartózkodott Budán Manuel bizánczi császár, Erik dán király, Branda kardinális, az aquileiai patriarka, négy bajor herceg, Murad szultánnak és a deszpotának küldöttsége stb.⁵⁾ Windecke nagyon szemléltetően írja le a török követ ünnepélyes kihallgatását. »Erre a római király (t. i. Zsigmond) Placentinus bíbornokkal (Branda), a pátriárkával és a többi egyházfejedelemmel és urakkal baloldalán, a világi fejedelmekkel és lovagokkal a jobbján, behivatta a török császár tanácsosát. Pompás megjelenésű volt, hosszú ősz szakállal; háromszor letérdelt, míg a király elé jutott. A király minden egyes alkalommal feléje hajolt; ilymódon adott kifejezést tiszteletének és széket állíttatott neki trónusával szemben. Azon ült a török egy darabig, mielőtt meghajolva eltávozott volna. Az üzenet ügyében a következő napig várt, amikor megint találkoztak és békeszerződést kötöttek. »*Er ward aber nit gehalten*« teszi hozzá Windecke kedves magátólértetődéssel. Ezeket az ünnepélyes audienciákat hasonló keretek és formák között kell elképzelnünk, ahogy Jean Fouquet VII. Károly törvényszékét ábrázolja, mely 1458-ban Alecon-i János herceg felett ítélték.⁶⁾ A világi és egyházi urak elhelyezése itt is a Zsigmond krónikása által leírt elrendezést követi.

¹⁾ *J. Huizinga*: I. h. 371. l.

²⁾ *Fr. M. Feldhaus*: Die Technik die Antike und des Mittelalters. Wildpark-Potsdam, 271. l.

³⁾ Archiv des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde. X. 205.

⁴⁾ *Fejér*: Codex Diplomaticus. X. 5. 639.

⁵⁾ *Windecke—Altmann*: 175. l.

⁶⁾ Bocaccio-kódex, müncheni állami könyvtár. Cod. Gall. 6.

Ugyanezen év júniusában, amikor is a fent felsorolt urak legnagyobb része a közben visszautazott, majd elhunyt Manuel császár kivételével még Budán időzött, megérkezett az új görög császár, Johannes Palaeologus Budára, szintén az únió és a török elleni segítés ügyében. Zsigmond ragyogó kísérettel lovagolt elébe, Buda alatt találkoztak, előbb a római király, utána a görög császár szállt le a lóról, gyalog közeledtek és szívélyesen üdvözölték egymást.¹⁾ A tanácskozásokat ezúttal is a királyi vár nagy központi lovagtermében (Die grosse Stuben) tartották. A fogadások ragyogó keretét a magyar mágnások, prelátusok, lovagok, udvaroncok serege adta. Ebben a külső pompában tükröződik a magyar király nemzetközi súlyáról érzett és vallott büszke tudat. Palaeologus János ünnepzése, a tiszteletére rendezett felvonulások, ünnepségek stb. aligha maradtak mögötte a bizánci császár olaszországi látogatásának alkalmával Pisában, Firenzében lefolyt fogadtatásoknak, melyekről Benozzo Gozzoli híres freskói a firenzei Palazzo Medici-Riccardi-ban oly szemképráztaó fogalmat nyújtanak. A görög császár hét hónapig tartó budai tartózkodásának reprezentációs fénypontját eddig is az Űrnapj körmenetben látták, amikor Zsigmond János császárral, Brandával, Borbála királynéval, gazdag kísérettel, az egész városon végigvonult.²⁾ Ilyen alkalmakkor, mint általában a középkori kultúréletben, a zene szerepét nem lehet eléggé fontosnak elképzelni. Az általános megbecsülésben a művészeti ágak élén állott, csak a zene számított szabad művészetnek a skolasztikus tanrendszerben. Az udvari és lovagi szertartásokban fontos hivatásuk volt a trombitásoknak és harsonásoknak, akik rendszeren magas katonai rangot viseltek, vagyonos úri családokhoz tartoztak.³⁾ Zsigmond szolgálatából a következő trombitások (sonator imperatoris) neveit ismerjük: Bertalan fia Andrásét Veszprémből, ki a budai Corpus Christi kápolna kegyura, Miklós fiaét Györgyét és Jakabét Budáról, hasonlóan az ottani Mária Magdolna templom kegyurai, Csányi Péter Györgyét a budai Sz. Péter templom és Csányi Kelemenét a kassai Sz. Mihály kápolna patronusáét.⁴⁾ Az 1411-es fejedelmi összejöveten 86 trombitást és harsonást számláltak.⁵⁾ Ezekről a trombitásoktól, kiknek az udvari hierarchiában, ünnepségekben, felvonulásokban, szertartásokban meghatározott helyük volt, lényegesen különböztek a népi muzsikások, fuvolások, dudások, hegedűsök. A zenészek, énekesek, bűvészek és bohócok között kevés különbség volt. A fuvolásokat, hegedűsöket és dobosokat (pheifer, fidler und pawker) nemcsak a világi, hanem az egyházi ünnepek rendezésébe is bevonták. A budai törvénykönyv arról rendelkezik, hogy kötelesek Űrnapkor a budai plébániatemplom

¹⁾ Windecke—Altmann: 177. l.

²⁾ Schier, 37. l. — Windecke—Altmann: 99. l.

³⁾ Br. Nyáry Albert: A modenai Hippolit-kodexek. Századok. VI. 1872. 292.

⁴⁾ Fraknoi V.: Genelógiai és heraldikai közlemények a vatikáni levéltárakból. Turul XI. 1893. 4. — Wertner Mór: Zsigmond király magyar kísérete Rómában 1433-ban. Századok. XXXVII. 1903. 909.

⁵⁾ Aschbach J., I. XI. melléklet. 441—442. l.

előtt gyülekezni és játszani, aki hiányzik, egy évi száműzetéssel büntetik.¹⁾ Cigányokat már Zsigmond idejében ismernek, de cigányzenéről nem történik említés.

Az egyházi zenében nagy szerepe van az orgonának. 1429-ben felbukkan Eperjesen János orgonagyártó, ki a Sz. Miklós templom orgonájának elkészítéseért 485 forintot és 13 denárt kapott és annyi sört, amennyit eperjesi tartózkodása alatt meg tudott inni.²⁾ A tanulók templomi énekléséről is vannak adataink 1414-ből, Kolozsvárral kapcsolatban. Egy 1419-ből származó okmányból pedig a pozsonyi Sz. Lőrinc templomban tartandó, négyhangú ének kíséretében mondandó reggeli miséről tudunk.³⁾ Ebből a hírből már jelentős haladásra lehet következtetni az akkordszerű összhangzat fejlődésében, ami nyilvánvalóan ezúttal is az olasz zene- és énekkultúra befolyására utal.

A budai udvartartás az ilyen felvonulások, fogadtatások s a magyar király császári rangjából folyó szertartások révén ragyogó fényben úszott. Sőt a német rendek egyízben arra az egészen szokatlan lépésre szánták el magukat, hogy 1429-ben magyar földön, igaz nem Budán, hanem Pozsonyban tartsák a birodalmi országgyűlést, melyen a választófejedelmek közül Konrád mainzi érsek, Frigyes brandenburgi őrgróf és Albrecht szász-meissenai őrgróf személyesen megjelent. Ennek az eseménynek művészi megrögzítését véljük felismerni Martinus Opifex által Zsigmond számára készített breviáriumban, melynek címlapján Zsigmond, Borbála és a hat választófejedelem (a hetedik, mint említettük, a cseh király, Zsigmond maga volt) ünnepi együttesben vannak ábrázolva.

Igazi visszhangot, fényes kortörténeti keretet ezeknek az összejöveteleknek azonban a lovagi rend ceremonális életformái adtak. Ez a fény, szertartásosság, titokzatosság mindig óriási hatással volt a tömegekre. Érdekes követni, ahogy a többé-kevésbé éles magánjogi és társadalomlélektani ideológiák, legendahangulat és játékos ünnepélyesség a burgundi példa hatása alatt Zsigmond magyar környezetében is rendszeresített szokásjoggá merevedtek s századokig tovább éltek. De már ez is késői korszaka a középkori lovageszmének, a dinamikus életformák szigorúan regulált keretté váltak, a díszítő hajlam az egykorú késői gótikus építészethez hasonlóan teljesen beborította a belső szerkezetet. A lovagság társadalmi rangján, magánjogi és katonai önállóságán kívül már bizonyos érzelmi, sőt érzelmős elemek is mutatkoztak, sőt ezek határozták meg helyzetét a kor összképében, ezek adták egészen sajátos és éles formáját is, mely az egykorú irodalomban és művészetben is nyomon követhető. Az egész intézményt éppen ezért az igazi és fiktív értékek mesteri beállítotttsága és jelenetézése jellemzi. Ez a folyamat már az Anjouk alatt kezdetét vette, akkor még váltakozó szín-

¹⁾ *Michnay—Lichner*: 110. l. 184. §.

²⁾ *Csernáton Gy.*: Az erdélyrészi századok oktatásügyi viszonyai a reformáció előtt. Századok. XXVII. 1893. 479.

³⁾ *Fejér*: Cod. Dipl. X. 6. 246.

helyel. Róbert Károly alatt egy időben Temesvár, 1323 óta Visegrád, Nagy Lajos alatt 1346-tól kezdve már Buda a központja. Már Róbert Károly óta külön udvarmesteri hivatal (marschallus curiae)¹⁾ szabályozta a csiszoltabb érintkezési formákat és a szertartásokat. Zsigmond alatt ezek szinte varázslatos világításban, váltakozó gazdagságban, élénk helyi színekben csillognak, úgy hatnak, mint tarka miniatűrképek a berry-i herceg, Wenzel vagy Zsigmond kódexeiben. A színek közvetlen egymás mellé kerültek, a korhangulat tartalmai elég gyakran élesen metszik egymást. Izgalmas együttesüket mégis tökéletes egységnek érezzük, úgy, ahogy az ellentétek feszültsége is harmóniának tűnik. Egészen bizonyos, hogy legfőbb megnyilatkozásaiban egyetemes nyugateurópai rendszerű élettel van dolgunk, bár a Zsigmond udvaránál uralkodó szokásokat nem lehet minden további nélkül a francia, burgundi, cseh vagy osztrák udvartartással azonosítani vagy azok utánzásának tekinteni. Az élénkebb, tarkább, mozgalmasabb forma- és árnyalatváltozások az eltérő történeti és etikai alapokból vezethetők le, ezek a jelenségek már meglevő örökölt nemzeti adottságokba és fogalmakba kapcsolódnak, mintha az egész szociális szellemi áramlat felülete alatt már hallanók a magyar vér lüktetését is. De a végső, mágikusan irizáló fényeket Zsigmond turbulens és sokrétegű egyénisége adja.

Sajátos színezetet kölcsönöz a magyar lovagságnak és a Zsigmond alatti udvari életstílusnak az a körülmény, hogy ősi szokások, az Anjouk által meghonosított lovagi formák, a német római udvartartási rendszerben honos szertartások és mint legfontosabb tényező, a burgundi divat keresztül-kasul egymásba kapcsolódnak. Császári és magyar királyi jogszokások és alakiságok annyira egymásra torlódnak, hogy nemcsak az udvartartás és kancellária határai mosódtak el, hanem a hatalmi politika vonatkozásaiban is csak nehezen vonhatók élesebb határvonalak. Magyar és császári érdekek szoros egymásbafonódása első-sorban annak a kimagasló szerepnek tudható be, mely mindkét ügykörben Gara Miklós nádorra esett. Ez a nemzetközi viszonylatban is valóban nagy formátumú államférfi, több mint egy emberöltőn át Magyarország nádora, 1408 óta — amire még szintén nem volt példa — a király sógora, a német krónikák »nagy grófja« (Gross-Graf), Zsigmond gyakori távollétében valóságos alkirályi minőségben intézte az ország sorsát és nagy szerepet játszott az egyetemes európai politikában. A francia és angol királyoktól többszörösen kitüntetett nagyúr egyúttal ennek az egész szövődményes udvaronci apparátusnak és tarka lovagi társadalomnak jóban és rosszban tipikus képviselője, előharcosa és mintaképe volt. Személyisége úgyszólván széles piramis betetőzése, országpolitikai, udvartartási és lovagi társadalmi vonatkozásban egyaránt.

Ez a hármas minősítés már a legalsóbb fokozatokban is állandóan érintkezik, keresztezi, felváltja egymást. Az apródok (adolescentes,

¹⁾ *Zsindely István*: I. h. 59—60. l.

aprodiani, iuvenes aulae regiae), mely ranggal az udvari szolgálat kezdődött és az udvari vitézek vagy huszárok (milites aulae, curiales) szolgálattelvő kamarások (cubicularii, camerarii) voltak, de mint királyi testőrök és futárok a nagypolitikában, diplomáciában is fontos szerepet vihettek. Mint valamennyi familiáris, rendes fizetést húztak az udvartól.¹⁾ Már valamivel kiemelkednek ebből a sorból a heroldok (servus armorum) és kikiáltók (Heerrufer), de a triviális foglalkozású udvaroncok, konyhamesterek, kulcsárok, főszabómesterek (magister coquine, claviger, sartor supremus) is idetartoztak. Inkább csak jelképes vagy ünnepekre szorítókozó hivatásuk volt a többi háztartási és udvari tiszteknek (domestici familiares) mint főasztalnokok (dapiferorum regalium magister), főpohárnokmesterek (pincernorum r. m.), főlovászmesterek (gozonum r. m.), a nyugati connetable mintájára a királyi istállók felügyelője és a lovasság főparancsnoka, a fővadászmester (venatorum r. m.), főajtónállómester (iassitorum r. m.) stb.²⁾ Rendesen már az alsó fokozatok után elágaztak a pályafutások a közigazgatási, katonai vagy udvari tisztségek felé, hogy meglehetősen kusza összevisszaságban később megint találkozzanak vagy cserélődjenek. Ügylátszik, hogy az udvartartási főhivatalnokok, (főkamarásmester, főajtónállómester, főasztalnokmester, főpohárnokmester) a legelőkelőbb főispánok (pozsonyi, temesi stb.) és a bánok (szlavón, horvát, macsói és szörényi) között foglaltak helyet. Akadt karrier, mint például Laczffy Istváné (székely ispán, horvát bán, erdélyi vajda, nádor) vagy Palóczy Mátéé (borsodi főispán, országbíró, nádor), mely az országos hivatalokon belül haladt előre, mások, mint Kanizsai István, viszont mindig csak udvari tisztségek viselői voltak. Jellemző példa a kettő egyesítésére Kanizsai Miklós (soproni főispán, főasztalnokmester, tárnokmester) esete. A bánok és a nagy zászlósurak (nádor, országbíró, tárnokmester) közé beleékelődik mint leghatalmasabb territoriális országnagy, az erdélyi vajda.

Az udvari hivatalnoki státusz és az egész lovagi társadalom kiegészítése a magyar nemességből táplálkozott, mely azonban a királyi familiares felfelé törése révén egyre tarkább képet nyert. Ennek nyomán viszont lényegbe vágó műveltségi változás, új szellemiség jelentkezése, a kultúra fejlődése állapítható meg a lovagi társadalmon belül. A legtöbb idegen familiáris az okmányok tanúsága szerint olaszok és németek köréből került ki. Lovagok, humanisták, orvosok váltakoznak köztük tarka sorban. Ormano degli Albizzi, Rinaldo degli Albizzi, a firenzei signoria által Zsigmondhoz küldött követ fia,³⁾ vagy Hilarius de Aurea esetében,⁴⁾ aki előbb Manuel konstantinápolyi császár familiárisa volt,

¹⁾ *Szekfü Gyula*: Szerviensek és familiárisok. 84. l.

²⁾ *Csánky Dezső*: I. Mátyás udvara. Századok. XVII. 1883., 542. kk. — *Szekfü Gyula*: Serviensek és familiárisok, 75. l. — *Zsindely István*: Magyar alkotmányosság az Anjouk és Zsigmond alatt. Sárospatak, 1889. 61. l. — *Kérékgyártó Béla*: A magyar királyi udvar a királyság fénykorában. Budapest, 1881. 53. l.

³⁾ *Altmann W.*: Die Urkunden Kaiser Sigmunds II. 358. l. Nr. 11. 188.

⁴⁾ U. o. 406. l. Nr. 5749.

nyilvánvalóan csak formális kitüntetésekről van szó. Máskor pedig üzleti háttére volt az ügynek, például Johannes és Bertholdus Elberbach familiárisá történt befogadásánál, ami »ratione sallarii« történt.¹⁾ Hasonló az arány a nagy nyugati nemzeteket illetően a diplomáciai kiküldetések és a budai udvarnál megfordult állandó és alkalmi követek tekintetében. Itt már a német-római impériummal való szoros kapcsolatok révén a németek vezetnek, az olaszok közül leggyakrabban velencei ügynökökre bukkanunk, még hozzá kitűnő hangzású nevekre, minő Marco Dandolo, Thomaso Mocenigo, Pantaleone Barbo, Contarini Andrea Donato. Firenzei, milánói és egyéb itáliai városok és fejedelmek megbízatásában szerepelnek a már említett Rinaldo degli Albizzi, Bartolomeo Guidotti, Bartolomeo Musca, Giacomo di Forli, Bertoldo Orsigni, Filippo del Bene és mások.²⁾ Zsigmond, kivált az olasz követeket saját ügyeiben is felhasználta, de ezenfelül is előszeretettel vette igénybe a szintén olasz Branda bíbornokot, Ozorai Pipót, sőt a humanista Francesco Filelfort, nagyobb diplomáciai akciókban, nemcsak itáliai ügyekben, hanem német, lengyel és cseh vonatkozásokban is. Keleti feladatokhoz az ottani viszonyokban járatos szaracénusokat és törököket használta.³⁾ Ezeket a többé-kevésbé előkelő idegeneket csak familiáris formában lehetett az udvari életbe beilleszteni.⁴⁾

Ebben az időben, kivált a hatalmas uralkodók udvarai hemzsegek a vendég vagy száműzött királyoktól és egyéb előkelő emigránsoktól, kik anyagiakban szegényen, de fantasztikus tervekben dúskálva várták az idők javulását, visszaálmodták régi dicsőségüket. Zsigmond e tekintetben különös vonzóerővel bírt még volt ellenségeire is, kitűnően értette személyes szeretetreméltóságával a dacot, gyűlöletet, bosszúállást leszerelni. Legjobb barátai közül sokáig élt a budai udvarban, 1409-től egészen brandenburgi őrgróffá történt rangemeléséig Zollerni Frigyes, a nürnbergi várgróf, a nikápolyi hú pajtás, kiben a király az ország-nagyok lázadása alkalmával is biztos támaszt nyert.⁵⁾ Lajos bajor-ingolstadt-i herceg szintén évekig (1422—26) tartózkodott Magyarországon.⁶⁾ Erik dán királynak, Zsigmond unokatestvérének budai időzéséről már szólottunk. A velenceiek által megszállt veronai és padovai hercegségek magnifikusai, Brunoro della Scala és Jacopo Marsiglio di Carrara, kiknek területei névleg a német-római szent birodalomhoz tartoztak, Zsigmondhoz fordultak segítségért és szinte szüntelenül Budán laktak. Zsigmond őket gyakran katonai és diplomáciai kiküldetésekre használta fel. Roman-

¹⁾ *Szekfű*: I. h. 82. l.

²⁾ *L. Óváry*: Relazioni Storiche fra l'Italia e l'Ungheria. Atti del congresso internazionale di scienze storiche. Roma, 1906. 9. l. — *Altmann*: Die Urkunden Kaiser Sigmunds. II. 357. l. — *Óváry Lipót*: Zsigmond király és az olasz diplomácia. Századok, XXIII. 1889. 281. — *Aschbach*: Geschichte Kaiser Sigmunds. I. 343. l. — *Áldásy A.*: Zsigmond és Spanyolország. Budapest, 1927. 4. l.

³⁾ *Katona I.*: Lib. XII. 603. l.

⁴⁾ *Szekfű Gyula*: I. h. 83. l.

⁵⁾ *Schroller Fr.*: Die Wahl Sigmunds zum römischen König. 22—23. l.

⁶⁾ *Aschbach*: Geschichte Kaiser Sigmunds III. 361. l.

tikusabb és titokzatosabb dícsfény övezte a messzebb tájakról, kivált a csodálatos keletről ideszakadt fejedelmi ivadékokat. A közelebbi keletről itt talált hajlékot Sidrigal litván herceg,¹⁾ Szizman Fruzinus, a bolgár fejedelem fia, aki még birtokadományozást is nyert Temes vármegyében.²⁾ A boszniai fejedelmek és főurak közül, aszerint, hogy ki volt véletlenül felül, Ostoja, Tvardko vagy Hervoja, valamelyik közülük fejedelmi vagy száműzötti minőségben állandóan Budán tartózkodott. Ezeket az idegeneket a köznép csodálta, a magyar urak azonban gyakran gúnyolták őket. Hervoját például a Garaiak által felbízott Csopor Pál, ormótlan fejére és faragatlan modorára célozva egy nagy lovagi összejövetelen ökörböggéssel fogadta.³⁾ 1429-ben pedig a török császári háznak egyik tagja, Vak Murád, Katalin leányával együtt előbb Budán (Szentfalván), később Pesten telepedett le, az utóbbi helyen a Széna-téren (mai Kálvin-téren) házat is kapott a királytól.⁴⁾ Ezekhez a vendégekhez tartozott Vlad oláh vajda is, ki mint tusz és menekült, évekig élt Konstantinápolyban és Budán. Zsigmond 1431-ben ünnepélyesen hűbérül adta neki Nürnbergben az oláhságot, az uralkodásnak ott szokásos jelvényével a buzogánnyal együtt és a sárkányrend lovagjává ütötte (innen a Drákul név).⁵⁾ Más természetű Don Pedro portugál királyfinak, Don Enrique Navigator méltó öccsének magyarországi időzése. Európai »grand tour«-ja nyomán meglátogatta Aragoniát, Castiliát, Angliát, Franciaországot, Flandriát, Németországot, Rómát, de különösen jól érezhette magát a budai udvarban, a magyar életviszonyok között. Katonáságot is toborzott, hogy résztvehessen Zsigmond mellett a husziták és törökök elleni harcokban. El is kísérte havasalföldi hadjáratára (1426—1427.) és a Brassóban időző király elválaszthatatlan híve volt, míg viking testvérét kalandvágya Indiáig vitte el.

A szellemi, nemzeti és társadalmi tekintetben annyira különmemű udvari és lovagi kasztnak mindent átsugárzó jelképe egyre határozottabban tűnik elő, egyre nagyobb jelentőséget kap Szent István koronája. A koronázási jelvényeket a XIV. század második felében már Budán a tárnokmesteri házban pecsét alatt őrizték, megőrzése egyházfejedelmekre és országnagyokra volt bízva. Zsigmond alatt 1434-ig Gara Miklós nádor és Kelemen győri püspök, utána pedig Pálóczi György esztergomi érsek és Pálóczi Máté országbírók voltak a koronaőrök.⁶⁾ Csak ebből a misztikus lovagi korhangulatból érthető az a szép, minden ízében középkori és mégis termékeny, a magyar közjogban ma is élő valóságot jelentő magyar szent koronátana. De magának az ideológiának eredete is a XIV. század végére utal. A szent korona tana nem más, mint a késő-

¹⁾ *Lovcsányi Gyula*: Adalékok a magyar-lengyel érintkezések történetéhez. Századok. XX. 1886. 599.

²⁾ *Aschbach I.* 352. l.

³⁾ *Gróf Teleki József*: A Hunyadiak kora Magyarországon. I. Pesten, 1852. 14. l.

⁴⁾ *Némethy Lajos*: A pesti főtemplom története. Budapest, 1890. 51. l. — *Thury József*: Ki volt a »vak török császár«. Századok. XXVII. 1893. 839. l.

⁵⁾ *Aschbach*: I. h. III. 365. l.

⁶⁾ *Zsindely*: I. h. 51. l.

középkorban mindenütt uralkodóvá lett organikus államtannak egyik válfaja.¹⁾

A magyar koronázási jelvények abban az időben a következő fődarabokból állottak: a két különböző részből álló korona, melynek régibb, II. Sylvester pápa által 1000-ben Szent Istvánnak küldött, félköríves keresztpántokból álló része későrómai és népvándorláskori sisakformából alakított formát mutat, míg későbbi része a VII. Dukász Mihálytól 1075-ben I. Géza királynak ajándékozott, bizánci rekesz-zománcos félalakokkal diszített diadémalakú abroncsból áll. A koronázási palást eredetileg miseruha volt, melyet Gizella királyné 1031-ben a székesfehérvári székesegyháznak ajándékozott. Igen valószínű, hogy a veszprémvölgyi apácakolostorban a királyné felügyelete mellett készült²⁾. Még a vezérek korából származik és eltekintve a filigrándíszű nyelétől és foglalatától, még a népvándorláskori perzsa-szaszanida művészet formaveretét árulja el legrégebbi koronázási jelvényünk, a magyar királyi jogar.³⁾ Valamivel későbbi időre és a karoling-művészet ízlésére vall Szent Istvánnak elefántcsontfaragású markolattal ellátott kardja, mely jelenleg a prágai Szent Vid székesegyház kincstárában van.⁴⁾

A magyar koronázási jelvényeken kívül Nagy Lajos király korszaka óta a lengyel királyi korona, jogar, országalma és koronázási kard is Budán voltak, melyeket Zsigmond király 1412-ben ünnepélyes formák között visszaadott Ulászló királynak.⁵⁾

Még káprázatosabb élményt jelentett az udvari és lovagi réteg pompaszeretete, egyre tudatosabb formákat öltő műélvezete, kasztszerű önbecsülése és büszkesége számára az az esemény, hogy 1423-ban karácsony előtti szerdán Visegrádból Budára hozták a német-római szent birodalom koronázási jelvényeit és egyéb hatalmi, ereklyeszerű szimbólumait. Ezeket IV. Károly császár Karlsteinben tartotta, Zsigmond a huszita-háború kitörésekor onnan Visegrádra szállította, majd ünnepélyes kísérettel és méltó pompával székvárosába vitette. Itt említjük még, hogy a német császári korona és a hozzátartozó jelvények későbbben, a napoleoni háborúk alatt még kétszer találtak menhelyet Magyarországon, 1805-ben Budán, 1809-ben Temesvárott.⁶⁾ Nagyon jellemző a feszült érdeklődésre, a külső jelképek megbecsülésére, az előkelő körök kíváncsiságára s nem utoljára Zsigmond rendezőművészetére, hogy a császári jelvényeket huzamosabb időn keresztül formálisan kiállították, mielőtt azokat őrzési helyükre, a várkapornába vitték volna, honnan későbbben Nürnbergbe kerültek.⁷⁾ A hosszú listában felsorolt páratlan értékű ipar-

1) *Mályusz Elemér*: Az Eckhardt-vita. Századok. LXVI. 1931. 416. l.

2) *Gerevich Tibor*: A magyar művészet európai helyzete. Minerva, III. 1923. 100.

3) Ábrázolásait és leírásait l. *Gerevich—Genthon*: A magyar történelem képeskönyve. Budapest, 1935. 3—4. tábla.

4) *Gerevich*: I. h. 101. l.

5) *Aschbach*: I. h. I. köt. 328. l.

6) *Weixelgärtner, A.*: Führer durch die weltliche Schatzkammer. VII. kiad. Wien, 1934. 4 l.

7) *Windecke—Altmann*: I. h. 173. l.

művészeti remeknek nagyszerű fogalmat adnak a jelvények és ereklyék gazdagságáról és változatosságáról, azonfelül pedig érdekes fényt vetnek a kor sejtéseire, vágyálmaira és Híjedelmeire. Az Aschbachnál (IV. köt. 445. l. VII. melléklet) közzétett és szeptember 29-ről keltezett okmányban a következő darabok szerepelnek: 1. Nagy Károly kardja; 2. Szent Mór kardja; 3. a birodalmi korona; 4. egy barna, egy fekete és egy fehér dalmatika, a két első a leltár szerint Nagy Károlytól származott; 5. hosszú stóla egyszerű sasokkal és gyöngyökkel kirakva; 6. pluviale, császári karing; 7. Nagy Károly két öve; 8. két ezüst jogar, az egyik aranyozva; 9. három országalma, egy színaranyból, kettő aranyozott ezüstdől; 10. a szent lándzsa; 11. Nagy Károly kucsmája hét fekete sassal és aranydíszítéssel; 12. Nagy Károly aranysarkantyúi; 13. Nagy Károly drágakövekkel és gyöngyökkel kirakott kesztyűi; 14. két pár cipője arannyal és gyöngyökkel hímezve; 15. az úgynevezett birodalmi klenódiumok vagy ereklyék: a szent jászolból származó szilánk drágakövekkel díszített aranytartóban, három szem Szent Péter, Pál és János láncából aranyozott ezüstládában, Szent Anna karcsontja, Evangelista Szent János kabátjának egy darabja, Keresztelő Szent János foga, a szent keresztről származó szilánk drágakövekkel és gyöngyökkel kirakott aranyozott ezüstkeresztben. Egy későbbi 1424. június 2-ről származó lista még Nagy Károly stóláját, saruit és kesztyűit is említi.

A számtalan ereklyeszerű birodalmi klenódiumban nyilvánvalóan a kincsnek azt a részét kell látnunk, mely Zsigmond apja, IV. Károly császár ismeretes fáradozásai révén került Karlsteinba, kinek mecénási hajlamait és gyakorlati műgyűjtői tevékenységét elsősorban az ereklyék iránti rajongása határozta meg. Nála a tárgyak tartalmi jelentősége állt előtérben, külső foglalatuk, művészi kivitelük és anyagértékük ugyan nem volt mellékes, de nem irányította és nem kötötte le kizárólagosan az érdeklődést. Zsigmond már másféle műpártoló típus, kegyelet helyett a művészi formában való gyönyörködés felé hajlik. Ebben is az általános korhangulat hordozója, hiszen szélesebb érdeklődésére már abból a gesztusból is következtethetünk, hogy a németbirodalmi koronázási jelvényeket egy ideig közszemlére tetette. Arról ugyan nincs tudomásunk, hogy a magyar és lengyel koronázási kincsekkel kapcsolatban hasonlóan jártak volna el, de közelfekvő a feltevés, hogy azokat is sokan látták. Ha feltesszük, hogy ez a rendelkezés inkább a hatalom külső jelképeinek, a császári rang kidomborításának szólt, ugyanezt a szándékot feltehetjük a többi, kivált a magyar koronázási jelvények esetében.

Feltűnő különben, hogy a német koronázási tárgyak nagyrészét a legenda Nagy Károly nevéhez fűzte. Abban leli magyarázatát, hogy a frank császár a középkor gondolkodásában mint a nagy uralkodó tökéletes mintaképe szerepelt. Neve a szláv nyelvekben és a magyarban egyszerűen a királyt (kral-t) jelentette. Ábrázolásainak eszményi típusa pénzekben, érmekben, ereklyetartókban, sőt falfestményeken is állandóan

visszatért, még ha Szent Istvánról, Szent Lászlóról vagy történetesen Zsigmondról volt is szó. Valóságban a német koronázási jelvényeknek alig van köze Nagy Károlyhoz, legkevésbé az egész csoport fődarabjainak, a császári koronának és a kardnak. A korona felirata elárulja, hogy (II.) Konrád császár számára készült. Technikájában a német és olaszos eljárások keveredését mutatja, stilisztikailag körülbelül a magyar korona két különböző része között áll, sőt kronológiailag is, amennyiben 1027 körül készült. Ránknézve jóval nagyobb érdekességgel bír a kard. Az úgynevezett »Attila kardja« valóban magyar honfoglalási munka, melyről újabban Tóth Zoltán kimutatta,¹⁾ hogy Salamon király anyja 1063-ban ajándékba adta Nordheimi Ottó bajor hercegnek. A darab pompás és teljesen hiteles, számtalan analógia által alátámasztható terméke a vezérek kora művészetének.

A honfoglalási, bizánci és egyéb középkori ötvösművek közszemlére tétele, zománczási technikáik, drágakőfoglalataik révén, bizonyára megihlette a magyar ötvösöket, kikről Budán egész utcát neveztek el. Másik nézőpontból viszont ebben az adatban a magyar kiállítás- és múzeumtörténet legkorábbi emléke rejlik. Zsigmond antik-klasszikus emlékgyűjteménye, melyről más összefüggésben lesz szó, és a középkori arany- és ezüstművek, zománcmunkák, hímzések és egyéb textiliák kiállítása, a gyűjtőszenvedély és műélvezet olyan megjelenési formái, melyek a jövő felé mutatnak és bizonyos tekintetben már olyan lelki és társadalmi diszpozíciónak felelnek meg, mely csak egy-két emberöltővel későbbben nyert határozottabb és szilárdabb kereteket.

Három korona fényében fürdik a budai udvartartás és a magyar lovagvilág fejlődésének ebben a késői, egyenlőtlen, éppen belső hanyatlásában oly megígézően csillogó fázisában. A háromféle koronázási jelvény az udvari kultúra és a lovagi intézmény nemzetköziségének jelképe, a különböző lovagi szokások egyre növekvő összeforradásának, az idegen befolyások kölcsönös hatásának, tartalomban és szertartásos külsőségben egyaránt. Erre a külső meggazdagodásra, melynek a másik oldalon formulaszerű merevedés felelt meg, óriási hatással voltak Zsigmond gyakori utazásai, a nagy európai udvaroknál való látogatásai. Csak a fontosabb városnevek egyszerű felsorolása, Konstanc, Bazel, Aachen, Strassburg, Nürnberg, Bécs, Páris, Avignon, Perpignan, Krakó, London, Róma, Siena stb. (a magyar, osztrák és cseh városokról nem is szólva) némi fogalmat nyújthat a tapasztalatok, élmények és kölcsönhatások páratlan változatosságáról. Az ilyenkor rendezett fogadtatásokról, ünnepekről, bálokról, tornajátékokról bőbeszédűen, bár néha elég zavarosan értesít Windecke, de adatai nagyjában helytállónak bizonyulnak, Konstancot és Bázelt illetően a zsinati krónikákban, Aachen, Nürnberg, Strassburg esetében a »Deutsche Reichstagsakten« idevágó részeiben, Krakóra vonatkozóan Dlugosz krónikájában, Párizs tekintetében, Jean Juvenal des Ursins-nek IV. Károly történetét tárgyaló művében, és

¹⁾ Zoltán Tóth: Attila's Schwert. 1930.

Monstrelet krónikájában, Sienára az ottani levéltárakban örvendetes igazolást és természetes kiegészítést nyernek. A városok túltettek egymáson az ünnepségek és tornajátékok rendezésében, annál is inkább, mert tudták, hogy a magyar király ebben a tekintetben valóban el van kényeztetve s mindezekben a kérdésekben elsőrendű szakértő. Az olyan fejedelem fogadtatása, ki Monstrelet állítása szerint nyolcszáz (!) sárkánylovaggal vonult fel, még a párizsiakat is nem mindennapi feladat elé állította. Berry herceg, számos prelátus és lovag, továbbá a város vezetősége kíséretében lovagolt a francia főváros utcáin, Fülöp király pedig díszes kísérettel fogadta.¹⁾ Mint szinte állandóan visszatérő csúcspontot említik a krónikák és okmányok a nagy díszes bált, mely alkalommal valamennyi résztvevőhölgy aranygyűrűt vagy más szép ötvöstargyat kapott emlékül a királytól. A benyomások tartósságára, a hazai viszonyokra való termékenyítésére nézve döntő fontosságú az a tény, hogy a király kísérete mindig legnagyobbbrészt magyar lovagokból és apródokból állott. Így az 1422-iki nürnbergi birodalmi gyűlés alkalmával a császár kíséretében felsorolt urak között 15 magyar és csak 5 német név szerepel.²⁾ Hasonló volt az arány a római császári koronázásnál szereplő hatalmas kíséőrcsapat esetében. Pontos összeállítását Wertner Mórnak köszönhetjük.³⁾

A külföldi ünneplés természetes folyamánya a király díszes fogadtatása, ha visszatért budai várába. Az ilyenkor kifejtett pompáról Zsigmond uralkodását közvetlenül megelőző időből Lorenzo Monaci költeménye tudósít Kis Károly bevonulásának leírásával (Carmen de Carolo II. Cognomento Parvo). Bőségebb és hitelesebb, minden részletre kitérő a budai törvénykönyv, amely nem leírást ad, hanem szabályokat, melyek elsősorban, sőt talán kizárólag a törvénykönyv keletkezése, azaz Zsigmond korában voltak érvényesek. »Ha a király hadjáratokról vagy külföldi utakról hazatért és székvárosához közeledik, férfiak és asszonyok, fiatalok és öregek, a templomokhoz és kolostorokhoz tartozó egész papsággal együtt ünnepi ruhában, a szentséggel, zászlókkal és égő gyertyákkal kötelesek elébe menni. Úgyszintén a városbíró a tanácsnokokkal és esküdtekkal tartozik a király elé lovagolni és méltó módon fogadni, utána pedig ünnepélyesen a várkastélyba kísérni. Itt azután a bíró alázatosan elbúcsúzik és a városi néppel hazavonul, mialatt valamennyi templom és kolostor harangjai szüntelenül szólnak.«⁴⁾

Káprázatos ünnepségek fogadták a király helyettesét, illetve előkelő követeit is. A velencei signoria 1413 május 11-én például Garnaádor méltó fogadtatására 1000 aranyat szavazott meg.⁵⁾ A »nagy gróf« természetesen szintén mindig nagy kísérettel utazott, mint ahogy az országnagyoknak különben rendszeresített udvartartásuk volt. Stibor

¹⁾ *Monstrelet*: Chronique. Edition de la Societe de l'histoire de France. 1859. III. 137. l.

²⁾ *Windecke—Altmann*: I. h. 157. l.

³⁾ *Wertner Mór*: Századok XXXVII. 1903. 909.

⁴⁾ *Michnay-Lichner*: Buda városának törvénykönyve. Pozsony, 1845. 41. l.

⁵⁾ *Óváry Lipót*: Regeszták és Tört. Tár. 1888. 468. l.

vajda beckói udvartartása Nádicz Miklós kancellárból, Rohovczi Bress Ádám udvarmesterből (marschallcus noster), Miklós írnokból és egy trombitásból állott.¹⁾ Ezek őt diplomáciai kiküldetésében is elkísérték.²⁾ Branda Castiglione³⁾ és Pipo Spano familiárisairól is van híradásunk.⁴⁾

Az utazások és követjárások a magyar, a császári és az egyházi politika hol párhuzamos érdekű, hol egymást keresztező, szövevényes céljai és feladatai szolgálatában történtek. Kivált két probléma nyomta rá bélyegét erre a nagy sürgölődésre: részben a zsinati kérdések, másrészt a husziták és törökök elleni keresztes hadjáratok, tehát oly ügyek, hol a lovagi eszmény és egyházi célkitűzés szorosán egymásba fonódott. Ezeknek az eszméknek hordozói az egyházi lovagrendek voltak, melyek a lovagi élet ez újabb és utolsó fellobbanásánál történeti sorsuk esthajnali világításban fénylő fejezetébe léptek. Zsigmond korában csak a János-lovagok és a német lovagrend vitézei képviselték a sajátosan középkori életközösséget. Az előbbieknél Zsigmond uralkodásának végén Magyarországon három nagyobb erősségűk, négy kisebb kastélyuk és húsz rendházuk volt. Budán három településükről tudunk, a felhévizi (Újlaki) a Margit-szigeti és az alsóhévízi (Gellérthegy alja), rendházukról és kórházukról, a két első 1374 óta az esztergomi rendházzal volt egyesítve, a harmadik úgylátszik a székesfehérvárihoz tartozott.⁵⁾ 1434 óta perjeleik rendszeren világi lovagok vagy nem szerzetes papok voltak. Lassanként azonban — legalábbis az európai rendtartományokban — katonai jelentőségük elmosódott. Keleten viszont oly kimagasló nagymesterek alatt, mint Jean Heredia (1376—1396), Philibert Naillac (1396—1421) és Antoine Fluviani (1421—1437) tekintélyes harci erőt reprezentáltak, melyet eredeti hivatásuknak megfelelően, rendszeren Zsigmonddal szövetkezve igyekeztek latbavetni a hitetelenek elleni, mindinkább védelmi jelleget öltő harcokban. A belpolitikában Palizsnyai János várnai perjel lázadása után a rend eljátszotta a király kegyét, de a nikápolyi csata idejében megint helyreállott a béke, míg Bubek Imre utóda átpartolt Nápolyi Lászlóhoz. 1415-ben Nagymihályi Albert lett a perjel, alatta és utódai Thallóczy Máthé és János alatt, a viszony a magyar-szlavóniai rendtartomány és a király között megint a lehető legjobbá vált.⁶⁾ A Buda-Felhévizi konvent feje a minket itt érdeklő évtizedekben sokáig Chetneki László volt, maga is János-lovag. A rend lovagjai, papjai és laikus testvérei, valamint a velük lazább összeköttetésben álló donátorok és konszores, vörös ruhájukkal, nyolcszögű, inkább csillagalakú vörös kereszttel díszített fekete köpönyegükkel és

1) Wenzel G.: Stibor vajda. Akadémiai értekezések. IV. köt. 28. és 191. l.

2) Némethy Lajos: Zsigmond és a német lovagrend. Századok. XXXIII. 1899. 143. l.

3) Lukcsics József: Monumenta Romana Episcopatus Vespreniensis. Budapestini 1902. III. 43. l.

4) Wertner Mór: Zsigmond király magyar kísérete Rómában. Századok. XXXVII. 1903. 917. l.

5) Reiszig Ede: A magyarországi János-lovagok a Hunyadiak korában. Századok. LII. 1918. 26.

6) Az adatokat Reiszig Ede: A Jeruzsálemi Szent János-lovagrend Magyarországon. Budapest, 1925. című munkájából merítettem.

a rendi regulák egyre lazább alkalmazásával járó pompakedvelésükkel lényegesen hozzájárultak Buda lovagi életének élénkítéséhez, tarkításához.

Még szorosabb viszony állott fent a magyar király és a német lovagrend között. Maga a király és felesége a rend testvérei (confratres) voltak. A rendnek Budán állandó kirendeltsége (Ballei) volt. Redwitz Miklós lovag, mint a rend követe szinte állandóan Zsigmond udvarában tartózkodott. Az erre vonatkozó főforrás az úgynevezett »Marienburger Tresslerbuch der Jahre 1399—1409«, melynek fontos kultúrtörténeti adataira alább, más összefüggésben még ki fogunk térni. Közeli kapcsolatról tanuskodik az a tény, hogy Zsigmond leányának keresztelőjén, Hervoja spalatói herceg mellett, a követi minőségben Budán időző Tettingeni Albert és Schwarzburg Albert gróf, thorni komtur voltak a tanuk.¹⁾ Feszültebbé vált a helyzet, mikor Borbála királynénak Walmerode rendtaggal való házasságtörése kipattant.²⁾ Zsigmond a neki adományozott tiszteletbeli rendtagságáról is lemondott.³⁾

Mikor Zsigmond 1427-ben huzamosabb ideig Brassóban és a Barcaságban időzött, az ottani Marienburgból, (Földvárból) Paul von Russdorf nagymestertől kért néhány lovagot és telepest.⁴⁾ Már régebben foglalkozott azzal a gondolattal, hogy Erdély déli részét, egész Hunyadmegyét a Vaskapuig, a német lovagrendre ruházza, hogy így a törökök támadásai ellen biztosítsa. Mint a romantikus gesztusok és színpadias helyzetek művésze a rend egykori székhelyéből, a barcasági Máriavárból fordult annak hasonló nevű keletporoszországi székhelyéhez. A Mária-lovagok késői virágzása rövid életű volt. Hét lovag Redwitz Miklós vezérlete alatt valóban a Szörénységbe érkezett és ott messzemenő kiváltságok alapján be is rendezkedett. (Frater Nicolaus de Radewitz ordinis beatae Mariae originis domus jerosoletani Praeceptor, ceterorum fratrum predicti ordinis in Regnum Hungariae missorum banus Zerimensis, nec non camerarum monete regalis Cibiniensis comes.) Ebből kitűnik, hogy Redwitz Miklós pénzt is veretett, amiről különben a megmaradt pénznek egy egész sorozata is tanuskodik.⁵⁾ A dicsőség csak rövid ideig tartott, mert Vlad Drakul havasalföldi vajda, kiből a sárkányrend tagjai sorába történt felvétele távolról sem tudott az európai ideálnak megfelelő lovagot faragni, az ozmánokkal szövetkezve váratlanul rájuk támadt és a rend vitézeit csatlósaival együtt lemészároltatta. Zsigmond uralkodásának késői éveiben a kapcsolat már azért is egyre szorosabbá vált, mert a lengyel királlyal mindig élesebb ellentétbe került. Életbevágóan fontos diplomáciai kiküldetésekben,

¹⁾ *Aschbach*, I. kötet 263. lap.

²⁾ *Lovcsányi Gy.*: Adalékok a magyar-lengyel érintkezések történetéhez. Századok. XX. 1886. 605.

³⁾ *Seeliger M.*: Die politischen Beziehungen König Siegmunds zu Erich von Dänemark. Halle, 1910. 38. l.

⁴⁾ *Némethy Lajos*: Zsigmond király és a német lovagrend. Századok. XXXIII. 1899. 135. l.

⁵⁾ *Réthy L.*: Redwitz Miklós szörényi bán érmei. Arch. Ért. XI. 1891. 195.

aminő p. o. 1432-ben a pápához indított küldöttség volt, János churi püspökkel együtt Klux Hartung lovagot, a budai »ballei« komturját használta fel.¹⁾ A Magyarországon megfordult lovagok közül a nagymesternek még halála évében (1437) Prágából melegen dícséri Götz Gáspár rendtagot, mint olyant, aki minden tekintetben kitűnően viselte magát és akire a király adott esetben mindig számíthatna.²⁾

A lovagság intézményes és erkölcsi jelentősége mellett meglepőnek látszik, hogy a husziták és a törökök elleni harcokban elért gyenge eredmény bántó ellentétben áll a körülményes előkészületekkel és a latbavetett eszközökkel. Úgy látszik, hogy éppen a romantikus, keresztesháborús eszmetársítások homályosították el a helyzetet. Nem világnézeti ábrándképekről, nem az izlám elleni harcokról, nem Jeruzsálem felszabadításáról volt szó, hanem reális feladatról, a magyar haza védelméről. Zsigmond egyes ténykedései, nyilatkozatai arra engednek következtetni, hogy felismerte a közvetlen veszélyt, de korának lelki túlfűtöttsége romantizálta a törökök elleni vállalkozásokat is és ezzel lényegesen hozzájárult sikertelenségéhez.

Az itt érintett jelenségek intézményes és hangulatbeli feltételei annak az eseménynek, mely mint széles alapu piramis csúcsa zárja le az egész koráramlatot: a magyar sárkányrend 1408-ban történt megalapításának. Zsigmond nagy rokonszenvvel viseltetett titkos és kevésbé titkos társaságok és egyéb misztikus intézmények iránt. Mint császár, apja példáját követve, nagy kiváltságokkal ruházta fel a weszfáliai titkos vagy szabad törvénytörvényes intézményét, az úgynevezett »Fehme«-t, mely ebben az időben már egyetemes birodalmi bíróságnak hitte magát. 1429-ben felvétette magát a »Fehme« szabad esküdtenek.³⁾ Mint magyar király pedig már 1402-ben tagja lett a lőcsei kalandos társaságnak, e jámbor, vallásos, temetkezési egyletnek, melynek női tagjai is lehettek, annak ellenére, hogy tanácskozásait, határozatait szigorú titokban kellett tartani.⁴⁾ A XIV. század és a XV. század eleje különben is a titkos társaságok és konfraternitások ideje. Az említett Fehme és a kalandos társaságok mellett ebben az időben nálunk is szilárdabb körvonalakat kapnak a dómépítő páholyok,⁵⁾ ezenkívül megkezdődik az asztrológusok, az alchimisták és egyéb céhszerű testületek virágzása.

A lovagrendek alakulásai csodálatosan gazdag szövevénnnyel vonják be a század előkelő társadalmát. 1318-ban alakul meg a pápai, 1322-ben a portugál Krisztusrend, 1350-ben az angol Szent Györgyrend (Térdszalagrend)⁶⁾, 1362-ben a savoyai Annunciatarend, 1370—76-ban a csillagokról, 1372-ben a koronáról, 1379-ben a griffről, ugyan-

¹⁾ *Gottschalk A.*: Kaiser Sigismund als Vermittler zwischen Papst und Konzil. Leipzig-Borna. 1911. 30. l.

²⁾ *Altman*: Die Urkunden Kaiser Sigmunds. II. köt. 405. l.

³⁾ *Aschbach*: Geschichte stb. III. köt. 359. l.

⁴⁾ *Majláth Béla*: A kalandos társulatok. Századok. XIX. 1885. 577.

⁵⁾ *Horváth Henrik*: Budai kőfaragók és kőfaragó jelek. 47—64. l.

⁶⁾ *Bassermann—Jordan E.*: Der Schmuck. Monographien des Kunstgewerbes. Leipzig, 1909. 89. l.

akkor az oroszlánról vagy párducról és a kardról, 1380-ban a sólyomról, 1378—82-ből a szarvról nevezett lovagi rend, 1395-ben az úgynevezett Márton-madarak (Martini-Vögel), 1397-ben a gyíkról elnevezett lovagrend, 1400-ban a wetterauai társaság, 1407-ben az egyszarvú jelvényét viselő rend, 1409-ben a tiroli elefántsövetség, továbbá az úgynevezett Schlägler, a sváb lovagsövetség, a Szent Vilmos és Szent György társasága kezdi működését.¹⁾ Ugyanakkor Franciaországban és Burgundiában még több lovagi társaság alakul. 1351-ben alapítja János király csillagrendjét (Chevaliers Nostre Dame de la Noble Maison), későbben Boucicaut marsall az ő »De la Dame blanche á l'escu vert«-et, Pedro de Lusignan a kardrendet, Louis de Bourbon az aranypaizsról és a bogáncsról elnevezett társaságot, Louis de Orleans a sündisznó jelvényét viselő lovagrendet, Philibert de Miolans a maga részéről is egy Szent György-rendet, Bar hercegei az agarat választották jelképül, Enquerrard de Coucy a megfordított koronát stb.²⁾ Valamennyi rendalapítást elhomályosítja a burgundi, későbben osztrák és spanyol aranygyapjas-rend (1429), Jó Fülöp alapítása. A felsorolt rendalapítók közül a legelőkelőbbek, de mindenesetre a legérdekesebbek Zsigmond személyes barátai voltak, akikről fent láttuk, hogy budai udvaránál is megfordultak, így Don Pedro portugál herceg, Boucicaut marsall, Enquerrard de Coucy és a Bar-i hercegek. Zsigmond nem lett volna korának hangulatát, vágyait és eszményeit összesűrűsítő egyéniség, ha nem fűződne nevéhez egy új lovagrend keletkezése. De magyar királyságában is már szép hagyományokba tudott belekapcsolódni. Aránylag korán, már 1326-ban létesül Róbert Károly király fáradásai révén az első magyar lovagrend, a *Societas fraternitatis militie titulo Sancti Georgii insignata*, vagy rövidesen *Societas Beati Georgii*. A Szent György-lovagok jelvénye fehér mezőben elhelyezett piros kereszt volt, ruhájuk térdig érő fekete köpeny, csuklyával. A rend előkelő külföldi tagjai kardot, aranyláncot és aranysarkantyúkat kaptak a királytól.³⁾ A jelmondat: »*In veritate iustus sum huic fraternali societati*«.

Ez a Szent György-rend 1408-ban feltámadt, illetve tovább élt a Zsigmondtól alapított sárkányrendben. Az egykori okmányok a sárkányosokat, gyakran még régi néven Szent György-társaságnak nevezik. Pedig a rend több lényeges tekintetben különbözik nemcsak magyar elődjeitől, hanem úgyszólván valamennyi felsorolt rendalapítástól. A hitetlenek elleni harcot és a szokásos lovagi követelményeket az alapítólevél kötelességszerűen felsorolja, a lényeg azonban tisztára dinasztikus érdekek biztosítására irányult. Mert végeredményben csak ezeket a családi érdekeket, elsősorban a leányutódlás biztosítását takarta ez az érdekes okmány megszokott, a vallás ellenségei (... *ipsius perfidi hostis antiqui draconis servientium et militum paganorum ut puta schismaticorum aliarumque nationum* . . .) ellen villámokat szóró frazeológiája mögött.

¹⁾ *Aschbach*, I. köt. 138. l. — *Freytag G.*: Bilder aus der deutschen Vergangenheit I. köt. 654. l. kk. — *Otto Henne am Ryn*: Das Rittertum. Magdeburg-Leipzig.

²⁾ *Huizinga*: Herbst des Mittelalters, II. kiadás. 118. l.

³⁾ *Aschbach*: Gesch. I. köt. 116. l.

A reálpolitikai célkitűzésben is érezhető az új racionalizmus, a renaissance pozitívabb lelkületének előszele. Az alapítólevélen szereplő 22 főúr: István deszpota, a rácok ura, Cillei Hermann és Frigyes grófok, Gara Miklós nádor, Stibor vajda, Maróti János macsói, Ozorai Pipo szőrényi bán stb. e hatalmas és gazdag, a királyi házzal közeli kapcsolatban álló főrendek neve félreérthetetlenül erre vall.¹⁾ A külföldi tagok felvételénél ez a szempont kissé háttérbe szorult, tisztán kitüntetés jellegű, hacsak nem azzal a hátsó gondolattal történt, hogy az adományozás közvetve a Luxemburg-ház politikája és — ahogy akkor értették — a magyar királyság javára lesz. Csodálatosan tarka a sorrend és érdekes keresztmetszetet nyújt az akkori hatalmasságokról, nem utolsósorban Zsigmond politikájának váltakozó állomásairól. 1411-ben felveszi a király a rendbe Loisius Detorcellist, XXIII. János pápa egyik rokonát.²⁾ Ugyanabban az évben Brunoro della Scala veronai és vicenzai birodalmi vikáriust, egy évre rá Jacobo di Carrara-t,³⁾ kikről fent már szó volt. Nagyon tanulságos a »comes palatinus et princeps« Bertholdo Orsini sárkánylovaggá felvételére vonatkozó, Budáról kelt híradás 1412-ből, mely arról tudósít, hogy Kanizsai János esztergomi érsek és Branda bíboros révén az új lovag megismerkedett előbb a rend célkitűzéseivel.⁴⁾ A felvétel szertartásairól megtudunk egyet-mást Quarsias Fernandi esetében, ki 1418-ban Konstanzban Henrik szicíliai és aragoniai infáns kezeibe tette le az esküt a rend alapszabályaira.⁵⁾ 1416-ban történt az aragoniai, castiliai, leoni és navarrai királyok, az első fiának, sőt feleségének és harminc spanyol lovagnak felvétele a sárkány társaságba.⁶⁾ Erik dán király sárkánylovaggá történt avatása alkalmából (1419), Zsigmond neki egy különösen értékes kivitelű rendjelvényt és egyéb drága ajándékokat adott.⁷⁾ Az alapítóoklevélből és a rendre vonatkozó többi okmányból nem tűnik ki, vajjon lehet-e szigorúan szertartásról beszélni, pontos előírásokról a ruházatot és fegyverzetet illetőleg. A ránkmaradt ábrázolások, főleg a sírköveken még a rendjelvény viselésére vonatkozóan is meglehetősen változatos képet nyújtanak. Mégis, kialakult rendszert kell sejtenuünk benne, annál is inkább, mivel az egykorú francia, burgundi és birodalmi rendalapítások a ruházati szabályok, sőt a szövetségnek egész határozott skálájáról tanuskodnak, mely a rendek különböző fokozataira érvényes volt. A díszruhára vonatkozólag Iselin Kristóf Jakab⁸⁾ bizonyos Tarin-Aschmede Gryphius-ra hivatkozva arról tudósít, hogy

¹⁾ Csánky Dezső: Politikai és társadalmi fejlődés a vegyesházi királyok korában. (Czobor: Magyarország történeti emlékei. I. 95. l.)

²⁾ Altmann: Die Urkunden. I. köt. 6. l.

³⁾ Altmann: I. h. 10. és 11. l.

⁴⁾ Baranyai Béla: Zsigmond király úgynevezett sárkányrendje. Századok LX. 1926. 701.

⁵⁾ Altmann: Die Urkunden stb. I. köt. 201. l.

⁶⁾ Altmann: I. h. 129. l. — Áldásy A.: Zsigmond király és Spanyolország. Budapest, 1927. 105. l.

⁷⁾ Seeliger M.: Die politischen Beziehungen König Sigmunds zu Erich von Dänemark bis zum Jahr 1422. (Dissertáció.) Halle, 1910. 36. l.

⁸⁾ Neuvermehrtes Historisch-geographisches Allgemeines Lexikon, Basel, 1729.

a lovagok ünnepi napokon skárlátszínű köpenyt viseltek, emellett zöld selyemköpenyken kettős aranyláncot, melyről egy megölt sárkány törött szárnyakkal függött, különféle színekben. Ez a leírás nem nagyon egyezik azokkal a rendábrázolásokkal, melyek ránkmaradtak. A berlini Schlossmuseumban¹⁾ és a leningrádi Ermitage-ban őrizett jelvények (mindkettő livlandi lelet, tehát német Mária-lovagoktól származik) igazolják, hogy nyakláncon is hordták. A jelvény azonban farkát a nyaka körül csavaró, köralakba görbült szárny nélküli (tehát nem letört szárnyú) sárkányból áll, melyet a többi lovagrendek szokásának megfelelően a köpenyegen viseltek. A sárkány felett kereszt látható a rend jelmondatával, mely következőképp hangzik: »*O quam misericors est Deus instus et Pius.*« Ábrázolása tehát nyilvánvalóan a textilmunkák stílusából vezethető le. Egy ilyen eredeti hímzés fenn is maradt, még pedig elég jelentékeny nagyságban a müncheni Bayerisches Nationalmuseumban. (70. kép.) Ezt a jelvényformát azonban csak a rendes tagok viselték, nem a 22 kiválasztott lovag, a »*barones*«, akik összetettebb és nemcsak a sárkány ábrázolására szorítókozó rendjelvényt hordtak. Windecke egy rendjelvény leírását adja Wartenberg gróf lovaggá avatásával kapcsolatban. Szerinte a sárkánytest egy keresztben függött, melyen az említett jelmondatot lehetett olvasni. Hozzá is teszi, hogy ezt a jelvényformát csak huszonnégyen (tehát huszonkettőnél többen) viselhették, míg a kereszt nélküli sárkányt nagyon sokan hordták.²⁾ A sárkány eredetileg nyelv nélkül szerepel, később vörös nyelvet öltöztetett. Vannak hazai sírköveink, melyeken a kereszt nem a sárkány felett, hanem mellette van alkalmazva, mint Perényi János tóketerebesi sírlapján 1437-ből.³⁾ Konrad von Weinsberg bronz síremlékén, Schönthal an der Jaxt kolostorában, a mellvért baloldalán szerepel az egyszerűbb jelvény.⁴⁾ Stiborici Stibor János főkamarmester budai vörösmárvány sírlapján (4. kép) a sárkány a bal vállvédőn díszel.⁵⁾ Szokatlanabb rendjelviselésről tanuskodik Oswald von Wolkenstein arcképe az innsbrucki Wolkenstein-kódexben, ki egy keresztásra hímezve viseli a sárkányrend magasabb lovagi fokozatát az 1412-ben alapított aragoniai kannarend mellett, míg nyakszalagon a III. Frigyes által kreált mértékletességi rend klénodiuma csüng griff alakjában. (14. kép.) A jelvény viselése különben kötelező volt, e köteleesség elmulasztása büntetéssel járt, öt mise mondatásába, illetve az erre fizetett 20 dénárba került.⁶⁾ Ünnepeyes felvonulások alkalmával Zsigmond szívesen vétette körül magát sárkánylovagokkal. Így 14-ben Bécsben, 1415-ben Párisban, bár Monstrelet értesítése, hogy az utóbbi alkalommal nyolcszáz, a sárkány jelvényét és jelmondatát

¹⁾ Képét lásd *Bassermann—Jordán E.*: I. h. 87. l. 110. ábr.

²⁾ *Windecke—Altman*, 130. l.

³⁾ *Csoma—Csergheő*: A Perényiek középkori sírkövei. Arch. Ért. Vill. 1888. 300.

⁴⁾ *Hefner-Alteneck*: Trachten . . . Frankfurt, IV. 1883. 259. ábra.

⁵⁾ *Horváth Henrik*: Buda a középkorban. Budapest, 1932. 35. l.

⁶⁾ *Erdélyi László*: Bajtársi egyesületek a középkorban. Klebelsberg emlékkönyv. Budapest, 1925. 257. l.

hordozó úr kísérte volna, csak fantasztikus túlzás lehet.¹⁾ A magyar király idővel annyira összeforrt a sárkányrenddel, hogy a fanatikus huszita ügynökök szemében szinte azonosult annak jelképével. Jessenitz János kiugrott premontrei pap a jelenségek könyvének vörös állatát (*Draconem rufum*) látta benne, egyenes hivatkozással a rendnek akkor már európaszerte ismeretes szimbolumára.²⁾

A sárkányrendben, mintegy gyűjtőlencsében tükröződnek a lovagvilág késői, már erősen külsőséges megnyilvánulási formái, az országos és a családi politikával kibogozhatatlanul összefonódott, sok tekintetben már az újabb, racionálisabb világszemlélet szolgálatában álló udvartartási szokások és nem utoljára a király személyes kedvtelései, a tegnap és a ma határmesgyéjén álló, pompakedvelő, csillogó egyénisége. A magyar és a nemzetközi társadalmi elit szokásaiba, szórakozásaiba állandóan belejátszik ez a három tényező: uralkodó, udvar és lovagság. A történeti tényezők módszeres és rendszerező tárgyalása tagolhatja ugyan ezt a vitális egységet, részekre bonthatja, de tudatában kell maradnia annak, hogy ezzel a szürke teóriával szem elől téveszti »az élet zöldlombú fáját«. Ha most az alábbiakban a magyar előkelőség társadalmi életformáit külön tárgyaljuk, a tornajátékok, vadászatok stb. változatos jeleneteit újból és újból vissza kell elméletileg helyezni az 1400 körüli élet melodramájába.

Első helyen állanak a lovagi tornajátékok, melyeket annyira az udvari körök és a lovagosztály belső ügyének tartottak, hogy az egyház és a városi polgárság körülbelül ugyanazt az álláspontot foglalta el velük szemben, mint manapság ezen tornaszokások végső nyulványáról, a párbajról vélekedik. A budai törvénykönyv például az ilyen tornajátékokból eredő bajok jogvédelmét megtagadja. (*Was eynem von seynem torniren und stechen wider fert, dasz hat nit recht.*) A kortársakat, a krónikásokat és művészeket ezek a tornák viszont módfelett érdekelték. Híradásaikból megtudunk egyet-mást ilytermészetű budai szín- vagy sportjátékokról. Az 1412-es fejedelmi összejövetel alkalmával még II. Tvartkó boszniai király, Hervoja spalatói herceg is résztvettek a viadalokban. Bosnyák vitézeik különösen kitűntek erejükkel és ügyességükkel.³⁾ A pálmát egy Nemsche nevű sziléziai lovag vitte el és egy osztrák csatlós, az előbbi teljesen felszerszámozott, arany patkókkal vasalt lovat kapott jutalmul, az utóbbi ezüstvasalású lovat.⁴⁾ Az 1433-ban lejátszódott budai torna leírását Bertrandon de la Brocquiere útleírásában kapjuk. Szerinte a kecsesen öltözött lovagok apró és fűrge lovakon alacsony könnyű nyergekben ülve, rövid lándzsákkal harcoltak. A győztesek ezúttal arany lovaglóostort nyertek jutalmul.⁵⁾ A torna-

¹⁾ *Monstrellet*: Chronique, Edition de la Société de l'histoire de France. 1859. III. 137.

²⁾ *Aschbach*, III. köt. 56. l.

³⁾ *Missale Glagoliticum Hervoiae ducis Spalatensis*. Recenserunt V. Jagic, L. Thallóczy, F. Wickhoff. 1891.

⁴⁾ *Aschbach*, I. köt. XI. melléklet. 442. l.

⁵⁾ V. ö. *Szendrei János*: Hadtörténeti emlékek. Magyar történeti emlékek. I. köt. 136. l.

szokások mögött sötét árnyként állanak a véresen komoly bajvívások és istenítéletek (*duelli certamen*). Szemléltetően ír le egy ilyen — úgylátszik teljesen törvényes — elintézési formát a leleszi konvent és az Eszenyi-család közötti ügyben a Zichy-kódex. Az ekkor hozott ítélet szerint a kitűzött időben Budán, az ország szokása szerint sisakos fejvel lovon és katonai fegyverzetben megjelentek a felek a király és nemesek előtt, egymással szemben állottak, amidőn is a rendek és bírák a feleket a kibékülésre a legbuzgóbban felhívták, de eredménytelenül, mert a vívók lándzsákhoz nyulván, egymásra ellenségesen rohantak, majd elhagyva a lándzsákat, egymást bolgár buzogányokkal (*per clavas bulgariales*) a legsúlyosabban ütlegették s éjjeli alkonyatig férfiasan és ellenségesen vívtak, amidőn végre a szerencsétől elhagyatva, a leleszi konvent vívója az Eszenyi Tamás, Mihály és László erősebb vívója által legyőzetett a konvent nem kis kárára és joghátrányára, míg annak az Úr segedelmével dícséretes diadal adatott.¹⁾ Ez az eset ugyan még Nagy Lajos uralkodása alatt történt, de a szokások Zsigmond korában még divatba voltak és csak Mátyás igyekezett ezeket a bajvívásokat szűkebb korlátok közé szorítani (Corpus juris I. 239.). Zsigmond kortársai mint különös érdekes esetet említik Zenge János lovagot, Cillei Frigyes feleségének unokaöccsét, ki nagynénje megbosszulására a hitvesgyilkos Frigyeset párviadalra hívta.²⁾

A lovagi tornaviadal merőben különbözött a modern atlétikától, de a görögök gimnasztikus versenyeitől és a rómaiak cirkuszi játékaitól is. A pánhellénikus kalokagathia, a testi és szellemi szépség egyenlő ápolásának szempontjából a római harci játékok is megvetendőek voltak. Róma ezeket a teljesítményeket tisztán színjátéknak tekintette, melyeket az egyes harcformák és erő kifejtések specialistáira bízta. Ezzel szemben a középkori lovagságnál csak a társadalmi és szellemi elitről van szó, mely a hasonló rangúak, az előkelő hölgyek és az alacsonyabb nép előtt mutatta erejét és ügyességét. Tudatalatti öngazolása volt a lovagi osztálynak, harcképességének bebizonyítása és az ezt szolgáló ügyességek állandó gyakorlása. A lovagi intézmény e késői fejlődési szakában azonban a lényeg mindinkább elmerült a külsőségek, a romantikus művészi és — ne felejtjük el — erotikus mellékrezgések zajos pompájában. »Túl van terhelve díszítéssel és pompával, tarka fantáziával, úgyszólván alkalmazott irodalom, drámai önábrázolás, telített, csak a többi életformákból érthető fikciókkal.«³⁾ Ezt a tarka játékvilágot viszont csak a művészet és az irodalom tükrében ismerhetjük meg. Bennük oly élmények rejlettek, melyek ennek az erősidegzetű korszaknak igényeire voltak szabva. Sok minden hiányozna a kor képéből, ha ezek a párviadal-ábrázolások vagy leírások elvesztek volna. A cserhalmi ütközet képei,

¹⁾ *Lehoczky Tivadar*: Néhány adat a középkori istenítéletek történetéhez. Századok. VII. 1873. 214.

²⁾ *Windecke—Altmann*, 191. l.

³⁾ *Huizinga*: *Herbst des Mittelalters*. II. kiadás. 112. l.

kivált a derzsi falfestmények (35. és 36. kép), a vatikáni legendárium, Martinus Opifexnek a trójai háborút ábrázoló kódexének mintaképei kivétel nélkül a tornajátékok voltak, nem hősi harcokat adnak vissza, hanem lovagi- és sportszerű szokásokat, elsősorban tehát mint társadalmi és esztétikai életformák értékelendők. Nem hősi erő kifejtések, nem katonai-taktikai ügyességek ábrázolása a cél és az eredmény, a hangsúly a szép színjátékon, a csillogó fegyverzetten és ruházaton van. A történeti és legendáris témák tartalmilag be vannak szorítva a lovagi tornák keretébe, formailag azok szépségkánonja értelmében stilizálva. De éppen tartalmilag, ikonográfiai felmerül a kérdés, vajjon határozott szertartásossággal van-e dolgunk, melyet a festészet egyszerűen átvett, vagy pedig ábrázolási és festői motívumokkal, melyek visszahatnak, behatolnak a lovagi etikettbe s így lényegesen hozzájárulnak ezeknek a külső reprezentációra beállított társadalmi, játék- és sportformák kifejlődéséhez, de egyszersmind megmerevedéséhez is. A lovagvilág alkonyán az utóbbi feltevés legalább oly valószínű, mint az előbbi.

A tornajátékokkal sokban rokon a vadászat, melyet kivált idegen fejedelmek jelenlétében, nagy apparátussal szoktak volt rendezni. A fent felsorolt uralkodói összejövetelekkel kapcsolatban lefolytatott vadászatokról a krónikák nagyon sokat mesélnek. De számtalan idevonatkozó támpont akad az okmányos anyagban is. A képzőművészet területén az illuminált kódexekben és a festett nemesi oklevelekben tömegesen találunk vadászati vonatkozásokat. A Hothvafői család számára Konstancban kiállított címereslevelen kissé szokatlan vadhajtási eljárást látunk: nyulat fogó, nyakán vezetésre szolgáló aranykarikás gepárdot (9. kép), ami hitelesen bizonyítja a szelidített gepárdal való vadászatot, mely keleten Szíriában, Perzsiában, Indiában otthonos volt, de elvértve hazánkban is előfordult, még a XV. században is, amiről az armális képe is tanuskodik.¹⁾ Sokkal gyakrabban szerepel hasonló ábrázolásokon a sólyommadár, így két szarvasagancs között Paczali Peres András 1431-ben kiállított címeres levelén,²⁾ mindjárt harmadmagával Zemlényi Dávid címerképén.³⁾ A sólymok itt sapkásak, fejüket, szemüket a vörös sapka teljesen betakarja, hogy figyelmük felszabadításuk, vadászatra való felhasználásuk előtt minden zavaró külső behatástól meg legyen óva. (8. kép). A sólymászok, sólyomnevelők keresettek voltak, gyakran nemesi sorból származtak. Híres magyar sólyomnevelő volt még Nagy Lajos idejében Magyar László (Ladislaus Hungarus, Ladislaus von Ungarn), ki elméletileg, irodalmilag is foglalkozott mesterségével. Az osztrák Eberhard Hickelt⁴⁾ (*Ancupatorium herodianum*) című munkájában említi és több helyen szemelvényeket közöl belőle. Híres sólymászai voltak a német lovagrendnek, Péter nevű fősólymár több ízben küldött sólymokat

¹⁾ Br. Nyáry Albert: A Hothvafői család címere. Turul II. 1884. 60.

²⁾ Kubinyi Ferenc, Turul III. 1886. 18.

³⁾ Br. Radvánszky Béla, Turul X. 1892. 12.

⁴⁾ Kiadta E. Dombrowski, Wien 1866.

Marienburgból Budára, Zsigmond királynak ajándéku¹⁾ Más armáliskép, a Tamásfalvi családé, iramló szarvast ábrázol, melynek agancsán elszakított háló maradványai lebegnek, s így szemléltetően tanuskodnak a nagy vadra hálóval történt vadászatról.²⁾

A vadászatnak különben — akár mint manapság — fontos mezőgazdasági szerepe is volt, de jóval nagyobb volt gyakorlati jelentősége már azért is, mivel az élelmezés tekintélyes hányadát belőle nyerték. A vadászattal szoros kapcsolatban álló erdészeti intézkedésekről is vannak nyomok ebből az időből. Zsigmond 1426-ban írt a zólyomi főispánnak, hogy a királyi erdőkből minden évben más és más táblákat jelöljön ki vágásra, egyben megtiltja az irtások felszántását, hogy újból erdő nőhessen ott.³⁾ A gyakorlatilag szinte életbevágóan fontos vadászat a tornajátékokhoz hasonlóan, gondosan ápolt szertartások között zajlott le. A vadászati technika és az elejtett vad szakszerű feldarabolása épp oly pontosan volt szabályozva, mint a lovagi hagyomány más területei. Tudunk viszont olyan vadászatról is, mikor ezeket a szabályokat készakarva mellőzték. A már többször említett 1412-es fejedelmi találkozó alkalmával Zsigmond király, uralkodó vendégei tiszteletére nagy-szabású vadászatot rendezett a pesti síkságon, a nádasban, ahol tíz mérföldre sem fa, sem bokor nem volt. Az uraságok a néppel, az erre kirendelt parasztokkal, de kutyák nélkül bekerítették a vadakat. A fejedelmek becslése szerint körülbelül kétezer állat lehetett együtt. Ekkor a király a népet reájuk engedte, kardokkal, késekkel folyt az öldöklés. Ezerhatszáz szarvas, őz, vaddisznó, róka, farkas és nyúl volt a zsákmány. Az egész vadásztársaság és kísérete erre Buda felé indult, a király a vár nagy udvarába rendelte a vadászokat.⁴⁾ Még mulatságosabb lehetett az a nagy halászat, melyet ugyanebben az évben a Vág mentén tartottak, amikor is harsonákkal, sípokkal, dobokkal, a halászok kiabálásaival és vízi terelésével csalták fel a halakat : huszonhat vizát és ötezer tokot fogtak.⁵⁾

Egyéb sportszerű szórakozások közül a labdajátékról is hallunk egyet-mást. Az avignoni, a runkelsteini és castiglione-d'olonai falfestményeken a vadászat és halászat mellett a labdázás is nagy népszerűségre valló részletezéssel szerepel. A runkelsteini képeken szereplő játékosok közt a fiatal Zsigmondot ismerték fel, a castiglionei falképek pedig a magyar király régi hűséges barátja, Branda kardinális megrendelésére készültek. De bizonyos tünetekből még a klasszikus gimnasztika feltámadására is lehetne következtetni ebben a prérenaisancehangulatokkal telített korban. Pier Paolo Vergerio, Zsigmond és Vitéz János barátja, ki öregkorát hazánkban töltötte, padovai professzor-

¹⁾ *Joachim, Fr.*: Das Marienburger Tresslerbuch der Jahre 1399—1409. Königsberg i. Pr. 1896. 37., 125., 383. és 593. l.

²⁾ *R. Kiss István*, Természeti ábrázolás az 1526 előtti magyar címereken. Turul XXI. 1903. 120.

³⁾ *Tagányi Kálmán*: Erdészeti oklevéltár. Budapest, 1896. I. 148. l. 87. sz.

⁴⁾ *Windecke—Altmann*, 90. l.

⁵⁾ *Windecke—Altmann*, 91. l.

korában nemcsak elméletileg méltatta a testi nevelés szerepét a görög kultúra egyetemes rendszerében, hanem gyakorlatilag is igyekezett ezt az iskolákban meghonosítani. Felfejeztük, hogy később is, Budán vagy Nagyváradon is próbált érvényt szerezni törekvéseinek. A testgyakorlás természetesebbé tételének, a szertartásos lovagi formák fel lazulásának csírái már felismerhetők az egész vonalon.

A külső formák elavult voltára a lovagi szokások ama öngúnyolásából is lehetne következtetni, melyeket a bajvívás egyes válfajaiban és a fent leírt vadászjelenetekben is meg lehet állapítani. De az ilyen esetek már a korábbi középkorból is ismeretesek, még a belső udvartartás, sőt a kancellária életébe is belejátszottak, melyek az udvari bolond személyében, vagy hivatalában satirikus ellenlábast kaptak. A királyi udvarokban és előkelő várakban található bolondok tréfáit és szemtelen ségeit hol túrték és megnevették, hol pedig keményen megtorolták. Az udvari bolondnak különben gyakran más teendői is voltak, nem ritkán azonos volt az udvari muzsikussal (Pfyfer), de diplomáciai kiküldetésekben is szerepeltek, sőt magasabb udvari méltóságokat is elértek. Martin de France, *Le Champion des Dames* című művében¹⁾ például rosszalásának adott kifejezést, hogy egyes uralkodók bolondjaikat vagy muzikusait udvari tanácsossá vagy miniszterré nevezték ki és ezzel kapcsolatban említi Coquinet-t, a burgundi bolondot. Jóval több joggal beszélhetett volna Zsigmond király híres bolondjáról Johannes (más helyeken Antonius) Talanderiről, (ismertebb Borra vagy Porro név alatt,) ki eredetileg klerikus volt a valenciai, barcelonai vagy aragoniai püspökség területén, (az okmányok felváltva mindhármát említik) és akit Zsigmond 1418 február 25-én felvett familiaresei közé és nemsokára udvari káplánná nevezett ki.²⁾ Porro hallatlan népszerű volt és királyi gazdájától, fejedelmektől és városoktól annyi ajándékot kapott, hogy vagyona állítólag több mint százezer forintra rúgott. Így Brünn városa egy huszita összeesküvés felderítésében tanusított leleményességéért ezüstműből trébelt páncéllal, paizzsal, kar- és lábvédővel és ezüst sisakkal³⁾ jutalmazta. Érdemei elismerésül Zsigmond már 1422-ben nemességet adományozott neki. A nemesi oklevél megokolása felsorolja a kitüntetett különböző érdemeit, nagyon találóan domborítja ki udvari bolond minőségében kifejtett tevékenységét, de mindennek felett a bolond hivatásának, feladatainak oly lendületes, oly klasszikus körülírását adja, hogy az alábbiakban teljes egészükben közöljük az idevonatkozó részeket: »...*te tam fidelem quam benivolum prebwesti et quodam acuto studio sub simulata quadam curiositate, que summa Kathone teste dinoscitur esse prudentia, crebro nos a corporis periculis exemisti et quandoque in perplexitatibus constitutos et animi mutacione perlesos leticie júbilo ad prioris jucunditatis gaudium reduxisti*«. Tehát »épp oly

¹⁾ *Huizinga*: Herbst des Mittelalters, II. kiadás 14. l.

²⁾ *Altmann*: Die Urkunden ..., I. köt. 213. l.

³⁾ *Windecke—Altmann*, 115. l.

hűségesnek, mint jóakarónak mutatkoztál és kotnyelességed álarcá alatt, mely Cato tanulsága szerint a tulajdonképeni igazi mély bölcsesség, szünetnélküli odaadással gyakran életveszélyektől mentettél meg bennünket, az élet zavaraiban lehangolt és a lelki csapásoktól megsebzett kedélyeket pedig ujjongó vígsággal megint visszavezetted a régi jókedv örömeihez.«¹⁾ A közölt szöveg ezenfelül nem utolsó bizonyítéka Zsigmond kancelláriája élénk és gördülékeny stílusának.

A nyugodtabb szórakozások között az előkelő körökben első helyen szerepel a sakkjáték, mely már a XIV. században nagy kedveltségnek és elterjedésnek örvendezett.²⁾ Zsigmond apjáról, IV. Károly császárról tudjuk, hogy rajongója volt a sakknak, mely uralkodása alatt Csehországban már a szélesebb polgári rétegekben is tért hódított. Ezt Zsigmondra és Magyarországra nézve annál indokoltabban lehet feltételezni, mivel már Róbert Károly idejéből erre nézve nagyon érdekes adatunk van. Az 1335-ben Visegrádon lefolyt fényes fejedelmi összejövetelen a magyar király páratlanul értékes sakkjátékot ajándékozott a cseh királynak. Zsigmond korára csak gyér adataink vannak, ezek viszont olyan természetűek, hogy belőlük a játék népszerűsége feltétlenül kitűnik. A veszprémi káptalan kincseinek 1429—1437-es leltárában több helyen olvassuk a szövegminták leírásában »*ad modum scatorum*« (sakktáblaszerűen) kifejezést a kockázott, pepita minták jellemzésére, ami már általánosabb nyelvhasználatra utal.³⁾ A soproni Szent Jakab kápolnában őrzött egyik sírkövön a következő, nagyon elromlott és hiányos felirat látható:

*Hic fuit.....schek
bonus ioculator anno dmi m.cccxxx septimo.⁴⁾*

A kockajáték úzásáról a koldusbarátok heves dorgálásairól tudunk. Emellett már a kártyajáték is kezdett egyre nagyobb szerepet játszani, amit a fent ismertetett bécsi kártyajáték Zsigmond lovas arcképével is döntő módon igazol.

A rokonszenv mellett, ami hosszabb és behatóbb tudományos foglalkozás rendes velejárója, nem lehet a történész feladata, hogy a lovagvilágot idealizálja és annak nyilvánfekvő árnyoldalai előtt következetesen szemet húnyjon. Elsősorban áll ez arra a jelenségre, melynek célzatos kidomborítása annyival hozzájárult a »sötét középkor«-ról szóló szállóigének népszerűségéhez: a rablólovagra. A rablólovag tekintetében a magyar társadalom sem kivétel, amit az alább felsorolt esetek bizonyíthatnak. 1390-ben Lypsich várgrófjának emberei a besztercebányai kereskedőkre törtek, amiért is ezek jegyzőjüket Budára küldték

1) *Altmann*: Urkunden . . . I. köt. 344. l.

2) V. ö. *Fr. Jacobus de Zessalis*: De ludo Schachorum. Muratori, Antiquitatum Dissertationes. 53.

3) *Fejérpataki László*: A veszprémi káptalan kincsei stb. 1429—1437. Tör. Tár. 1887. 174. l.

4) *Henszlmann I.*: Magyarország csúcsíves stílyü műemlékei. 47. l.

panasztételre.¹⁾ 1391-ben Zudar János székesfehérvári prépostot megátámadták, pénzét, kilenc lovát, kocsiját, ezüstedényeit és egyéb drágaságait elrabolták. A tettesek Gara Miklós nádor vezetése alatt Neunai Treutel, Konya fia Frank, János fia Miklós és Kis Demeter voltak.²⁾ Meghökkenünk erre a hírre, hogy az ország első zászlósura ilyen tettekre vetemedik. Pedig az eset nem áll egyedül. 1406-ban Korlatovich Tódor podoliai herceg Kerepecs faluból 40 szekérnyi szénát erőszakosan elvitt, tulajdonosát, Kerepcesi Gergelyt tetteleg bántalmazta és egy lovát, későbbben ismét öt lovát elhajtotta.³⁾ A kulcsot az ilyen és hasonló esetekhez talán a következő adatban kapjuk. 1393-ban jelenti a leleszi konvent IIsvai Leusták nádornak, hogy Egresi Lászlónak fiai, János, György és Gergely, valamint György szolgálója Jakab, Sásvári István Miklós nevű fiának szirmai lakóházára ütöttek s levelesládáját feltörték, melyből a jószágaira vonatkozó okmányokat elvitték.⁴⁾ Ez bizonyos útmutatást ad az ilyen rablások természetrajzához. Csak az örökösödési perek, határbizonytalanságok, birtokosztások áramlatából tudjuk megérteni ezeket a többé-kevésbé helytálló okokból fakadó önbíráskodásokat. Vitás tulajdonjogi ügyekről van szó, hiszen ezen a területen az egymásra következő királyoktól, az egymás mellett vagy ellen uralkodó ellenkirályoktól származó donációk és revokációk a legnagyobb jogi bizonytalanságokra vezettek. Az adományozási okmányok birtoka tehát nem csekély előnyt jelentett. Nagyjában nem annyira idegen javak eltulajdonításáról van szó, hanem saját jószágra való jogigények érvényesítéséről. Az úgynevezett rablólovag épp oly jogosnak találhatta cselekedetét, mint a kirabolt panaszos. Manapság, mikor a birtokkisajátítás eszközei kifinomultak, ezek az eszközök kissé brutálisnak tűnnek. A támadásokat és rablósszerű kilengéseket nem szabad a mai jogfelfogás normáival mérni. Rendesen bizonyos határozott formákhoz kötött hadjáratokat kell látnunk bennük, melyekben valóságos vagy vélt jogokért harcoltak. Csak így érthetjük meg, hogy a legmagasabb országos méltóságok is belekeveredtek. Az ellenségeskedések ismétlése, illetve hosszú tartama is ebben leli magyarázatát. Így Egresi László fiainak előbb említett ügye tizennégy évvel később sem volt elintézve, illetve a rablások tovább folytatódtak. 1405-ben Mária szeplőtlen fogantatása utáni második napján Zsigmond király Visegrádra idézi Egresi Lászlót, mert Sásvári Miklós fiai, Péter és Pál földjéről a kölest erőszakkal elhordta.⁵⁾ Ezek az enyhítő körülmények nem alkalmazhatók valamennyi rablási esetre. Legkevésbé arra, mikor a görög császárnak a konstanzi zsinatra készülő követeit Zala vármegyében teljesen kifosztották. Amikor emiatt az Ulmban időző Zsig-

1) *Fejérpataky*: A magyar városok számadáskönyvei. 300. l.

2) *Aldásy Antal*: Alsáni Bálint bíbormok. Budapest, 1900. 37. l.

3) *Lehoczky Tivadar*: Korlatovich Tódor herceg és 1409-iki pöre. Századok. XXVII. 1893. 110.

4) *Komáromi András*: A nagyidai család levelesládája. Századok. XXII. 1888. 742.

5) *Komáromi András*, i. h. 743. l.

mond királynál panaszt emeltek, ez azonnal utasította Gersei Pető László zalamegyei ispánt, hogy kerítse elő a páratlan értékes ingóságokat, melyekre alább az iparművészet tárgyalásánál még rá fogunk térni. A derék ispán hévvel feküdt a nyomozásba és rövidesen meg is találta az elrablott holmikat Ságodon, Bödei István házában és a kutaszentmártoni templomban, onnan Ulmba szállította, ahová valóban minden hiánytalanul meg is érkezett.¹⁾ Ilyféle gyors és sikeres elintézés, megtorlás nem túlgyakori eset, még a műveltség élén haladó korbéli országokban sem. Mikor például Kanizsai János esztergomi érsek sok értékes, az okmányok szerint 1000 aranyforintra rúgó árut vásárolt össze Párizsban s onnan Bázélbe akarta hozatni, Vergeyo János burgundi lovag és két fia elrabolta. Még a zsinattól kimondott átok ellenére sem tudta visszakapni jogos tulajdonát,²⁾ amiből egyszerűen az derül ki, hogy a jogbiztonság a magyar impériumban nagyobb volt, mint Franciaországban vagy Burgundiában. Más adatokból is kiviláglik, hogy a rablásnak minősíthető bűnök nem maradtak megtorlatlanul. Bizonyítja ezt többek között Schallaga Miklós rablólovag ügye, kinek várát Zsigmond elfoglalta, a várurat az országból száműzte és vagyonából a Szent Zsigmondról elnevezett társas káptalant alapította.³⁾ Más ügyekből viszont arra következtethetünk, hogy hasonló vitás kérdéseket választott bíróság ítélete alá bocsátottak. 1423-ban Péterfalvi Mátyás fia János, egy másik Mátyás fia Péter egyrésről, Miklós és András, János fiai másrésről lemondanak minden további pereskedésről és egy Sásváron összeülő választott bíróságban állapodnak meg.⁴⁾ Nagy eréllyel, következetességgel és sikerrel járt a rendcsinálás Zala és Vas vármegyében, ahol a kitűnő Gersei Pető László, ki már a bizánci követek kirablóinak felderítésében oly nagyszerű munkát végzett, 1436-ban közgyűlést tartott Zsigmond király parancsára a vasmegyei rablók, latrok és gonosztevők kiirtása ügyében.⁵⁾ Ilyen viszonyok és felfogás mellett számunkra felette kusza és groteszk helyzetek keletkezhetnek, amit a következő két adat élénken bizonyít. 1426 március 22-én Gara Miklós nádor jobbágycsoportja a béli apát noszlopi udvarnokait megrabolták, állataikat elvitték, egész termését elhordták. Az erőszakoskodásban Gara János emberei is résztvettek. Egy év múlva 1426 január 15-én ugyanennek a Gara Miklósnak, mint nádornak igazságot kellett tenni Elvedi János veszprémi éneklőkanonok succentora ellen indított eljárásban, kinek biztatására ugyanannak a béli apátnak vadjait, szarvasait, melyeket annak vadászai és kutyái Hajmáskér felé hajtottak, elfogták, az apát Lőrinc nevű villicusát pedig az országúton kifosztották.⁶⁾ Ezeket

¹⁾ Nagy Imre, *Véghelyi Dezső, Nagy Gyula: Zala vármegye története. II. köt. Oklevéltár 482. l.*

²⁾ Nagy Imre, *Véghelyi Dezső, Nagy Gyula, i. h. 82. l.*

³⁾ Windecke-Altmann, 178. l.

⁴⁾ Komáromi A., i. h. 743. l.

⁵⁾ Nagy Imre: A Vasvári—Szombathelyi káptalan levéltáraiból. Századok. IV. 1870. 624.

⁶⁾ Sörös Pongrác: Bakonybéli regeszták a XV. század első felében. Tör. Tár. 1903. 306. l.

az ügyeket inkább polgári pereknek fogták fel és sokkal enyhébben kezelték, mint a politikai bűnöket, lázadásokat.

A megváltozott életnek másik oldalát érintjük azzal a megállapításunkkal, hogy ebben a vajúdó átmenetben megkezdődött a borivás nagy korszaka is. Párhuzamosan halad a lovagideál változásaival, a belső fegyelem meglazulásával az élet és a kultúra többi területén. Csak azt igazolja, hogy az udvari szokások, a lovagi tisztességtudás által követelt mérsékletesség hanyatlása már egyetemes kortünnetté vált. A mérsékletesség már nem általános érvényű, magától értetődő társadalmi követelmény, hanem érdem, melyet erre a célra alapított rendjellel megjutalmaznak. De gyakran díszeleg már mellette (lásd Oswald von Wolkenstein arcképét) az új korról árulkodó kannarend. (14. kép.) Zsigmond és Vencel borfogyasztásáról fentebb már szó volt. Zsigmondnak a magyar bor ízlett a legjobban, hosszú külföldi utakra utána szállították a »boves et vina«-t.¹⁾ A szerémi és az egi borok mellett a budai borok örvendtek legnagyobb népszerűségnek. Bertrandon de la Broquiere erősen kiemeli a budai fehérborokat, mint különösen erős és hamarosan részegítő italokat. Juvenal des Ursinsnek Zsigmond párizsi tartózkodását leíró nagyon érdekes lapjaiból is értesülünk az elfogyasztott magyar borok erejéről és hatásáról.²⁾ Ugyanott megtudjuk, hogy az ételek szerinte német- (igazában magyar-) módra erősen voltak fűszerezve. A király és az előkelő társadalom ingyenségéről nagyon tanulságos adatokat kapunk Pozsony város számadáskönyveiből Zsigmond és Ernő osztrák herceg 1410 és 1419. évi ottani tartózkodása és megvendéglése alkalmából. Ezek a feljegyzések oly közvetlen és részletes bepillantást nyújtanak a késői lovagkor egész gasztronómiájába, hogy bővebb feldolgozásuk megérné a fáradságot.³⁾ Csak egy pár szemelvényre szorítkozhatunk. 1410 január 1-én, mely vasárnapra esett, az alább felsorolt ételeket fogyasztották: fél marha, egy borjú, két birka, 17 tyúk, 28 csirke, 1 kappan, 4 malac, 200 tojás, továbbá túró, alma, cseresznye, zsír, káposzta stb. A böjti napokon többféle halfajta, szárított halak, százakra menő heringek jelentek meg az asztalon és egy esetben 3000, egy másikban 4000 rák szerepelt.

Az érzéki élvezetek fokozása erősen elhomályosította a nőimádat régebbi formáit is. Mint elméleti követelmény még mindig a Roman de Rose felfogása mérvadó, de a gyakorlat itt is egészen más képet nyújt. Minél jobban megmerevedett a lovagi intézmény, kimért szertartásoknak és megkövesedett formulák rendszerévé, annál mélyebben merült el a régi eszményi követelések lényege ezekben a külsőségekben. A belső fegyelem meglazult és a mérsékletes élettartás helyébe a dőzsölés, a l'art pour l'art ivás lépett, a hölgyek szolgálatának szublimált erotiká-

¹⁾ *Császár Mihály*: A magyar művelődés a XV. században. 46. l.

²⁾ *Aschbach*, II. köt. 158. l. 18. jegyz.

³⁾ *Fejérpataky*: Magyarországi városok régi számadáskönyvei. Budapest, 1885. IV. 43—59. l.

ját felváltják az »*Ars amandi*« féktelenebb, kézzelfoghatóbb megnyilvánulásai. Elmélet és gyakorlat szinte végletes ellentétbe került. Az erkölcsi ellentétet átütő erővel igazolja Ozorai Pipo életrajzírójának (Jacopo di Messer Poggio) két híradása. Az egyik Zsigmond híres lovagjának betegségéről beszámolván (mely más adatok szerint köszvény volt), dícsérettel kiemeli vonakodását, hogy magát az előírt, mai ismereteink szemszögéből nézve valóban groteszk kúrának alávesse (. . .se il coito usare volesse. . .). Pipo azt mondta volna, hogy inkább meghal, semhogy ilyen gyalázatosságot elkövessen. Ezt a kijelentést nehezen lehet összhangba hozni mindazzal, amit a nagy condottiere garázda és feslett hadi és táborigényű életmódjáról tudunk. Zsigmond másik hűségese csatlósának, Oswald von Wolkensteinnek lírájában a régi »Minnesang«-ba léptenyomon nyers-érzéki elemek vegyülnek. Gyakori forrásunk szerzője, Windecke Eberhard pedig, aki versfaragással is kísérletezett, költői ömlengéseinek mûzsáit többek között a bázeli kéjnlőkben találta meg.

E boldogtalan osztállyal szemben különben a későközépkori felfogás elfogulatlanabb álláspontot foglalt el, mint az utána következő idők. A budai törvénykönyv például 186. §-ában így emlékezik meg róluk : »A szabad leányok szegény, bánatos és csüggeteg cselédség, meg kell őrizni őket hatalmaskodástól és igazságtalanságtól. A szegények és nyomorúságosak viseljenek legalább két kéz szélességű sárga csíkot (foltot) fejkendőjükön.« Zsigmond úti kalandjaiban is jut nekik némi szerep. De úgylátszik a magyar király is jobbnak bizonyult hírével, így a hírhedt innsbrucki bálon, ahol nem ő, hanem Frigyes tiroli gróf (Friedrich mit der leeren Tasche) volt a lilomtipró. (Aschbach W., I. 359.) A külső forma, a decorum megóvása ezekben a kényes kérdésekben természetesen fokozottabb jelentőségű volt. Nem számíthat következetlenségnek, ha Zsigmond közeli rokonának, Cillei Frigyes házasságtörésének ügyében oly kérlelhetetlen maradt. Nem ez volt a bűne, hanem, hogy válását akarta kierőszakolni és szerelmi viszonyát törvényesíteni. Saját ügyeiben is ezt a felfogást érvényesítette, amikor Borbála királynét a Walmerode-kaland után csak száműzte és később leánya és veje kérésére megint visszavette.

A túlhangsúlyozott erotika éppen úgy, mint az erősebb borfogyasztás nemcsak kultúrtörténeti különösség, hanem természetesen illeszkedik bele a hanyatló lovagideáltól meghatározott későközépkori életmódba. Tulajdonképpen csak a hedonizmus különböző formáiról van szó, melyekben már a renaissance életfelfogásának és etikájának szerves előkészítését lehet felismerni. A mindebből kicsendülő robusztusabb élet szemlélet, az intimebb dolgok néven nevezése serkentőleg hatott az udvari lovagi szokásokkal látszólag annyira ellenkező különös jelenségre, a káromkodásra, a nyers erotika és a fokozottabb borfogyasztás szerves párhuzamára. Zsigmond ily természetű szokásairól már szólottunk. Okmányyszerű bizonyítékunk van arra nézve is, hogy a hölgyek is ilyen módon szoktak kifejezést adni dühüknek. 1409. márc. 26-án Alsáni

bán Gergely fiának özvegye, Rozgonyi Simon országbíró vizsgálati megállapítása szerint az óbudai apácáknak a kolostoruk közelében lévő házát, egy misekönyvét és egy óráját eltulajdonította és azonfelül az ocsmány szavak tömegét zúdította rájuk. (...*ipsasque dominas sanctimoniales multitudine turpitudinis verborum dehonestasset.*)¹⁾ Úgy látszik különben is, mintha a káromkodás az előkelő osztályok kiváltságaihoz tartozott volna. Legalább erre enged következtetni Deschamps-nak a burgundi udvari historiográfusnak panaszkodása, hogy már a nép is egyre jobban kezd káromkodni.

A hanyatlási tünetek épp annyira közösek voltak az egyetemes európai nemesség rétegein belül, mint a kiváló és eszményi tulajdonságok. Új lendületet, újabb, magasabb öntudatot kapott ez a közösség-érzet a török háborúk révén. A pánokcidentális társadalmi tudat élő jelentőséget, korszerűséget kölcsönzött az egyetemes európai lovagideálnak. Ez fűtötte a nikápolyi csatába induló nyugati seregeket, nem hatalompolitikai, vagy éppenséggel önvédelmi szempontok. Ami nem jelentheti azt, hogy a nyugati lovagság csoportjai belső és külső vonatkozásban teljesen hasonlítottak volna egymáshoz. Sőt éppen kialakulóban volt a nemzeti különállóság határozott érzése, mely például Alain Chartier-ben már a francia hazafiság első elméleti fogalmazóját érlelte. A gyakori érintkezés a többi nyugati elitosztállyal a magyar lovagok önismerését és önbizalmát is hatásosan elősegítette. A Zsigmond körül forgó tarka társaság, melynek életszokásairól e fejezetben szó volt, az udvari méltóságok, klérikusok és vitézek bizonyos szempontból teljes értékű képviselői a sajtószzerű magyar életformának. Országok és nemzetek szerint eltérő utakon és eszközökkel szolgálták a közös nagy célt, igyekeztek azokat a magasztos mintaképeket követni, melyekben ezeket az eszményeket legtökéletesebben látták megtestesülve. A követendő minta, az *exemplum* és *simile*, mely a középkori művészetben oly nagy fontosságú, még a nagy urak külső életében, sőt az uralkodói szimbolikában is érvényes. A Nagy Sándor regények példát állító, szinte kötelező szerepe Zsigmond korában az egész nyugateurópai előkelő társadalomban kimutatható. Meggyőző tünet, hogy Zsigmond udvari humanistája, Francesco Filelfo Archianosnak Nagy Sándor életrajzát királyi gazdája számára latinra fordította. A görög képzeletsféra származékai különben is tekintélyes *multa* tekinthetők vissza. Már a római császárok esetében (Septimus Severus, Alexander Severus, Caracalla, Gallienus, Julianus) ki lehet mutatni Nagy Sándor tiszteletét.²⁾ A magyar lovasság szeme előtt ott lebegett mint igazi, nemzeti *exemplum* Szent László király fenkölt alakja is, kinek kultuszáról Zsigmond jellemzésénél már szó volt. A lovagi gondolat fejlődése azon fokánál, mellyel itt foglalkoztunk, ez a kultusz nem növényházi palánta. Szorosan összefonódik kora szellemi-

¹⁾ Országos Levéltár. Dl. 9525.

²⁾ *Alföldi Andreas*: Insignien und Tracht der römischen Kaiser. Römische Mittheilungen. 50. 1935. 153.

ségének egyéb tényezőivel, az etikával, irodalommal, művészettel, az egyiket a másik nélkül megmagyarázni nem lehet. A lovagrendek, ünnepek fantasztikus világa, a kiélezett társadalmi fogalmak és divatok teljesen áthatották a misztikus fényben élő előkelő réteget, minden helyzetben érvényesek, minden ténykedését szabályozzák és még a halált is rikító ábrándképpé stilizálják, melyet ünnepi pátozzal kell várni. E jelenségek a lovagi műveltségi ideálban csúcsosodnak ki, melynek így erősen világi-esztétikai színezete lett, határozottan előre mutat és döntően hozzájárult az egész kultúra laicizálásához. A világi elem egyre egyenrangúbb a régi skolasztikus műveltséggel. A kettőnek harca a nagy egyházi zsinatokon folyt, melyekről a következő fejezetben szólunk.

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

3.

ZSINATI MOZGALMAK ÉS SZELLEMI KULTÚRA

Az egyházi és vallási kérdések rendezésére irányuló kísérletek, me yekkel kapcsolatban a szociális és gazdasági szempontokat sem szabad mellőzni, a gondolkodás új ökonómiáját árulják el. A rendezésben a kor legjobb fejei működtek közre, Nicolaus Cusanus, Jean Gerson, Pierre d'Ailly, Cesarini, Zarbarellis, vagy Branda Castiglione. Ily fölényes szellemekkel szemben a heveskedő husziták époly közepesek és maradiak voltak, mint a római kúria mindenáron való védői. A XIV. és XV. századi zsinatok nemcsak az egyházi bajok orvoslására egybehivatott összejövetelek, hanem tünetei annak a hatalmas, szellemi és lelki forrásokból feltörő áramlatnak, mely felette állt a kor politikai és egyházi harcainak s nem az egyes államokat érintette, hanem az egész egyetemes nyugati kereszténységet, valamennyi nemzet szellemi energiáit szolgálatába állította.¹⁾ Az egyházi tudományosság sohasem tündökölt oly ragyogóan, mint a pisai, konstanci és bázeli zsinatokon. Az európai szellem és lelkiismeret méltó

¹⁾ Bezold, Fr. v.: Die Lehre von der Volkssouverenität im Mittelalter. Aus Mittelalter und Renaissance. S. 34.

seregszemléi voltak, bizonyos viszonylatban a mai népszövetségi ülésekkel rokonok, bár ez az összehasonlítás nem válik előnyére a genfi intézménynek. A magyar király német-római császári minőségben és legmélyebb belső meggyőződésből a zsinatok legfőbb védnöke volt, tehát a zsinati atyák tekintélyes része szinte állandóan Zsigmond személye körül forgolódott, nem utoljára budai székhelyén is. Komoly formában folytak tárgyalások abban az irányban, hogy a bázeli zsinatot Budára helyezték át, leginkább a bizánci résztvevőkre való tekintettel, kik számára a magyar főváros jobban volt megközelíthető, mint a német, svájci vagy olasz városok.¹⁾ Ez a terv nem valósult meg, de éppen Zsigmond szerepe révén a magyar székvárosnak szoros kapcsolata volt a zsinati áramlattal, szüntelenül annak a légkörében élt. Ez a tagadhatatlan tény, valamint a különböző földrajzi és etnikai befolyások, a stiliztikai és szellemi erők, a lovagi és polgári életkeretek szoros egymásmellettsége mind igazolja, hogy itt nemcsak a szociális, egyházi és szellemi formák voltak erjedésben, hanem a kor egész lelkisége is. Az új, vitális lendület magával ragadta Magyarországot is, mely éppen ebben az időben csodálatos belső rokonságot mutat a nagy nyugati nemzetekkel, az olasszal, némettel, franciával egyaránt. Változó és gyorsan élő magyar nemzedék volt ez és minden tekintetben az egyetemes európai lelkület hordozója. Még a huszita tanok elterjedése is csak annak bizonyítéka, hogy a közép- és nyugateurópai szellemi mozgalmak hullámai eljutottak hazánkig is. Mellékes, hogy áldásos vagy végzetes szellemi és lelki terhekkkel. A hangsúly a magyar kulturális lelkiismeret felelősségtudatán és európai beállítottságán volt. Bár távol áll tőlünk, hogy a tisztára vallásos áramlatok horderejét alábecsüljük, reá kell mutatni arra, hogy azonkívül a skolasztikus filozófia alapkérdései is kockán forogtak. Husz János és a jóval műveltebb és mélyebb Prágai Jeromos az úgynevezett realizmus hirdetői voltak, ami akkor körülbelül pont az ellenkezőjét jelentette mai értelmének. Ezt az irányt képviselte a prágai egyetem is, míg a párizsi, a német és a magyar teológia kimondottan nominalista, azaz mai értelemben realista volt. Husz János elégetése csak részben jelenti a hierarchia leszámolását a heréziával, hanem tudománytörténetileg a nominalizmus győzelmét a skolasztikus értelemben vett realizmus felett. A szigorú, az exkommunikálásig vagy két hónapi elzárásig menő szankciókkal fenyegető rendszabályok mindennemű tetszés- vagy nemtetszésnyilvánítás ellen ama emlékezetes 15. nyilvános zsinatülésben, nemcsak a felizgatott cseh résztvevőknek vagy a fanatikus eretneküldözőknek voltak címezve, hanem inkább a túlsúlyban lévő nominalista magisterek és doktorok tapintatlan győzelmi kitörései ellen irányultak. Az állásfoglalás a nominalizmus mellett, a realizmus és huszizmus ellen nálunk sem volt egészen egyöntetű, ami már maga fényesen igazolja a magyar szellemiség

¹⁾ *Áldásy Antal*: A bázeli zsinat áthelyezése Budára. Budapest régiségei VII. Budapest, 1900. 101. l. kk.

szerves kapcsolatait a nyugati kultúrközösséggel, melynek magatartása hasonlóan nem volt egyöntetű. Az ellentéteket erősen kiélezték a dinasztikus érdekek, melyek a cseh forradalom könyörtelen leverését követelték, miért viszont az egykorú források s a későbbi, nem mindig érdektelen híradások kissé túlhangsúlyozták jelentőségét. Mint minden forradalmi mozgalom, a huszitizmus nemcsak fegyvereinek sikereire épített, hanem eszméinek erejére is és minden igyekezettel azon volt, hogy tanait más, főleg szomszédos országokba becsempéssze. A tudományos üzem és a középkori egyetemi szervezet nemzetközisége mellett ez elég könnyen ment, hiszen a prágai egyetemnek aránylag nagy vonzóereje volt. A jogi karon 1372 és 1420 között harminc magyar baccalaureusról van tudomásunk, azonkívül az 1367 és 1420 közötti időkből kereken száz magyar magister liberalium artium került ki a prágai egyetemről. Sőt Husznak magának magyar tanárai is lehettek, amennyiben Tatárlaki Konrád 1373—1390, Magyar István 1382—94 és Bártfai Ágost (1397) ebben az időben Prágában tanítottak. Husz magister hallgatói voltak Keményi Miklós 1412. és Budai Bereck 1415. évi rektorok. Nem érdektelen, hogy a magyar hallgatók az 1409. évi német kivonuláznál a cseh magisterek mellé állottak, Gergely pápa ellen szavaztak és Prágában maradtak.¹⁾ Az új eszmék terjedése mellett szól az a tény is, hogy Zsigmond 1411-ben a szügyei Szügyei családot eretnekség miatt nógrádmegyei birtokaitól megfosztotta. A Podmaniczky-család egyes tagjai szintén a huszita tanokat fogadták be.²⁾ Azonkívül még Győr, Eger, Kalocsa, Trencsén és Nagyvárad kanonokjai és archidiakonjai között is feltűnik egy-egy híve a prágai újtóknak. Az biztos, hogy Kanizsai Tamás és Ujlaki Bálint, az első bibliafordítók Prágából jöttek. Bibliafordításuk töredékei a bécsi, müncheni és Apor-kódexben maradtak reánk.³⁾ Különben minden vulgáris bibliafordítás a huszitizmus gyanuját keltette, még ha a munkában e tanoknak semmi nyoma sem volt és ezek, kivált a ferences kolostorokban, tovább is gyanutlanul használatban maradtak.⁴⁾ De még ott is, ahol ezek a törekvések nem annyira kézenfekvőek, fel kell tételeznünk, hogy a magyar szellemi élet, kivált abban a kozmopolita időben, aminő a késői középkor volt, Európa szellemi centrumaival számtalan csatornán keresztül közlekedett. Hasonló törekvések nemcsak a huszita tűzfészekhez közeli felvidéki területeken fordultak elő, hanem Délmagyarországon és Erdélyben is. A minoriták generális vikáriusa Pater Jakobus Picens de Marchia inkvizitortevékenysége nemcsak a husziták, hanem a bogumil szakadárok ellen is

¹⁾ *Ernyei József* bírálata *Tóth-Szabó Pál*: A cseh huszita mozgalmak és uralom története Magyarországon című művéről. Századok. L. 1918. 406. l.

²⁾ *Ernyei J.*, i. h. 405., 410. l.

³⁾ Az erre vonatkozó irodalmat l. *Csüry Bálint*: A Székely Nemzeti Múzeum régi kéziratai. Emlékkönyv a Székely Nemzeti Múzeum 50 éves jubileumára. Sepsiszentgyörgy, 1929. 95. l.

⁴⁾ *Thienemann Tivadar*: Városi élet a magyar középkorban. II. Minerva, 1923. 66. l.

irányult.¹⁾ De akadtak a középkorban olyan eretnekek is, akik nem a szentírás kritikájából indultak ki, hanem filozófiai és természet-tudományi megismerésekből. Már Aquinói Sz. Tamás idejében hemzsegttek a párizsi egyetem auditoriumai az ilyen szkeptikus szalonforradalmároktól, kik nagyszerűen meg tudták óvni békés viszonyukat az egyházzal, mint intézménnyel és későbbben Rotterdami Erazmusban tökéletes betetőzőre letek. Ez a szellemi diszpozíció Zsigmond legintimebb környezetében is otthonos volt. Utalunk itt Magyar Mihály később tárgyalandó esetére, valamint Zsigmond leghűségesebb csatlósának Tar Lőrincnek vallomására, mely szerint zarándoklatát a Sz. Patrik purgatóriumába azért kellett tenni, hogy eretnekségeért vezekljen.

Az ortodoxia és eretnekség közti különös feszültség meglepő módon jut kifejezésre azokban a hiedelmekben, képletszerű sejtésekben, a hívek tömegéből feltörő nézetekben, kívánságokban, melyek ellen a párizsi egyetem által képviselt hivatalos teológia szívósan és hosszadalmasan küzdött, hogy azokat végül mégis tekintélyével fedezze. Radikális ellenzők ama naív feltevése, hogy a középkori papság az egyes dogmákat saját hatalmi érdekekből rákényszerítette volna a népre, merőben racionalista és történetlen. A folyamat éppen fordított módon ment végbe. Ez kitűnik abból a problémából is, melynek szemlélete 1400 körül jellemző változáson esett át: Mária szeplőtelen fogantatásának tanából. Megoldása nem a teológusok spekulációjának, hanem a hívők tömegének győzelmét jelenti.²⁾ A döntő fordulat Jean Gerson állásfoglalásában kulminál. A párisi egyetem e híressége, a konstanci zsinat nagy doktora a szűziesség dicsőségét hirdette és nézeteit tisztán racionális és gyakorlati érvekkel támasztotta alá.³⁾ Magyar részről Pozsonyi János, az 1384-ben alapított erdélyi, mihálykői páloskolostor egyik első szerzetese már buzgó hirdetője és védője volt az új tannak, azt teológiai írásokkal és lendületes szónoklatokkal szolgálta.⁴⁾ A mélyebb rétegekben vajudó eszmék erős felhajtó ereje, mely gyakran a teológiai-filozófiai problémakör széléig jutott, már magában is jellemző kortünet. Az eszmék érdekes vérkeringése több ízben ismétlődik. A légkör telítve volt hasonló jelenségekkel, melyek közül a dolgok természeténél fogva csak kevés nyerhette el a legmagasabb jóváhagyást, a párisi egyetem magisztereinek placétumát. Az ilyen ideák melegágya a későbbi pietizmussal rokon lelkihangulat, úgyszólván annak előfutárja: az új áhítatosság, a »devotio moderna«. Olyan áramlat ez, mely Németalföldről és Angliából indult ki, de a szomszédos német vidékeket is

¹⁾ *Aschbach*: *Gesch.* IV. 465. l. — *Gombos Ferenc Albin*: Az 1437. parasztlázadás története, különös tekintettel a jobbágyi viszonyokra és a huszitizmusnak hazánkban való elterjedésére. Kolozsvár, 1898. — *Boros Fortunát*: *Ferencrendiek a Székelyföldön*. Emlékkönyv a Székely Nemzeti Múzeum 75. l.

²⁾ *Schlosser, K. v.*: Zur Kenntniss der künstlerischen Überlieferung im Spätmittelalter. *Jahrb. der kunsthistorischen Sammlungen des A. H. Kaiserhauses* XXIII.

³⁾ *Discours de l'excellence de virginité*. *Opera* III. 382. l.

⁴⁾ *Pintér Jenő*: A magyar irodalom története. I. köt. 276. l.

erősen érintette, onnan hazánkba is eljutott, ahol különböző vallásos céhekben, szentlélektársulatokban, kalandos társaságokban (Zsigmond Lócsén) nagyon termékeny talajra talált. A kolduló rendek e kérdést a bázeli zsinat elé hozták, ahol azonban az említett Jean Gerson személyében beszédes védelmezője akadt. Oly lelki és szellemi feszültségek ideje ez, ahol a forradalmi és konstruktív eszmék szorosan egymás mellett haladnak. Néha csak véletlenül mulik, hogy a reformáció megindításához vagy a hierarchia megszilárdításához vezetnek. Az idő lassan kifordult régi sarkaiból. A nagy egyházszakadás a két, sőt három egymást kiátkozó pápával erősen meglazította az egyházi fegyelmet. Első pillantásra az őszinte reformvágtyól fűtött zsinati atyáktól, Gersontól, Nicolaus Cusanustól s a többiektől a huszitizmus szélső képviselőihez vezető út még egészen más ellentétekhez szokott szemünknek is óriási. Valami egységféle ennek ellenére tagadhatatlan. A szabadság és kötöttség, skolasztika és humanizmus, lelki és szellemi statika és dinamika, Aristoteles-hit és homályos spekuláció, lovagi kultúra és polgári műveltség felett, hihetetlen feszültségi vonalak metszőpontján állnak a zsinatok, áll elsősorban az erőket néha csodálatosan egyensúlyozó, a döntéseket hol halogató, hol kierőszakoló buzgó protektoruk, az ellentétes áramlatoktól olykor ide-oda sodort páratlan képviselője korának, a magyar király és római császár. Mintha a középkori világkép felbomlása vallási, politikai, szellemi, művészi téren éppen az 1400 utáni időkben döntő stádiumába lépett volna és az egész folyamatnak legjellegzetesebb megtestesítője Zsigmond lenne, mint »Zelator ecclesiae et religionis catholicae«.

Szemléltetően mutatkozik ez a szerepe a konstanci zsinaton, melyen a már véglegesen megszilárdult magyar királyi hatalmának teljes súlyával és pompájával vett részt. (6. kép.) Az egész középkor legragyogóbb egyházi és fejedelmi összejövetele volt ez, melyen nem kevesebb mint 29 kardinális, 33 érsek, 250 püspök, 100 fejedelem s összesen 150.000 idegen vett részt. Az egyházi tudományosságot elsősorban és messzire kimagaslóan Jean Gerson, a humanizmust Poggio Bracciolini képviselte, az utóbbinak ottartózkodása abban az irányban is a renaissance kezdetét jelenti, hogy egész sor fontos klasszikus auctor kézíratainak felfedezése az ő nevéhez fűződik. A zsinati kérdésekkel alig összefüggő svájci működése, kódexvadászatai élesen belevilágítanak az új műveltség forrásaiba és az egész zsinati kultúra szellemtörténeti jelentőségébe.¹⁾ Mindkét irány Zsigmond kíséretében is jelentkezik. Az elsőt az általa alapított budai egyetem tanári kara képviseli. Mint zsinati atyák, de ezenfelül mint királyuk bizalmas tanácsadói, ott voltak Lambertus óbudai nagyprépost, egyházbíró tanár és egyetemi kancellár, Henrik, a budai Nagyboldogasszony templomának prépostja, teológiai doktor, Wissenburgi Tamás, Bisnaw Miklós és Taddeo de Vico Mercato jog-

¹⁾ Az egész légréteget mesterien érzékelteti *Conrad Ferdinand Meyer*: »Plautus im Nonnenkloster« című elbeszélése.

tudorok és végre Nagyszombati (Diernach-Tyrnau) Mátyás és Klostein Simon orvostanárok.¹⁾ A teljesen eltérő eszmei alapok ellenére a zsinati mozgalmak egyházi és politikai feladataikon felül éppen a XV. század elején nagyszerű tükröi a világi hatalomnak és az udvari lovagi pompának, a nyugati közösség szellemi és gyakorlati energiáinak, a kor szellemi arisztokráciájának gyűjtőpontjai. Különös párhuzam kínálkozik itt több szempontból az izlámi kelettel. A mekkai zarándoklatokhoz hasonlóan idővel erősen kidomborult a kereskedelmi-gazdasági oldal. Ahogyan ez az izlám szent városát arab világvárossá tette, a gyors ütemben egymást követő nyugati zsinatok a kereskedelmi és termelési érdekek csábító találkozóhelyei lettek.²⁾ Az árusok, iparosok, ötvösök, művészek mellett mint szükséges vásári tartozékok jelentkeznek harsonások, síposok, bohócok stb. Rychenthal szerint 1700-an voltak s nem kevesebb mint 700 kéjű.³⁾ Az egész kultúrvilág (nyugati és keleti) iparának és művészetének gazdag világa tárult a csodálkozó urak és csatlósok elé. Valóságos múkiállítás rendeztek a konstanci zsinattal kapcsolatban. A gyülekezeti hely, szerencsés földrajzi fekvésénél fogva, mintegy gyűjtőlencse, magába szívta az európai művészi áramlatok éltető energiáit, azokat megint kisugározta és így a művészi értékek kicserélésének is páratlan fontosságú pontjává vált.⁴⁾

A zsinatok szellemtörténeti jelentősége körül több közkézenforgó félreértésről kell beszélni. Az egyházi hieratikus tekintély szempontjából époly veszélyesek voltak mint Husz magiszter tanai, sőt talán veszélyesebbek is, mert ez esetben legitim hatalommal állott szemben. Rá kell mutatni arra, hogy ugyanaz a zsinat, mely Husz Jánost máglyára ítélte, még két, a kereszténység nagy részeitől jogszerűen elismert pápát is lemondattott. Európa lelkiismeretét ezekben az időkben nem annyira Róma, Avignon, Pisa, még kevésbé Prága, hanem Konstanc és Bázeli képviselte. Ezen a ponton a tulajdonképpen közép-kornak vége volt, amennyiben itt, bár kezdetleges stádiumban, már az újkori értelemben vett demokratikus formáknak, képviselői rendszernek csírái kezdenek növekedni. Megfelelnek a szellemiek terén életbevágó rendszer- és módszerváltozások. Sőt e szemszögből nézve a konstanci és bázeli gyülekezet között érdekes eltérések vannak. Az előbbi még nagyjában a skolasztikus tudományosság hatalmas seregszempléjének mondható, bár a gyakorlati-erkölcsi-jogi individualizmus már erősen dominál. A bázeli nemzedék viszont már sokkal erősebben igazodik az újabb szellemi áramlatok, a Nicolaus Cusanus »Docta ignorantia« által hirdetett, fogalmilag tisztult spiritualizmus és a korai humanizmus felé. Ez a korai keresztény humanizmus Giuliano Cesarini kardinális, a politikai technika, dialektika és parlamentáris tárgyalási művészet

¹⁾ Ulrich von Rychenthal: Concilium von Constenz, 1483. 146. b. 1.

²⁾ Herre Paul: Weltgeschichte am Mittelmeer, Wildpark—Potsdam. 1930. 138. 1.

³⁾ Aschbach: Gesch. 11. 40.

⁴⁾ Burckhardt, Daniel: Studien zur Geschichte der altoberheinischen Malerei. Jahrb. der. kgl. preussischen Kunstsammlungen. XVII. 1906. 192.

eme utólérhetetlen mestere körül csoportosul.¹⁾ Johannes de Segovia, Niccolo dei Tedeschi, Panormitanus mellett ott tündököl a szellemi arányokban és fejlődéstörténeti hatásban legfontosabb hordozója az új áramlatnak, Enea Silvio Piccolomini, a későbbi II. Pius pápa.

Az antik műveltségre, kultúrjavakra, külső és belső életalakításra való ráeszmélés nagyon is szükséges volt. A helyzet nemcsak egyházi, hanem társadalmi és erkölcsi széteséssel is fenyegetődött. Utópisztikus vágyálmok és ősi, fantasztikus szociáletikai elgondolások ütötték fel fejüket. A taboriták egy kommunisztikus »civitas dei« megvalósítását követelték, Krisztus és az ezeréves birodalom eljövetelét prédikálták, a táborhegyet a mennyei Jeruzsálemmel azonosították, az egyes társadalmi rendek, a magántulajdon és az adófizetés megszűnését hirdették. Még tovább mentek az úgynevezett adamiták és nikolaisták a teljes vagyonszűrés, szabadszerelem, illetve nőközösség követelésével.²⁾ Fokozta a káoszt a nagy egyházszakadás, az egész világkép inogni kezdett és a zsinatok doktorainak, kivált azok protektorának, Zsigmondnak nagy belátással és hideg fővel kellett hozzányulni e kényes kérdésekhez. Zsigmond személye ezúttal valóban világtávlati arányokat kapott. Ilyennek látták már a kortársak is, akik nemcsak minden fontos és döntő megoldásban az ő befolyását sejtették, hanem a konstanci és bázeli zsinaton szerepelt indítványok, döntések és határozatok alapján hatalmas programokat szerkesztettek, melyek még az egyházi fejedelemségek szekularizációjával is foglalkoztak és ezeket a fikciókat mint »*Reformatio Sigismundi*«-t neki tulajdonították. Ez a címe egy korbéli műnek. Ez az írás sajtószzerű hibrid képződmény, részben konkrét kérdéseket megpendítő, egyéni ízű reformprogram, másrészt pedig profétikus és fanatikus, néha majdnem értelmetlen, vagy egyenesen kómikus lendülettel előadott utópia.³⁾ Mondanunk sem kell, hogy a modern kutatás már rég megdöntötte a Zsigmond szerzőségéről szóló hiedelmet. A kérdés viszont abból a szempontból is jelentős, hogy mire tartották képesnek a magyar király gazdag és színes egyéniségét: még közvetlen kortársai is a koreszmék hordozóját látták benne.

Az ellentétes érdekek és áramlatok forgatagában az ő férfias megjelenése, szeretetreméltó modora és gyorsfelfogású intellektusa mindig megnyugatatólag hatott a zsinati ülések felizgatott kedélyeire és éles vitáira. Nagyszámú magyar kíséretének szemében emiatt a király tekintélye hallatlan módon megnövekedett. Sőt valóban nagy, világpolitikai arányú főrendjei, Gara nádor, vagy Kanizsai János, kiknek tanácsára Zsigmond ott is mindig nagy súlyt helyezett, szinte észrevétlenül belenőttek a legbefolyásosabb zsinatatyák és a legnagyobb államférfiak társaságába. Főúri fellépésük, műpártolásuk vetélkedett

¹⁾ *Dempf, Alois*: Sacrum Imperium. Geschichte und Staatsphilosophie des Mittelalters und der politischen Renaissance. München und Berlin, 1929. 549. l.

²⁾ *Doren, Alfred*: Wunschräume und Wunschzeiten. Vorträge der Bibliothek Warburg. 1924/25. Leipzig und Berlin, 1927. 180. l. 5. b) jegyz.

³⁾ *Doren, Alfred*: Zur Reformatio Sigismundi. Historische Zeitschrift. XXI. 1922/23.

a királyéval. A magyar udvartartás és kancellária az előkelőbb célok és feladatok révén egyre jobban kifejlődött és a zsinati években a birodalmi teendőknek egy tekintélyes hányadát is ellátta. A királynak egyik leg-
hasznosabb kísérője, sok tekintetben főmegbízottja a bázeli zsinaton a sziléziai származású dr. Stock Miklós volt, kit többek között 1432-ben a churi püspökkel és Klux Hartung németrendű lovaggal a római kúriához küldött, ahol a pápa előtt hosszabb szónoklatot is tartott. Ez a Stock Miklós a harmincas években Zsigmond állandó környezetéhez tartozott, 1431-ben János testvérével, a király udvari orvosával együtt nemességet nyert, 1434-ben pedig mindketten királyi »familiares« és tanácsosok lettek.¹⁾

Magyar főurakból, egyháziakból, tudósokból álló kísérete idegen földön csak az érem egyik oldala ; a másik oldalához tartozik az idegen zsinati résztvevők és egyéb főpapok, kánonjogászok, humanisták szünetnélküli ide-oda özönlése a zsinati székhelyek és Buda között, illetve azoknak zsinati vagy más egyetemes európai érdekekből folyó gyakori magyarországi tartózkodása. A helyzet logikájából magától értődik állandó pápai legátus kiküldetése a magyar király udvaránál. Ilyenek voltak a zsinatok és a huszita háborúk tartama alatt : Giovanni Dominici, Fernando da Lucca és Branda Castiglione bíbornokok. Már maga ez a sorrend, illetve a gondolkodás és műveltség útja Dominicitől Brandáig egy darab összesűrűsített kultúrtörténet, melynek két ellentétes pólusát képviselő hordozói túlnyomóan Budán éltek, mely tehát fő mozzanataiban itt játszódott le és minden bizonnyal hozzájárult az egész magyar szellemi élet gyökeres átalakításához. Dominici 1357-ben született, 17 éves korában Sz. Domonkos-rendi novicius volt a firenzei Santa Maria Novellában, egyetemi tanulmányait Párizsban végezte, 1387-ben Velencében élt, 1403-ban megint Firenzében, 1408-ban raguzai érsek és kardinális lett, 1409-ben Magyarországra jött, résztvett a konstanci zsinaton és 1419-ben Budán halt meg, ahol a pálosok kolostorába temették.²⁾ Jelleme és műveltsége tehát minden tekintetben még a XIV. század szellemiségéből, a Domonkos-rendiek szigorú skolasztikájából és arisztoteleszi ortodoxiájából alakult ki. Ebből magyarázható éles hadállása az új műveltségi ideállal, a humanizmussal szemben. Ez az aszkétikus szerzetesi élet- és tudományfelfogás valamennyi írásából kicsendül,³⁾ programatikus megfogalmazását azonban két felette érdekes irodalmi adalékban nyerte. Az egyik (*Regola del governo di cura familiare*) pedagógiai szemmel vizsgálja a humanizmus jelentőségét, illetve a szerző szerint veszélyeit.⁴⁾ Erélyesen foglal állást az

¹⁾ *Altmann*: Die Urkunden Kaiser Sigismunds. II. 1321, 236. és 343. l. Nr. 8819., 9463., 10997.

²⁾ *Bánfi, Florio*: Una scena del rinascimento ungherese in un affresco del battistero di Castiglione d'Olna. Corvina, XV. 1935. 61.

³⁾ Összeállításukat l. *Bánfi Florio*, i. h. 62—63. l., 10—14. l.

⁴⁾ *Kamph, Nicolaus—Rössler, Augustus*: Erziehungslehre Kardinals Johannes Dominici und die übrigen pedagogischen Leistungen Italiens im XV. Jahrhundert. Freiburg i. Br. 1893 6—44. l.

ellen, hogy a fiatalsággal nemcsak az egy igaz Istent, hanem a hamis pogány isteneket is megismertetik. A másik vitairat Coluccio Salutati firenzei kancellár ellen irányul, »*Luculla noctis*« címen, mialatt sajtószerű módon a világító bogarat érti. Ebben nem ellenzi ugyan a humanista nevelést, de egész terjedelmében, a grammatikától a költőig az érettebb férfikorba szeretné helyezni. Coluccio válaszában a grammatika minél korábbi és minél intenzívebb tanítását sürgeti és mint legfőbb érvet Dominici száználmas latinságát hozza fel.¹⁾ Budai és magyar vonatkozású ténykedéséről még megjegyezhetjük, hogy mindjárt ideérkezésének évében, 1409 március 22-én rövid előterjesztést tett Árpádházi Boldog Margit kultuszára vonatkozóan.²⁾

A Dominici és Branda közötti folytonosságnak egy eddig fel nem ismert és nem méltatott érdekes képzőművészeti bizonyítékára újabban Florio Bánfi mutatott rá, helytálló ikonográfiai összehasonlítással és történeti okfejtéssel bebizonyítván, hogy a Castiglione d'Olonai battistero egyik Masolinonak tulajdonított falfestményén, a Heródes lakomája képén Brandán és Pipo Spanon kívül, Giovanni Dominici is látható, domonkoscsuhába öltözve.³⁾ A kép megrendelője Branda Castiglione kardinális, piacenzai püspök volt (ezért az okmányokban rendszeren Placentinus név alatt említve), híres kánonjogász, humanista és műpártoló, magyarországi pápai legátus, a veszprémi és kalocsai püspökségek, későbbben az óbudai prépostság adminisztrátora, ez utóbbi minőségben egyszerre mind az óbudai egyetem kancellárja, hosszú időn át Zsigmond állandó kísérője. Branda magyarországi tartózkodásának fontosságát a Budán kialakuló új műveltségi helyzet és a magyarországi renaissanceot kiformáló kulturális energiák szempontjából⁴⁾ nem lehet eléggé hangsúlyozni. Az óbudai egyetemmel való kapcsolataira alább vissza fogunk térni. Itt csak azt említjük meg, hogy Branda olasz hazájában is mint iskola- és főiskolaalapító szerzett nagy érdemeket. Bizonyos fontossággal bír reánk nézve a pavai Collegiumnak 1425-ben történt alapítása, már azért is, mivel ennek szabályzatából Branda és volt magyarországi székhelye közötti kapcsolatok továbbélésére lehet következtetni. A Collegiumi 24 ösztöndíjas helyére ugyanis a pavai és piacenzai püspököknek és a veszprémi káptalannak volt kiküldetési joga.⁵⁾ Érdemes volna a Paviában megfordult veszprémi klerikusok és jogászok nyomait kutatni, kik bolognai, ferrarai és sienai kollegáikkal együtt fontos fejezetét alkotnák a magyar kultúrtörténetnek; annak egyre fontosabbá váló olaszországi viszonylatainak ápolásában, sőt

1) *Walser, Ernst*: Gesammelte Schriften zur Geistesgeschichte der Renaissance. Basel, 1932. 35. l.

2) *Ferrarius, Sigismundus*: De rebus Hungaricae provinciae P. P. Viennae 1638. 156—210. l.

3) I. h. 60. l.

4) Magyarországi szerepének utolsó összefoglalását l. *E. Horváth*: Una Veduta di Veszprém. Contribuiti al problema di Masolino. Corvina. 1926. Különlenyomat. J. 1.

5) *E. Horváth*: Una veduta stb. 7. l.

bizonyos tekintetben megindításában oroszlánrész jutott Branda bíborosnak, kinek nevével alább is a többi szellemi, illetve művészi funkciók tárgyalásánál is lépten-nyomon fogunk találkozni. A szellemi életet Zsigmond udvaránál egyre jobban fűszerezi a florentin, sőt már a meghamisíthatatlan attikai só is. Gemisthos Plethon, a híres bizánci neoplatonikus, aki Johannes Palaeologus császárt elkísérte Firenzébe és Pisába, talán Budán is annak környezetéhez tartozott. Ez ugyan csak lehetőség, viszont közvetlen tanítványa Francesco Filelfo, mint több forrás mellett saját vallomása is említi, a bizánci császárral jött Magyarországra, sőt ott is maradt és mint Zsigmond király megbízottja, I. Ulászló lengyel királynak 1424-ben lefolyt esküvőjén is résztvett, őt ez alkalommal gazdája nevében alkalmi ódában fel is köszöntötte.¹⁾ Ilyen feladatokban járatos volt, hiszen Alfonso d'Este és Anna Sforza házasságkötésénél hasonló szerepe volt. Filelfo Guarino da Verona-val, Angelival, Aurispával együtt ahhoz a humanista nemzedékhez tartozott, mely már Bizáncban tanult görögül és így a humaniora ősforrásaiból táplálkozhatott. Először Velence követe volt II. Murad szultánnál és innen került a Palaeologusok udvarához. A pisai zsinat divatfilozófusának, ki a firenzei egyetem fénykorában valóságos versenyelőadásokat tartott Carlo Aretinóval, kedvenc hallgatója volt Enea Silvio Piccolomini. Az utóbbival és Guarino da Veronával együtt a modern levélírási stílus megalapítója és egyik klasszikus művelője.²⁾ Kedves és közvetlen rajz varázsolja elénk a már öregedő humanistát professzori pózban, imaszékhez hasonló katedrán ülve, nevét mozgalmasan vezetett iratszalag árulja el. (13. kép.) A fehérrel kirajzolt szénrajz, kékkel alapozott lapon gróf Wilczek János kreutzensteini gyűjteményében volt, sajnos a pár évvel ezelőtti tűzvész alkalmával elpusztult.³⁾ Képünk először megjelent az Albertina publikációban (Nr. 963) és utána a Jahrbuch des Kunsthistorischen Instituts der K. k. Zentralkommission für Denkmalpflege-ben (X. 1916. Beiblatt 120. l.) Szerzője az innsbrucki Maug lehetett, ki 1446 körül Augsburgban mutatható ki és kinek művészetében erős felsőitáliai, elsősorban padovai hatások jelentkeznek. Az ezen a lapon megrögzített professzoros vonás különben is nagyon jellemző Filelfóra. Bizonyos, hogy néhány hónapi magyarországi tartózkodása maradandó hatással volt a hazai életre és irodalomra.

Még ennél is mélyebb hatást kell Pier Paolo Vergerionak tulajdonítanunk, aki egy egész emberöltőn át 1417—1445-ig nálunk, Budán mint Zsigmond, és Nagyváradon mint Vitéz János vendége élt, írt és tanított. *Petrus Paulus utriusque juris ac medicine doctor necnon laureatus poeta* 1410-ben került először érintkezésbe Zsigmonddal, amikor is mint XXIII. János pápa követe jelentkezett a királynál. A konstanci zsinaton

¹⁾ Philelphus Franciscus (Epistolae) Impressum Brixiae per Jacobum Britannicum. 1485. VI. köt. 1. lev.

²⁾ *Walser, E.*, i. h. 300. l.

³⁾ *Gróf Wilczek János* úr szíves közlése.

megint találkoztak, onnan királyi barátjával Magyarországra jött, s haláláig itt maradt.¹⁾ »Irodalmi egyénisége a legkülönbözőbb irányokban ösztönzéseket adhatott; levéltíró, történetíró, szónok, filozófus, műfordító, sőt — ha kellett — latin és olasz költő is. Ő volt az első igazi nagyszabású humanista . . . magyar földön, ő hozta először hozzánk, ő képviselte elsőként hathatósan nálunk az új műveltség megejtő varázsát.»²⁾ Zsigmond hűséges kísérője volt délfrancia és spanyolországi utazásán is, íródeákja és szócsöve. Királyi pártfogója számára latinra fordította a görög Archianos-nak Nagy Sándor tetteiről szóló könyvét, a lovagkor divatos témáját. Fordításának szószerinti voltát néha eléggé naiv megjegyzésekkel igyekeznek megokolni, melyek teljesen félreértik megrendelőjének tehetségét és szellemi arányait. Nála is, akár mint Filelfónál, erősen kiütözik az oktató alapvonás, mely módszertani sűrítésben, szinte szakpedagógiai adalék formájában is jelentkezik: *De ingenuis moribus ac liberalibus studiis ad Ubertinum Carrariensem.*³⁾ (30. kép.) Stílusának egyéni és közvetlen varázsa kivált leveleiben ragyogóan bontakozik ki. Tömör dikciója néha az érthetőség rovására megy, illetve kitűnő és szellemes szójátékai miatt nagy filológiai felkészültséget igényel.⁴⁾

Vergerio a Zsigmond alatt hazánkban működött idegen humanisták között az, kinek hatása időtartam és erő tekintetében döntő fontosságú. Az ő működésébe belekapcsolódik ugyanis Vitéz János szellemi fejlődése, kinek műveltségi eszményképe ettől kezdve fokozatosan tökéletesedik, humanista udvara ugyan csak később alakul ki, gyökerei azonban még Zsigmond és Vergerio korába nyulnak le. Életstílusa és szellemisége így valóban azt a hidat jelenti, mely a magyar protorenaissanceot összeköti Mátyás király világával. Szemléltetően igazolja ezt pályafutása: Zsigmond alatt kancelláriai jegyző, Albert alatt főjegyző, Ulászló alatt kancellár, Mátyás alatt esztergomi érsek. A kancellári stílusban és levelezésben Petrarca és Coluccio Salutati nyomán ő honosította meg a klasszikus autorokból vett formulákat.⁵⁾ Nagyszerű könyvtárával, melybe úgylátszik Vergerio könyvgyűjteménye is beleolvadt, új műveltségi ideált tápláló központot létesített (34. kép), mely későbbben még a görög Philippos Podochatharost, a lengyel Gregorius Sanockit, a német Johannes Regiomontanust és — akit első helyen kellett volna említeni — a magyar Csezmicsei Jánost (humanista nevével Janus Pannoniust) is magához vonzotta.⁶⁾

Egy másik nemzedékcseré, Conversius da Frignano és fia, Giovanni da Ravenna esete visszafordított távlatban érdekes módon mutatja

1) Kopp, K. A.: Petrus Paulus Vergerius der Ältere. Historisches Jahrb. XVIII. 1897. 273—310.

2) Huszti József: Janus Pannonius. Pécs, 1931. 6. l.

3) Huszti J., i. h. 14. l.

4) Bischof, Conrad: Studien zu P. P. Vergerio dem Älteren. 10. l.

5) Fraknói Vilmos: Vitéz János esztergomi érsek élete. Budapest, 1879. 11. l.

6) Fraknói—Fogl—Gulyás—Hoffmann: Bibliotheca Corvina. La bibliotheca di Mattia Corvino Re d'Ungheria. Budapest, 1927. 86. l. 2. jegyz.

két kor és két dinasztia (Anjou és Luxemburg) geneológiai és szellem-történeti egymásbakapcsolódását. Az apa orvos és a sienai egyetem professzora volt, később mint Nagy Lajos udvari orvosa Budára került. Itt született fiát Zágrábi Mihály gondjaira bízta, ki később Ravennába költözött és a fiatal Giovannit több itáliai egyetemen taníttatta. Ravennai János többek között Petrarccal és Boccaccióval kötött barátságot, de szorosabb érintkezésbe került Lorenzo da Monacival is, kinek egy Kis Károly királynak budai megöletését tárgyaló költeményt köszönhetünk.¹⁾ Zsigmond felszólította, hogy kövesse apja példáját és lépjen a magyar udvar szolgálatába, de Giovanni da Ravenna családi viszonyaira való hivatkozással kitérő választ adott. Újabbán előkerült egy 1407—1408-ban készült emlékirata, mely öt fejezetben nyolc magyar vonatkozású tárggyal foglalkozik, többek között egy, a nikápolyi csatában résztvett francia lovag történetével.²⁾ Hasonlóan meghiusult Poggio Bracciolini Magyarországra kerülése. A Facetiák híres szerzőjét Ozorai Fülöp hívta, s ő eleinte hajlandóságot mutatott a jövetelre, később ismeretlen okból lemondott.³⁾

Halványabb nyomokat hagyott számos olasz klerikus és humanista író, kik követ- vagy vendégminőségben megfordultak Zsigmond udvaránál, vagy akikkel a magyar király mozgalmas itinerariumának folyamán találkozott és többé-kevésbé futólagosan érintkezett. Francesco Brivio, Maffeo Vegio, Antonio Beccadelli (Panorminatus), Francesco Barbaro, Jacopo Angelo, Ambrogio Traversari (Camalduense), Antonio de Loschi, Ciriaco da Ancona és mások⁴⁾ voltak ezek, kisebb jelentőségű és hatású szellemekről nem is szólva.

Az írók és költők, akár csak a művészek, egyre jobban kilépnek a névtelenség félhomályából. Egyre több név bukkan fel. A szellemi és művészi tevékenység valamennyi területén ugyanezt a vonalat követhetjük. Az eddig majdnem kollektivistá irodalmi és képzőművészeti gyakorlat élesebben körülhatárolt, névszerint megfogható egyéniségek révén tagolást, hangsúlyt és ritmust nyer. Már előreveti árnyékát egy individualisztikus műveltségi fogalom derengése, mely a továbbiakban az érett renaissance és humanizmus jelenségeihez vezet. Az antik kultúr-értékekhez való visszatérés felett érzett naív örömből még hiányzott a későbbi írók tudatossága, rendszeressége, de egyoldalúsága és tüntető önhittsége is. De avval is tisztába kell lennünk, hogy ez az élénk és tarka irodalmi világ nem mérhető össze az érett középkor nagyszerű teológusainak, filozófusainak szellemi mélyjáratúságához, de a késői humanizmus hiú felületművészetéhez és formaimádatához mérten az előadási mód nagyobb őszinteséget és élénkséget mutat, ami nemcsak

¹⁾ *Fraknói—Fogl—Gulyás—Hoffmann*, i. h. 96. l.

²⁾ *Kardos Tibor*: A magyar humanizmus kezdetei. Pannonia, II. 1936. 53.

³⁾ *Husztí J.*, i. h. 79. l.

⁴⁾ *Fraknói—Fogl—Gulyás—Hoffmann*, i. h. 97. l. 1. jegyz. — *Balogh Jolán*: Adatok Miláno és Magyarország kulturális kapcsolatainak történetéhez. Budapest, 1928. 6. l. 15. jegyz.

klasszikus megihletés, hanem saját kezdeményezés is. Már Voltaire (Essai sur les moeurs) kellő mértékre szállítottta le a Konstantinápolyból kiűzött görög tudósok hatását az új kultúrideal kialakulására. Ha ezzel kapcsolatban megállapítja, hogy ezek a görögök mást nem műveltek, mint görögül tanítottak, úgy ez még mindig oly pozitív érték, melyet nem szabad alábecsülni. Még kevésbé Gemisthos Plethon, Francesco Filelfo, P. P. Vergerio Bizánc eleste előtti eseteiben, kiknek firenzei és budai tartózkodása és tanítása nem megvetendő támpontokat nyújthat Zsigmond magyar udvara kultúrigényeinek és szellemi színvonalának felismeréséhez. Frissebb szellő fúj e korai humanisták berkeiből, egyformán távol a késői skolasztikus mesterek tudákos szillogizmusaitól, fogalomhasogató orthodoxiájától és a tulajdonképeni humanisták üres elbizakodottságától és száraz nyelvészeti fecsegésétől. Ez az átmeneti művelődési irány tulajdonképen csak a skolasztikus iskolahagyománynak magasabb, megfontoltabb fokát jelenti, egyelőre szinte teljesen középkori alapokon keresi a klasszikus latinitás tisztázását. Mint ennek legfontosabb képviselője az »öreg varázsló« Vergilius mellett mindinkább előtérbe nyomulnak Cícero és Livius, míg Julius Caesar, Vergiliushoz hasonlóan vágyálom, árnykép, lovagideal marad.

Az olasz humanizmus első hírvivői és művelői mellett szakadatlanul patakzanak tovább a régi nyugateurópai lovagköltészet forrásai, sőt Zsigmond udvaránál körülbelül egyensúlyozzák az újlatin poétákat. Boucicaut marsallról és a száz új balladáról már szóoltunk. A francia szellemnek hasonlóan ragyogó képviselője volt Alain Chartier, ki 1424-ben diplomáciai kiküldetésben járt a budai udvarnál.¹⁾ Itt (*au fond de la Hongrie*) tartotta hatalmas vádbeszédét a husziták (*ad Pragenses*) ellen, mely három kéziratban (egy florenci és két párizsi) maradt reánk. Az egyik párizsi példányon szereplő cím A. Thomas (Alain Chartier en Hongrie. Romania 152. sz.) konjektúrája szerint így hangzik: *Persuasio Alani Aurige ad Pragenses in fide deriantes Buda perorata presente Cesare*. Beaucourt t. i. a Buda perorata helyett »unde rorata«-t, Delaunay (Alain Chartier 1876. Dissertáció) »iterum orata«-t olvasott. Az első olvasás teljesen összevág a történeti adatokkal,²⁾ és az »ad Pragenses« csakis »adversus Pragenses« értelmében veendő, semmiesetre sem lehet abból Prágára, mint a disputáció színhelyére következtetni. Az egész téma első pillantásra kissé szokatlan az elegáns udvari poéta szájában, kit kortársai az egekig magasztaltak, Petrarccával hasonlítottak össze. Terjengős lírai ömlengései és unalmasan részletező leírásai ezt az értékelést a modern ember szemében meglehetősen érthetlenné teszik. Sok színben csillogó szelleme a késő skolasztika és a korai humanizmus minden lehetőségét már magában foglalja: költő és hitszónok, diplomata és publicista egyszemélyben. Zsigmondnak és előkelő budai környezetének éppen

¹⁾ *Du Fresne de Beaucourt*: Histoire de Charles VII. Paris, 1881—91. II. köt. 345. l.

²⁾ *Hagemann, Paul*: Die Beziehungen Deutschlands zu England seit dem Vertrag von Canterbury bis zu Kaiser Sigismunds Ende. Halle a. S., 1905. 38. l.

alkalmas ember lehetett, kinek politikai távlatai, a kialakuló francia hazafiságnak és az erős központi nemzeti monarchiának első tudatos és tisztán látó fogalmazásai még az annyira eltérő magyar viszonyok között is minden bizonnyal visszhangra találtak. De a símulékony verseléséből nem ritkán kiütköző fölényes irónia és öngúnyolás is a magyar udvaron is divatos húrokat pendített. Tapolczai János elveszett munkáinak címei »De studio vano vitando« és »De cavenda longa locutione« is elárulják, hogy ez a szkeptikus beállítást irodalmunkban elméleti megfogalmazásokra és igazolásokra vezetett.¹⁾

Minden tekintetben Zsigmond szívéhez való ember volt Oswald von Wolkenstein, az »utolsó Minnesänger«, költő, politikus és harcos, aki mindhárom minőségben keresztül-kasul utazott Európában, Kasztíliaától Törökorszáig, nem kevesebb mint tíz nyelvet beszélt, politikai és szerelmi kalandra mindig kapható volt, fantasztikus életet, úgyszólván alkalmazott irodalmat élt és szinte csak egy pontban, Zsigmondhoz való ragaszkodásában marad végig következetes.²⁾ (14. kép.) Gyermekkori barátja volt, a nikápolyi hadjáratban is résztvett.³⁾ Negyven éven keresztül tudjuk követni szoros viszonyukat. 1415-ben familiárisa lett 300 forint évi fizetéssel, 1417-ben a király meglátogatja őt seregének élén Feldkirchben, 1419-ben Pozsonyban, 1424-ben Budán találkozunk vele, 1425-ben a bécsi országgyűlésen képviselte a tiroli nemességet »Friedrich mit der leeren Tasche« osztrák tiroli herceggel szemben, 1430-ban Zsigmond a titkos »Fehme«-hez küldi, 1434-ben hűbérbe adja neki a Schwangau-féle birtokokat.⁴⁾ Síremléke a brixeni székesegyházban van, hárfája a Wartburgban őriztetik.⁵⁾ Oswald von Wolkenstein ennek a kalandos egyéniségekben oly gazdag kornak egyik legjellegzetesebb képviselője. Jelleme, műveltsége, életsora és költészete minden megnyilatkozásaiban két korszak között áll. A »Minnesang« spiritualizált életfelfogásából és nőimádatából átmenet nélkül átcsap humoros, sőt nyers érzéki realizistikába. Hosszú életpályája (akár mint királyi gazdájáé, kit még nyolc évvel túlél) három nemzedék életstílusát köti össze, két század lelkisége között közvetít, de a lényegesebb pontokon a középkorra vall.

Az új műveltség forrásait kutatva, talán kissé erősen hangsúlyoztuk a nálunk járt idegen tudósok és költők jelentőségét. Az így kialakuló ferde kép helyrebillentésére szolgáljon azoknak a magyar tudományos

¹⁾ *Pintér Jenő*: A magyar irodalom története. 274. l.

²⁾ V. ö. *Oswald von Wolkenstein*: Gedichte. Ed. J. Schatz. Göttingen 1904. — *Stadelmann, Rudolf*: Vom Geist des ausgehenden Mittelalters. Geschichte der Weltanschauung von Nikolaus Kusanus bis Sebastian Franck, Deutsche Vierteljahrsschrift für Literaturwissenschaft und Geistesgeschichte. 1929. 17. l.

³⁾ *Delaville le Roux*, i. h. I. köt. 280. l.

⁴⁾ *Altmann*: Die Urkunden stb. I. köt. 90., 183., 268., 427. l., II. köt. 9., 121., 307. és 314. l.

⁵⁾ *Hefner — Alteneck*: Trachten stb. III. köt. Frankfurt 1882. 213—214. ábra. IV. köt. 1883. 237. ábra.

férfiaknak rövid felsorolása, kik viszont a nagy külföldi kultúrcentrumokban működtek. Egyedül a híres bolognai és padovai egyetemeken ebben a félévszázadban összesen nyolc magyar tanár viselte a rektori tiszteletet, köztük Kanizsai János, a későbbi esztergomi érsek, királyi kancellár és európai politikus, ki Padovában könyvek másolására két állandó munkakerőt foglalkoztatott.¹⁾ A bécsi egyetemen 1398-ban Erdélyi Jakab (magister Jacobus de septem castris) előadásokat tart csillagászatból és földrajzból.²⁾ A szenvedélytől és nyugtalan kalandvágytól fűtött Szepesi János kétszer, a XIV. század 80-as éveiben és 1400-ban tanított Padovában. Közben Zsigmond kegyében állott, zágrábi püspök lett, de átértékelte Nápolyi Lászlóhoz, hogy végre megint visszatérjen a padovai katedrához.³⁾ A bécsi egyetemen működött mint a hét szabad művészet mestere Vetési Albert, aki ott 1430-ban Boethius »Consolationes philosophiae« könyvét és 1431-ben Aristotelest kommentálta. Később Itáliában legista témákkal foglalkozott, 1433-ban a császári koronázáshoz induló Zsigmond királyhoz szegődött és egyre jobban ívelő pályafutása folyamán a Hunyadiaknak egyik legfontosabb diplomatája lett.⁴⁾ Egy-egy adatból arra is lehet következtetni, hogy némely már rég beérkezett, már érseki stallumot élvező klerikus saját tudományos felkészültségének tökéletesbítésére milyen nagy áldozatokra volt képes. Így Lajos kalocsai érsek 1384-ben összes javadalmaiból 5 évre Gara Miklós nádornak 6000 forintért bérbeadta, hogy előteremtse külföldi tanulmányútjának költségeit.⁵⁾

Rikító, villanó fényeket vet az élénk budai szellemi légkörre Magyar Mihály és egy másik pálos atya fellépése, mely most már huszitizmuson, humanizmuson és egyéb megszokott divateszméken túl az ébredő individualizmusnak, a szentírásmagyarozatnak olyan végletéig vezet, hogy a XVIII. század felvilágosodására és pantheista monizmusára emlékeztet. Az első helyen említett Michaelis de Ungaria »Sermones XIII universales« című művének egyik nemzeti múzeumi kéziratán XV. századi néhány soros angol szöveg arról tanuskodik, hogy e merész hitvitázó híre Magyarország határait már messzire túlszárnyalta.⁶⁾ Magyar Mihály mint a Ládi nemesi család pártfogoltja, a párizsi egyetemen szerezte meg a doktori grádust. Sokat beszéltek és írtak budai disputációjáról, melyben Antal domonkosrendi szerzetessel szemben a király jelenlétében vitatta a Boldogságos Szűz szeplőtelen fogantatását. Azon fáradozása, hogy csak a pálosrend egyetemi fokozattal bíró tagjai legyenek jogosultak a generális megválasztására, már kísérletet jelent az új humanista tudóstípus elbizakodottságának a koldus-

1) *Pór Antal*: Adatok a bolognai és padovai egyetemen a XIV. században tanult magyarokról. Századok. XXXII. 1897. 778.

2) *Archiv des Vereines für Siebenbürgische Landeskunde*. X. 205. 1.

3) *Pór A.*, i. h. 786. 1.

4) *Fraknói Vilmos*: Mátyás király magyar diplomatái. Századok. XXXIII. 1898. 385.

5) *Országos Levéltár*. Dl. 7350.

6) *Sebestyén Gyula*: A Magyar Nemzeti Múzeum multja és jelene. Középkori kéziratok. Budapest, 1902. 33. 1.

rendekbe való becsempészésére.¹⁾ Amikor azonban ezeket az elméleti dogmatikus ellenvetéseit a gyakorlatba is át akarta vinni és rendjének törvényeit semmibe sem vette, a király pártfogása sem segített rajta. Visszatért Párizsba, ahol jóval Reuchlin előtt módszeresen és behatóan héber tanulmányokkal foglalkozott és ott húnyt el 1444-ben. A humanizmus a keleti nyelvek ismeretére és művelésére nézve is új korszakot jelent, nem utolsó sorban a héberre, mely épúgy mint a latin, sohasem volt holt nyelv, hanem a zsidó liturgia révén mindig közvetlen jelent és élő gyakorlatot jelentett. Magyar Mihály tudományos filológiai tanulmányain kívül tudunk még egy magyarországi héber költőről, Azarael Avi Azari egri rabbinusról, ki 1402 körül héber énekeket és imádságokat írt.²⁾

Szintén pálos szerzetes volt az előbb említett névtelen is, kiről a bécsi Johannes Niger 1426 körül írja: Mikor a bécsi egyetemen előadtam a bibliát és a szentenciákat, nem messze onnan, Magyarországon vala a hét szabad művészetnek egy Baccalaureusa, felszentelt pap, mégis oly annyira eretnek, hogy csodálkozhattak rajta. Annyira csodálatosan különös és különösen csodálatos eretnek vala, hogy tudtommal nem akadt párja... történik egy napon, hogy valaki a szent mise bemutatása céljából szent ruházatban az oltár felé vala indulóban. Ehhez így szóla: »újra be akarod mutatni a balga asszony fiának áldozatát?«³⁾ Előbb Branda és három teológiai és kánonjogi tanár igyekeztek szép szóval ráhatni, későbbben drasztikusabb eszközöket használtak, mire visszavonta állításait. Az eset azért is érdekes, mert itt nem egy eretnekségről, egy szektának külön nézetéről van szó, hanem az egyetemes kereszténység alaptételeinek tagadásáról, hittételek elvetéséről, melyeket még a legfanatikusabb taboriták, adamiták és nikolaisták sem mertek sohasem támadni. A pantheista monizmus, mely egészen újkori elméleteket, például a történeti materializmust már előre sejtí, jelentkezik pálos barátunk fellépésében, kiből Averoes radikális magyar visszhangjára ismerünk rá. Sok rabulisztika és szofisztika (*sillogisando et paralogisando*) van ebben a módszerben; abból a tényből, hogy ez az érdekes magyar eretnek örök hallgatásra vonult vissza egy pálos kolostorba, az ügy retorikus, bravúroskodó jellegére lehetne következtetni. Disputáció, szellemi tornajáték vagy éppenséggel udvari bohózat, szellemes és cinikus pártfogók gyönyörködtetésére. Ne felejtjük el, hogy a középkori tudományos üzem sok tekintetben a lovagi tornajátékokra hasonlított és hogy az úgynevezett disputáció — Luther wittenbergi és ingolstadtai szereplését sem véve ki — az akadémikus szertartás és módszertan egyik lényeges formája volt. Ilyen arénába való jelenet lehetett Alain Chartier budai szónoklása, ilyen Magyar Mihály disputációja és a névtelen pálosatyá merész kiállása. Zsigmond különösen szerette a

1) *Fraknói Vilmos*: Magyar Könyvszemle, 1878. 193. l.

2) *Lányi*: Magyar egyháztörténelem, 590. l.

3) Magyar fordításban *Thienemann Tivadar*, Minerva. 1922. 238. l.

mérlegelésnek, megfontolásnak, megvitatásnak ezt a formáját. Mikor 1432-ben a pápának egy új üzenete érkezett Sienába, az ottani érsekség klerikusaival és az egyetem doktoraival és magisztereivel vitatta meg a szőnyegen forgó kérdéseket.¹⁾ Még a ragyogó zsinati gyülekezetek is úgyszólván csak ennek a tudományos ceremóniának és kontradiktórikus eljárásnak csúcseit jelentik. Nem kell külön hangsúlyozni, hogy ezen megmerevedett formák alatt döntő életenergiák és óriási értékek rejlenek. A résztvevők káprázatos sora már olyan távlatokat nyújt, melyeket napjainkig sem lehet belátni és melyek csak keveset vésztettek azokból a nagy antinómiákból, melyek az akkori életet jellemezték.

De éppen ez a tarka irodalmi sürgés-forgás árulja el legjobban, hogy milyen hullámmó volt az élet s a szellemi hatalmak és irányok milyen vajudása ment itt végbe. Már a nevek és művek felsorolása nagyon tanulságos, részletelemzések ugyanezt a bonyolult képet nyújtják az egyes irodalmi termékekre nézve. Mindenütt felmerül a racionalizmus és szenzualizmus, a késői skolasztika és a korai humanizmus, átöröklött eszmék, gondolatrendszerek és új értékelések sajátos keveredése. A középkori tudományos rendszer lassan elveszti magasztos egységét, konstruktív, rendszerező felépítményét. Már a humanizmus oly szellemi irány, mely sok tekintetben a régi teológiai műveltségi kereteken kívül állott, ha képviselői még túlnyomóan klerikusok is voltak. Problémái elvileg más alkatú szinten mozognak, úgy, hogy a humanizmus és huszitizmus közötti, Konrad Burdach által konstruált párhuzam hibásnak tekinthető. Csak nagyon gyér összekötő fonál vezet a csehországi áramlatoktól egyes, főleg délnémet humanista gócpontokhoz.²⁾ Itt nincsen szó a huszita mozgalom egyháztörténeti jelentőségéről, csak műveltségtörténeti hatásairól. A skolasztika több viszonylatban közelebb állott az új irányhoz, hiszen az antik szellemnek nagyon jelentékeny részét, az egész Aristotelest magában foglalja. A skolasztika arénáiban, az egyetemeken elég korán jelentkezik az új módszer, elsősorban Bázelen, mely éveken keresztül a zsinati gondolat letéteményese, székhelye és kisugárzási fókusza volt. Az egyetemek nem voltak az új szellem termelő helyei, bár tagjai egyáltalán nem idegenkedtek tőle. A kor termékeny nagy eszméi Nicolaus Cusanus filozófiája, a késői középkori misztika, az antik világ újbóli felfedezése nem az egyetemek üzeméből indultak ki, de csakhamar otthont találtak a tanzsékeken. Mint az elmélet az építőpáholyokban, a gondolkodás maga is kész sémák után igazodott és legfeljebb sajátos kacskaringós, formalisztikus ornamentikában élte ki magát.³⁾ Lassan a gondolkodás is úgyszólván földiesebb lett, nyugodtabb, egyenesebb és világosabb.

¹⁾ *Gottschalk, August*: Kaiser Sigismund als Vermittler zwischen Papst und Konzil. Borna-Leipzig, 1811. 29. l.

²⁾ *Stadelmann, Rudolf*: Vom Geist des ausgehenden Mittelalters. Deutsche Vierteljahrsschrift für Literaturwissenschaft und Geistesgeschichte. 1929. 10. II. jegyz.

³⁾ *Ritter, Gerhard*: Studien zur Spätscholastik. II. köt. 96. l.

A csúcsíves korszak dinamikus intellektualizmusát egyre jobban hátérbe szorítja az elméleti és művészi fogalmazás statikája.

Az aristotelizmus és neoplatonizmus kohójából forr ki az új világ-szemlélet. A régi arisztoteleszi universalizmust szolgáló párizsi egyetem egyeduralma megszűnt. A tudományos üzem nemzetibb formákat öltött, először Itália ősrégi egyetemein, később Angliában, utána a német területeken és Franciaországban. Ennek az egész folyamatnak elsőrangú hazai állomása az óbudai egyetem Zsigmondtól való alapítása. Zsigmond 1389-ben, tehát uralkodásának legelején szervezte meg egyetemét. Ez a »*Sigismundea*«, rövidesen »*Sunda*« vagy nem volt teljes jogú egyetem (*studium generale*), vagy pedig valamely okból hanyatlásnak indult, úgy hogy 1405-ben újra kellett szervezni. Új élete és virágzása úglátszik Branda Castiglione nevéhez fűződik, kinek feladata nemcsak a kolostorokban és a világi klérusnál észlelhető visszaélések megszüntetésére szorítkozott, hanem egyetemalapításra alkalmas hely megjelöléséből is állott.¹⁾ Az egyetem nagy jelentőségét legjobban jellemzi a pápai bulla szövege: »Mi tehát nemcsak a nevezett ország és közelfekvő részek lakóinak, hanem másoknak is, kik a világ minden részéből a nevezett városba gyűlnek, javát szem előtt tartván . . . megállapítjuk és rendeljük, hogy a nevezett Óbuda városában örök időkre főiskola álljon fenn, a szent hittan, a kánoni és polgári jog, az orvosi tudomány és a szépművészetek karaival, vagyis minden megengedett karral; továbbá, hogy azon főiskola tanárai mindazon kiváltságok és szabadságok részesei legyenek, melyeket a párizsi, bolognai, oxfordi és kölni egyetemeken a tudósoknak és mestereknek, tanároknak és tanulóknak, különösen a hittudományi karban, az apostoli szentszék, a római birodalom vagy bárki más adományozott.²⁾ A bulla az egyetemi kancellári tisztséget a mindenkori óbudai prépostra bízta. Első főigazgató és kancellár Orévy vagy másként Morhát-Szantay Lukács volt, ki ezt a hivatalt csanádi püspökké történt kinevezése után is megtartotta³⁾ és így 1436-ig működött. A XV. század első évtizedében az újjászervezéssel megbízott Branda volt nagyprépost és kancellár, 1412-ben Fodor János, 1413—1417 közt vagy 1420-ig Lambertus Grolia, ki több tanárral együtt a konstanci zsinaton is résztvett.⁴⁾ 1420—1431 közt Kanizsai János az egyetemi kancellár, 1448-ban pedig Stock Miklós doktorral találkozunk a préposti székben. Közben a huszas években megint Branda volt a prépost. Ebből a névsorból már kiviláglik, hogy Zsigmond környezetének legjobbjai váltották fel egymást a kancellári, illetve préposti tisztségben. Tanárai is részben a káptalan tagjai voltak, bár tudunk polgári egyénekről és külföldi főiskolákról meghívott professzorokról, így a Bécsből jött Horovi

¹⁾ *Schmoller, Franz*: Die Wahl Sigismunds zum römischen Königl. 14. l.

²⁾ *Fraknói V.*: Nyomozások a pápai levéltárakban. Századok. XXVI., 1892. 193. l.

³⁾ *Karácsonyi János*: Két váradai püspök vezetékeve. Turul, XXI. 1903. 108.

⁴⁾ *Rupp Jakab*: Budapest helyrajzi története, 19. l.

Jánosról,¹⁾ az ausztriai Heiligenkreuzból jött magisterekéről, továbbá Berthold tanárról, akinek jeles és tudományos szónoklataihoz 1400 körül tömegesen tódult a nép.²⁾ Zsigmond óbudai egyetemével ismét csak általános, szinte divatos korigény nyert kielégítést. Az egyetem-alapítások kora ez különben is. Az óbudai egyetem fennállása alatt nem kevesebb mint 14 hasonló *studium generale* létesült: 1380-ban Sienában, 1386-ban Heidelbergben, 1388-ban Kölnben, 1392-ben Erfurtban, 1394-ben Palermóban, 1409-ben Lipszéban, 1419-ben Rostockban, 1423-ban Doleban, 1424-ben Krakóban, 1426-ban Löwenben, 1431-ben Poitiersben, 1436-ban Caenben, 1438-ban Firenzében, 1441-ben Bordeauxban.³⁾ De nemcsak a tudomány szemszögéből nézve, hanem mint középkori közület, mint társadalmi típus az »*universitas magistrorum et scolarium*« (tehát nem *universitas litterarum*) nagyon jellegzetes kortűnet, hasonló szervezettel, önkormányzattal, szertartásossággal, mint a késői középkori lovagrendek, iparoscéhek, építőpáholyok, egyházi és városi közösségek. Az universitas szinte valamennyi fent felsorolt társadalmi és szellemi szervezetből szívja életnedveit, az egyháztól tekintélyt, fegyelmet, szellemet, a lovagságtól a szellemi arisztokrácia fogalmát, a felavatást és az akadémikus fokozatokat, a céhektől a hierarchiát (tanonc, segéd, mester = *scolaris, baccalaureus, magister*) vette át.⁴⁾ A fakultások és az egyetemi fokozatok szerinti tagoláson kívül a középkori egyetemek még a nemzetek szerinti megoszlást is ismerték és alkalmazták, ez esetben is kizárólagosan a négyes szám szerepel. A magyarok Párizsban az angol nemzethez, Prágában a »*matio germanica*«-hoz tartoztak. Bécsben külön »*matio Hungarica*«-t alkottak, melyhez még valamennyi szláv törzs is tartozott.⁵⁾ Óbudán is hasonló tagolás lehetett divatban, hiszen már a pápai bullából is tudjuk, hogy több nemzet találkozó helye volt. Az egyetem különben az óbudai prépostság épületében volt elhelyezve, melynek eredeti helyét mostanáig a III. kerületi református templom és lelkészlak körül és alatt előkerült romrendszerben véltük felismerni,⁶⁾ mely feltevés azonban a tavaly, az óbudai Fő-téren előbukkant nagyarányú romcsoport kapcsán talán revízióra fog szorulni. A *Sigismundea* címere a Rychenthal-féle krónika egyik lapjáról ismeretes: vízszintes vonal által kettészelt paizs felső részében apostoli kereszt hármashalmon, alsó részében könyvet tartó kéz. Körirata: *Sigillum studi Budensis*.

Az óbudai tanárok sokoldalúságát, tág látókörét, külföldi hírnevét, de egyszersmind politikai szerepét és hatalmát legszemléltetőbben igazolja Makray Benedek példája. 1383—1387-ig a prágai egyetemen

1) *Fraknói V.*: Századok. XXVIII. 1894. 392.

2) *Stessel József*: Az óbudai egyetem történetéhez. Századok, XVI. 1882. 609.

3) *Evans, Joan*: La civilisation en France au moyen age. Paris, 1930. 306 — 309. l. — *Strunz, Franz*: Bildung und Schulwesen im Mittelalter. Das Mittelalter in Einzeldarstellungen Leipzig und Wien. 1930. 246. l.

4) *Strunz, Franz*, i. h. 242. l.

5) *Mayer—Kaindl*: Geschichte und Kulturleben Deutschösterreichs. 319. l.

6) *Horváth Henrik*: Budai kőfaragók és kőfaragójelek. Budapest, 1935. 88. l.

tanult, ott *magister liberalium artium*má vált 1388—1390-ig Bécsben csillagászati előadásokat tartott, az ottani bölcsészeti karon pedig vizsgáló tanár, 1397—1398-ban a párizsi egyetemen a kánonjogi licentiátust nyerte el, 1401-ben Padovában római jogtanárként (*magister legum*) működött.¹⁾ Politikai szereplése 1403-ban kezdődött, amikor is Nápolyi László ellenkirály oldalán résztvett a Zsigmond ellen szított lázadásban. Nem tudni, hogy a scholarok élén vagy más kapcsolatban a felkelőkkel Zsigmond budai bevonulását akarta-e meggátolni, későbbben a baloldalra vitte csapatját és a pesti polgárságot lázította fel, míg végre Stibor vajdának sikerült őt megverni s a felkelő professzort bilincsbe verve Budára vitte, ahol nehéz fogság várt rá.²⁾ Érdekében síkra szállott a világ legelső tudományos fóruma, a párizsi egyetem is, ahol az angol nemzetnek, melyhez a magyar és német is tartozott, 1406. évi június 8-án tartott ülésén *magister Thomas de Ungaria* tett indítványt szabadonbocsátása ügyében. Állítólag 6 évig volt fogságban. 1412-ben ellenben már megint Zsigmond szolgálatában a német lovagrend, Pommeránia, Lengyelország területén diplomáciai kiküldetésben járt el.³⁾ 1416-ban királyi tanácsos, 1420 körül az egrai püspökség adminisztrátora lett.⁴⁾

A fent felsorolt nevek és címek, a *decretum doctor*, *magister septem artium liberalium*, *medicinae doctor*, *legum doctor*, vagy *magister*, nem ritkán a Párizsban szerzett teológiai doktori címmel ugyanazt a tudóst díszítik, de ha az utóbbi hiányzik, ott is rendesen egyházi személyekre vonatkozhat. Ebben nyilvánul meg a középkori tudományosság egysége, valamennyi részletterületet és eredményt összefoglaló enciklopédikus monumentalitása, melyet a mai szemlélő talán naivnak, merevnek és korlátoottnak lát, de mint zárt világszemlélet még legfontosabb megihletőjét, Aristotelest is és a késői kísérleteket is messze felülmúlja. Ez a zárt, architektonikus idealizmus már a tudományok rendszerét, a tanítás felépítését jellemzi. A *trivium* (*artes triviales, sermoniales, rationales*) grammatikából, vagyis a szavak, dialektikából, azaz a tételek és fogalmak, és retorikából, vagyis a feltevések, a jog és költészet tudományából áll. Ehhez az alaphoz csatlakoznak négyes tagolásban az *artes quadriviales* vagy *reales: arithmetica, geometria, astronomia és musica*. A quadrimiumhoz csatlakozik az orvostan, vagy az *ars medicinalis, hippocratica*. A filozófia, leginkább a teológia képében, az egész rendszert koronázza.⁵⁾ Ezt a skolasztikus merevséget a középkor vége felé már erősen enyhíti a

¹⁾ *Fraknoi V.*: Századok. XXVIII. 1894. 391. — *Karácsonyi János*: Századok XXIX. 1905. 44.

²⁾ *Wenzel Gusztáv*: Stibor vajda. Életrajzi tanulmány. Budapest, 1875. 23. l. — *Windecke—Altmann*: 19. l. — *Soós Elemér*: Hruszó vára. Arch. Ért. XXIII. 1913. 170.

³⁾ *Altmann*: Urkunden I. köt. 23. l. — *Lovcsányi Gy.*: Adalékok a magyar-lengyel érintkezések történetéhez. Századok. XX. 1886. 604.

⁴⁾ *Karácsonyi J.*: Egy adat Makrai Benedek volt óbudai tanár életéhez. Századok. XXXII. 1898. 658.

⁵⁾ V. ö. *Strunz*, i. h. 236. l.

neoplatonizmus melegebb áramlata és az Okkam által kezdeményezett természettudományi érdeklődés. Feltehetjük, hogy az óbudai egyetem professzorai már a merev skolasztikus irány ellenzékéhez tartoztak, hiszen Zsigmond a reformzsinatokon is állandóan az okkamizmus követőire (Jean Gerson, Pierre d'Ailly) támaszkodott. A bécsi egyetem, melyet a budaival többféle személyes kapcsolat kötött össze, szintén a »*via moderna*«-t követte.¹⁾ Még az alchimia sem jelentett fantasztikumot az akkori hivatalos tudományossággal szemben, hanem gyakorlati vegytant és orvostant, minden esetre nagyobb természetközelséget. Ez a gyakorlati fáradozás nemcsak az aranycsinálásra szorítkozott, adott esetben a mérgekkeverés is elsőrangú feladata volt az alchimistáknak, gyógyszerészeknek és nem utoljára az államraisonnak. A velencei titkos tanács illő komolysággal tárgyalta az ilyen ügyeket és többek között egy vicenzai gyógyszerésszel kétféle, ételbe és italba keverhető mérget készíttetett Zsigmond megöletése céljából.²⁾ Ugyanennek a gyakorlati szempontnak érvényesítését látjuk abban, hogy a kozmikus csillagászati érdeklődés lassan visszaszorul a földrajz, az emberek által lakott területek megismerése, a humanum kedvéért. A magyar tudósokról ránk maradt adatokban ez a földrajzi beállítás több esetben volt kimutatható. Természetmegfigyelés, empirizmus, individualizmus azonban csak nagyon vékony felső rétegre terjedhetett. Alig van támpontunk arra nézve, hogy az új irányok és felfogások milyen szélességben hatottak, hogy más alacsonyabb iskolatípusok milyen mértékben voltak képesek az új műveltség befogadására. Virágzó iskolaéletről lévén tudomásunk, az ilyen feltevések minden tekintetben a lehetőségek körébe tartoznak. 1421-ben például Tamás egri püspök székvárosában felső tanodát akart létesíteni és tanárokat kért a bécsi egyetemtől.³⁾ Nagyszerű híre volt a váradi iskolának is Szegedi László és Vitéz János idejében. Budai János barsi főesperes Esztergomban »Collegium Christi« név alatt nevelőintézetet alapított és ennek céljaira négy budai házát adományozta. Arról is rendelkezett, hogy a szegény és tehetséges tanulókból évente néhányat külföldi egyetemekre küldhessenek, azok viszont, ha tehetik, későbbben a rájuk fordított összegeket visszafizessék.⁴⁾ A sok kolostori iskola közül legjobb neve volt a budaszentlőrinci pálos anyakolostornak. A felsorolt iskolatípusokban már érettebb korú, fegyveres megtorlásra hajlamos hallgatók is nevelkedhettek, ami abból a rendelkezésből is kiténik, hogy az esztergomi felsőbb iskola tanulóinak 1397-ben betiltották a tör, kard, vagy bárminő éles fegyver viselését.⁵⁾

¹⁾ Ritter, Gerhard: Studien zur Spätscholastik. II. Via antiqua und via moderna auf den deutschen Universitäten des XV. Jahrhunderts. Heidelberg, 1922. 44. l.

²⁾ Óvári Lípót: Történelmi Tár. 1888. 470.

³⁾ Fraknói V.: Magyarországi tanárok és tanulók a bécsi egyetemen a XIV. és XV. században. Századok. VIII. 1874. 663.

⁴⁾ Fejér, IX. 5. XXVII.

⁵⁾ Fejér, X. 2. 513.

Kitűnő zárdai leánynevelőintézetek voltak Veszprémben, Nagyváradon, a Margitszigeten, Óbudán, Sárospatakon és másutt.¹⁾

Feltehető, hogy az ilyen káptalani, kolostori vagy községi iskolában végzetek részesei lettek az új szellemiségnek, annál is inkább, mert ez az irány laikusok számára rokonszenvesebbnek tűnhetett fel, mint a merev skolasztika és az önhitt humanizmus. Valóban nagyon vonzó fejezet ez az európai gondolkodás történetében, a skolasztika fogalmi mágiája és a későbbi okozati fanatizmus között. Nem is volt annyira hozzákötve a terminológiai teljesen kilúgozott tudományos tolvajnyelvhez.

A klerikusok között is több, egymástól élesen el nem választható műveltségi réteg kezdett kialakulni és az egész szellemi életnek egyre több színt és csillogó mozgalmasságot kölcsönözni. Szinte érintetlenül skolasztikától, humanizmustól, egyházi és egyetemi vitáktól, még teljesen a régi középkori kolostori hangulat él a szent legendák és rendkrónikák szerzőiben. Ilyenek voltak Alsáni Bálint, ki a 80-as években Remete Szt. Pál translatioját adja,²⁾ Veresmarti Ipolit 1431—32-ben készült kéziratával: *Dicta sanctorum patrum de solempnitatibus missorum*,³⁾ továbbá Szalkay Magyar Balázs a minoriták (1420)⁴⁾ és Frank Konrád (1423) a karmeliták történetével.⁵⁾ A szerzetesi áhitat és a legmagasabb műveltség kapcsolatát, az egész szellemtörténeti helyzet felidézését érezzük Tapolczai János elveszett kéziratának címeiből: *De conformitate servanda — De studio vano vitando — De cavenda longa locutione — De humili sentire sui ipsius*. Alázatos hit, klasszikus műveltség, sztoikus fölény és szkeptikus lemondás tükröződnek ezekből a tétélekből, melyek felvetőjéről, szerzőjéről tudjuk, hogy Rómában és Bécsben tanult, kánonjogi doktor volt, későbben nagyváradi prépost, végül pálos szerzetes.⁶⁾

Nemcsak irodalmi, hanem részben társadalomtörténeti jelenség, hogy az írástudók (litterati) között egyre több laikus is szerepel, illetve, hogy ez a művészet és a magasabb műveltség lassan megszűnik a klerikus rend kizárólagos kiváltsága lenni.⁷⁾ Leginkább lehetne ezt a jogászok vagy legisták csoportjára feltételezni, bár a papi emberek itt is még mindig nagy szerepet játszanak. Laikus volt nyilván a már említett óbudai jogtanár, Taddeo (Tadiolus) de Vicomercato, kit Zsigmond 1418-ban »comes palatinussá« (!) tett, azzal a joggal, hogy királyi közjegyzőket nevezzen ki, törvénytelen gyermekeket törvényesítsen.⁸⁾ Ugyanakkor familiárisává és ügyvédjévé nevezte ki a novarai dr. jur. Ardiccius de la Porta-t.⁹⁾ Ezt követi 1420-ban

¹⁾ *Karácsonyi János*: Századok XXIV. 1890. 495.

²⁾ *Áldásy Antal*: Alsáni Bálint bíbornok. Budapest, 1903.

³⁾ *Horváth János*: A magyar irodalmi műveltség kezdetei. Budapest, 1931. 55. l.

⁴⁾ *Horváth J.*, i. h. 70—71. l.

⁵⁾ *Pintér Jenő*, i. h. 307. l.

⁶⁾ *Pintér Jenő*, i. h. 274. l.

⁷⁾ *Horváth János*, i. h. 15. l.

⁸⁾ *Altmann*: Urkunden I. 205. l.

⁹⁾ *Altmann*, I. 219. l.

hasznó minőségben dr. jur. Johannes Schalemann pápai auditor, 1436-ban pedig a budai plébános, dr. jur. Franz Waitzdorff királyi káplán.¹⁾ Zsigmond familiárisai között különben is feltűnően sok a jogász, a legkülönbözőbb országokból, ami kancelláriájának szerteágazó teendőinél természetes. Ez a helyzet a másik oldalon a magyar urakra azzal az óriási előnnyel járt, hogy állandóan a király kíséretében lévén, az egész európai politikai és általános műveltséggel megismerkedtek, tapasztalataikat, ügyességüket nemritkán birodalmi és nemzetközi ügyekben is, de főleg a magyar diplomácia és kancellária keretében tudták hasznosítani. A többi hiteles helyen kívül tulajdonképpen három okmánykibocsátó kancellária volt. A királyi nagy kancellária, melynek élén rendszeresen az esztergomi érsek állott, a királynői kancellária a veszprémi püspökkel és az ügynevezett kis vagy titkos kancellária. Zsigmond alatt úgy látszik ez az elválasztás már megtörtént, mivel 1405-ben először fordul elő az oklevelekben a »nagy kancellária« kifejezés, mely egy másakra, a titkosra enged következtetni.²⁾ A kancelláriákban létesültek azok az irodai minták és sablonok, az ügynevezett *formularium* és *stilionarium*, melyekről a Kovachich által összegyűjtött »*Formulae solennes styli*« érdekes próbákat nyujtanak. Ezek különben tanulságos párhuzamokat adnak az ábrázoló művészetekben használt mintaképekhez, az *exemplum* és *simile* szerepéhez, mely utóbbi mint hivatalos »simli« halhatatlan lett. De ebből az irodai foglalkozásból éppen e nagyfeszültségű átmeneti időben irodalmi hivatás, az írni robotból tudatos művészet lett. Coluccio Salutati, a florentin köztársaság nagyszerű államtitkára a klasszikus műveltségi ideál egyik első hírnöke ezeket a mintákat szívesen pótolta a klasszikus autorokból, kivált Ciceróból vett formulákkal. Poggio és Filelfo folytatták, az utóbbi Magyarországra hozta ezt a gyakorlatot, ahol Zrednai Vitéz János honosította meg azokat Zsigmond kancelláriájában, ahol pályáját megkezdte.³⁾ A régi formulariumból és az új humanista szókincsből keletkezett kancelláriai stílusból még kicsendül valami mohóbb patétikus dikció, mely erősen elüt az Anjouk (kivált Róbert Károly) száraz logikus fogalmazásától s magában véve is érdekes kortünet, de egyben hű kifejezője a király rapszódikus, színpadias jellemének. Már régen rámutattak arra, hogy Zsigmond leveleiben sok tekintetben hasonló színpompás szóbozság és csengő frazeológia szólal meg, mint a bizonyos mértékben rokonjellelű II. Frigyes császár és szicíliai király híres birodalmi parancsaiból.⁴⁾ Az oklevelek és királyi dekrétumok stílusának elbírálásánál nem szabad szem elől téveszteni, hogy Zsigmond kancell-

¹⁾ *Altmann*, I. 280. l., II. 78. és 365. l.

²⁾ *Gárdonyi Albert*: A királyi titkos kancellária eredete Magyarországon. Századok. XLVIII. 1917. 100.

³⁾ *Fraknói Vilmos*: Vitéz János könyvtára. Magyar Könyvszemle. 1878. 3. l.

⁴⁾ *Wacker J.*: Der Reichstag unter den Hohenstaufen. Historische Studien Heft. VI. Leipzig, 1882. — *Wendt, H.*: Der deutsche Reichstag unter Sigismund. Breslau, 1889. 15. l.

láriájában oly kvalitású emberek ültek, mint Kanizsai János vagy Vitéz János, azaz élesen körülvonalazott szellemi egyéniségek s mégis a stilsztikai fogalmazás hevülete mindig ugyanaz marad, császári és királyi minőségben kibocsátott okmányaiban egyaránt. Itt annál is inkább lehet közvetlenebb kapcsolatra gondolni király és kancellária között, mivel a hivatalos prozódia képleteiből és szóvirágaiból elég gyakran már kiérezhető bizonyos egyéni érzéskifejezés, melegebb emberi hang, kivált akkor, ha egy-egy híve érdemeinek méltatásáról van szó. Borra udvari bolondjáról szóló megható sorait fent már idéztük. Általában az introdukció maga már szokatlan változatosságot mutat. »*Regalis excellentiae dignitas eo laudum titulis sublimatur immensis...¹⁾ Quamvis regalis maiestas universos sibi fideles et dilectos sinceris favoribus libenter prosequatur...²⁾ »*Quamvis imperialis celsitudinis magnificentia cum sole deceat quotidie relucere.*«³⁾ Nagyon szemléltető, már a szemnek és megfigyelőképességnek bizonyos gyakorlatát és koncentrációját eláruló jellemzéseket találunk a festett armális képek leírásaiban, melyeket a mellette levő ábrázolások révén kitűnően lehet ellenőrizni. A középkori humilitas-szal szöges ellentétben álló új heroikus életstílus jelentkezik ebben a frazeológiában is, mely a maiestas, dignitas, gravitas, magnaminitas, magnificentia, celsitudo stb. kifejezéseket nemcsak mind a királyi és császári ceremóniális stílus állandó formuláit alkalmazza, hanem már teljes tudattal, mint a fokozottabb élethangulatnak megfelelő jelzéseket, mint ennek a vajúdó átmeneti kornak minden tekintetben megfelelő divatszavakat.⁴⁾*

A kancelláriában működő klerikusok és legisták mellett az ebben az időben, főleg Zsigmond személyével kapcsolatban említett orvosok hosszú sora a maga részéről is tanuskodik a tudományos világkép elméleti egysége és egyben a műveltség egyetemessége mellett. Az orvostan álfája és omegája is egészen Paracelsusig Aristoteles volt. Az orvostanhallgatóknak először a hét szabad művészetből kellett promoveálniuk. Azonkívül Hippokrates és Galenus, illetve azoknak arab komentátorai alkották az alapját az orvostudománynak. A hullák boncolása egyelőre csak a bolognai és padovai egyetemeken volt szokásos. Padovából Albrecht osztrák herceg 1404-ben Bécsbe hívatta Galeazzo di Santa Sofiát az új tudomány meghonosítására.⁵⁾ A bécsi és az óbudai főiskolák szoros kapcsolatainál, Zsigmond és Albrecht testvéri barátságánál fogva nagyon valószínű, hogy az óbudai egyetemnek Branda égisze alatt 1405-ben (tehát egy évvel később) történt újjászervezése alkalmával már a bonctannak is jutott hely és hogy Klostein Simon és Nagyszombati Mátyás már ebben az irányban tanítottak és működtek.

1) *Br. Nyáry Albert*: A Hothvafői család címere 1415-ből. Turul II. 1884. 58. l.

2) *Sch. Gy.*: Turul XII. 1894. 119.

3) *Schönherr Gyula*: A Basnai-család címeres levele 1434-ből. Turul XV. 1897. 91. l.

4) *Weise, G.*: Vom Menschenideal und von den Modewörtern der Gotik. Deutsche Vierteljahrschrift für Literaturwissenschaft und Geistesgeschichte. XIV. 1936. 187.

5) *Mayer, Kaindl*: Geschichte und Kulturleben Deutsch-Österreichs. 321. l.

Zsigmond udvari orvosai közül időrendben az első az 1401-ben említett István budai polgár és háziúr,¹⁾ 1411-ben Ram Detre magister et dr. med. lép szolgálatába, kit 1413-ban dr. med. Martinus de Pectoribus követ.²⁾ Folytatja a sort Saslam Henrik mester, kit 1420-ban vett fel.³⁾ 1423-ban, ezúttal Budán szegődik szolgálatába Hammelburg János orvos.⁴⁾ Egy további orvosszerződtesről szóló híradásból azt is tudjuk, hogy az 1426-ban Budán felvett Luthomai Márk doktor, olmützi és brünni kanonok, kétszáz magyar aranyforint fizetést húzott.⁵⁾ Tizenkét éven át volt orvosa és életének utolsó szakában elválaszthatatlan kísérője és benső barátja Stock János, Miklós kánonjogász és későbbi egyetemi kancellár fivére, szepesi prépost, akit Albrecht király figyelmébe is ajánlott. 1418-ban familiárisa, 1431-ben nemességet nyer, 1433-ban címert kap, 1434-ben királyi tanácsos lesz.⁶⁾ Ezekén kívül még említést tesznek az okmányok Takotich Ferencről és Kertzendorp Henningről.⁷⁾ De Zsigmond az akkori felfogások szerint alacsonyabbrendű sebészeket is hasonló kitüntetésekkel halmozta el. Szinte lelkes lendületet vesz a címeres levél szövege zágrábi Dabi Mihály udvari borbély (sebész és fogorvos) esetében: *Humanæ eruditionis circumspecta sagacitas et bonorum operum assidua percumtatrix sic artis ingenio naturalibus se confermare didicit, quam ex causis nobilibus effectus insignes producit.* (Körütekintő járatossága az emberi műveltségben és buzgó sóvárgása jó cselekedetek után arra ösztökélte, hogy művészete, tudománya szellemében a természet titkainak felderítésében épp annyira igyekezett magát tökéletesíteni, mint ahogy legnemesebb indokoktól hajtva egyre kiválóbb dolgokat művelt.) A középkori orvos és sebész hivatásának olyan magasztos sejtése ez, mely csak kerek száz évvel későbbben Theophrastus Bombastus Paracelsus szenvedélyes és komor retorikájában emelkedett a tökéletes tudatosság síkjáig. Az ábrázolásban viszont a kissé felületes kivitelnek ellenére a fogat diadalmasan mutogató, anatómiailag különben tökéletesen ábrázolt kézben valami patétikus humor is kicsendül, mely nagyszerűen illik a szokatlan nemesítéshez.⁸⁾ (10. kép.) Zsigmond ország-nagyjainak orvosai közül ismerjük Thomas de Amelia-t, Kanizsai János érsek udvari orvosát, kinek működését 1398 és 1414 közé lehet tenni.⁹⁾ Andrea Scolari váradi püspök két háziorvosa 1426-ban készült végrendeletében is szerepel tanuként: Jeronimus de Sancto Miniato artium et medicinae doctor és Alexander Antonii de Florencia medicus.¹⁰⁾

¹⁾ Wertner M.: Középk. magy. orvosok és gyógyszerészek. Századok. XXVII. 1893. 607.

²⁾ Altmann: Urkunden. I. köt. 28—29. l.

³⁾ Altmann, i. h. 288. l.

⁴⁾ U. o. 396. l.

⁵⁾ Altmann, II. köt. 53. l.

⁶⁾ Altmann: Urkunden I. 418., II. 192., 236. és 343. l.

⁷⁾ Altmann, II. köt. 89. l. — Karácsonyi János: Századok. XXIV. 1890. 489.

⁸⁾ R. Kiss István: Turul, XXI. 1903.

⁹⁾ Fekete Lajos: Gyógytan a régi magyaroknál. Századok VIII. 1874. 491.

¹⁰⁾ Balogh Jolán: Andrea Scolari váradi püspök mecénási tevékenysége. Arch. Ért. XL. 1923—26. 174.

Az orvos örök kísérője, kiegészítője, ellenlábasa, a gyógyszerész, sokkal alantasabb fokon áll mai kollegájánál, inkább szatócs jellege volt. Igazi hivatása mégis a budai törvénykönyv 102. §-ában dombo-rodik ki, mely a vasárnapi üzletzárásról rendelkezik, ezt a gyógyszerészekre is kiterjeszti azzal a kikötéssel: »*sunder ausgenommen ertznei krankken bereiten zu gross leibes nottdurft, dy mögen sy allzeit geben pey tag und pey nacht.*« Zsigmond korában a következő budai gyógyszerészekről van tudomásunk: 1392-ben felmerül apothecarius Sigismundus neve, 1409-ben még egyszer, 1397-ben szerepel Gottfried budai polgár és gyógyszerész, 1411-ben az óbudai Simon, 1426-ban és 1436-ban a Mindszent-utcában lakó István gyógyszerész, 1436-ban Michael de Pasthor.¹⁾ Orvos és gyógyszerész (*medicus et confector medicinarum*) volt egy személyben Péter mester.²⁾ Nagyobb-szabású gyógyszertár lehetett az, melyet még Erzsébet királyné 1369-ben kórházi célokra engedett át az óbudai klarisszáknak.³⁾ A törvénykönyv 138. §-ából tudjuk, hogy Budán városi közkórház állott, melyről a bírós és az esküdtek gondoskodni, azt hetenkint meglátogatni és ellenőrizni tartoztak. Ezen kórház át- vagy újjáépítésénél történhetett, hogy a budai tanács 1414-ben elkérte a gyönyörű sienai Ospedale de la Scala terveit.⁴⁾ Nincsen kizárva, hogy ez a kórház a Gellérthegy alján állott Szentersébetfalvi kórházzal azonos.⁵⁾ A közegészségügy és a köztisztaság iránti érzékre és a polgárok kényelméről való gondoskodásra mutat, hogy az akkor már híres budai gyógyforrásokat, a Johanniták kezelésében ízléses, sőt feltűnő építészeti keretekbe foglalták. Bertrandon de la Brocquiére szerint »a vár kerítésein kívül szép hévfürdők vannak.«

A XIV. és korai XV. századi intézményeket és módszereket persze nem szabad mérni mai közegészségügyi, gyógytani és kezelési mértékkel. Az akkor szokásos kúrákról és eljárásokról drasztikus bizonyítékot nyújt Zsigmond király gyógykezelése, mikor barátjával és szövetségeseivel, Albrecht osztrák herceggel együtt 1404-ben Znaim előtt verhasban súlyosan megbetegedett. Az orvos a két fejedelmet lábuknál fogva felakasztotta, úgy, hogy azok csak vállaikkal és fejükkal nyugodtak a párnákon. Huszonnégy órán keresztül hagyta őket lógni, hogy a mérge (mert mérgezéstől tartottak) szájukon kifolyják.⁶⁾ Albrecht nemsokára reá bele is halt, — valószínűleg a kezelésbe, nem betegségébe, — Zsigmondot hatalmas szervezete megmentette.

A hiányos és fantasztikus orvosi ismeretanyagot és tapasztalatgyűjteményt hallatlan gondossággal őrizték és ápolták, nemzedékről

¹⁾ *Salamon*, III. 335. és 357. l.

²⁾ *Knauz*: Mon. Strig. II. köt. 719. l.

³⁾ *Rupp*, 23. l.

⁴⁾ *Horváth, Enrico*: Siena ed il primo rinascimento ungherese. Corvina. V. 1925.

Különlenyomat. 15. l.

⁵⁾ *Csánky Dezső*: Szentersébetfalva Pest mellett. Századok. XXVII. 1893. 17.

⁶⁾ *Schönherr Gyula*: Az Anjouk örökösei. Szilágyi. III. köt. 468. l.

nemzedékre hagyták. Nemcsak Aristoteles, Hippokrates, Galenus és a velük foglalkozó kommentár és scholia, hanem valamennyi orvosi vagy gyógytani feljegyzést tartalmazó könyv kincsnek számított. Tanulmányosan igazolja ezt a helyzetet a Bibliotheca Casanatense egyik XIII. századi orvosi munkát tartalmazó kódexe, melynek címerképe Mátyás király könyvtárára utal ugyan, de melynek főleg a növényvilágból vett képeihez írt magyar szövegű megjegyzései azonban Zsigmond idejére mennek vissza és egy budaszentlőrinci pálosatyától származnak.¹⁾ Feltehető, hogy a kódex Zsigmond gazdag könyvgyűjteményéből került a Corvinába.

Zsigmond könyveiről, könyvszeretetről első fejezetünkben már röviden szólottunk. A Vencel bátyjától örökölt anyag alkotta annak alapját. Ez túlnyomóan egyházi jellegű és rendeltetésű, gyönyörűen illuminált kódexekből állott. A klasszikus auktorok közül mindazok a nevek, melyek más korabeli magyar könyvtárakban előfordulnak, minden bizonnyal a király birtokában is megvoltak: Tacitus, Tertullianus, Plinius, Cicero, Aristoteles, Vegetius, Josephus, Seneca, Vergilius, Plautus stb. Az udvaránál megfordult vagy huzamosabb időn át ott-tartózkodott tudósok és költők, mint Ambrogio Traversari, Albeccius de la Porta, Francesco Filelfo, Pier Paulo Vergerio, Eberhard Windecke, Alain Chartier és Oswald von Wolkenstein művei sem hiányozhattak. A neki ajánlott munkák szerzői között szerepel Jean Gerson, Bartolus de Squarcialupa de Plumbino, Leonellus Estensis, Cinsius Romanus, Matheus de Perusio, Ludovicus Spontano, Nicolaus Manfredus de Cruce, Petrus de Qualfredinis, Francescus Barbarus, Johannes Aurispa, Poggio Bracciolini, Benedictus de Pileo, Antonius Panormitanus, Gregorius Coprianus, Johannes Tarentinus, Martin Erlinger von Attensheim, Thomas von Hasselbuch és mások.²⁾ Különösen figyelemre méltó Giovanni Seravalle Zsigmondnak dedikált latin Dante-fordítása, »mivel számos hegyentúli kívánczozott a Commedia ismeretére«. Különös keringése ez a legnagyobb költő hírnevének, a történet értékelésének sajátos hódolata, mikor Dante »Vulgaris eloquentia«-ját visszalatinizálni, reklaszicizálni kellett, hogy minél szélesebb rétegekben népszerűsítsék. A Seravalle-féle fordításnak egyik példányát a magyar királyhoz intézett ajánló levéllel együtt az egri érseki könyvtár őrzi.³⁾ Ez az aránylag korán jelentkező magyarországi Dante-érdeklődés bizonyos tekintetben előnyt jelent a nyugattal szemben, ahol a költő már lassanként kísérőjének, Virgilius sorsára jutott, kísérteties fantómmá vált. Laurant de Premierfaict például, ki Boccaccio »De casibus« című művét franciára fordította, Dante-val kapcsolatban csak halvány sejtelmeket mond, olyan költőnek ismeri, ki egy, a »Roman de la Rose«-hoz hasonló munkában a boldogok paradicsomát és a

1) *Schönherr Gy.*: Századok XXXVII. 1903. 779.

2) *Fraknói—Fogel—Gulyás—Hoffmann*, i. h. 97. l. 7. jegyz.

3) *Kaposi József*: Dante Magyarországon. Budapest, 1911.

rosszak poklát írta le.¹⁾ Mindezeket a szép és érdekes kódexeket a sok nyelvet értő király nemcsak olvasta, hanem fel is olvastatott magának. Egy ilyen királyi felolvasó »lector regius« nevét az okmányokból is ismerjük. Bilkey István mesterről van szó, kiről Zsigmond elismerően állapítja meg, hogy már hosszú évek óta dicséretre méltó módon teljesítette felolvasói kötelességét.²⁾

Nagyon jól vagyunk értesülve a veszprémi káptalan könyvtár-ügyeiről Zsigmond idejében: Szent Gergely dialogusai, Remigius, Hieronymus, Beda, Isidorus, Boethius, Cicero, Gothfredus, Innocentius, Josephus, Leó pápa, Aquinói Sz. Tamás, Sz. Ágoston, Fulgentius Metaphoralis művei, azonkívül még természettudományi (*libri phisice naturae*), orvostani (*liber phisicorum*), jogi (*speculum juris*), csillagászati (*disciplina astronomie*) és történeti (*Scholastica Hystoria*) munkák szerepelnek a Fejérpataky László által közzétett leltárban.³⁾ Vitéz János nagyváradai könyvtárában, mely ugyan csak Zsigmond után gyült össze, de ihletét innen nyerte, szerepelt Tacitus, Tertullianus, Plinius Cicero, Livius, Plantus stb. és Ambrogio Traversari, Francesco Filelfo, P. P. Vergerio és mások a kortársak közül.⁴⁾ Ezenkívül volt még nagyobb könyvtára (illetve ezekre nézve vannak adataink) Ozorai Pipónak, Andrea Scolarinak, Rozgonyi János királyi főkincstartónak,⁵⁾ továbbá a budai domonkosrendieknek, a budaszentlőrinci pálosoknak, Kálthay László erdélyi prépostnak stb.⁶⁾ De a könyv szeretetének és magasra értékelésének számos más példájával is találkozunk. Gergely kántor az 1437. évi Canonica visitatio alkalmával követelte a János küküllői főesperestől végrendeletileg ráhagyott jó könyveket, melyek szerinte Régeni László és felesége birtokában vannak.⁷⁾ 1399-ben pedig János, az ungvári »Rector scholae« visszakövetel egy könyvet, melyet testvére, Lukács pap Fábián leleszi konventuálisnak 6 dénárért elzalogosított.⁸⁾ Ezzel a meglehetősen alacsony zálogösszeggel meglepő aránytalanságban áll az a 430 arany forint, amennyit a kanizsai várnagy adott egy nála elzalogosított bibliáért.⁹⁾

A humanisták által tudatosan ápoltság és egyre finomabbra csiszolt latinitással csak látszólag áll ellentétben az a feltűnő tény, hogy épen a korai humanizmus idején a magyarul írt nyelvemlékek, kezdve egyszerű szöszedetekről, glosszáktól, végrendeletektől, eskümintáktól

¹⁾ *Arturo Farinelli*: Dante e la Francia dall eta media al secolo di Voltaira. Hoepli, Milano, 1908.

²⁾ *Petrovai György*: Lector Regius. Tört. Tár. 1887. 193—194.

³⁾ *Fejérpataky László*: A veszprémi káptalan könyvtára a XV. század első felében. Magyar Könyvszemle. 1885. 141.

⁴⁾ *Hoffmann E.*: Régi magyar bibliofilek. 69. l.

⁵⁾ *Wenzel Gusztáv, Ozorai Pipo*: Akadémiai Értekezések 1860. 237. l. — *Hoffmann Edith*: Régi Magyar Bibliofilek. Budapest, 1929. 36. l.

⁶⁾ *Varju Elemér*: Jelentés a Magyar Nemzeti Múzeum 1904. évi állapotáról. 113. l. — *Laky Mátvás*: Művelődési tényezők Zsigmond alatt. 48. l.

⁷⁾ *Pór Antal*: Küküllői főesperes, Nagy Lajos történetírója. Századok. XXVII. 1893. 12—13.

⁸⁾ A leleszi bizottság jelentése. Századok. V. 1871. 621.

⁹⁾ *Pór Antal*: Századok. XXVI. 1809. 663.

egészen összefüggő imáig és lendületes himnuszokig, mindinkább szaporodnak.¹⁾ E két jelenség alapján közös forrásra utal, az új embertípus érzékenyebb alaphangulatára, elkülönültebb és közvetlenebb reagálókészségére, mely már nemcsak a régi szigorú rendszer spektrumán keresztül kíván és tud gondolkodni és érezni. A latin kódexekben előforduló magyarnyelvű glosszákból, valamint a szintén »vulgaris« nyelvű vallásos énekekben és himnuszokban az Árpádházi szentek állanak előtérben, elsősorban Sz. László alakja. A szellemi és lelki életmegnyilvánulás minden területén (irodalom, festészet, szobrászat, pénzverés, iparművészet) ugyanezzel a helyzettel találkozunk. Sz. Lászlót már életében kíséri a monda- és legendaképzés; századokon keresztül a magyar középkori lovagköltészet tengelyében áll, igazi beteljesedését ez a folyamat, mely tulajdonképpen csak a történeti értékelésnek egy neme, Zsigmond idejében nyerte. De ez a legenda-szerű értékelés és kritika már a közvetlen kortársakat is kikezdte, nem utoljára a koronázó főket, amire bevezetésünkben Zsigmonddal kapcsolatban már rá is mutattunk. Kedvenc lovagjai közül elsősorban Ozorai Fülöp (Pipo Spano) és Tar Lőrinc, igaz, hogy ellentétes értelemben, kerültek az ilyen népies mondaképzéseknek hinárjába. Az előbbire főleg firenzei írónépe és életrajzírói (Poggiótól Melliniig) minden elképzelhető jó és nemes tulajdonságot reáhalmoztak nagyon is vitatható joggal (a magyar uraknak e tekintetben némileg eltérő volt a véleményük), míg a kortársak a másokról hasonlóan érdemtelenül szinte sátáni jellemprofil rajzoltak. Pipo Spano hűsége a firenzei források szerint már behatolt a közmondások legközvetlenebb mindennapi életébe: *Tu hai piu fede nel tale o nella tal cosa, che non haverano gl' Ungari nello Spano.* (Jobban bízol ebben, mint a magyarok Spanóban.) De Mellini híradása szerint a magyarok bizonyos Pipo tetteit dicsőítő románcokat is énekeltek.²⁾ A XV. századi szerb népénekekben még olasz származásának híre is elhalványul, Magyar Fülöp (Filip Madgarin) néven emlegetik. Szívesen ábrázoltatja magát magyar ruhában is. (5. kép.) Nyeresebb hangú emlékek esetében arra is gondolhatunk, hogy Poggio Bracciolini mókái és adomái szóbeli terjesztés útján már nagyobb hatással voltak, bár a kész »Facetiák« csak 1438 óta váltak szélesebb körökben ismeretessé.

Tar Lőrinc személye, pokoljárása a régi magyar regóstémákkal, az újabb érzélgős történetekkel, Zács Felicián, Kont István történetével együtt csakhamar közkedvelt históriás ének lett, bár csak Tinódi Sebestyén fogalmazásában nyerte el végső alakját. Pokoljárásában különben magyar elődjai is voltak. Már 1354-ben tette ezt az utat nem kevesebb, mint 250 gyilkosság levezeklésére Magyar György,³⁾ Crissafan

¹⁾ Horváth János, i. h. 94. l. kk.

²⁾ Mellini, Domenico: Vita di Filippo Scolari, volgarmente chiamato Pippo Spano, Florentia, 1569. 64—66. l.

³⁾ Toldi Ferenc: Egy XIV. századbeli vezeklő Irlandban Sz. Patrik purgatóriumában. Századok. V. 1871. 229—247.

fia, kinek vállalkozásával a melki apátságnak és a bécsi volt udvari könyvtárnak egy-egy kódexe foglalkozik. Ennek a Magyar Györgynek a látomásai még egy XV. századi kódexben a prágai egyetemi könyvtárban vannak leírva.¹⁾ Követte őt 1358-ban Malatesta Ungarus de Armanio.²⁾ Tar Lőrinc zarándoklásának szükségességét azzal indokolja, hogy filozófiai tévelygéseiben arra vetemedett, hogy kételkedett a katolikus vallásban és a lélek létezésében, azonkívül a királynak ígéretet tett erre, végre pedig sok különös dolgot hallott Irország csudáiról, Sz. Patrik csodatételeiről stb. Ez a három pont már magában élesen rávilágít nemcsak Tar Lőrinc lovag jellemére, hanem az egész korszellemre. Az első épen korának teljes filozófiai tudásával vagy inkább dialektikai ügyességével felszerelt fölényes és szkeptikus nagyurat mutatja, aki kritikájában és kételyeiben jóval tovább ment, mint vallásforradalmár kortársai. Kora műveltségének magaslatán álló ember lehetett. Több okból közelfekvő, hogy a humanizmushoz is közel állott. Nem lehet véletlen, hogy a régiségek tanulmányozásának mellékcélja, melynek alapján 1413-ban diplomáciai kiküldetésben Velencében járt, pont személyével kapcsolatban merült fel. A másik felsorolt ok lovagunkat, mint Zsigmond, király feltétlen, félelem- és gáncsnélküli hívét mutatja, amilyenek különben a király elfogatása alkalmával is bizonyult. A harmadik ok, mely őt állítólag vállalkozására készítette, a késői lovagrend mérhetetlen kalandvágyát, nyugtalan tapasztalat- és eseményszomját árulja el. Hiszen előbb egész Európát beutazta, meglátogatta Compostellai Sz. Jakab sírját és a Sz. Patrik purgatóriuma csak az egész »grand tour« betetőzése volt. Patriknak, az ír nemzeti szentnek purgatóriuma, egy barlang Ulton tartományban, mely állandóan lángokban áll és melyben a zarándokoknak bűnük súlyosságához mérten — rövidebb vagy hosszabb időig kellett tartózkodniok. Ott különböző látomásokban és torturákban volt részük, súlyosabb esetekben el is tűntek.³⁾ Hasonló hiedelem fűződik a Nápoly melletti Lacus Avenus közelében lévő barlanghoz, mely régebben mint a cumaei szibilla barlangja szerepelt, későbbben Hades országa bejáratának tartották. További pokolbejáratokról tudtak még Pozzoliban és Ischiá-ban.⁴⁾

Ezekben a pokol- és purgatóriumzarándoklatokban és hasonló félelemképzetekben, melyek nem annyira Danteból, hanem a XV. században főképp a karthausi Dionysosból táplálkoznak, a pompás lovagi élet árnyoldalát kell látnunk, amire a képzőművészet is számtalan bizonyítékot nyújt. A létnek stilizált, szépséggé szublimált fel-

¹⁾ *Dedek Crescens Lajos*: Jelentés néhány külföldi levéltárról. Századok. XXVII. 1893. 766.

²⁾ *Kropf Lajos*: Pászthoi Ratholdy Lőrinc zarándoklása 1411. Századok. XXX. 1896. 716.

³⁾ *Ch. V. Langlois*: La connaissance de la nature et du monde d'après des écrits français à l'usage des laïcs. Paris, 1927. 177. l.

⁴⁾ *Schneider, Fedor*: Rom und der Romgedanke im Mittelalter. 33. l.

fogásából sötét, tragikusan pompás halálsejtelmek merülnek fel, eszkatalógiai események és veszélyek, ijesztő világpusztulási látomások. A dionyzoszi mámorok és apokaliptikus sejtelmek közvetlen egymás mellett élnek a kor tudatában. Babona és démonizmus, realizmus és csodáraszomjuzás tarkítják az életszemléletet. A purgatóriumi zárán-doklatoknál ezek a jelenségek úgy kuszálódnak össze, hogy felette nehéz a határvonalat meghúzni hit (azaz az egyház által hivatalosan elismert és a keresztény hagyományban és etikában gyökerező jelenségek) és a babona között.¹⁾ Tar Lőrinc vezeklése csakis a XIV. és XV. században egyre általánosabbá váló újjászületési törekvésekből (*rinasci riformare*), a már Dante által klasszikusan formulált *«vita nuova»* utáni vágyódásból érthető. Alig lehet meggyőzőbb igazolását találni ennek az örökölt ábrándképekkel terhelt és mégis már mindenképpen a jövőbe mutató lelkeségnek, mint ezeket a pokoljárásokat, melyek közül Tar Lőrincé már azért is különös jelentőséggel bír, mert hőse nem volt átlagember, hanem nagytehetségű és művelt lovag. Ilyen adalékokban néha tanulságos távlatokat nyerünk az élet démoni háttereire, melyektől a lovagvilág ünnepi jelenetezése élesen elüt. Ezeket a dolgokat nem annyira a valóban lefolyt események kritikája tudja méltányolni, igazi reliefhatásukat csak elképzelhetőségük, gondolat-és lélektörténeti jelentőségük adja. Utalunk itt Philippo de Meziéres-re, a fáradhatatlan francia idealista és tervkovácsra, aki maga bevallja, hogy annak idején egy spanyol nekromanstól megtanulta a varázslást és hogy azt csak óriási fáradság és önfegyelmezés árán tudta megint elfelejteni.²⁾ Ez nem egyszerű lódítás és Tar Lőrinc tökéletes jóhiszeműségében sem lehet kételkedni. Sőt valószínűleg nem is volt egyedülálló e téren Zsigmond udvarában. A nagy titokzatos varázslókat a középkorban már Klingsor óta szívesen származtatták Magyarországból. Egy konkrét, még pedig az arisztokrata, Zsigmondhoz nagyon közel álló körökben előfordult varázslás elleni perről tudunk, amikor Czillei Hermann gróf Teschenitz Veronikát azzal vádolta, hogy fia, Frigyes az ő varázshatása alatt követte el hitvesgyilkosságát.³⁾

A művelődési szokások nemessége és csiszoltsága, a gondolkodás skolasztikus fegyelmezettsége mellett néha bizony az az érzésünk támad, mintha a legpóriasabb és legesztelenebb szellemek szabadjukra lettek volna engedve, mintha valamennyi életforma a szenvedélyek és bűnök valóságos orgiájában merülne el, a skolasztikus életszemlélet zavaros pándémonizmusba torkolódna bele, melyet tagadhatatlan üdvös hatásának ellenére a tudatos igazodás a klasszikus antik paganizmushoz még nem tudott véglegesen megtisztítani. Még mindenféleképpen az európai lélektörténet középkori fázisánál tartunk.

¹⁾ Schaller H.: Die Weltanschauung des Mittelalters. München und Berlin, 1934. 149. l.

²⁾ Jorga, Nicolas: Philippe de Meziéres et la croisade au XIV.-e siècle. (Bibliothèque de l'école des hautes études, fasc. 110.) 1896. 438. l.

³⁾ Mayer—Kaindl: Geschichte und Kulturleben Deutschösterreichs. I. Leipzig und Wien, 1929. 247. l.

Ebben a hangulatban a kozmikus jelenségeknek összehasonlíthatatlan nagyobb fontosságot tulajdonítottak. Kis Károly uralkodásának rövid tartamát napfogyatkozás jelenti, Giangaleazzo milánoi magnifico halálát (1402) üstökös adja hírül Zsigmondnak.¹⁾ Thuróczy is számos csodát említ.²⁾ Ez a csillagászati jelmagyarázat, úgy, mint a fiziognómia, chiromantika (kézből történő jóslás), grafológia stb. alapjában helyes és mély értelemről fakad, a lényeg és a kifejezés, a mindenség és az egyed, a test és a lélek közötti rejtett összefüggésekre utal.

A sok tekintetben még visszatekintő, a középkorban élő, sőt az előretörő humanizmussal szemben határozott neoskolasztikus irány nemcsak a tudományban mutatkozik, hanem a költészetben, a művészetben, társadalmi életben, játékban, viseletben egyaránt. A polgárság felfelé törekvésében már azért sem lehet elhatároló tünetet látni, mivel ez a folyamat úgyszólván évszázadokig tartott és azonkívül is tipikusan középkori formákban, korporációkban, céhekben történt. Sőt a tudósok és humanisták is hasonló ösztönből csakhamar átalakulnak külön kaszttá, iratlan regulák, mai érzéseink számára szinte hihetetlen szellemi gőg által elválasztván magukat a többi társadalmi rétegtől. Ez viseletükben, a licenciátus doktori tógájában, a magister doktori kalapjában (biret) is kifejezést nyert. A lovag- és tudóskaszt egyenrangúsága, sőt viszonyossága mellett tanuskodik az a tény is, hogy míg egyrészt egyes egyetemek, például a prágai, néha címeradományozási joggal voltak felruházva,³⁾ addig a császárok, IV. Károly, III. Frigyes például doktori címeket osztogattak.⁴⁾ Zsigmond tagadta ezt a jogát, vagy őszinte tudománytiszteletből nem kívánt vele élni, mint ezt Georgius Fiscellus vicekancellárnak bevezetésünkben elmondott esete oly talpraesetten igazolja. A lovagság és tudomány egyforma értékelése mutatja a lovagi eszme erkölcsi tartalmát és a tudományosság előkelő szociális rangját egyaránt.

Tudomány, lovagvilág, udvari kultúra, zsinati szellem olyan kisugárzásai a középkori európai közösség tudatának, melyeknek magyarországi és budai formáit előbbi két fejezetünkben többé-kevésbé jellemző próbákban igyekeztünk feleleveníteni. Efemer természetüknél fogva erősebb lerögzítésük a budai és magyar talajban csak nagyon feltételesen sikerülhetett. Úgyszólván csak az egész nyugati kultúrterületekre szerteáramló szellemi légkör megérzékeltetéséről volt szó, melyben a magyar felsőbb körök is éltek. A következő fejezetben az eddigi kutatások és a bár töredékes, de egyre gyarapodó és feltétlen hiteles reálrégészeti anyag alapján Buda topográfiáját és építészetét kívánjuk tárgyalni, tehát azt a színteret, azokat a kereteket, melyek közt a budai élet ebben az időben folyt.

¹⁾ Irodalom I. *Császár Mihálnál*: Magyar művelődés a XV. században. 145. l.

²⁾ *Schwandtner* I. 210. — *Thuróczy*, IV. c. 7.

³⁾ *Aldásy Antal*: *Címertan*. Budapest, 1923. 8. l.

⁴⁾ *Wretschko, A.*: *Verleihung gelehrter Grade durch die Kaiser seit Karl IV.* Weimar, 1909.

4.

HELYRAJZ ÉS ÉPÍTÉSZEZET

Ha a Zsigmond-kor műveltségi keresztmetszetének tárgyalásánál a külső élet kereteit nézzük, azt a színpadot akarjuk felidézni, melyen az egész élet hordozói, e sajátos szellemiség és korhangulat képviselői, az egyházi és a világi országnagyok, lovagok, tudósok megfelelő környezetben mozogtak, a régi »Buda regia« és »Buda sacra« topográfiájával és építészetével való foglalkozás valóban a legfontosabb további feladatnak látszik. A helyrajzi érdeklődés a mi esetünkben sajnos nem léphet fel azzal az igénnyel, hogy valamennyi akkori budai középület helyzetét és műformáit, az egész utcahálózat rendszerét és kialakulását meghatározza. Ehhez a várostest történeti életrajza túlszagatott, az emlékszerű maradványok túl szegényesek, az írott kútfők túl hézagosak. Más oldalról pedig erősen túl kellett lépni az adott kronológiai határokat. A Zsigmond király alatti helyzetre és építőtevékenységre való szorítókozás, bármilyen tanulságos is a művészi életmegnyilvánulásra vagy a korszellem külső formáira, mégis csak egy részét ölelné fel a kultúrtörténeti színpadnak. Így előljáróban az egész

település természeti és építészeti adottságaira is ki kellene térni, mivel a fekvés és a régebbi architektonikus állandék szorosan az 1400 körüli idők nemzeti, szellemi és társadalmi életkereteihez tartozik.

Budavárát és városát »insignem et amoenissimum regni Hungariae locum« nevezi a »Historia de translatione Sancti Pauli Thebaei cognomento primi eremita« (Cap. CI. 134—34.) szerzője, kiben régebben Alsáni Bálintot sejtették. Közvetlen földrajzi és történeti erők közreműködéséből született város. Buda, mint településtörténeti alakzat a középkori városi jelleg különböző tényezőinek metszőpontján áll. Lényeges kelléke a várostörténeti folytonosság, egyenes leszármazása Aquincum római kultúrközponttól. A népvándorlás alatti nagy hézagot a legendaképzés biztos érzékkel hidalja át, Aquincumból Sicambria lesz, Attila székhelye, a frank birodalom fővárosa,¹⁾ Árpád vezér temetkezési helye. A kontinuitás tudata megvolt, helyes történeti érzékből táplálkozott, még ilyen tudatos humanista hamisításoknál, mint Antonio Bonfini koholt sírfelirata, vagy a XX. század még mindig lelkesen Árpád sírját kutató helytörténeti fáradozása esetében. Aristoteles három követelménye: megerősített, forgalmas és kényelmes hely, Buda város történetének különböző szakára és végeredményére is helytálló. Az eredet és rendeltetés formáló ereje beszédes kifejezést talál az erődítési jellegben, a székvárosi szerepben és rányomja a maga félreismerhetetlen bélyegét erre a városi településre. A táji adottságokban rejlő energiák pedig a gyakorlati előnyök mellett még döntő esztétikai hatásokat is kiválthatnak, Buda esetében a hegyekkel övezett parti város összesűrűsített festői lehetőségét. Bár az 1400 körüli építészeti állapotról csak nagyon halvány támpontjaink vannak, nem igen lehet kétséges, hogy Buda esetében a tájnak, városnak és sajátos kultúrhangulatnak hatványozott egyéni egységével van dolgunk. Buda történeti fogalma alatt Zsigmond korában a középkori városjelleg különböző oldalai egyesülnek, sőt éppen akkor kulminálnak. Piaci és kereskedői gócpont, közigazgatási központ, megerősített hely, az ország fővárosa, császári székhely. Itt tehát nemcsak a magyar államszervezet, hanem több lényeges viszonylatban az európai politika pulzusa ver. Oly bonyolult alakulat, melyen belül teljesen eltérő gazdasági funkciók és társadalmi rétegezések is elférnek egymás mellett. Kisváros piacaival, földművelésével és szőlőművelésével, középváros ipari szorgalmával és nagyváros messzire nyúló külkereskedelmével.

Több okból feltehetjük, hogy az újpesti hegyen elterülő vár és városalapítás (Castrum novi montis Pestiensis) csakhamar a mai várhegy egész fensíkját lefoglalta. Már taktikai okokból sem lehetett a fensíkon szabad helyet hagyni, mely az ellenség befészkelésére alkalmas lett volna. Ezek a taktikai hadászati tekintetek viszont elsősorú fontosságúak voltak, hiszen a városalapítás a tatárjárás szomorú tapasztalatai nyomán történt. Annyi bizonyos, hogy az egész elgondolás

¹⁾ *Eckhardt Sándor*: A pannoniai hun történet keletkezése, Századok. LXII. 1928. 607.

tengelye a várhegy déli csücskén emelt királyi vár volt. Ez az épületcsoport, mely részben még későromán stílusban épült, nemcsak a városkontur legfontosabb tényezője volt, hanem döntő hatású kiindulópont az alaprajz kialakulására, az utca- és térképzésre is, minden tekintetben tehát a történeti városkép igazi tengelyének mondható. A vár előtti térből indulnak ki a dombon végigfutó hosszú utcák, melyek a kisebb keresztutcákkal együtt a háztömböket a topografiai adottságokhoz képest elemekre bontották. Buda városa hozzásimult ugyan a középkorban szokásos irreguláris rendszer szerint a talajviszonyokhoz, de nem feltétlenül és nem szolgai módon. Míg a nyugati oldalon a házak pincéi a természetes sziklákba voltak vájva, addig a keleti lejtőn helyenként hatalmas alépitményekre volt szükség. Példa erre többek között a Domonkosok temploma szentélyének még manapság is fennálló alapfalai, melyek majdnem olyan magasak voltak, mint a templomhajó egykori emelkedése a város szintje felett, vagy a régi pénzügyminisztérium (mai állampénztár) épülete alatt lévő falkáosz és törmelék-retegek, melyeket a pár évvel ezelőtt eszközölt bástyajavítás alkalmával láthattunk. A várhegy geológiai szerkezetén kívül a Duna folyása, legalább a hegyen elterülő részre, csak lényegtelen befolyással bír. Viszont a síkságon épült, részben régebbi szomszéd városoknak, Pestnek a lebontott Tabán helyén állott Újpestnek, Kelenföldnek és Óbudának a folyó medre alkotta a városkép tengelyét, annak hullámvázát kísérte az utcahálózat is. Ezeknek a tranzitoforgalomra berendezett településeknek valóban partvárosi, Pestnek ezen felül határozott hídfő jellege van.¹⁾

Buda külső képéről, arculatáról, művészi és építészeti hatásáról csak nagyon szegényesen tájékoztatnak azok a gyérszámú ábrázolások, melyek közül sajnos, egyik sem nyúlik vissza Zsigmond korába. Ezeknek a felhasználásában, illetve a városépítészeti helyzetnek táblaképek vagy kódexminiaturák által való dokumentálásában legnagyobb óvatossággal szabad csak eljárni és nem szabad abba az elég gyakori módszertani hibába esni, hogy ezeket fenntartás nélkül beállítjuk a topográfiai számításba. Itt sok, néha minden a fantázia szüleménye, vagy legjobb esetben idealizált leegyszerűsítés. Áll ez a győri szemináriumban őrzött Perényi-incunabulumra²⁾ épp úgy, mint Hartmann Schedel világkrónikájának fametszetére, fokozottabb mértékben az ebből táplálkozó számtalan későbbi rézmetszetre. Még legmegbízhatóbban tükrözteti a régi állapotot késői keletkezésének ellenére H. H. Faustnak 1694-ben készült olajfestménye.³⁾

A középkori Budára nézve annyit feltétlenül igazolnak ezek az ábrázolások, de a gyér maradványokból leszűrt tanulságok is, hogy a természeti és az építészeti adottságok egyformán mérvadók voltak.

¹⁾ L. Buda a Középkorban című munkám 61. l.

²⁾ Színes ábrázolását l. Buda a Középkorban. Műmelléklet.

³⁾ *Horváth Henrik*: H. H. Faust és a bécsi gobelinek. Tanulmányok Budapest multjából. I. köt. 1932. Műmelléklet.

Buda a talajból kinőtt, úgynevezett irreguláris város típusát képviseli, amennyiben már első fogalmazásában tudatosan hozzásimul a táji adottságokhoz, további kialakulásának folyamán pedig fesztelenül csoportosul egyes régi építészeti erőcentrumok körül, azoknak feltétlenül alárendeli magát. IV. Béla vár- és városalapítása tehát egyszersmindenkorra megjelölte a fejlődés irányát, nemcsak az új városét, hanem lassan a körülötte fekvő városrészeknek és külön településeknek természetadta központja lett. Település- és építészettörténet a magyar főváros esetében már azért is lépten-nyomon ölelkezik és kereszteződik, mert az egyes város- és helységegységiségek életrajza különböző időpontokban indult meg és az egyes építéstílusok virágkorában életerejének más és más stádiumánál tartott. Egységesebbé csak akkor válik a mai Budapest területén fekvő városoknak és városrészeknek műtörténete, amikor a budai várhegyen álló királyi székhely domináló jellege már teljesen kialakult és az immár egyenletesebb mederben haladó fejlődés onnan egyre erősebb irányító ihleteket nyer. A XIII. század második fele óta egyre aktívabbá váló városmag felkutatása már azért is lényegesen könnyebb, mivel a város helyzetrajza és utcahálózata a főbb vonalakban már tisztázva van és az egyes töredékes leleteknek a különböző nagyobb objektumokhoz való tartozása különösebb nehézség nélkül megállapítható. De számolnunk kell azzal az eshetőséggel is, hogy új, érdembevágó lelet a régebbi helyrajzi feltevéseket vagy a városképről alkotott véleményeinket halomra dönti. Formátörténetileg a kialakulás fővonalai idővel annyira megrögzíthetők lesznek, hogy minden új lelet és adat előbb tényleges és aztán módszertani haladást is jelenthet az emlékszerű várossors felismerésében. Az ilyen történeti kollektív képződmények és azoknak építőművészeti kifejeződési formái között állandóan és erősen hullámzó fluidum érezhető, mely valamennyi életmegnyilvánítást, a társadalmi formákat, a szellemi jelenségeket, az egész életstílust egészen határozott értelemben befolyásolja, átformálja. Architektúra és történet, a város teste és a város lelke között állandóan ható, egymást kölcsönösen módosító energiák fonódnak. Csak ennek a kölcsönhatásnak tudata emeli a helyrajzi kutatást egészen lényeges és elsősleges történeti megismerések forrásává, melyben a kívülállók oly könnyen csak sivár adathalmazt, lényegtelen ballasztot vagy különködő részletezést látnak. Buda topográfiai alakulásának kiindulópontja a IV. Béla által 1244-ben a budai hegy déli ormán későromán stílusban emelt királyi vár.¹⁾ Innen indulnak ki a fensíkon végigfutó és az egész települést behálózó útvonalak. A királyi várpalotának eme, a város alaprajzát és arcélét formáló, meghatározó szerepe későbbben sem csökkent, sőt Zsigmond alatt a tőle 1418-ban kezdett, későgót ízlésben kiépített hatalmas méretű »Friss palota« révén új hatékony-

¹⁾ *Horváth Henrik*: Budai kőfaragók és kőfaragójelek. 92. l. XXXII. tábla.

ságot és lendületet kapott. Először azért, mert ez a palota nemcsak arányaiban, hanem rendeltetésében is több lényeges pontban különbözött IV. Béla építményétől. Méreteiben valóban a várhegy legkimagaslóbb épületsorozatja volt, hivatásában pedig nemcsak a magyar király, hanem a német-római imperátor, az okcidentális Európa tényleges, a középkori állammetafizika szerint pedig az egész világ képletes urának székhelye volt. Ha még hozzávesszük, hogy ez az új palota olyan időben, olyan társadalmi hangulatban épült, amikor az udvari életformák sem előbb, sem utóbb nem tapasztalt vonzóerővel bírtak, szinte törvényszerű kényszernek tűnik fel, ha a kortársak szemei szinte megigézetten a nagyszerű királyi palota felé néztek, ha a házak hasonló stílusban készültek, ha az utcavonalak még határozottabban dél felé futottak össze. A budai fensík dél felé összeszűkülő alakja is mintha ezt a tendenciát követné, mintha a történeti várossors és a természet adott-ságai egymást teljesen fednék.

Ez a budai vár, Zsigmond friss palotája különben csak egy széles folyamatnak kimagasló csúcsa. A magyar várarchitektúra ebben az időben virágkorát élte. A magyar történet egyetlen egy szakában sem épült annyi vár és megerősített kastély, mint Zsigmond alatt. A király személyesen is beavatkozott több vár építésébe, így 1401-ben Kassa városától két ízben kapott 500—500 forintot az egri várépítkezés költségeire.¹⁾ Már régi hagyomány és hiteles adatok által megerősített felismerés, hogy a visegrádi vár javarésze az ő kezdeményezéséből épült újra. Így tudta ezt már Reinhold Lubenau, Báthory István erdélyi fejedelem és lengyel király udvari orvosa: »*Hauffen zerstörter palatia, grosser Herren Häuser, Kirchen und Kloster, und ein königlich Palatium, welche alle zerstöret und sol Kaiser Sigismundus dies palatium haben angefangen zu bauen und von Mathia Corvino volendet worden.*«²⁾ A továbbiakban mondja, hogy a fellegrádon négy magyar királyi címet láttak, melyek a szintén említett évszám (1392) tanúsága szerint csak Zsigmond címerei lehettek. 1412-ben kelt királyi patens pedig a visegrádi háziurak kötelességévé teszi ottani palotáinak tatarozását, különbeni birtokvesztés terhe mellett.³⁾ Hasonlóan szoros kapcsolata volt a királynak Diósgyőr várához egészen 1424-ig, amikor oda nem ajándékozta Borbála királynénak.⁴⁾ Itt említjük még egy több viszonylatban érdekes vár építését, Lászlóvárát, melyet délvidéki török hadjárata alkalmával az ostromlott Galambóccal szemben felsőitáliai mérnökök segítségével emelt.⁵⁾ A vár neve megint Zsigmond szenvedélyes Sz. László tiszteletére utal.

1) *Zsindely S.*: Magyar alkotmány stb., 118. l.

2) *Sahm, W.*: Beschreibung der Reisen des Reinhold Lubenau I. köt. Königsberg, 1926 76. l.

3) *Csánki Dezső*: Mátyás király mint városépítő. Századok. XLVIII. 1904. 307.

4) *Varju Elemér*: Magyar várak. Budapest, é. n. 40. l.

5) *Engel J.*: Geschichte des ungarischen Reiches. 321. l.

Gyakrabban találkozunk Zsigmond személyes kezdeményezésével a városok erősítéseivel kapcsolatban. Itt valóban nagyvonalú és messzelátó uralkodónak bizonyult, amikor is az 1405-ben hozott »decretum minor«-ban a besenyő- és a tatárpusztítás legfőbb okát abban látja, hogy nem volt elég kőfallal ellátott város és meghagyja a városoknak, hogy erős falakkal vegyék magukat körül. Már egy évvel előbb, 1404-ben Eperjes képviselőivel tárgyalt az erősítési munkálatok gyors befejezéséről.¹⁾ Ugyanebben az évben elengedte Késmárk királyi adóját 12 évre azzal a feltétellel, hogy az összeg felét a városfalak és árkok kijavítására fordítsák.²⁾ 1411-ben Szeged megerősítésére rendel dezskavágókat.³⁾ Brassói tartózkodása alatt a város védőfalának építését szinte személyes ügynek tekintette.

Zsigmond hatalmas lovagjai és katonai tanácsadói természetesen a várépítésben is az élen haladnak. Ozorai Pipo a délvidéki várrendszer kiépítésében, Temesvár, Orsova, Belgrád megerősítésében óriási érdeme- ket szerzett⁴⁾ és a hadimérnöki tudomány tekintetében Hunyadi János mestere volt.⁵⁾ Pipo építőmestere Manetto Ammanatini volt, a kövér asztalos (il grasso legnauolo), aki Brunnelleschi legszorosabb barátai köréből szakadt hazánkba és a barátjától, mesterétől már tudatosan ápolt új ízlést, antik elemeknek autonóm átvételét magyarországi vállalkozásaiban, így elsősorban gazdájának várépítkezéseiben nyilvánvalóan alkalmazta, bár a híres temesi gróf váraiból és egyéb architektúráiból sajnos, nem maradt reánk semmi. Inkább lehetne ennek az iránynak halvány visszfényt kiolvasni Zsigmond másik nagy kondottiereje, Stibor János beckói várának maradványaiból, melyek egyedül maradtak napjainkra a vajda nagyobb felvidéki építkezései közül, ahol ugyanaz a szerepe volt az erősítési rendszer kiépítésében, mint Ozorai Fülöpnek a Délvidéken. A hatalmas körfal, a festői toronykoszorú, a palatium zöme, a kápolna, az utóbbi és a termék ornamentális és alaki kifestésének nyomai mind Stibor átépítésének idejéből való. A félkörös oromzatkiképzés és egyéb díszítő részletek már nem gótikus, hanem itáliai mintákat követnek.⁶⁾ Bajmóc vára a szintén Firenzéből származó Onufrius (Noffry) budai kamaragróf kezdeményezésének köszöni díszes kialakítását és hatalmas, az utolsó restaurálás előtt 182 helységet magába foglaló méreteit.⁷⁾ Zsigmond többi országnagyjai is ilyen ütemben és ilyen arányokban működtek, bár a reálrégészeti hagyaték manapság csak sejteni engedi az egykori nagyságot és fényt. A Garaiakat uraló Dévény, Maróti János macsói bánnak 1430 és 1435 között felépült Gyula vára és

1) *Ágoston Károly*: Eperjes alakulása és hajdani jogi szervezete. Az eperjesi királyi katolikus főgymnázium értesítője. 1884.

2) A késmárki bizottság jelentése. Századok VI. 1872. 683.

3) *Kemény Lajos*: Kassa középkori iparához és kereskedelméhez. Tört. Tár. 1867. 781.

4) *Wenzel Gusztáv*: Ozorai Pipo. Budapest, 1860. 188. l.

5) *Poggio*: Arch. Stor. Ital. IV. kötet. 178. l.

6) *Varju Elemér*: Magyar várak. 20. l.

7) *Varju*, i. h. 14. l.

Valpója,¹⁾ a Kanizsaiaknak szabályos, akár mint Diósgyőr, az »urbs quadrata« típusát követő és 1400 körül emelt s a mai Eszterházy-palota magját alkotó kismartoni várkastélya²⁾ és még számos, nagyobbreszt eltűnt emlék igazolja ezt a hatalmas várépítő lendületet.

A »Friss palota« építése és a budai székváros megerősítése, falakkal, tornyokkal, bástyákkal való bőséges felszerelése tehát nem izolált, ötlet-szerű, véletlen jelenség, hanem szervesen beleilleszkedik egy országos folyamatba, megfontolt királyi programba. Arányaiban, díszében Zsigmond császári rangjának megfelelő nagyszabású székhely kívánt lenni. Fokozottabb, bővítettebb formában ugyanazt a berendezést, hivatást, alapformákat mutatja, mint a többi egykorú lovagvár, melynek gazdag és változatos típusa ebben a korban már teljesen kialakult és ezt a formát egészen a tűzértség szerepének túlsúlyba jutásáig, körülbelül még száz évig szinte változatlanul meg is tartotta. Főbb alkotóelemei a főkaputorony és a külső udvart körülzáró ormokkal és védőfolyosókkal ellátott külsővár, a cselédség helyiségeivel, gazdasági épületekkel, lovagi termekkel stb. A tulajdonképeni várat még külön erősebb, úgynevezett gyilokjárókkal, bástyákkal, lőrésekkel tagolt védőfal veszi körül, melyen belül a várjelleg három főhangsúlyozója a donjon, a lovagtermet és a várúr lakóhelyiségeit magába foglaló főépület (palatium, palas) és a várkápolna, mely utóbbi nemritkán két egymás felett épített szentélyből áll. Ehhez csatlakozik még a rendesen fűthető női szárny (caminata, Kemenate), a konyhák, a fürdő, az élelem- és fegyverkamrák stb.

Ezeket az elemeket a helyi és talaji követelményeknek megfelelően kívánság és ízlés szerint megváltoztatták, át- és átcsoportosították, ismételtették, hatványozták vagy leegyszerűsítették. Az akkori lovagvárak változatos és tarka sorozatában Zsigmond friss palotáját valamennyi mérvadó kortárs ítélete szerint egészen különleges hely illeti meg. Windecke, ki a vár építését 1419-re teszi és tengelyének hatalmas központi lovagtermet mond, olyan pompásnak tartja, melynél szebb és tekintélyesebb épületet emberfia még ne mlátott: »*das sie kein mönschenbilde einen solchen weudelichean nutzlichen kostbaren Bawe...*«³⁾ Ambrosio Traversari (Camalduense) így nyilatkozik: »A legnagyobb bámulattal és álmélkodással szemléltük az általad épített palotát.« A továbbiakban összehasonlítja a perzsa király híres palotájával és mint reális, más adatból is igazolt részletet, különös látványosságnak írja le a várkörüli folyosókat (a várudvar körül vezető kolonádokat), a kerteket és halastavakat.⁴⁾ Ursinus Velius szerint »Zsigmond palotája inkább nagy kiterjedése, mint szépsége miatt érdemes a megtekintésre«, van egy nagy négyszögletű és hat kisebb tornya.⁵⁾ Bonfini felsorolja

¹⁾ Varju, i. h. 38. és 60. l.

²⁾ Frey Dagobert: Das Burgenland, seine Bauten und Kunstschatze. Wien, 1929. V. 1.

³⁾ Windecke—Altmann, 126. l.

⁴⁾ Aeneae Silvii Ep. CCCLIII.

⁵⁾ De bello panonico. I. Lib. 16. l.

a kellemes sétányokat, a maga részéről is aláhúzza a vár közepén álló, két udvart összekötő, hatalmas négyszögletű tornyot.¹⁾ Pedro Tafur arról tudósít, hogy Zsigmond igen széppé tette Budát, hatalmas palotát épített, nagy középső teremmel a padovaiak mintájára (*una grant sala fecha a la manera de aquella de Padua*).²⁾ Tekintettel arra, hogy ez a padovai »Salone« 27 × 79 méter méretű alaprajzával és közel 27 méter magasságával az egész középkornak egyik legnagyobb arányú profán rendeltetésű ténfoglalozása, ebből a híradásból annyit mindenestre szabad következtetnünk, hogy Zsigmond lovagterme, ha nem is egyezett minden részletben a padovaival, de viszont csak ezzel tartották összehasonlíthatónak. Még Reinhold Lubenau-nak is az akkor már erősen rongált palota tágasnak és szokatlan nagygnak tűnt fel.³⁾

A külső épülettömb arányairól H. H. Faustnak a Székesfővárosi Történeti Múzeumban őrizett szép olajfestménye aránylag hiteles fogalmat ad.⁴⁾ (19. kép.) A belső elrendezést, ahogy a kortársak és krónikások egybehangzó híradásaiból láttuk, egy tágas, úgy látszik minden oldal felé szabadon álló, szokatlan nagy központi lovagterem határozta meg. Ez a koncepció különben is megfelelt a kor szokásainak és a legszorosabb kapcsolatban állt a térérzéknek a templomépítkezésben is előállott változásával; a csarnokforma irányadó lesz a vár- és profánépítészetre is. A nagy refektórium (Remter) Marienburgban, a kölni Gürzenich, a vajdahunyadi lovagterem, a brassói városháza ugyanazt a tér- és palotatípust mutatják. A fent említett Faust-festményen feltüntetett kép könnyűszerrel kihántható a leginkább hitelesnek tartott, de sokszor önkényes képekből és metszetekből, mint a Schedel-krónika, a Perényi-inkunábulum ábrázolásaiból, Meldemann és Erhard Schön metszeteiből s az ezektől inspirált későbbi lapokból.⁵⁾ Az egykori helyzetet a helyszínen csak nagyon ritkán és nagyon hézagosan lehet ellenőrizni. Jóformán csak a nagy délkeleti kaputorony maradványai állanak meg jelentékenyebb arányokban, (15. kép.) ezeket Erzsébet királyné várkertjében »parasztházá«-ba illesztették bele. Rejtettebb helyen pedig, a mai királyi várpalota déli oldalán, már annak építése alkalmával feltárt, de gondosan megint betemetett, még »in situ« levő hatalmas pillértörzs tanuskodik a Friss palota hatalmas arányairól.

Az arányok eme fokozása minden tekintetben megfelel a korhangulatnak. Leginkább az építészetben érezzük hatásosan és meggyőzően a korszellem hangsúlyának eltolódását, elhajlását, érzék- és értékhatványozásait. Zsigmondnak és környezetének pompaszeretete, ünnepi életstílusa, szertartásos hangulata megfelelő tágas és szabad helyiségeket, belső tereket kívánt igényeinek kielégítéséhez és újszerű

¹⁾ Decades III. Lib. III. 319. l.

²⁾ M. Jimenez de la Espada: Andancas e viajes de Pero Tafur per diversas partes del mundo avidos. Madrid, 1874.

³⁾ Sahn, W., i. h. I. köt. 84. l.

⁴⁾ Tanulmányok Budapest multjából. I. köt. 64. l.

⁵⁾ Kelényi B. Ottó: A Fővárosi Könyvtár Évkönyvei. III. 1933.

élményvágyainak kialakításához. Feltételezhetjük, hogy a hasonló szellemből fogant antik-római művészi és szellemi örökség iránti újabb fogékonyság ezeket az életkereteket szintén már bizonyos mértékben befolyásolta. Antonio Bonfini tudósítása, hogy Zsigmond palotájában sok római régiséget gyűjtött össze, ebben az összefüggésben is különös jelentőséget kap. Valószínűnek tartjuk, hogy a részletformákban csakhamar jelentkezik az újraéledt római ízlésnek első megnyilatkozása, párkányok, oszlopfejek és egyéb dekoratív részletek alkalmazásában. Az új stílust Brunnelleschi Toszkanában kezdeményezte és barátja, Ammanatini, a kövér asztalos, ki különben is Pipo Spano halála után a király szolgálatába szegődött, beleilleszthette a magyar építészettörténet fejlődési menetébe, illetve a már kész budai várpalota gótikus rendszerébe. Bebizonyítottnak vehető, hogy a nagy építkezés már 1418-ban vagy 1419-ben kezdetét vette. Windecke adata tehát igazolva van. 1418-ban ugyanis a következő mesterszerződésekről tudunk. Augsburgból jött, valószínűleg Ulrich von Ensingen, a nagy ulmi építőmester műhelyéből Georg von Tübingen, nem kevesebb, mint 16 segéddel. Előre megkapta 100 magyar aranyforint járandóságát. Ugyanakkor fogadta fel Zsigmond Stephan Holl stuttgarti kőfaragót is, ki szintén a híres ulmi páholy köréből származott. Az általuk Budára plántált ulmi iskola hagyományait itt nem a templomarchitektúrában, hanem a királyi palota építésénél érvényesítették. Nagyszabású és tervszerű építkezési szándékre vall, hogy Zsigmond rövidesen rá még Erhart és Lienhart Vingerlin augsburgi ácsmestereket és hat segédjüket szolgálatba fogadta, a mesterek 200—200 rajnai forint évi fizetést, a segédek 60—60 forintot kaptak. Fizetésük felét már előre megkapták, ami Zsigmond szokásaival különben ellenkezett. Az egyik segéd, Vetterlin Péter, még abban az évben Budán meghalt, Ágnes nevű özvegye Augsburgból beadványt intéz a budai tanácshoz, hogy segítse törvényes örökségéhez hozzájutni.¹⁾ A két Vingerlin addig valószínűleg az augsburgi székesegyház munkálataival volt elfoglalva, mely a híres Parler-család hagyományainak jegyében épült és melynek beboltozása csak pár évvel Zsigmond ottani tartózkodása előtt (1415-ben) lett készen.²⁾ A számos, ebből az időből reánk maradt kőtöredék minden tekintetben egységes későgót kiképzésre vall. A várhegy legkülönbözőbb helyein lelt, karcsúan profilált boltozati bordák egytől-egyig ugyanazon alapséma szerint vannak tervezve. A várhegy ellentétes oldalain ugyanazok a kőfaragójelek fordulnak elő.³⁾ Mind amellet szól, hogy a várépület egyfolytában, a XV. század második és harmadik évtizedében készült és ideiglenes befejezést nyert. De ez a nagylendületű építőtevékenység nemcsak egyenletes későgót ízlésben és egységes

¹⁾ Augsburg város levéltára, Missivbücher I. b. kötet, 2271. á. lap, 1039. bejegyzés.

²⁾ *Horváth Henrik*: Budai kőfaragójelek stb. 37. l.

³⁾ I. h. 8. l. XIV. 8. tábla.

elgondolások szerint történt, hanem a régebbi architektónikus örökséget így Béla királynak a várhegy legdélibb lejtőjén állott épületét, továbbá az ugyanott Nagy Lajos király által emelt István-tornyot is nagyszerű festői egységbe foglalta. A reánk maradt töredékek is nagy összefüggésekre és szokatlan arányokra utalnak. (16. és 25. kép.)

Királyi vár és polgárváros árokkal, illetve hegynyereggel volt egymástól elválasztva, melyet a mai katonai várta táján látható bemélyedés még ma is jelez. Ez a hangsúlyozott határvonal nemcsak az erődítési szempontok logikájából érthető, hanem a társadalmi elkülönülés érzéséből és az Isten kegyelméből uralkodók nimbuszából. A válaszvonal különben nemcsak képletes volt, hanem érthető — Zsigmond korában nagyonis érthető — okokból kézzelfogható biztonsági célokat is szolgált. A vár és város közötti nyereg így a városkép körvonalaira is fontos, az egész képhatást befolyásoló hangsúlyt jelent. Ugyanez áll természetesen a település vízszintes tagolására, a topográfiai helyzet kialakulására.

A várral szemben állott a Sz. Zsigmondról nevezett társas káptalan és templom, az egyetlen egyházi rendeltetésű épület, mely teljes egészében Zsigmond királynak köszönheti alapítását és kivitelét. Nagy kár, hogy ez építményből kő kövön nem maradt és így elestünk attól a lehetőségétől, hogy a Zsigmond-kori budai gótikáról elsődleges és teljesen hiteles támpontokat kapjunk. Ezekre pedig a többi budai építkezésekkel és átalakításokkal kapcsolatos ingadozó kormeghatározások és találgatások miatt nagy szükségünk volna. Windecke szerint Schallaga (Salgói) Miklós rablólovagnak 1424-ben elkobzott birtokai szolgáltatták az anyagi eszközöket a templom építéséhez. A körülötte elterülő tér pedig általános középkori szokás szerint a templom védőszentje után nyerte Sz. Zsigmond-tér elnevezését. Sz. Zsigmond tisztelete ereklyéinek Prágába történt szállítása után nagy lendületet vett, egy időben mint az ország védőszentjét tisztelték, későbbben a huszita háborúk alatt és után viszont az érdeklődés, templomok és oltárok emelése alábbhagyott, illetve inkább a német területekre szorítkozott.¹⁾ Zsigmond káptalanalapítása egyik késői állomása ennek az áramlatnak. Ez a budai Sz. Zsigmond-tér a mai Sz. György-térrel azonos. Ezúttal nyilván a török hódoltság hosszú intermezzója miatt a nevek eltolódtak, a középkori Sz. György-tér viszont a mai Dísz-tér helyén terült el. A folytonosság hézaga abban is mutatkozik, hogy az itt állott s a visszafoglalás után még romokban álló templomot Mária Magdolnáról nevezték el, holott a tér megjelölése (forum, theatrum, circulum Sancti Georgii) körül sohasem merült fel kétely. Ez az Evlia Cselebi szerint nagyméretű templomépület a mai tér északi oldalán állott, pontosan keletelve volt és a középkori Buda legnagyobb nyilvános térségének komoly hangsúlyt és festői háttérrel nyújtott.²⁾ A Sz. György- és

¹⁾ *Newwirth, Joseph: Geschichte der Bildenkunst in Böhmen. Prag, 1893. 159. 1.*

²⁾ A templom és a tér közötti viszonyra nézve l. az általam közzétett térképet Fortunato di Prati kezétől. Tanulmányok Budapest multjából. III. köt. 24. ábra.

Sz. Zsigmond-tereket a Sz. János- és a Sz. Zsigmond- (előbb Zsidó-) utca kötötte össze egymással, előbbi a mai Színház-utca, utóbbi a Sz. György-utca őse.¹⁾ Észak felé a nyugati oldalon az Olasz-utca vezetett, mely a mai Uri-utcával azonosítható és mely végigfutott az egész fensíkon, egészen az északi végén fekvő Szombathelynek nevezett Piac-térig. A nemzetek után történt utcaelnevezések (Budán még Francia-utca is volt) természetesen nem jelentik azt, hogy ott csak az illető nemzet fiai laktak volna. Az egyetlen kivétel talán csak a ghettot jelző Zsidó-utca volt. Hiszen még Zsigmond poliglott udvarában és annak páneurópai politikai viszonylatai esetében sem lehet feltételezni, hogy a németeken, magyarokon és a király kamaraszolgáin (kammerknechte), azaz a zsidókon kívül, az idegen etnikum olyan mértékben lett volna képviselve, hogy az ilyen hosszú utcavonalakat, aminő a középkori Olasz-utca volt, teljesen be tudott volna népesíteni. Az akkori viszonyok között néhány idegen lakó annyira feltűnő volt, hogy a nemzetük utáni utcaelnevezés először mint a lakosságtól adományozott megjelölés került használatba és csakhamar hivatalossá vált. A mi esetünkben az Olasz-utca neve már azért is téves következtetésekre vezet, mert a középkori nyelvhasználat szerint tulajdonképen a »latinus«-nak megfelelő fogalom magyar értelmét jelenti. Latinus alatt pedig már a XIII. században a flandriaiakat értették, e vállalkozó szellemű, merész kivándorlókat és kiváló kereskedőket, kik már a XII. század óta szakadatlanul tódultak kelet felé és akik a magyarországi nyugati telepések és »hospites« nagy zömét alkották.²⁾ A szepesi és erdélyi századok nagy többsége ezekből állt és alig lehet vitás, hogy a IV. Béla által ide telepített »német« zsoldosok és polgárok is ebből a szívós gyarmatosító elemből kerültek ki. Ez a feltevés annál kézenfekvőbb, mivel éppen az új város főútvonalát illették ezzel az elnevezéssel. Sok hasonló helységnév, mint Szepesolaszi, Olaszliszka stb. ezekre az összefüggésekre utal.

Az egész fensíkon végignyúló tekintélyes méretet azonban csak az Olasz-utca esetében tudjuk elképzelni. A többi budai utcavonalat ugyanis terek, templomok szakították meg, tengelyüket megtörték, vagy lezárták, aminek új nevek és megjelölések voltak a természetes következtetései. Így a Sz. György-térről induló második, észak felé futó közlekedési ér, a Mindszent-utca (a mai Tárnok-utca) csak a mai Sz. Háromság-térig, azaz Nagyboldogasszonyról elnevezett budai plébániatemplomig terjedhetett.³⁾ Itt volt ugyanis a Sz. György-tér mellett a városnak legfontosabb helye, a nagy plébániatemplomtól megjelölt

¹⁾ *Gárdonyi Albert*: Buda középkori helyrajza. Tanulmányok Budapest multjából. IV. köt. Budapest, 1936. 59-86. l. Gárdonyi minden elérhető levéltári adat és egyéb írott kútfő birtokában egész Buda topografiáját, jámbor és kényelmes hiedelmeket, kiadványról-kiadványra szálló feltevést félretélva, sok lényeges kérdésben végelegesen tisztázta. Ahol az eltérés nincsen külön kiemelve, az ő nyomdokain haladunk.

²⁾ *Auner Mihály*: Latinus. Századok. LX. 1916.

³⁾ *Gárdonyi Albert*, i. h. 74. l. tovább vezet a Uri-utcahoz hasonlóan egészen a Szombathelyig, illetve a mai Országház-utca vonalát is hozzá veszi.

szíve, szellemi, lelki és — számtalan bel- és külföldi analógia alapján ítélve — valószínűleg közigazgatási és kereskedelmi gócpontja is.

Mindezeknek a különböző erőknek megtestesítője, a városnak, tájnak, sorsnak, népnek műformába vetített jelzője, architektúrába összehúzóított önvallomása volt a nagy plébániatemplom a város tengelyében, a városkonturnak és jellegnek — a királyi várpalota mellett — második fontos hangsúlyozója. Ez is a vár- és a városalapító IV. Béla elhatározásából készült, 1257 és 1265 között, későromán ízlésben, még bazilikális alaprajzzal és tagolással. Csarnoktemplommá való átépítése a későgótikus műízlés szerkezeteinek és díszítő eszközeinek igénybevételével Zsigmond uralkodása alatt történt. (21. kép.) Ezt a folyamatot régebben Nagy Lajos idejébe helyezték, bár erre okmányszerű támpont nem volt és a faragott kövek is mást vallottak. Az utóbbiak most a Halászbástyai Kőemléktárban vannak összegyűjtve és az építészettörténeti kutatás, mérlegelés, elméleti helyreállítás kiindulópontját alkotják. Anyag, forma, ízlés tekintetében csodálatosan változatos együttes, mely éppen ezért beszédes tanulsággal szolgál a középkori templomépítő tevékenység természetrajzára, munkamenetére, stílusváltozásaira, szervezetére, szociológiájára és elméletére. Kézszelvényesen igazolják a templomarchitektúrának szintén szakadatlanul folyó évtizedekre, évszázadokra nyúló fontosságát. A több száz darabot felölelő emlékműanyagban két, egymástól világosan elhatárolható nagyobb csoport tűnik ki, az egyik a XIII. század második felére, a másik az 1400 körüli időkre enged következtetni. Ezek a töredékek azonkívül nagyrészen valóban lényeges, átfogóbb szerkezeti összefüggésekre utalnak, köztük jelentékeny darabok épületplasztikai, sőt nem ritkán kerek szobrászati alkotások töredékei. Főleg az utóbbiak, így az úgynevezett lágy stílusra valló Madonna-szobor és az anyagban formadadásban, redőkezelésben hasonló Keresztelő Sz. János-szobor nem datálható későbbre.

A gyökeres átépítést nyilván az tette szükségessé, hogy a templom tornya és a csatlakozó hajórész Windecke tudósítása szerint 1384-ben beomlott. Windecke adata már azért is hitelt érdemel, mert csak mellékesen közli. Nem építészettörténeti adaléknak szánja, hanem jellemzően középkori világszemlélettel csak azt a nagy csodát akarja megörökíteni, hogy a mise közben történt nagy katasztrófa emberéletben nem tett kárt. A reánk maradt kőtöredékek legnagyobb hányada valószínűvé teszi azt a feltevést, hogy a toronybeomlás és az intenzívebb építőmunka között a legszorosabb kapcsolat állott fenn. A század közepének szeszélyesebb és mozgékonyabb formáit tükröző töredékek csak gyérebben akadnak és akkor inkább csak külső toldalékokra, díszítő elemekre szorítkoznak. Az 1443-ból származó adat, mely szerint ugyanis a budai tanács a bécsihez fordul deszkákért, gerendákért, téglákért, csakis a végső befejezésre, a tetőzetre vonatkoztatható. Ez tehát nem a munkálatok megindítását jelentheti, ahogyan ezt Gárdonyi

Albert gondolta újabban,¹⁾ hanem legjobb esetben csak a közeledő befejezést igazolja. Nem lehet egy elszigetelt, aránylag kisebb jelentőségű és semmiesetre sem a gótikus építőüzem lényegére, a kőművkára vonatkozó okmány kedvéért több száz faragott kőtöredék tanuvallo-mását mellőzni, melyek úgyszólván kivétel nélkül lényegesebb szerkezeti összefüggésekre és egészen világosan a XIV. század végére vagy a követ-kező század elejére utalnak. Emellett a feltevés mellett szól az a tény is, hogy a plébánia melletti Sz. Lászlónak, vagy Sz. Imrének szentelt temetői kápolna 1436-ban már állott, amit Gárdonyi is említ,²⁾ a három szent királynak emelt jobboldali oldalkápolna pedig már 1433-ban szerepel (Capella sanctorum trium regum ecclesie parochialis b. Marie Virginis Budensis), ami úgylátszik elkerülte Gárdonyi figyelmét, ki első okmányszerű említését 1469-be teszi.³⁾ Északon pedig Gara Miklós-nak a Mindszentek tiszteletére emelt kápolnája állott, mely kápolna a nagy nádor életkörülményeit vévén tekintetbe, szintén csak 1433 előtt épülhetett.

Emellett a kormeghatározás mellett szól egészen egyöntetű, döntő módon a magyar történeti építészet általános helyzete 1400 körül. Szokatlan mohó és külterjes építőtevékenység kora ez, építőművésze-tünk egyik hullámhegye, melyhez hasonló egészen a barokkig nem tapasztalható. E tekintetben még meglehetősen kiaknázatlan anyagot tartalmaznak a pápai búcsúengedélyek, melyeket már Fraknoi Vilmos (V. Miklós pápa), Áldásy Antal (V. Márton) és Kollányi Ferenc (IV. Jenő) kezdtek közzétenni. Újabban az oly korán elhunyt Lukcsics Pál bőségesen aratott a pápai levéltárakban. Az általa kiadott szupplikációk⁴⁾ sok száz templom és kápolna látomásait idézik fel, melyek még akkor is, ha csak át- és hozzáépítésekről volna szó, a megrendeléseknek és teljesítményeknek egészen egyedülálló gazdagságáról tanuskodnak. A magyar építészettörténeti kutatás, sajnos, még túlságosan benne-rekedt a monográfikus feladatokban, semhogy eredményes kísérletet tehessen arranézve, hogy ezeknek a szupplikációknak az anyagát történetileg teljes értékben kibányássa. De a templomalapítások, illetve búcsúengedélyek összeállítása, a megrendelések jelentőség és méretek szerinti osztályozása, egyéb okmányszerű anyaggal való egybe-vetése, manapság még fennálló templomépületekkel, épületrészekkel, romokkal, vagy szórványos töredékekkel való azonosítása mégis oly fontos és termékeny feladatnak látszik, mellyel végre egyszer szembe kellene nézni.

Sajátságos párhuzam mutatkozik e téren a profán feladatokkal, amennyiben az egyházi és a várarchitektúra annyira egymásba kapcso-

¹⁾ *Gárdonyi Albert*: Budapest középkori helyrajza. Tanulmányok Budapest múltjából. IV. kötet. 63. l.

²⁾ I. h. 66. l.

³⁾ Monumenta Romana Episcopatus Vespreniensis. T. III. 85. No. CXV.

⁴⁾ *Lukcsics Pál*: XV. századi pápák oklevelei. I. kötet. V. Márton pápa. Olaszországi Magyar Oklevéltár. Budapest, 1931.

lódik, egymástól függ, egymást oly mértékben elősegíti és megterméke-nyíti, hogy a templomalapítók névsorában körülbelül ugyanazok a nevek tűnnek fel, mint a várépítőkében. Az uralkodón kívül megint két vitéz hadvezére, Ozorai Fülöp és Stibor János azok, kiknek vallásos a apítványairól legjobban vagyunk értesülve, bár a Kanizsaiak, Garaiak, Maróthiak, Cilleyek stb. valószínűleg nem igen maradhattak mögöttük. A kalmárfiúból a legmagasabb katonarangig és országos tisztségig és óriási vagyon birtokába jutott firenzei, úgy régi, mint új hazájában szinte legendaszerű hírnévnek örvendett; minden reávonatkozó hír és adat, értesülés és hiedelem szinte gigászi méreteket öltött. Bár lehetne firtatni, hogy ez a nimbusz tüzetesebb nyomozás után nem annyira népi képzeletekből táplálkozott, mint inkább ügyesen rendezett, sőt megfizetett propagandából. A hírnév, mint olyan, független vallásos eszmetársulásoktól, csatlósi hűségétől, lovagi eszményképektől, vagy nőimádattól; mint tökéletes öncél, mint az egyéniség fokozottabb tudata csak a tipikus renaissance lelkületből érthető. Olyan szellemi és életforma, mely Zsigmondon kívül, országnagyjainál is, főképp Pipónál is jelentkezik. Szándékos túlzás, hogy egyik névtelen életírója neki nem kevesebb, mint száznyolcvan templomalapítást tulajdonít. A *Supplicationes Datariae* adatai szerint¹⁾ csak tizenháromat épített, ami azonban, mint reális szám már elég tekintélyes teljesítménynek számít, annál is inkább, mivel közöttük több olyan nagyobb terjedelmű és gazdagabb kivitelű épületről is volt szó, amilyen az ozorai Sz. Anna-templom, az ottani minoriták kolostora és temploma, a váradi »Corpus Christi« kápolna, a lippai Sz. István-templom, vagy saját székesfehérvári temetkezési kápolnája. Sajnos, mindebből kő sem maradt kövön, úgy hogy semmi támpontunk, de sejtelmünk sincsen arra nézve, vajjon akadt köztük egy-egy kísérlete bizonyos renaissance-szerű tér- és formafelfogásnak, egy új stílus szerény szárnypróbálgatásának Manetto Ammanatini jóvoltából. Mint a magyar művészet-történetben máskor is, az oklevelileg igazolt művésznevek beleillesztése a hézagossabb reánk maradt emléanyagba nem történhetik meg, illetve csak bizonytalan feltevésekre szorítkozhatik.

Hasonló a helyzet Stibor vallásos alapításai esetében a század leg- elején. Bár a vitéz lovas minden tekintetben jóval mélyebben élt benne a középkori gondolkodásban és szemléletben, mint a firenzei Scolari- család sarja, az ő templomépítkezései sem tisztán jámborságának, hit- buzgalmának, vagy (ami szintén gyakori indíték) vezeklésének köszön- hetők, hanem itt is már előreveti árnyékát a hírnévalapozás óhaja, mint sajátos renaissance ábrándkép. 1403-ban Csejte templomát építette fel Sz. László tiszteletére, már ugyanabban az évben az általa emelt beckói templomot Sz. István királynak szenteli. A Sz. László kultusz, mely az egész kor hangulatára annyira jellemző, a csejte templomon kívül még

¹⁾ Lukcsics Pál, (i. h.) kutatásai alapján összeállítva E. Horváth, Una veduta di Veszprém. Corvina. 1926. Különlenyomat. 23. l. 2. jegyzet.

a zsolnalitvai (lietavai) parochiális templom (1405), a vágújhelyi monostor és templom felépítése és a magyar lovagvilág nagy védőszentjének való felajánlása révén nyer fényes igazolást.¹⁾ A szupplikációkban említett számos templomalapítás mellett mint ritka közvetlen bizonyíték, egykorú felirattal megjelölve, a sóvári templom említhető, melynek márványtáblára vésett tudósítása így szólott: »*Istam Ecclesiam fieri curarunt Simon, Stephanus, Nicolaus, Joannes Soós de dicta Sóvár Anno domini 1413.*»²⁾

De a többi fennmaradt magyarországi gótikus építészeti emlékre is a századforduló döntő állomást jelent. A legfontosabb templomoknak egész sora Zsigmond uralkodása alatt épült vagy lényegbe vágó átépítések révén az ő korában nyerte el azt a végleges formát, melyben manapság is előttünk áll. Vonatkozik ez az egész gótikus korszaknak arányai, mint fejlődéstörténeti fontossága, térhatása, szobordíszre révén legjelentékenyebb két magyarországi emlékére is, a kassai dómra és a brassói fekete templomra. Az utóbbiról egy 1400-ban kiadott búcsúlevél tudósít, melyből azt olvashatjuk ki, hogy a kortársak maguk is érezték a feladat nagyszerűségét »*ecclesia Beatae Mariae Virginis, que magnifice inchoata existit.*»³⁾ Építését valószínűleg már a XIV. század végén kezdték meg, 1410-ből viszont tudjuk, hogy nagyobb adományokat tettek az építkezés folytatására, 1423-ban még nem volt befejezve, így építéstörténete pontosan összeesik Zsigmond király uralkodásával.⁴⁾ Természetesen későbbben is állandóan dolgoztak rajta, a szobordísz egy része már a század második felében készült, amire az egyik déli kapuján látható évszám (1477) is utal. Nyolevannyolc méteres hosszúságával és szokatlan magasságával, hatalmas és nagyszerű építmény, manapság főleg a szentélyben érezhető eredeti hatása, míg a nagy égés után beépített emporiumok a koncepció egységét kissé szaggatottá teszik. A korízlésnek annyira megfelelő tág csarnokforma itt nyerte el végső magyarországi fogalmazását, annak az útnak végállomására ért el, melynek egyik fontos kezdő teljesítménye a budai plébániatemplom volt. Jobban mi sem bizonyíthatja a Zsigmond-korabeli magyarországi építészeti kultúra lendületét és szervezettségét, mint az a tény, hogy egy vagy másfél évtized alatt az alkotás tüze az ország távolkeleti részén és egyszersmind a gótikus szellemiség végső határvonalán oly magasra lángolt, hogy méreteiben s az architektonikus korstílus teljes átérzésében az ország szívében keletkezett emlékekkel egyenrangút tudott kitermelni, sőt azokat nem egy tekintetben felül is multa. Az éltető, ihleteket sugárzó központ Brassó számára nem lehetett azonban Buda, erre vonatkozóan semmiféle támpontunk nincsen. Sőt

¹⁾ *Ernyei József*: A Magyar Nemzeti Múzeum »Csák Máté« hermája. A Magyar Régészeti és Művészettörténeti Társulat Évkönyvei. II. 1928. 212.

²⁾ *Majláth Béla*: Jelentés a sóvári Soós család oklevéltárából. Századok. XVI. 1882. 54.

³⁾ IX. Bonifác pápa bullái. A vatikáni okirattár első sorozatának IV. kötete. II. 1396—1407. 163. l.

⁴⁾ *Jekelius E.*: Das Burzenland III. Kronstadt. — *Lácza-Fritz Oszkár*: Erdély déli részének műemlékei. História. (Magyar Műemlékek.) 1929. 25. l.

üglátszik, hogy Buda maga bizonyos fokig más magyarországi erőforrásból táplálkozott; ez pedig csak Kassa lehetett, melynek Sz. Erzsébet-temploma, későbbi dómja építése vagy újjáépítése szintén ebbe az időbe esik. Egy 1402 március 1-én kelt búcsúlevélből tudjuk, hogy a régi egyház a XIV. század végén leégett és majdnem egészen újból kellett felépíteni.¹⁾ A templom mai formáját tehát ebben az időben nyerte, feltétlenül Zsigmond uralkodása alatt szentelték fel, pontosabban 1410 és 1437 között, amit ékesen bizonyít a szentély falára festett két címer, a kétfejű császári és az egyfejű luxemburgi sas, tehát Zsigmond már német császár volt, mikor a consecratio megtörtént.²⁾ A kassai építőpáholy átfogóbb központi szerepével más helyen már foglalkoztam.³⁾ Ebből a budai főtemplom építőtelepére és Zsigmond korára vonatkozóan ismétlem, hogy a Kassáról származó magister Nicolaus Lapidica a századforduló körüli külterjes magyar építőpáholyüzemnek valóban nagyvonalú képviselője lehetett. Miklós mester a kassai székesegyház építkezésénél üglátszik vezetőhelyen, azaz elméleti téren is, mint tervező tevékenykedett és 1411-ben Zsigmond szolgálatába lépett, kinek számára eleinte Visegrádon dolgozott. A részben még eredeti helyükön levő faragott ajtóbelleletek tőle származhatnak. Minden bizonnyal Budán is dolgozott. Közelebbi támpontok hiányoznak ugyan, hogy egy Budán és Kassán egyformán előforduló kőfaragójelet⁴⁾ neki tulajdonítsunk, de ellenkező esetben is, tekintettel arra, hogy a jegy a kassai dómon négyszer és különböző helyen fordul elő, legfeljebb egy másik, eddig névszerint még ismeretlen kassai mestert kell feltételeznünk. Nem érdektelen, hogy a két nagy gótikus építőpáholy városa, Kassa és Brassó, Zsigmond kedvencei közé tartozott, Zsigmond erődítési építkezéseibe, ahogy láttuk, személyesen befolyt. Az ott folyó hatalmas építőmunkát a nagy építtető és mecénás nagy érdeklődéssel és biztos ítélettel követhette. A királynak ilyen épületesztétikai véleménynyilvánításairól egyébként is tudunk, 1391-ből, amikor a Boldogságos Szűzről elnevezett óbudai klarissakolostor templomát *mirifici operis decore fundata*-nak mondja. (Rupp J., Budapest helyrajzi története. 21. l.) Kassai és budai mesterek dolgoztak együtt a híres bécsi Sz. István székesegyház építőpáholyában is. Ismerünk egy Budai Jakab (Jakob von Ofen) nevű szobrászt és kőfaragót, ki 1415-ben Paul der Geyer városi tanácsnoknak, a dóm káplánjának a sírkövét faragta.⁵⁾ A munka sajnos elkallódott, kiviteléről, ábrázolásáról hallgat a rövid feljegyzés.

Ha a többi fontosabb magyarországi gótikus templom építési, átépítési, búcsúengedélyezési, felszentelési időpontjait nézzük, egészen

1) IX. Bonifác pápa bullái stb. 417. l.

2) *Mihalik József*: A kassai Sz. Erzsébet-templom. Budapest, 1912.

3) *Horváth H.*: Budai kőfaragók stb. 57—58. l.

4) *Horváth H.*: Budai kőfaragók stb. XV. tábla 6.

5) *Genthon István*: Magyar művészek Ausztriában a mohácsi vészig. Budapest, 1927. XVI. l.

feltűnő az adatok összetorlódása 1400 körül és a XV. század első három vagy négy évtizedében. Kassán a dómon kívül 1405-ben szentelték fel még a ferenciek egyházát és kolostorát, a mai papnövelde templomát.¹⁾ 1400-ból származó búcsúlevelek arról értesítenek, hogy a veszprémi székesegyház egészen leégett, szerfelett nagy javításra szorult és újból felszentelték.²⁾ 1398 után kezdik a nagyszombati és máriavölgyi templomok építését, 1399 körül épülnek a zágrábi székesegyház egyes részei, 1392 és 1422 között készül a kolozsvári Sz. Mihály-templom. 1406-ban a garamszentbenedeki, 1429-ben a segesvári, 1431 óta a nagyszombati, a század elejére esik a pozsonyi, bártfai és a szászsebesi plébániatemplom és a szepesváraljai dóm építéstörténetének kezdete, mely aztán még mélyen belenyúlik a század második felébe.³⁾ A szepesolaszi templomot a diadalívén látható felirat szerint 1434-ben szentelték fel.⁴⁾

De a többi budai és pesti templom esetében is hasonló kronológiai helyzettel állunk szemben. A Sz. Zsigmond társas káptalan templomáról már megemlékeztünk, mint olyanról, melynek keletkezése teljes egészében Zsigmond idejébe esik, sőt annak óhajából épült. A domonkosok templomának szentélye, a megmaradt alépítmény méretei, tagolása és alaprajza tanúsága szerint szoros rokonságot árul el a kolozsvári Sz. Mihály-templomával, feltétlenül egykorú azzal, tehát a XV. század legelején épült. A belvárosi templomnak még gótikus stílusban egyedül megmaradt szentélye, ha eltekintünk a méretek szerényebb voltától, a brassóira emlékeztet; elrendezésében teljesen hasonló körüljáratos alaprajza már könnyed, karcsú arányaival is a XV. század elejére enged következtetni. (22. kép.) Ugyanezt a keletkezési időt az Olasz utcában állott Sz. Pál-kápolnára is fel lehet tételezni, melyről 1403-ban történik először említés,⁵⁾ vagy az 1443-ban először szereplő Sz. Mihály-kápolnára.⁶⁾

Ügyszólván valamennyi budai, pesti, óbudai és margitszigeti kolostoron és templomon serény építőmunka folyt. A későgótikus stílustendenciákon belül olyan szélesmedrű hazai áramlattal kell számolnunk, melyből az ilyen késői fejlődési fázisokhoz szükségszerűen hozzátapadó hanyatlási jelenségek, mint a gótikus szerkezeti rendszernek mégsem egészen megfelelő csarnokjelleg, a dekoratív elemek túltengése egészen határozott nemzeti és táji viszonyok hatása alatt megint pozitív történeti értékévé váltak. Gerstenberg K. példájára⁷⁾ nálunk is szabad sajátos »magyar gótikáról« beszélni. Ezzel nem akarjuk a közvetlen német hatást

1) *Divald Kornél*: A kassai dóm mesterei. Az országos Szépművészeti Múzeum Évkönyvei. V. 26.

2) *Fejér*: Cod. Dipl. X. IV. 245.

3) Összeállításukat I. *Laky Mátyás*: Művelődésünk tényezői Zsigmond alatt. Budapest, 1876. 19. l.

4) *Divald Kornél*: Szepesvármegye művészeti emlékei. I. köt. 44. l.

5) *Gárdonyi A.*, i. h. 67. l.

6) *Gárdonyi A.*, i. h. 68. l.

7) *Gerstenberg K.*: Deutsche Sondergotik, München 1913.

hangsúlyozni, bár ezek pont ebben az időben elég gyakran kimutathatók, hanem csak arra hivatkozni, hogy ez a magyar gótika szoros okozati kapcsolatban állt az éppen Zsigmond alatt gazdaságilag és politikailag megerősödő városi polgárság fokozottabb kulturális erejével. Ha pedig ebben az összefüggésben külön táji, regionális jellegről beszélünk, ezzel nem óhajtjuk az esztétikai alsóbbrendűség bélyegét ütni erre a jelenségcsoportra, hanem csak annak történeti és helyrajzi helyzetét, egyéni értékállóságát aláhúzni. A megszokott formák már más lelkiséget, eredeti értelmüktől eltérő lényegét takarnak. A magyarországi művészet önállóságát és őszinteségét az is mutatja, hogy az átvett hatásokat és ihleteket saját vérmérsékletével ötvözte és saját adottságai, kifejezési igényei és formai szokásai szerint változtatta meg. Az egész városkép tulajdonképeni varázsa abban a folyamatban áll, ahogy ezek a földrajzi és történeti helyzetből eredő stilisztikai árnyalatok és ténybeli követelmények beleilleszkedtek a mindenkori formai koráramlatokba. A későgót stílus amúgy sem a szilárd, merev típusok korszaka. Még a pestbudai fejlődés szűk kereteiben is szinte beláthatatlan változatosság érvényesül, mely ma legtöbb esetben, sajnos, csak az alaprajzok és homlokzati rendszerek kialakulásában követhető. Az eddig tárgyalt templomépületek után ítélve túlsúlyban levőnek látszik a kéttornyos típus. Az axiálisan elrendezett, egytornyosnak tervezett alapforma a többször átépített, barokk- és copfstílusban átalakított régi Mária Magdolna-templomból még mindig kivehető. Ez alkotta a régi Szombat-helynek nevezett (forum Sabbati) piactér főhangsúlyát az észak felé kiszélesedő hegysíkon és a magyaryelvű lakosság plébániatemploma volt. Fel kell tételeznünk, hogy a mai Bécsikapu és Kapisztrán-terek együtt képezték ezt a piacot, mely esetben az előbbin álló 6. számú ház pincéjében előkerült nagyméretű pillér és boltozati rendszer, mely nyilvánvalóan még a XIII. századba nyúlik vissza, egy a tér közepén állott kereskedelmi csarnokhoz tartozhatott, mely mint e városrész második jellemző nagy épületkomplexuma, a templommal szemben állhatott. Hasonló alakú pillérek vannak a mai templom padozata alatt is, míg a többi megmaradt rész (kapubéllét, toronycsarnok, oldalajtók) a későgót ízlés ismérveit mutatja és a XV. századba helyezhető.

A plébániatemplomoktól hangsúlyozott két főtér négy utcával volt összekötve, az Olasz-utcával (mai Ūri-utca), a Sz. Pál- (mai Országház-), az Ötvös- (Fortuna-) utcával és a Sz. Miklós- (Verbőczy-) utcával. Nem tehetjük magunkévá Gárdonyi Albert fejtegetéseit, aki az Olasz-utcahoz hasonlóan a Mindszent-utcát is végigvezeti majdnem az egész fensíkon és a mai Országház-utcával és Tárnok-utcával azonosítja a többi utcaelnevezéseket csak bizonyos időközökben felváltva használnak véli, ami egyes esetekre nézve minden bizonnyal helytálló is. Így az Ūri-utca esetében, mely a Sz. Háromság-teret nem szeli át, hanem csak mellette fut végig, ezt a feltevést el lehet fogadni, a többi utcavonalakra nézve azonban aligha. A még felbukkanó többi

utcanevék keresztutcákra is vonatkozhatnak.¹⁾ A szentek és nemzetek után történt utca- és térelnevezések mellett találkozunk egyes mesterségek szerinti megjelölésekkel is, így az Ötvös-utca és Posztómető-utca a várban, a Takács-utca az Alsóvárosban. A királyi palota közelsége és az ország bárói és prelátsai palotáinak szomszédsága már magától is ide vonzotta főleg a művészi és luxusiparok sűrűbb letelepüléseit, bár alig tételezhető fel, hogy ezeket az utcákat valóban kizárólag egyetlen iparág művelői lakták volna. Az utcák és terek talán inkább az ott álló elárusító bódék után nyerték nevüket.

Nagyon kevés támpontunk van, sajnos, az egyes épületek, lakóházak stb. külső képére vonatkozólag. Csak egyetlen, igaz, hogy egyik legnagyobb városi palotáról van pontos leírásunk, mely Zsigmond uralkodásának delelőjén, 1412-ben keletkezett, amikor is a két Gara testvér, Miklós a nádor és János öccse ezt a palotát Szerecsen Jakab kamaraispántól megvették és annak helyiségeit egymás között felosztották. (Országos Levéltár. Dl. 9937.)

Az egészen szokatlan arányokról az akkori viszonyokra nézve szinte szédületes 11.100 arany dukátot kitevő vételár is némi fogalmat adhat. Vevői, az ország két hatalmas zászlósura és az eladó kamaragróf és bankár különben is az akkori Magyarország leggazdagabb emberei lehettek. A ház helyrajzi fekvéséről csak találgatásokra vagyunk utalva, a fenti leírásból kiviláglik, hogy két utca felé nézett, az Olasz- és a Mindszent-, azaz az Ūri- és Tárnok-utca felé. Homlokzati kiképzésére vonatkozóan feltételezhetjük az ikerablakokkal való tagolást, amilyenre már a XIII. és XIV. századi budavári leletekből is lehet következtetni.

A szerényebb polgári lakóházak formájáról tájékoztat bizonyos mértékben az Országház-utca 20. számú ház részben megmaradt homlokzatának gótikus ívsorral díszített párkánya a XV. század elejéről. (18. kép.) A tekintélyesebb paloták belső szerkezetéről a XIV. század végén némi ízelítőt kapunk az Ūri-utca 64. számú ház egyik földszinti helyiségének szabaddá tett részei révén, míg az Országház-utca 13. szám alatt álló lakóház egyik ügyesen helyreállított szobája (20. kép) a következő század harmincas és negyvenes éveinek stílusát árulja el. Máskülönben csak a fülkével és fülke-rendszerekkel tagolt kapubejáratokra vagyunk utalva, melyek a budai építészet menetét követik a XIII. századtól a XVI. elejéig. Különösen nagynak és pompásnak mondják az okmányok Kont nádor palotáját,²⁾ Brankovics György szerb deszpotáét (*Budae magnificus aedes*),³⁾ Branda Castiglione házát (*splendido palazzo*),⁴⁾ Cseh Péter vajda palotáját (*domum nostram lapideam acialem*),⁵⁾ Magyar Mihály ötvös-

1) *Gárdonyi Albert*: Buda középkori helyrajza. Tanulmányok. IV. 59. kk.

2) *Zsindelyi István*: Magyar alkotmány stb. 60. l. 1. jegyz.

3) *Laky Máttyás*: Művelődésünk tényezői Zsigmond alatt. 21. l.

4) *Giovanni da Olnütz*: Aevum pagina. 478.

5) *Merényi Lajos*: Adalékok Buda helyrajzához. Tört. Tár. 1894. 371. l.

mester házát (*domum suam acialem*),¹⁾ Stibor vajda palotáját (*domus noster circa Beatam virginem*).²⁾ A két utóbbi ház, az ötvösmesteré és a hatalmas vajdáé a főtéren állottak és közvetlen egymásmelletti-ségükben nagyon tanulságosan mutatnak rá a gazdag budai háztulajdonosok társadalmi árnyalataira. A fentemlített Gara-palotán kívül még egy tekintélyes házvételi árról tudunk, Laczkfi István nádor özvegye 3.300 dukátot adott az óbudai klarisszák számára vásárolt házáért, mely későbbben Cillei Hermann tulajdonába került.³⁾ A budai házak üzleti proszperitását illetően rámutatunk arra az adatra, hogy Henchmann kereskedőnek a Sz. György-téren állott háza a XIV. század végén évente 100 dukátot hozott.⁴⁾ A fenti adalékoknak természetesen csak próbajellege van, a többi országnagy palotái is, melyeknek arányairól, szépségéről, vételáráról vagy hozadékaról forrásaink hallgatnak, körülbelül ezen a szinten mozogtak és átlagban minden bizonnyal felvették a versenyt velük.

A budai háztulajdonosok további sorában még felsorolható volna az országnak majdnem valamennyi főpapja, szerzetes rendfőnöke, káptalanja. Különböző időkből származó palotáik felette alkalmasak lehetnek, hogy a városkép festői jellegét kidomborítsák. Csak természetes, hogy a városi kormányzat emberei (Stoyan Márk, Hertlin, Rigo-Rechberger, Ohnwein-Bornemissza, Siebenlinder bírák és több esküdt) állandóan felbukkannak a háziurak lajstromában. Polgári otthonaik megállták helyüket az országnagyok és egyházfők házai mellett és az okmányokban itt-ott mint paloták szerepelnek. Ehhez még csatlakoznak a plutokrácia, Mesztegnei Szerecsen Jakab, Bajmoci Onofrius (Noffry), Wolfart Ulrik kamaragrófok otthonai. A művészet és műipar képviselői közül Zsigmond alatt a következők laktak saját házukban: Bertalan királyi festő, Magyar Mihály és Osztrák János ötvösök, Csaucsach Miklós éremvéső, Péter aranyozó stb., a tudományos és szabad foglalkozású háziurak sorában találjuk István királyi orvost, Rösler Mihály, István és Miklós seborvosokat, Zsigmond és István gyógyszerészeket stb. Az iparos és kereskedelmi rétegből a következő háztulajdonosok nevei merülnek föl: Stir Jakab szabó, Miklós varga, Kont szűcs, Zakariás és Varga Tamás kalmárok, Tamás csizmadia, Dabi Mihály borbély stb.⁵⁾

E nevek megmaradását nagyrészt annak a középkori szokásnak köszönhetjük, hogy az egyes ingatlanok fekvését a szomszédos vagy szemben fekvő házaknak, illetve azok birtokosainak megnevezésével jelölték meg. A házak számozása, mely helyrajzi fáradozásainkra nézve felette üdvös lenne, nem volt szokásos, de voltak olyan házak is, melyek egyéni, rendszeren a házon vagy az utcában elhelyezett ismertető

¹⁾ *Wenzel Gusztáv*: Budai regeszták. Magyar tört. tár. IV. köt. 158. l.

²⁾ *Wenzel Gusztáv*: Stibor vajda. Akadémiai Értesítő. 196. l.

³⁾ *Rupp Jakab*: Budapest helyrajzi története. 28. l.

⁴⁾ *Br. Nyáry Albert*: A modenai Hippolyt kódexek. Századok. VII. 1874. 8.

⁵⁾ *Horváth Henrik*: Buda a középkorban. 99. l.

jel miatt kapták elnevezésüket. A pest-budai viszonyokra nézve ezek a háznevek, sajnos, sohasem nyúlnak vissza Zsigmond idejébe, vagy egyáltalában a középkorba. Még olyan házaknál, melyek alapfalai és kapubejáratai még középkoriak, mint a »Vörös sün« esetében, maga a cégér feltétlenül későbbi, legjobb esetben egy réginek utólagos pótlása lehet.

A háztulajdonosok fenti névsorában Zsigmond uralkodásának különböző szakaszaiból származó adatok szerepelnek, az elég gyakori birtokcseréket nem vettük figyelembe. Sőt leginkább olyan házakra vonatkozó okmányokról van szó, melyekkel valami változás történt vagy olyanokról, melyek a szomszédos ingatlanok helyszíni megrögzítésére szolgáltak. A házak számára vonatkozó következtetésünket még az ingatlanok és telkek egészen pontos összeállításából nem lehet levonni. Szerencsére bírunk egy 1436-ban összeállított listát a budai házakról, kamarákról, fészerekről és istállókról, még pedig a bázeli zsinatnak Budára tervezett áthelyezésével kapcsolatban. Itt fel van sorolva 967 lakóház, 1235 kamra, 742 fedett udvari helyiség, 627 éléskamra, továbbá 3931 ló befogadására alkalmas istállók sora.¹⁾ Ezekből az adatokból és a helyzet logikájából arra lehet következtetni, hogy Budának körülbelül annyi lakója lehetett mint Bázelnak, azaz a szomszédos településekkel, Óbudával, Kelenfölddel, Pesttel stb. együtt 20—25 ezer. Ez középkori mértékkel mérve nagyvárost jelentett, mely ugyan össze nem mérhető az akkori európai óriás városokkal, Párizssal, Brüggevel, Kölnnel, de úgy nagyság, mint lakószám szerint az utánuk következő tíz vagy tizenöt európai város és kultúrcentrum között foglal helyet. Annyi is biztos, hogy ez a lélekszám csúcspontot jelent városunk középkori fejlődésében, mivel Buda akkor, mint a német-római császár székhelye, olyan vonzóerővel bírt, melyet a Mátyás király alatti magyar főváros sem múlhatott felül.

Igy hát a profán építészetben belül is minden bizonyosan fokozottabb lendülettel kell számolnunk. A polgári közösség, közigazgatás és kereskedelem csarnokai, városháza, árucarnokok, céhházak stb. a lakosság növekedő lélekszámával és gazdagságával egyre fontosabb jelentőséget nyertek, nagyobb és díszesebb arányokat öltöttek. A városházát a Fő-téren, a Miasszonyunk templomához közel, körülbelül a régi barokk budai városháza (mai I. ker. előjáróság) helyén kell képzelnünk, amihez néhány régi metszet, úgyszintén H. Faust olajfestménye ábrázolása támpontokat nyújt.²⁾ A kereskedelmi csarnokot a hozzá szükséges nagyobb helyre való tekintettel a szombathelyi piacra tennők, ehhez a Bécsikapu-tér 6. számú ház pincéjében látható, nagy fesztávolságokra utaló, említett pillér- és boltozatmaradványok nagyszerűen illenének. Az alsó városra (mai Vízivárosra) nézve Reinhold

¹⁾ *Áldásy Antal*: A bázeli zsinat áthelyezése Budára. Budapest régiségei. VII. 1900. 109.

²⁾ *Horváth Henrik*: H. Hein. Faust és a bécsi gobelinek. Tanulmányok Budapest multjából. I. 1931.

Lubenau útleírása igazolja egy pillérsorokon nyugvó árucsarnok létezését.¹⁾ Fel lehetne tételezni, hogy itt a gyakori posztócsarnokok (Ypern, Krakko stb.) egy nemével van dolgunk, annál is inkább, mivel mellette a Takács-utca (*platea seu vicus textorum*) futott.²⁾ Még ezekből a gyér adatokból is arra lehet konkludálni, hogy a templomi- és polgári architektúra a XV. századnak bennünket itt érdeklő első felében nagyjában egyensúlyt tartott. A század közepe után a súlypont egyre jobban eltolódott a világi pólus felé. De már Zsigmond korában egyre nagyobb jelentőséget kapott a közvetlen, intímebb életkeret, a lakás. Az ezirányú fejlődés mű- és szellemtörténeti kihatásairól alább a táblaképek és az iparművészet tárgyalásánál még fogunk szólni. Azokból a kevés maradványokból, melyekről fent szó volt, konkrét képet már azért sem lehet rajzolni, mert a háztípusok, mint a templomok, ekkor nem követtek megmerevedett sablonokat, hanem rá voltak szabva a különös követelményekre, az építetők magasabb szociális rétegeiben már tagadhatatlan egyéni ízlésre. A magasság, tagolás, ablakformák, arányok és formák azonosságát, vagy az utcavonalak párhuzamosságát és egyenesvonalúságát nem kívánták és a gyakorlatban nem is voltak arra tekintettel. A modern, vagy még csak a barokk és klasszicizmus városrendezési tendenciáinak szempontjából a későgótikus város úgy hat, mint a természet műve, mint biológiai képződmény.

A házak színében is érvényesült az anyagszerűség, a többszínűség, a festőiség. Nem mutatták azt az egyhangú képet, azt az egyenlő szürke vagy legfeljebb sárga vakolatot mint manapság, hanem kicsendült az építőanyagok természetes tónusa, a pizskei és süttöi vörösmárvány, a harashti és budakalászi fehér mészkőfajták, a szürke homokkő, a barna téglák, a sárgaréz lemezekkel, kékes ónnal, vörösrézrel vagy téglával fedett tetők; a különböző faszerkezetek anyagszerű polichromiában csillogtak.³⁾ Mindehhez hozzá kell képzelnünk a hegyoldalon elterülő szőlők, gyümölcs- és virágkertek változatos zöld árnyalatait.

Az egyes házak nem oromzatukkal néztek az utca felé, mint a nagy nyugati (német és németalföldi) városok házsorai, nem a mélység felé terjedtek, mert az előbbire azon a hosszúkás meglehetősen szűk sávon, mely a középkori Buda alap- és helyzetrajzát meghatározta, nem is volt lehetőség. A néhány megmaradt példa, továbbá az eléggé nagyszámban még álló kapualjak, valamint a telkek mai alakja mind amellettszól, hogy az épületek az olasz palazzo-típust követve, inkább hosszoldalukkal szegélyezték az utcák vonalát. Ez a helyzet sem volt kivétel nélkül való. Az ellenkező esetekre intézkedett a budai törvénykönyv, hogy a házakat nem szabad egészen összeépíteni, a csatornák számára bizonyos közöket kell meghagyni, hogy a tetőkről lefolyó esővíz ne tegye nedvessé a falakat és lakásokat.⁴⁾ A törvény-

¹⁾ *W. Sahn*: Beschreibung der Reisen des Reinhold Lubenau. I. rész, 82. l.

²⁾ *Gárdonyi A.*, i. h. 7. l.

³⁾ *Evlia Cselebi*: Magyarországi utazásai. Kiadta Karácsonyi J. I. köt. 1904. 239. l.

⁴⁾ *Michnay—Lichner*: A budai törvénykönyv 174. l. 223. és 226. §.

könyv arról is rendelkezett (322. §.), hogy a szomszéd házakba néző ablakokat nem szabad alkalmazni, ami azonban nem az említett házágok felé néző ablakokra vonatkozhatott, mivel a fentemlített távolság betartása esetében a középkori építési szabályrendeletek ablakok alkalmazását megengedték.¹⁾ Az utcakép tökéletesítéséhez lényegesen hozzájárult az a tény, hogy a XV. századdal kezdődőleg a nagyobb városok már rendszeren kövezve voltak. Annak hiányában megelégedtek fatalpakkal, kavicsal vagy homokkal való fedéssel.²⁾ Pozsony már rendes kövezettel bírt, melynek karbantartására a városi tanács két kövezőt tartott.³⁾ Budán a kövezet javítása és gondozása a háztulajdonosokra hárult.⁴⁾ Úgyszintén már a XIV. század óta vízvezetéki berendezéssel is kell számolnunk, Budán kívül még Eperjesen, Kassán, Besztercebányán, Lőcsén, de minden bizonynyal a többi magyar városban is.⁵⁾ A körmöcbányai számadáskönyvek részletes felvilágosítást adnak az 1423—1430 között ottan épült vízemelő gépmű (Wasserkunst) felépítéséről, amilyent a város egész helyzeténél fogva Budán is fel kell tételeznünk.⁶⁾ Mindezek a rendszabályok elsősorban egy netaláni ostromra voltak tekintettel, úgyszintén a partváros előtt horgonyzó vízimalmok, hogy a lakosság a nyugtalanabb időben ne nélkülözze a lisztet és kenyeret. Ezek a folyami malmok erősen fokozzák az egész városkép festőiségét. Biztonsági, védelmi és talán vámpolitikai célokat szolgálhatott az a hatalmas elemekből álló, folyót lezáró lánc, melyről már Bertrandon de la Brocquière révén tudjuk, hogy Zsigmond király rendelkezésére épült, aki több francia családot hivatott meg, hogy a láncot tartó két parttornyot és az egész szerkezetet elkészítsék. A tornyok, melyek a világlátott burgundi utazót hazájának, Ecluse várának hasonló célú tornyaira emlékeztették, akkor (1432-ben) még nem készültek el egészen. De nyilvánvalóan később befejezést nyertek, hiszen az erre vonatkozó hírek két évszázadnál tovább terjedő időn keresztül követhetők. Enea Vico rézmetszete 1542-ben szintén feltünteti ezt a láncot. 1589-ben Speckle Daniel »Architectura von Festungen« című munkájában (Fol. 93.) nemcsak említi, hanem pontos leírását is adja. Szerinte a lánc 20 láb távolságban elhelyezett gerendákon, illetve tutajokon feküdt. Még 1664-ben is szerepel ez a vaslánc (von sehr grossen Gliedern) Christian von Wallsdorf »Türkischer Landstürmer« című munkájában. Merészebb magyarázók Speckle fenti leírásából lánchídra szeretnének következtetni.

A városerődítés gyakorlati céljai mellett, vele párhuzamosan halad egy efemerebb, érdeknélküli, akaratlan hatás: a városi összkép festői kialakítása. A városfal tornyai és bástyái, a templomok, királyi palota,

¹⁾ *Heiligenstadt, Roman*: Deutscher Städtebau. Heidelberg, 1921. 37. l.

²⁾ *Below, G. v.*: Das ältere deutsche Städtewesen und Bürgertum. III. kiad. Bielefeld és Leipzig, 1925. 25. l.

³⁾ *Br. Nyáry Albert*: A modenai Hippolit-kódexek. Századok. VIII. 1874. 5.

⁴⁾ *Szende Pál*: Magyar városok a középkor végén. Huszadik század. XIII. 1912. 689.

⁵⁾ *Szende Pál*, i. h. 683. l.

⁶⁾ *Fejérrpatakyl László*: A magyar városok számadás könyvei. 618—649. l.

főnemesség és patriciátus házai, a nagy polgári középületek körvonalainak kísérői és hangsúlyozói adták meg a középkori Buda sajátos képét. A fennmaradt vagy hagyományból ismeretes maradványokból a legrégebbiek Zsigmond idejébe nyúlnak vissza, kinek ezirányú törekvéseiről és érdemeiről fentebb már szó esett. Királyi vár és város ugyan két elkülönült építészeti góc volt, melyek között azonban számtalan szál fűződött és melyeket végeredményben csak az erődítések közös kerete forrasztott egybe szervezettebb egységgé. A hegyet koronázó települések együttese csak ezáltal nyert folyamatosabb duktust, úgy, hogy a »Friss palota«, a nagy rondella a délnyugati lejtőn, az úgynevezett Karakas torony stb. szinte átmenet nélkül folytatódnak a tulajdonképeni városfalakból kiemelkedő tornyokban és bástyákban. Az erősebb támpontokról tudósítanak a budai törvénykönyvnek az őrségekre vonatkozó rendelkezései. Ilyen őrállomások voltak a szombathelyi vásár kaputornyában (későbbi Bécsikapu helyén) a Sz. János-utca kaputornyában (a későbbi Vízikapu helyén, a mai külügyminisztérium épülete mellett), a székesfehérvári kaputoronyban a nyugati városfalban. Ezenkívül voltak még őrszobák a Nagyboldogasszony temploma mellett, a Ferenciek (későbbben Karmeliták, most a vezérkar épülete) kolostora mellett, a Zsigmond-tér és Zsidó-utca sarkán állott kamaraudvarban és Stibor vajda Fő-téri házában; azonkívül természetesen az alsó városban, az északra fekvő Tótfaluban és Logodon, Óbudán, Pesten, Kelenföldön stb.¹⁾ Mint elsőrangú szakembert a város erődítése terén az okmányok ismételten említik Péter vár- és vízvezeték-építő mestert (*vir providus magister Petrus architector seu aqueductor regie maiestatis*), aki ebből a tisztségből kifolyólag évi 200 arany forintot húzott.²⁾ Feltehető, hogy Paolo Santini di Duccio építész és hadimérnök, ki 1440-ben Budán tartózkodott és aki I. Ulászló számára egy erődítési kérdéseknek szentelt traktátust írt, már Zsigmond korában itt volt. Téma és tárgyalási mód már jellegzetesen renaissance-szerű, annak egyik legkedveltebb területe volt, felette alkalmas a különböző életterületeken, művészetekben és ügyességekben való jártasságok fitogtatására. Elmélet és gyakorlat, építészet, művészet és kézművesség, tájismeret és gépszerkesztés, élet és irodalom, háború és béke kibogozhatatlanul fonódik össze.³⁾ Nem állítjuk, hogy Santini ezeket a követelményeket Budán már tökéletesen megvalósítva találta vagy hogy maga azokat itt érvényesítette volna, de közelfekvő, hogy ezek a korszerű szabályzatok és elméletek a hatalmas magyar király és császár székvárosában is éreztették hatásukat, éppen abban az időben, amikor a várépítés és a városok megerősítése — ahogy láttuk — egyik legfontosabb kormányzati programpont volt. Deér József újabban világosan mutatta ki, hogy

¹⁾ *Michnay és Lichner*: A budai törvénykönyv. 139. l. 239—243. . — *Némethy Lajos*: Arch. Ért. VI. 1886. 168.

²⁾ *Kemény Lajos*: Zsigmond király budai építkezéseire. Tört. Tár. 1895. 205. l.

³⁾ *Horváth Henrik*: Budai kőfaragók stb. 39. l.

Zsigmond a történetírói által annyira nehezményezett, könnyelműsége és pazarlása rovására irt kölcsönök és záloglások révén szerzett összegekből aránylag nagyon kicsiny hányadot (515 ezer forintból legfeljebb 50 ezret) fordított saját szükségleteire.¹⁾ A Deér által közölt adatokból kitűnik, hogy 1419-ben Gara Miklóstól felvett húszezer forintot Dévény várának megerősítésére, 1430-ban a Rozgonyiaktól 7403 forintot a pozsonyi munkálatokra (ad labores nostras Posenienses), 1435-ben Blagai Jánostól 1600 forintot »pro conservatione castrorum Orbas et Cosora« fordította.²⁾

A városfalaknak fortifikációs és gyakorlati jelentősége van, funkciója fontos a város életében, a települést összegező, azt külső és belső egységgé forrasztó keret és foglalat. A városfal teszi a lakót polgárrá; ez a piac, a városháza, az árucsarnokok mellett a polgárság igazi közügye, a későgótikus profán architektura tulajdonképpen nagy teljesítménye. Ebben a tekintetben Zsigmond, mint oly gyakran, bámulatosan megértette a kor szavát. A magyar városok körfalakkal való megerősítését elrendelő dekrétuma tette a magyar városokat valóban városokká. A városiasodás felé vezető út élén az egész történeti helyzet logikájából kifolyólag Buda haladt, melynek külső képével, helyrajzával és építészetével a fenti sorokban foglalkoztunk.

A fővonalakban rajzolt helyzet alkotta a szűk topográfiai adottságok ellenére mégis pompás tarka kereteket a lovagi és polgári sürgésforgás számára, Buda hétköznapi és ünnepi színpadját Zsigmond alatt. Ezeken a kapukon és utcákon keresztül lovagolt Jean de Nevers nagy burgundi kíséretével, művészek által tervezett ruházatban, stilizált pompával, ezeken az útvonalakon vonult az emlékezetes 1428-as Úrnapi körmenet Palaeologus János bizánci császárral. Itt várta a város bírása és esküdtek testülete a hosszú külföldi utazásairól visszatérő királyt.³⁾ Sőt még a gyakori, nem ritkán tömeges kivégzések is ünnepi rendezésben is itt folytak le. Ezek is a kor életformáihoz tartoztak, a lakosság eseményszomját és egyszersmind a meghatottság és megborzongás utáni vágyat kívánták kielégíteni. Kont nádor és a délvidéki lázadás résztvevőinek lefejezése a budai Sz. György-téren csak másik oldala a szertartásos felvonulásokban megnyilvánuló életrendezésnek. Ezek az utcai ünneplések, processziók, kivégzések, a koldusbarátok, teszem Jacobus de la Marchia nyílttéri prédikációi a külső nagyság és pompa, látványosság és tömegélmények iránt érzett szinte vallásos tiszteletből merítik népszerűségüket. Nagy szerepet játszottak ilyen alkalmakkor a különféle jelvények, kürtjelzések, címerképek, zászlók, mint a tisztelet jelképei; olykor ellenséges, zsákmányolt zászlók, jelvények meghurcolásáról van szó, mint 1412-ben a velencei hadjárat után, ekkor a megvetésnek, szimbólikus elpusztításnak kifejezése.

1) *Deér József*: Zsigmond király honvédelmi politikája. Hadtörténelmi közlemények. XXXIII. 1936. Különlenyomat, 89. l.

2) *Deér József*, i. h. 83. és 84. l.

3) *Michnay—Lichner*: i. h. 31. l.

Ezekből a budai falakon belül, a király részvételével vagy anélkül rendezett felvonulásokból minden olyan esetben, ha Windeckénél, Bertrandonnál vagy más helyen leírás maradt ránk, megállapíthatjuk, mennyi tudatos rendezés, mennyi ízlés, gyakorlat, ügyesség nyilvánul meg bennük. Annak ellenére, hogy mindennek és mindenkinek meg volt a maga pontos, szigorú hagyományok által megjelölt helye, az ünnepek lefolyása egyáltalában nem volt sablónszerű, a merev keretekben még annyi spontán rendezőművészet érvényesülhetett, mint a művészeti és életformák bármely más területén. Azonkívül az ilyen fogadtatások, körmenetek akaratlanul is nem csekély didaktikai eredménnyel jártak. A budai utcák élete és eseményei bizonyos tekintetben élő »biblia pauperum« szerepét töltötték be. Szem előtt kell tartanunk, hogy a budai lakosok kozmikus és történeti látóköre mennyire megváltozott, tágult Zsigmond alatt, vagy pontosabban Zsigmond révén. A császári politika nemcsak nyugat és dél felé fűzte szorosabbra a régi kapcsolatokat, hanem a titokzatos kelet, Bizánc, de Ázsia felé is az új élet- és szemléletlehetőségeknek sokasága nyílt meg. A követjárások, politikai összejövetelek, fejedelmi látogatások nemcsak uralkodójuk világpolitikai fontossága felől tájékoztatták a budai polgárt, hanem az akkortájt ismert világ terjedelméről és változatosságáról színes fogalmakat nyújtottak. De Buda maga is ezáltal ismertté vált a világ előtt, hiszen a fenti fejezetekben nem éppen ritkán, éppen külföldi követek és utasok leírásaira és híradásaira kellett támaszkodnunk. De van egy forráscsoportunk, mely minden tekintetben röghöz kötött, száz százaléig hiteles, azonkívül felette alkalmas arra, hogy az írott források segítségével rekonstruált szellemi légkört érzékeltesse, konkretizálja és azonkívül az építészeti maradványok által nyert kissé merev és hideg kereteket élettél, színnel és melegséggel töltsse: az ábrázoló művészetek és a műipar. Ezekről a következő fejezetekben lesz szó.

5.

AZ ÁBRÁZOLÓ MŰVÉSZETEK

Az építészet vonala, mint említettük, az 1400 körüli időben észre-
vehetően elhajlik, fejlődésének oly szakaszába lép, amikor a meg-
változott térérzék hatása alatt a régebben csak kivételesen alkalmazott
csarnokrendszer egyre népszerűbbé vált. A formai és technikai eszközök
még a gótikus rendszerből valók, de a támpillérek, boltozati bordák
megsokasodnak, funkciószerűségük, a belső teret és külső burkolatot
meghatározó és tagoló hangsúlyuk már egymást közömbösíti, így a mű-
egységes egész benyomását kelti. A gótikus részletek mohó halmozásá-
nak ellenére a renaissance levegőjét, új térbeli távlatokat érezni, bár
kivált a templomarchitektúra szerkezeti alapjait az új stílus nem érint-
tette, a renaissance a részletekben is csak későn, kevésbé fontos pontokon
lépett fel. Brunnelleschi tanítványának Manetto Ammanatini működésé-
nek alig akadt nyoma. Az új összhatás viszont tagadhatatlan és termé-
szetes, hogy ez a térérzék a festészetben is felbukkan.

A Magyarországon működő olasz művészek hatása a pikturában élesen kidomborodik, ami azonban magában még nem jelent mélyebben járó olasz hatást, még kevésbé renaissanceszerűséget. Őszintén meglepődünk, ha Pietro Paolo Vergerio, az évtizedekig nálunk élt humanista nem Masacciót, akit különben talán nem is ismert, hanem Giottot állítja oda mintául: »*Faciendum est igitur, quod aetatis nostrae pictores qui cum caeterorum claras imagines sedulo spectent, solius tamen Joti exempla sequuntur*«. ¹⁾ A Giottora való hivatkozás több viszonylatban tanulságos, hiszen az újítók a művészet klasszikus hazájában, például Masaccio vagy Donatello itt-ott tudatosan visszanyúlnak e nagy elődhöz. Az új életfelfogás és természetábrázolás elméletileg Vergerio és társai útján, gyakorlatilag azonban itt dolgozott olasz mesterek révén jutott el a magyarországi fejlődésbe. A vizuálisan átélt és ábrázolt mintakép elméleti mérlegelés tárgyává vált s mint az új általános műveltség tartozéka, az élő kultúrtudatban foglalt helyet.

Több, Zsigmond uralkodásának lelegejéről és legvégéről véletlenül reánk maradt adat igazolja, hogy művészeink Itáliába mentek tanulni. 1390 körül felmerül Giovanni d'Ongaria neve, ²⁾ míg a következő század huszas éveiben Michele di Ungheria mint Gentile da Fabriano segédje szerepel. ³⁾ A két időpont között folyik le Giovanni di Giacomo itáliai működése, ki mint *orafo e dipintore* vagy a latin szövegekben mint *pictor et aurifex* 1380 és 1422 között Sienában mutatható ki, ahol több ízben városi tanácsnok, kétszer pedig *capitano del popolo* volt. Ennek az utóbbi tisztségnek fontos szerepe volt a sienai köztársaság alkotmányában, hasonló ügyköre és hatalma volt mint a néptribunusoknak az antik Rómában. Ez a körülmény, továbbá gyakori szereplése a sienai székesegyház és egyéb középületek festői és díszítő munkálataiban nemcsak polgári, hanem minden bizonnyal magas művészi rangja mellett is bizonyít. Ily alkalmakkor mindig a legjobb sienai művészek sorában szerepel, Luca di Tomé, Cristofano Binduccio, Paolo di Giovanni Fei, Jacopo di Pellicciaio társaságában. Mikor 1389-ben a tizenhét legtekintélyesebb sienai művész Taddeo di Bartolo elnöksége alatt értekezletet tartott a campanile helyreállítása ügyében, a résztvevők és felszólalók közt megint csak felbukkan a magyar mester, aki ezúttal becézve, mint *Nanni, chiamato Nanni d'Ongaria dipintore* szerepel. ⁴⁾ Alkotásainak összeállítására sajnos minden támpont hiányzik, de valószínűnek tartjuk, hogy a sienai festészet eme átmeneti stádiumát képviselő festők munkái közt nem egy lappang, melyet a mi Jánosunk alkotott. Eddig a sienai Pinacoteca gazdag anyagának átvizsgálása, fájdalom, eredménytelen maradt. A festészet-

¹⁾ *Bischof, Conrad*: Studien zu Pietro Paolo Vergerio dem Aeltern. Abhandlungen zur mittleren und neuen Geschichte. XV. füzet. 8. l. 4. jegyz.

²⁾ *Márki Sándor*: Mária Magyarország királynéja. Budapest, 1885. 164. l.

³⁾ *Gerevich Tibor*: A régi magyar művészet európai helyzete. Minerva, II. 1923. 114.

⁴⁾ *Horváth E.*: Siena ed il primo rinascimento ungherese. Estratto dalla Corvina. V. 1925. 6—12.

ben az olasz kapcsolatok továbbszövése már azért is jóval könnyebben ment, mivel ezek már a XIV. században szorosak voltak, sőt már abban az időben bizonyos fokú kizárólagosságról lehet beszélni. A helyi erőkkkel egybeolvadva új formaszemléleti és képszerkesztési irányt érleltek, melynek utolsó képviselője Aquila János, kivált mártonhelyi freskóival (1392) belenyúlik Zsigmond korszakába. Stílusát nyilvánvalóan északolaszországi (Velo d'Astico, San Giorgio) hatások alatt talán tiroli közvetítéssel alakította ki tizennégy évi magyarországi működése alatt. Különös, hogy a valószínűleg származására is olasz Aquila művészi fejlődésében a felsőitáliai hatás később sem gyengül, hanem szemlátomást meggyőzőbb anatómiával, biztosabb kompozícióval, élénkebb színezéssel, szabadabb térérzékeltetéssel, tónusosabb előadással hat, mint az ugyancsak tőle eredő veleméri és bántornyai (turnicsai) falképeken. Művei mégsem olasz munkák, talaj, környezet, faj, viselet és fegyverzet nem felejtetik el keletkezésük színhelyét, más hangulatot visznek bele a képhatásba, olyannyira, hogy a művész maga is magyar viseletben, süveggel, görbe karddal ábrázolta magát.¹⁾

Egy másik olasz művésznév, Zsigmond uralkodásának végéről, egyenesen a korai quattrocentofestészet legizgalmasabb problematikájába vezet be. Masolino da Panicale magyarországi tartózkodására gondolunk, melyet másutt²⁾ az 1424 és 1427 közötti három évbe helyeztünk. Masolino Masaccionak, az olasz festészet egyik legnagyobb alakjának tanítómestere volt, későbbben azonban maga is annak hatása alá került, úgy, hogy a két művész hagyatékának különválasztása a kezdő olasz renaissanceval foglalkozó műtörténeti irodalom egyik állandó izgató kérdése. Magyarországra utazásának és ittartózkodásának éppezért az egyetemes művészettörténetre is kiható jelentősége van, mert itt ismerkedett meg később pártfogójával, Branda Castiglione kardinálissal, kinek számára 1428-ban a castiglionei Battisterot festette ki, az új olasz pikturának egyik első nagyjelentőségű állomását. Nem érdektelen, hogy a castiglionei templomot ugyanakkor Filippo Brunelleschi építette újra, a Magyarországra szakadt Manetto Ammanatini mestere és barátja. A mecénások és művészek élesen elhatárolható körével van dolgunk, elsősorban firenzeiekkel, kik Lombardiában is gyakran megfordultak és nem egy közülük Magyarországra is eljutott. Ennek a körnek, illetve csak mecénásainak állított kedves emléket Masolino egyik Battistero-beli falképén, Herodes lakomáján, ahol az asztal körül ábrázolva látjuk Giovanni Dominicit, Branda Castiglionet és Pipo Spanot.³⁾ De ugyanabban a városkában, a Castiglione grófok Branda idejéből származó kastélyában, még két felette érdekes festészeti emléke maradt Masolino mester és mecénása magyarországi tartóz-

¹⁾ *Ernst Mihály*: A dunántúli falfestés középkori emlékei. Budapest, 1935.

²⁾ *Horváth E.*: Una Veduta di Veszprém in un affresco di Castiglione d'Olona. Contribuiti al problema di Masolino. Estratto di Corvina. Róma—Budapest, 1926. 20.

³⁾ *Bánfi, Florio*: Una scena del rinascimento ungherese in un affresco del Battistero di Castiglione Olona. Corvina XV. 1925. 61.

kodásának. Egyik termében, mely valószínűleg ebédlőnek szolgált, lovagi és bukolicus jeleneteket ábrázoló falképek között feltűnik egy freskókép idegenszerű, gótikus város látképével, melyről másutt kimutattam, hogy Veszprém, Branda egykorú püspöki székhelyének ábrázolása.¹⁾ (17. kép.) Kedves adalék ez a nagy kánonjogász, szentszéki diplomata, zsinatatyja, hitszónok és egyetemi kancellár ragaszkodásához, egykorú magyar rezidenciája iránt. Oda varázsolni pedig csak olyan festő tudta, akinek helyszíni tapasztalatai voltak: Masolino. Még egy harmadik ilyen emléket találunk Castiglioneben, Brandának a családi képtárban őrzött arcképét, a mecénás és művész viszonyának legközvetlenebb, legemberibb lerögzítését. (11. kép.) A robbanásig kifejező energiával telített klerikus arckép valóban Brandát ábrázolja. A castiglionei síremlék, a nagy bíboros által alapított ottani iskola bejárata felett díszelgő terrakotta mellkép, a társaskáptalani templom lunettájában elhelyezett és 1428-ból származó arcképszobor, a templombelső egyik festett boltmezejében látható donátorkép és mint döntő bizonyíték, képünknek egy XVII. századi feliratában az ábrázolt nevét felsoroló másolata a Branda által alapított páviai collegiumban, semmiféle kétséget nem hagy felőle. Az erélyes konturral rajzolt arcél a felsőolaszországi (Pisanello, Gentile da Fabriano, Avanzi, Antonello) stílusra vall, de Masolino művészete, lombardiai kapcsolataitól eltekintve, még legkonvencionálisabb ábrázolásaiban is olyan éles fiziognómiai realizmus jegyében áll, hogy az stílusa főismérvének számíthat. Bár ezt az arcképet nemsokára készülte után átfestették, aránylag épen maradt meg az ábrázolt feje, a legnagyobb belső feszültség és szellemi tettekésség kifejezésével. A határozott és kísértetiesen egyéni arcvonások mindenben megfelelnek a történeti Branda jellemképének. Ezzel szemben Masolino művészetének csak halvány visszfényt érezzük az ambrasi gyűjtemény egyik olajfestményében, mely felirata szerint is Ozorai Fülöpöt ábrázolja. (5. kép.) Friedrich Kenner abból a tényből, hogy erről a képről másodpéldány vagy változat nem ismeretes, valamint az idegenszerű, magyaros kalpagból és prémes ruhából álló viseletből következteti, hogy eredetije Magyarországon készült és a Pipo Spano által odahivatott Masolino kezétől való, ki ezt alkalmasint azokban a freskókban is felhasználta, melyeket a temesi gróf által emelt számos templom, vagy talán éppen székesfehérvári sírkápolnája számára festett.²⁾ Kenner további következtetése is elfogadhatónak látszik, hogy a festő Olaszországba visszatérve képének egy vázlatát vagy másolatát magával vitte volna, mely azután mintaképül szolgálhatott Andrea Castagno híres ábrázolásának is a firenzei S. Apolloniában. Bár ez utóbbi esetben inkább az arckép kegyeletes megörökítésére gondolnánk, melyet Masolino az elhunyt

¹⁾ Horváth E.: Una veduta stb. Corvina 1926.

²⁾ Kenner, Fr.: Die Porträt-Sammlung des Erzherzogs Ferdinands von Tirol. Jahrb. der kunsthist. Samml. des A. H. Kaiserhauses. Bd. XVIII. 248. 1.

mecénás emlékének áldozott. A Tiroli Ferdinánd gyűjteményéből származó kópia olasz munka ugyan, de már a XVI. századból ered és így Masolino stílusából keveset árul el. Csak a kép sorsa tipikus és a Branda-arckép esetére is tanulságos.

A mester magyarországi tevékenységét illetően elsősorban két nemes pártfogójának egyházi és profán építkezéseire, azoknak festői díszítésére kell gondolni. Pipo számos templomalapítása, Pipo és Branda fényes budai palotái, a Branda által veszprémi püspöki és óbudai nagypréposti minőségben, esetleg az egyetemmel kapcsolatban rendelt munkái jöhetnek számba. Bár magyarországi működésének a leghalványabb nyoma sem maradt, pártfogóinak szellemi előkelőségénél és a művész személyes jelentőségénél fogva, itteni munkásságának a legnagyobb jelentőséget kell tulajdonítanunk a budai udvar légkörében kialakuló újszerű kulturális helyzetre, a magyar renaissance megindulására és kialakulására. Ezek nélkül az előzmények nélkül Mátyás király kultúrpolitikája nélkülözte volna a kellő belső, ösztönző energiákat.

Masolinóra lehetne gondolni a veszprémi káptalan kincseinek az 1429—1437-ből származó összeírásában szereplő képek esetében is. Említve van ott többek között tíz fára festett kép, köztük egy diptichon és egy triptichon. Az utóbbiak tipikusan itáliai képformák.¹⁾ Tekintettel arra, hogy a többi tárgy mellett elég gyakran szerepel a »Branda kardinális ajándéka« kitétel, a festmények esetében is arra lehet következtetni, hogy Branda rendelte azokat. A leírásból megtudjuk, hogy a triptichon a keresztrefeszítést és két jelenetet Szűz Mária életéből ábrázolt, a diptichon tárgya szintén egy Máriakép és egy Kálvária ábrázolás volt és hogy a *Majestas domini* és két Madonnakép a kiseddel szerepelt. A szövegből helyenkint egészen meglepő szakszerű megállapítások csendülnek ki. Nemcsak olyan értékítéletek mint »*pulchre deaurata*«, vagy »*tabula antiqua de pulcherrimo opere*«, hanem egyes képeknek bizánci, az akkori terminológia szerint görög munkaként való felismerése, illetve megjelölése már gyakorlott szemet és bizonyos esztétikai és művészettörténeti műveltséget árul el.²⁾ A műalkotás, mely még a XIV. században elsősorban és mindenekfelett csak áhítatot váltott ki vagy mint »*biblia pauperum*«, didaktikai jelentőséggel bírt, most már elemzés és kritika tárgyává vált. Ebből következik egy új, a középkortól idegen kapcsolat műregek és műélvezet között. Kialakult az új mecénási típus. Zsigmond és emberei, Branda, Pipo Spano, Tar Lőrinc tudatosabb helyzete a képzőművészet jelenségeivel szemben már a burgundi, a berry-i hercegek műpártolásához hasonlít. Ezzel kapcsolatban felmerül a kérdés, mely különben eddigi tárgyalásaink alatt is a levegőben lógott: mi módon vált ez a szellemi mozgalmasság, társadalmi szerkezeteltelődés és szellemi lendítőerő érzékileg megrögzített,

¹⁾ *Fejérpataky László*: A veszprémi káptalan kincseinek összeírása 1429—1437. évekből. Történeti Tár, 1886. 554., 555. l.

²⁾ *Fejérpataky L.*, i. h. 564. l.

szemléletivé és kézzelfoghatóvá lett műformákká ; hogy tükröződik a kor élettartalma a képzőművészet felületének fényében, elsősorban abban a műfajban, mely az élet egész szélességét átfogja, a festészetben?

Alkotóművészet és iránytmutató műpártolás még nem elegendő egy kor művészi arcélinek meghatározásához, ha a fundamentum, a kortársak hordozó és éltető részvétele, a korhangulat visszhangja hiányzik. A műalkozásokból nemcsak az alkotás gondolatait, érzelmeit ismerjük meg, hanem még inkább azoknak a vágyait és reményeit, kik számára készültek, kiknek életelemet és keretet jelentett. Ezeknek a köre pedig ebben az időben hihetetlenül kibővült. A veszprémi káptalan leltárából felsorolt, fentebbi olaszos képek mind kisebb méretű, nem helyhez kötött, hordozható, falon függő festmények, úgynevezett táblaképek. Idetartoznak a hordozható oltárok is, amilyenek készíttetésére például Szeglaki János fia Imre, Nempti István fia János és Imre pécsváradi apát kaptak engedélyt.¹⁾ Ez a modern képforma tulajdonképpen most alakul ki, hogy évszázadokra nézve a festői tevékenység legfőbb műfaját alkossa. A festészet mint önálló műág csak akkor bontakozott ki az építészet természetes hegemoniájából. Számtalan kapocs fűzte még a régebbi freskó- és miniatúrfestészethez, de saját törvényei szerint kezdett már igazodni és bizonyos tekintetben más megrendelő rétegek kívánságait, ízlését kielégíteni.

Ha e két legfontosabb képcsoport azon alapjait is meg akarjuk vizsgálni, melyek az adatszerűleg vagy esztétikailag megfogható felület alatt rejtőznek, ha kérdezzük, hogy milyen társadalmi és népi rétegekbe eresztek gyökereiket, nagyjában az látszik, hogy a freskóábrázolások főképp mégis a magyar etnikumhoz tartozó lovagi társadalom életformái mellett tanuskodnak, az elitréteg szellemi és társadalmi követelményeit tükrözik. Ezzel szemben a függőkép az új polgárság lelki vágyait, a németalföldi és német területekről beáramló új áhitat, a »*devotio moderna*« korhangulatát árulja el, mely ezekben a polgári körökben annál nagyobb visszhangra talált, mert a városi elemnek tekintélyes része ezekről a vidékekről jött Magyarországra. Különösen, mert ennek az alaphangulatnak szinte pontosan megfelel a stilisztikai láttelel is. Francia-felsőitáliai befolyás és lovagi-epikus világ a freskóművészetben, toszkánai és német hatás és polgári-lirikus hangulat a táblaképfestészetben.

Ebből a szemszögből nézve az első magyar táblaképfestő, a báti mester valóban minden tekintetben a korok, stílusok és befolyások határán áll. (39. kép.) A sienai hatás tagadhatatlan. Gondoljunk csak arra az érdekes kölcsönösségi viszonyra, hogy ugyanakkor, azaz 1380—1390 körül, amikor a magyar Giovanni di Giacomo Sienában dolgozott, a sienai festészet e késői, kissé archaizáló stílusa kis magyar falusi templomokban is harmónikus teljesítményeket értelt. Az ikonografiaiilag nehezen megfogható képtartalmat illetően Gerevich Tibor

¹⁾ *Áldásy A.*: Alsáni Bálint bíbormok. Budapest. 49. l.

nézetét, ki az ábrázolásokban jeleneteket Árpádházi Boldog Margit életéből látott, elfogadhatóbb javaslatokkal nem tudták pótolni. Közvetlen átvétel az itáliai festészetből az egyik táblán látható öreg szakállas férfi által tartott tipikus olasz trecentokeretbe foglalt és tiszta sienai jellegű Madonnakép. A jelenetek elbeszélőmodora viszont már megint a lovagi témák légkörébe visz. A világos és takarékos képszerkesztés, az alakok, színek és építészeti adalékok józan ökonómiája már toszkánai ajándék.¹⁾ Az egész együttes a magyar táblaképfestészet első érett és minden kölcsönzés ellenére önálló és sajátos megnyilatkozása. Mintha ez a keverési arány legjobban felelne meg a magyar vérmérsékletnek. Olyan állomásnál tartunk, ahol a középkori gondolat- és érzésvilág már erősen elhalványul, de a renaissance esztétikája sem érezteti még hatását. A képszemlélet még a régebbi, síkszerű kezelésben rekedt benne. Határozatlanság érezhető, mely váltakozó adagolásban tulajdonképpen az egész korra, vagy inkább a most kialakuló új képtípusra jellemző. A táblaképfestészet emlékeiben hiába keressük a korai és érett gótikus művészet drámai feszültségét, de a Sz. László legendát és hasonló lovagi témákat illusztráló falképek szélesmedrű epikája, a fegyverzet és ruházat minden részleteire kiterjedő vontatottabb üteme is hiányzik. Itt olyan feszültségek, hullámvázok és ingadozások jutnak kifejezésre, melyek társadalomlélektanilag a feltörő polgári rétegben horgonyoznak. Mindenütt mozgásba jönnek a középkori élet szilárd, de merev rendszereinek széttörésére irányuló erők. A táblaképfestészet ezt a folyamatot jelképesen még azzal is aláhúzta, hogy az architektúra béklyóit lerázta és új szabadságában, kötetlenségében a korok és stílusok, nemzedékek és nemzetek lélektanának valamennyi állomását és árnyalatát jelezte.

Az idegen hatás befogadására és feldolgozására kisebbmértetű, könnyebben mozogható termékei révén a táblafestés jóval alkalmasabb, mint a falfestészet. Zsigmond mozgalmas uralkodása alatt az előbbinek emlékei gyakorivá váltak. Az erős és közvetlen olasz hatásnak Aquila Jánostól Masolinóig terjedő fejlődési vonalával párhuzamban halad, jóval szélesebb mederben egy összetettebb áramlat, mely maga sem érintetlen a modern itáliai formakialakítás lehelletétől; Kolozsvári Tamásig zárt és önálló utat ír le. A függőképek divatja a megrendelők erős gyarapodását és az egész termelés példátlan fokozását eredményezte. Festőcéhekre vonatkozó feljegyzések ugyancsak a század második feléből maradtak reánk, így a kassai céhről 1459-ből,²⁾ a budai céhről pedig 1484-ből, amikor is Nyirkállai Tamás a céh irományaiból több adatot kijegyzett.³⁾ Tekintettel arra, hogy a budai törvénykönyv nem ismeri, a céh alapítása a két dátum közötti időbe tehető. Ezek a

¹⁾ Gerevich Tibor: A régi magyar művészet európai helyzete. Minerva. II. 1924. 109.
— Genthon István: A régi magyar festőművészet. Vác, 1932. 25.

²⁾ Kemény Lajos, Arch. Ért. XXII. 1902. 410.

³⁾ Divald Kornél: A Szépművészeti Múzeum kisszebeni szárnyasoltára. Magyar művészet. IV. 1928. 688.

céhalapítások különben is rendszeren jóval régebbi időbe nyúlnak vissza, mint ahogy ezt első említésükből fel lehetne tételezni. Az adatok szinte kivétel nélkül azt az évet említik, amikor ezeket a szabályzatokat először fektetik írásba, ami a korlátoltabb írásbeliség eme szakában gyakran csak akkor történt, ha bizonyos pontok vitásakká váltak.¹⁾ A céhek a táblaképfestés nagy gócpontjai voltak, ahol örökölt hagyományok és átvett szokások számtalan szállal összekötve mindig új keveredési arányokat és a helyi viszonyok és tehetségek által állandóan módosított formákat érleltek. Így hosszú vajúdas után majdnem pontosan Zsigmond uralkodásának félévszázadában alakul ki a magyar életnek és léleknek megfelelő szemléleti mód, melynek hullámvázait egyes kimagasló alkotások tükrében követni szándékszunk.

A báti oltártáblák talán még Zsigmond előtt, de feltétlen még olyan korban készültek, amikor ez a nagy lelki és társadalmi átalakulás, melyről az előző fejezetekben szó volt, csak kezdő stádiumát élte. Körülbelül tíz évi távolságban követi az állítólag a felvidéki Felsőzugó-ból (Russbach-ból) származó három oltárlap az angyali üdvözlet, Lázár feltámadása és a Hegyi beszéd ábrázolásával a Kassai Múzeumban. Erősen gótizálók s így a báti képekkel szemben majdnem visszaesést jelentenének, ha a fiziognómiai készség egyes arcokban nem árulna el nagyobb természetűséget s ezzel a későgótikus expresszionizmust egyenrangúan oda nem állítanák a báti képeknek még erősen idealizált sienai arctípusai mellé.²⁾

A bécsi iskola hatásáról négy budapesti (Szépművészeti Múzeum) és négy troppai kép körül keletkezett már eléggé terjedelmes irodalom szól, melyből a kutatás mai állásánál fogva biztonsággal talán csak azt a két nemleges eredményt lehet levonni, hogy a két csoport nem tartozik egy oltárműhöz és hogy alkotója nem lehetett magyar.³⁾

Régi, elhasznált történeti konstrukciókat és befolyástani kliséket követve, itt-ott nálunk is hangsúlyozzák még a cseh befolyás mindent beárnyékoló jelentőségét, holott ezt a csillogó fikciót a szélesebb látókörű cseh szakemberek maguk is már kellő mértékre szállították le. Nem állítjuk, hogy a hazai fejlődés teljesen érintetlen maradt volna a prágai udvari művészet kisugárzásától, de ezek csak elvétve és csodálatos módon csak akkor jutnak érvényre, mikor annak fénykora már elmúlt. A többi szomszédos területen, főleg Sziléziában, de Lengyelországban és a német lovagrend területén is tovább követhetők a csehországi fejlődés származékai, erőteljes regionális hajtásokra ojtva és hanzavárosi, különösen lübecki befolyásokkal párosulva. Különösen a sziléziai fejlődésben akadt egy-egy rokonvonás a nálunk is szokásos szemléleti és előadási móddal, sőt egyes esetekben közvetlen érintkezések és kölcsönhatások tapasztalhatók. A szászfalvi szárnyasoltárnak jelenleg a

1) *Huth, Hans*: *Künstler und Werkstatt der Spätgotik*. Augsburg, 1923. 7. l.

2) *Genthon István*: *A régi magyar festőművészet*. Vác, 1932. 28. l.

3) A kérdés érdemére és az irodalom kritikai méltatását l. *Genthon István* i. h. 29—31. l.

besztercebányai múzeumban őrzött táblája a XV. század 20-as éveinek elejéről a három misztikus lányát, Hitet, Reményt és Szeretetet ölében tartó Sz. Zsófia ábrázolásával tartozik ide, melynek elevenen komponált szárnyképei bizonyos fokig rokonok a boroszlói Sz. Bernát-templom oltárával, a Hedvig-legenda visszaadásával. Erősebben, tudatosabban és közvetlenebbül jelentkezik ez a boroszlói stílus a szepesmegyei mateóci templom pompás oltárművében, ellensúlyozva a magyar szent királyokat ábrázoló ikonográfiája, egyénibb arcábrázolás és bizonyos józan realizmus által. »Magyar nemzeti témát ábrázol, kísérletet tesz a magyar formanyelv kialakítására és véglegesen megfogalmazza a magyar szárnyasoltárok korai típusát.«¹⁾ A stíluskeverést minden bizonnyal elősegítették a gyakori ajándékok is, melyeket Zsigmond a német lovagrendtől kapott, melynek műgyakorlata akkortájt szinte erősen sziléziai és lübecki hatás alatt állott. 1409-ben például a később tárgyalandó remek bivalyszarvakkal együtt Sayne gróf balgai komtur hozott egy még Péter marienburgi festőtől javított, fára festett képet Budára.²⁾

A Zsigmond-kori festőművészetnek legjellemzőbb mestere, kinek nagy oltárművében a fent latolgatott és egyéb formahatározó tényezők biztoskezü összefoglalását kapjuk, Kolozsvári Tamás, ki gyaníthatólag Zsigmond familiáresei közé tartozott.³⁾ Az oltárművel kapcsolatban ezenkívül több közvetlen szál utal Zsigmondra. Így az oltár megrendelője, Miklós kanonok, — Zsigmond olaszországi kíséretéhez tartozott, az elveszett predella közepén pedig Zsigmond címere díszelgett. Ami középkori — világpolgári volt a gondolkozás és érzésvilág transcendentális kötöttségében, illetve annak lenyűgöző érzékeltetésében, ami új és valószerű a csillogó ünnepi felületgazdagságban, mindezt csodálatos koncentrációban kapjuk Kolozsvári Tamás művészetében. A különböző hatások (Gentile da Fabriano, Lorenzo Monaco, Altichiero, Avanzi, a kölni Klára-oltár második mestere, Melchior Broederlam) mesteri vizsgálatát Gerevich Tibor tanulmányában kapja az olvasó.⁴⁾ Semmiféle komoly okot nem látunk, hogy ezekből a többféle, de egymásnak ellent nem mondó, kölcsönösen ki nem záró hatásokból több művész-kézre következtessünk és az oltárképek első publikálójával együtt egy komplex művészegyéniséget látunk az oltár alkotójában. Nagyformátumú művész volt. Az a mód, ahogy a többféle hatásokat egybeolvasztja, ahogy a formák és színek nyugtalanságát letompítja, a kifejezés áhitata, az élmények mélysége és súlya egybehangzóan kivételes tehetségre vallanak, tág látókört és nagy alakítóerőt sejtetnek, a kor elsőrendű képviselőjét mutatják be. Nagy és sikerült kísérlet, egy egész

¹⁾ *Genthon István*, i. h. 34. l.

²⁾ *Joachim J.*: Das Marienburger Tresslerbuch der Jahre 1399—1409. Königsberg, i. P. 1896. 467. l.

³⁾ *Horváth Henrik*: A budai pénzverde művészettörténete a késői középkorban. Numizmatikai közlöny. Különlenyomat. 1932. 27. l.

⁴⁾ *Gerevich T.*: i. h. Az Országos Magyar Régészeti Társulat Évkönyve. I. 1923. Különlenyomat.

európai nemzedék művészi törekvéseinek egységgé forrasztására. Mintha ebben az oltárműben lerakódott volna valamennyi kultúráramlat, mely Zsigmond alatt a budai udvarnál egymást keresztezte. Bár kifejező erő és formakészség aránylag magas szinten mozog, Kolozsvári Tamás mégis nem egy tekintetben egészen tipikus kifejezője Zsigmond korának. Annak ellenére, hogy az olasz, németalföldi, rajnai-német hatások képalakításban, technikában, felfogásban el nem vitathatók, függőségről, ismétlésről, a hazai termelés alsóbbrendűségéről nem lehet beszélni. Ez ellen szól a források sokfélesége, melyekből merített. Hogy mindemellett, a számtalan elágazás ellenére, mégis aránylag egységes kép alakult ki, az egészen határozott történeti, földrajzi, államszerkezeti kultúrközösségben rejlő energiáknak köszönhető. A jelentékeny külföldi iskolák hatása megmentette a magyarországi fejlődést a megmerevedéstől, saját magának epigonságától. A maguk belső logikáját ezek a formai jelenségek csak a totális kultúrszemlélet nézőszögéből kapják. A műrecek így valóban fontos bepillantást engednek egyetemes történeti összefüggésekbe, éppen vizuális adottságuk és aránylag egyszerű fogalmi eszközeik révén. Kolozsvári Tamás éppen ebben a komplex voltában több támponttal szolgálhat a korszellem megértéséhez, mint az akták és krónikák adatai. Ez az oltármű nagyszerűen jelzi a budai udvari művészet és kultúra magas, bár poliglott színvonalát. De nemcsak kitűnő, a korszerű művészet sugarait magába szívó lencse szerepét tölti be, nem jelent átlagszínvonalat, még kevésbé kényelmesen kivájt medret a további kialakulás széles áramlata számára. Sőt a fejlődés utána megint szétforgácsolódik, amennyiben egyrészt a külsőséges udvari elemek több önálló szerepet kapnak, másrészt pedig az ábrázolási eljárás erősebben hangsúlyozott realizmusa az egyszer elért egyensúlyt ismét felborítással fenyegeti. Az előbbi esetre a német-újvári Madonnakép,¹⁾ az utóbbira nézve a budapesti magántulajdonban lévő Krisztus gúnyolása meggyőző érveket nyújt. A két festményben tulajdonképpen a realizmusnak két oldala, vagy inkább két állomása öltött testet. Az 1430 körül festett, rokka mellett ülő német-újvári Madonna esetében a mellékletek tarka sokasága és látszólag véletlen odavetése (fonó, könyv, virágok stb.) szeretne nagyobb valóságérzetet és természetűséget kifejezni, bár e zsánerszerű motívumok ikonográfiailag indokoltak és Jacobus apokrif protoevangéliumára támaszkodnak.²⁾ A fokozottabb valóságérzékeltetés másik oldalát Krisztus Pilátus előtt való gúnyolása képviseli. (40. kép.) A szenvedélyek és szenvedések kiemelése már az arcok torzításáig megy és olyan dinamikus vitalitást vetít ki, amilyent a Konrad Witz-ék és Hans Multscher-ék ugyanakkor már a fejlettebb eszközökkel és nagyobb erővel hangsúlyoznak. Mindkét irányban már félreismerhetetlenek a német felfogásbeli és formai áramlatok, az előbbiben a kicsit kényes-

¹⁾ *Genthon I.*, i. h. 40. l.

²⁾ *Stiassny Róbert*: Két festmény a XV. századból. Arch. Ért. XVI. 1896. 417.

kedő, kalligrafikus frank, az utóbbiban a bódeni-tói sváb iskola (Seeschwaben). A frank hatás állását Zsigmond uralkodásának legvégén a Brassó megyei prázsmári oltár jelzi. (41. kép.) A fejlődés iránya a XIV. században erős olasz igazodást mutat, a XV. század eleji kozmopolitizmus után viszont egyre jobban jelentkezik a német hatás. Zsigmond hosszú uralkodásában különben is szépen megfigyelhető, hogy itt nemcsak három biológiai nemzedék, hanem ezeknek szinte pontosan megfelelően három stílusréteg váltja fel egymást és a maga sajátos műformáit kialakítja.

Magától értetődik, hogy ez az egyre fokozódó szellemi átrétegzés nem haladt mindig menetrendszerű pontossággal. A városi lakosság különböző társadalmi csoportjainak megfelel az alkotó művészet eltérő üteme és intenzitása. A lovagvilág formalisztikus oldalainak túlsúlyba-jutásával, a belső tartalom apadásával a művészet is mindinkább az arisztokratikus életszférának bár ragyogó, de alapjában véve mégis csak külsőséges díszítésére szorítkozott. A polgárság kultúrált rétegeiben a súlypont lassan eltolódik ettől az artisztikus formafelfogástól a nyersebb, realiztikusabb, népszerűbb, szatírikus, groteszk oldal felé. Az élet- és művészetszemlélet eme két szélső pólusát ritkán találjuk ugyan annyira élesen elkülönítve, ahogyan rendszerező fáradozásaink ezt szeretnék, de váltakozó keverési arányban a képzőművészet valamennyi alkotásában visszatérnek és ezenkívül — ahogy láttuk — az életformákban és irodalomban egyaránt.

Bár ezek a különféle életterületek a festészet tükrében különbség nélkül kirajzolódnak, a kialakulóban lévő polgári műveltség sugártörései, ahogy ezt kimutatni igyekeztünk, élesebben kivehetőek, míg az erősebben a középkori élet- és szemléleti formákban rekedt ábrázolási témák párhuzamosan haladnak a freskóművészet archaizálóbb képformájával. Az ilyen falképsorozatok tengelyében a magyar lovagrend kedvelt patrónusai állanak, Sz. György a sárkánnyal, Sz. Márton a koldussal és Sz. László király legendájából vett jelenetek, elsősorban a cserhalmi ütközet. A már említett Aquila János mártonhelyi falképeiben (1392) Sz. György és Sz. Márton legendáit illusztrálja, az almakeréki mester a század fordulója táján előrehaladottabb térérzéssel és drámaibb előadással, de primitívebb dekoratív és képszerkesztési készséggel megint csak Sz. György küzdelmét adja, az ez esetben félelmetesebben, háborzongatóbban ábrázolt szörnnyel. A két sorozat közötti eltérésekben egy fejlődési és egy művészetföldrajzi kritérium jelentkezik. Az előbbit a körülbelül másfélévtizedes időbeli távolság magyarázza, a másikat az a tény, hogy a falkép Erdélyben készült, mely már akkor észrevehetően eltérő stílusközösséget alkot, mint a fejlettebb, a délről jövő formai áramlatok számára mindig tárva-nyitva álló Dunántúl.¹⁾ Csak így érthető az a különös helyzet, hogy az almakeréki freskó előrehaladottabb és

¹⁾ Horváth, E.: Transdanubien als kunstgeschichtliche Provinz. Annuario 1936. Studi e documenti italo-ungheresi della R. Accademia d'Ungheria di Roma. Roma, 1937. 122. l.

egyszersmind hátramaradottabb benyomást kelt, mint Aquila munkája. Ha a fentiekben fenntartás nélkül freskókról beszéltünk, ezalatt nem érthetünk monumentális falképstílust, freskószerű felfogást. Már hivatott helyről rámutattak arra,¹⁾ hogy itt alapjában véve csak falfelületekre alkalmazott miniatűrképekről van szó, melyek ezáltal eredeti elevenségük és tüzes színadásuk jórészét elvesztették, anélkül, hogy az ornamentális és monumentális formának azt a fokát tudták volna elérni, mely a freskóhatás kelléke. Ezekben a Sz. György-freskókban és a később tárgyalandó Sz. László-ciklusokban is mint a miniatűr-festészet öröksége síkszerű dekoratív rajzstílus érvényesül éles formai elhatárolásokkal. Minden, még a ruházat mintái és a fegyverzet részletei is, szinte kínos pedantériával vannak visszaadva. Sok tekintetben retrospektív formafelfogás, mely a táblaképfestészet emlékei mellett bizony kissé elavultnak látszik. Az ilyen ábrázolások a XV. században inkább Erdélyben és a keleti Felvidéken, rendszeren félreeső falusi templomokban maradtak meg, mely topográfiai eloszlás pontossággal az akkori művészet- és műveltség-történeti helyzetnek felel meg.

Ennek a keleti, erdélyi, északkeletmagyarországi freskóiskolának legelőkelőbb, szinte kizárólagos témája a Sz. László-legenda, melyről Huszka József csak a Székelyföldön hat különböző változatot fedezett fel. Egytől-egyig Zsigmond korából valók és nyilván közös műhelyhagyományokkal függnek össze. Legjellegzetesebb az egész Sz. László-csoport vezéremléke, a derzsi sorozat (35. és 36. kép). Az egyik zászlón látható feliratból régebben a festő szignatúráját vélték kihozni, holott a szöveg: »*Hoc opus fecit depingere seu preparare magister Paulus filius Stephani de Ung anno domini millesimo quadringentesimo decimo nono: scriptum scribebat et pulchram puellam in mente tenebat*« csak a megrendelőt említi meg, ki eszerint 1419-ben Pál mester, Ungi István fia volt.²⁾ De névszerint ismerjük a szalonnai freskók alkotóját Szepesi András személyében, kinek művei 1417 és 1427 között készültek. (38. kép.) A későantik, római kontinuáló stílusra emlékeztetően, filmszerű egymásutánban, elbeszélő előadási ütemben peregnek le a jelenetek, mindig a magyar lovag király köré csoportosítva, a késői magyar lovagvilág művészetbe vetített eszményi formái. A stílusváltozások történeti folyama vajmi kevés felvilágosítást nyújthatna a kor tartalmairól, ha az ábrázolás tárgyait nem vennők tekintetbe. Kivált olyan időben, melyben annyi szellemi, társadalmi és gazdasági struktúra-változás folyt le, mint éppen Zsigmond alatt. A vallási és lelki jelentőségek stílusalakító ereje a műtörténeti kutatás egyik gyakran hangsúlyozott követelménye ugyan, melyet azonban tudatosabban és módszeresebben valamennyi ábrázolt életjelenségre, az egész profán ikonográfiára is ki kellene terjeszteni. Ezzel természetesen nem állítjuk, hogy az ilyen tartalmi-kultúr-történeti megállapításokkal a magyar későgótikus falfestészet végső

¹⁾ Gerevich Tibor: A régi magyar művészet európai helyzete. Minerva II. 1924. 108. 1.

²⁾ Huszka József: Székely festőiskola a XV. században. Arch. Ért. VII. 1887. 332.

értelmi értékeit, legfinomabb formai titkait ki lehetne meríteni. De ezek erről az oldalról is megfoghatók, talán könnyebben vonhatók vizsgálat alá. A képzőművészet emlékeinek szemléleténél csakhamar kiderül, hogy bizonyos életszokásoknak, társadalmi formáknak, gesztusoknak, mozgásoknak egészen sajátos ábrázolóstílus, a páthoszformulák és szépségpózoknak egészen határozott módja felel meg. Nem a hétköznapi, közvetlen, félig még öntudatlan életszokásokról van szó, ahogy a képszerű megrögzítés sem mindennapi, hanem erősen ünnepi dolog, sőt az ünneplésnek legnemesebb és maradandóbb foka. A XIV. század végén s a XV. század elején készült falképek és — amiről egy további fejezetben még szó lesz — falkárpitok bizonyos tekintetben mind színielőadásokra hasonlítanak gazdag jelenetezésükkel és változatos rendezésükkel.¹⁾ Az élet ünnepi, napsugaras oldala a művészetekben jut kifejezésre, az okmányok erről édeskeveset árulnak el, a kor mosolyának csak a festészetben volt visszhangja.²⁾ Ebből a szempontból egyáltalán nem meglepő, hogy a legmagasabbra fokozott, külső ünnepélyesség a legtökéletesebb pikturát, egyszerűen magát a modern festészetet szülte. Ha tehát a kultúrtörténeti helyzetben a burgundi komponens a külső életkialakításban, ruházatban, fegyverzetben oly feltűnően előtérbe nyomul, akkor a képzőművészetben ugyanezt tapasztaljuk, annál is inkább, mivel ugyanakkor a Burgundiához tartozó flandriai és brabanti városokban a festészet bámulatos teljesítményeket ért el. A burgundi életstílus és a flamand festészet egyszerre terjedt. Kolozsvári Tamással kapcsolatban már említettük Melchior Broederlam oltárának hatását, mely Burgundia fővárosa, Dijon számára készült és ma is ott őrzik. A miniatűr-festészetben találkozni fogunk még Martinus Opifex-szel kapcsolatban a flamand hatással. Mint ellenpéldát röviden említjük már most Magyar Istvánt (Etienne d'Hongrie), ki nemcsak műhímező, hanem festő is volt a burgundi udvarnál és ott Jan van Eyck-kel, a modern festészet megindítójával együtt udvari kamarás (valet de chambre) volt. Van Eyck művészete részben, így az elégett turini »Livre d'heures«, a genti oltár egyes táblái, sőt más oltárképei esetében, még a burgundi lovagvilág életét tükrözi. Ez részben a tárgykörből is magyarázható, talán az is, hogy az ő realizmusának a magyar freskófestészetben és egyáltalán a Zsigmond-kori magyar művészetben alig van nyoma. Kivált a falképek lovagi tárgyú ábrázolásaiban világosan látjuk az alakkezelés és képalakítás régebbi szokásaihoz való ragaszkodást, mely a lovagi élet formalizmusának és hagyományos szertartásosságának tökéletesen megfelel. Végeredményben ez a stílus a feltörő polgárság és az egyre megerősödő központi hatalom korában a pompásan kialakított és szigorúan betartott külső keretek ellenére mégis már elavultnak látszik. Már a lovagi játékok, tornaviadatok esetében rámutattunk azoknak színpadias,

¹⁾ *Dvořák Max*: Idealismus und Realismus in der gotischen Skulptur und Malerei, Kunstgeschichte als Geistesgeschichte. München 1924. 137. l.

²⁾ *Huizinga J.*: Herbst des Mittelalters. II. kiad. München 1928. 40. l.

rendezett voltára. Ugyanez áll az ábrázolásokra is, de nemcsak a lovagi, hanem a bibliai és legendáris témakörből vett jelenetekre is. Ebben az összefüggésben fel kell hívni a figyelmet a passziós és misztériumjátékok szerepére. A kompozíció színpadszerűsége, a szerkezet látószekrényszerűsége félreismerhetetlen. A cselekmény lebonyolítása keskeny, szinte fiktív előtérretegben folyik, a távlataiban és arányaiban annyira kulisszaszerűen visszaadott építészeti és tájképi közép- és hátterek még jobban erősítik ezt a benyomást. Ezt a szoros párhuzamot meggyőzően tárja elénk az 1416-ban Zsigmond tiszteletére adott 24 fogásos nagyszerű konstanci ebéd, ahol arany és ezüst tálakból ettek, miközben színelőadásokkal is gyönyörködtették a vendégeket, előadták Krisztus születését, a királyok imádását, a menekülés Egyiptomban, Herodes lakomáját és a betlehemi gyermekirtást, azaz a korabeli festészet kedvenc témáit.¹⁾

Áll ez a legnagyobb ránkmaradt legendáris falképsorozatra a lőcsei Sz. Jakab-templom északi hajóját díszítő és Sz. Dorottya életét és csodáit elénk táró, képeskönyvszerű jelenetsoporra, mely negédes, kényeskedő gesztusaiban, túlkarcsú alakjaiban, francia és német hatásokat összekeverő előadási modorában a magyar későgótika egyik legjellegzetesebb terméke. Az új művészet centrális problémája, az emberi alak és az őt körülvevő természetes keret, itt is már észrevehető vajúdságban van, bár az utóbbi még szinte labirintikus kulisszaszerű eszközökkel van érzékeltetve, de az egészet beburkoló lovagi mesehangulat csodálatosan egybefolyik a kissé ügyetlen és mégis meggyőző távlati kísérellettel. Többet jelentenek ezek a képjelenetek, mint amennyit reálisan ábrázolnak. Az alakok és formák között és mögött leng az előkelő, tartózkodó, szertartásosságig konvencionális koráramlat.

Ugyanabban a lőcsei Sz. Jakab templomban látható még egy másik freskósorozat, az irgalmasság cselekedetei és a hét főbűn közös keretbe foglalt jelképes tipológiai ábrázolásával. (37. kép.) A valamennyi gondolkodási formát rendszerező skolasztikai fogalmak és a teológiai moralitások eme keverése a középkori szemlélő előtt természetes adottság volt, a XV. században egyáltalában még nem volt korszerűtlen és bizonyos nyúlványaival még a barokkban is mélyen átérzett tudat és szellemtörténeti realitásként élt. Ami ezeknek a falfestményeknek régies, archaizáló benyomást kölcsönöz, az elrendezés ciklikus-tipológiai jellegében rejlik, mellyel az itt-ott biztosan és találóan alkalmazott racionalizmus, fogalmazásban és kifejezésben, nem áll ellentétben. De még az ilyen elvont tartalmak ábrázolásán is végighúzódik a kimondottan epikus vonás, mely annyira általános, hogy még a korabeli táblaképek-nél is tapasztalható. Hasonló módon, ahogyan a különböző szellemi és társadalmi kultúrák éppen a Zsigmond alatti félév században egymásra torlódtak, a falfestmények epikájában s a táblaképek lírájában sok

¹⁾ *Aschbach*, II. 177. 1.

esetben, az egész képhatást befolyásoló módon érezhető a gótika drámai expresszionista áramlata. De ahol ezt a pantomimikus kifejezést fokozást pontosan lehet követni, még ott is lassan belevegyülnek más, modernebb elemek; félreismerhetetlenül érezhető az intímabb lírai értékek felé való igazodás.

Egyenesen meglepő, hogy mily kevert képzetsoportok találunk helyet a falképciklusokban. A középkor témái és problémái, a korszakforduló reményei és félelmei még nyomasztóan ráfeksznek szinte valamennyi megjelenési formára. Az eszkatológiai látomások, a végső jelenések, pokol és tisztító tűz, feltámadás és utolsó ítélet a kor köztudatában a realitásnak jóval magasabb fokú életét élik, hatékonyabb élményt váltanak ki, mint az érett román és gótikus stílus miszticizmusa vagy a barokk tudatosabban feszített idegreakciói és érzésfokozásai. A mai művészettopográfiai látélet után ítélve úgy látszik, mintha Erdély és a csatlakozó felvidéki megyék különösen gazdagok lettek volna ennek a lovagi-mesészerű témacsoportnak festészeti emlékeiben. Nagyon tanulságosan és bőbeszédűen képviseli az Udvarhely megyei, bögözi freskóciklus ezt az eszkatológiai képzetkört, még pedig érdekesen átszöve a lovagi eszményvilágból átvett és csak abból érthető témákkal és utalásokkal. Idetartozik az a daliás vitéz, aki karóba húzott hölgyének elalélt testét a pokol torkából ragadja ki, amit a mögötte álló ördög seprűvel hiába akar megakadályozni. A középkori nőimádat és hölgy-szolgálat eme megható paroxizmusával látszólag ellentétben áll a nőkről való általános középkori felfogás, az ugyanezen falképsorozaton belül ábrázolt utolsó ítélet, hol a kárhozottak közül egy magyar ruhás féfialak kivételével csak asszonyok szerepelnek, ezzel szemben a mennyországba egyetlenegy kivétellel csupa férfi jut.¹⁾ Félelmetes fogakat mutató, tüzet lövelő, hatalmasfülű szörnyeteg tér vissza a mezőtelegdi templomban és az újabban feltárt brassómegyei szászhermányi evangélikus templom mellett álló, régóta szalonraktárnak használt kápolna falfestményeiben. Az utóbbin a mennyország felé tartók sorában nagyon jól lehet megfigyelni a társadalmi rétegek szerinti tagolást, pápa, püspök, barát, király, királyné (mint egyetlen nő), lovag, polgár, koldus sorozatában. Ez a tagolás még a mennyországban és a pokolban is érvényes volt.

E falképek és falképsorozatok legtöbbje félreeső falusi templomokban búj meg, tehát az egyetemes formai színvonal alsó határát jelzi. A forgalom és a hadiutak nagy állomásain keletkezett magasabb értékű emlékek csak szórványos töredékekben maradtak meg, melyek még így is a freskóstílus valódi festői kvalitásainak felismerésére nézve felbecsülhetetlen fontosságúak. A nagy városok, gazdasági és egyházi gócpontok festészetének beszédes példája a nagyváradi székesegyházból ránkmaradt egyetlen festett töredék, egy szent püspök (47. kép) az esztergomi Keresztény Múzeumban és egy hasonlóképpen dícsfényvel övezett püspökfej, egy női szent és egy angyal töredéke a pest-belvárosi plébánia-

¹⁾ Huszka József: A bögözi falképek. Arch. Ért. XVIII. 1898. 392.

templomból, jelenleg a Halászbástyai Kőemléktárban.¹⁾ Közvetlen érintkezésük az olasz művészettel nyilvánvaló, a nagyváradi töredék félreismerhetetlenül felsőítáliei, a pesti fejek pedig hangsúlyozott toszkánai hatás alatt állanak, ez utóbbiakban Masolino magyarországi tartózkodásának hatását szeretőnk mérlegelés tárgyává tenni. További töredékek esetében, így a garamszentbenedeki apátsági templomról származó freskómaradványon már megint előtérbe nyomul a festői előadás epikus, az illuminált kódexek modorára emlékeztető stílusa.

A festői emlékek ezen csoportjában a művészet szinte csalhatatlan mércének bizonyul kultúrtörténeti fordulópontok hangsúlyozására. Éppen azért nem szabad sohasem a stilisztikai szerkezeteken túl a bennük foglalt képzeti tartalmakat és itt kialakított életértékek elemzését elmulasztani. Csak ezek a változatos elbeszélő tartalmak értetik meg velünk a korstílust, csak ezek ébreszthetik a fogékonyságot az elfátyolozott és idegenné lett formák és azoknak szellemtörténeti megfelelői számára. Nagyjában a falkárpitok és képszőnyegek tarkasága, síkszerűsége, kompozíciós elvei azok, melyek a falképeken is uralkodnak, sőt ezeket szeretőnk pótolni. Azt mondhatnók, hogy az epikus falképek a szőnyeget csak hiányosan pótolják, csak ezekből lehet az utóbbiakra visszakövetkeztetni, mivel ezen műág nagyobb termékei teljesen veszendőbe mentek, bár a későbbben még tárgyalandó adatokból a szöveg és hímzés virágzására és kedveltségére következtethetünk. Eltekintve képtartalmuktól és egyáltalában minden szintetizáló szándéktól, meg kell állapítani, hogy az egész kor feszült vitalitása, az új nemzedék egész élménybősége külső és belső kifejezési formákban, először és mindenekelőtt a képzőművészetek területén virágzott ki. A széles skálájú érzésvilág hullámai úgyszólván állandó mozgásban vannak az elbeszélőpatétikus és a szemlélődő lírai, a lovagi és a polgári pólus között. Láttuk, hogy ezek a kortudat különböző tartalmaira való visszahatások egészen világosan a kultúrföldrajzi helyzet szerint váltakoztak. Olaszország nagyobb közelsége (felsőítáliei vagy dalmáciai viszonylatban), formalképző energiáinak fokozottabb megértése és nem utoljára a klasszikus római hagyományokkal telített talaj már ősidők óta meghatározta a Dunántúl kulturális helyzetét. Zsigmond korának kezdeteire bizonyítva láttuk ezt Aquila János tevékenységében, a XV. században pedig Masolino példája szintén nem maradhatott mélyebb hatás nélkül. A középkori képtartalmak és bizonyos konzervatív előadási mód Erdély és a keleti Felvidék festőművészetének legfőbb stílusjegyei, míg az ország központi részeiben olyan udvari művészet alakult ki, mely valamennyi korszerű gondolat és stilisztikai lehetőség felszívásából táplálkozott és melynek legjellegzetesebb képviselője Kolozsvári Tamás volt. Nagyjában az a helyzet, hogy a régebbi, lovagi képtémák inkább a falfestészetben otthonosak, míg a tipikusan polgári »*devotio moderna*« a

¹⁾ *Lux Kálmán*: A budapesti belvárosi plébániatemplom. Tanulmányok stb. II. 1933. 23.

táblaképfestészetben talált néha csodálatosan finom és érzékeny érvényesülési területre. Emellett a kompromisszumoknak, a félmegoldásoknak, a felfogásbeli és formai keveréseknek tömegével kell számolni, ahol téma és festői megoldás tartalom és forma kevésbé kongruensek, illetve a fent körülhatárolt stilisztikai lehetőségek váltakozva szerepelnek.

A könyvillusztrációtól való függés különben is már azért sem jelenthet esztétikai alacsonyabbrendűséget, mert a festett kódexek művészetete Zsigmond alatt nálunk delelőpontját érte el, mely még a Korvinák által képviselt színvonal mellett is megállja a helyét, sőt azokkal ellentétben nem volt, vagy csak elenyésző mértékben volt importművészet. Több névleg is ismeretes művészegyéniség bizonyítja, hogy széles körökben és különféle helyeken és különböző megrendelők számára (király, ország- és egyháznagyok, városi közösségek, céhek stb.) üzték. Zsigmond családi hagyományai, kedvtelései és kezdeményezései ezen a területen lehetőleg még erősebben elősegítették virágzásukat, mint az építészetben. Könyvtárának zömét, legszebb példányait Vencel bátyjától örökölte, ami műpártolásának is újabb hatalmas ösztönöket adott. Ezek későbbben részben beleolvadtak a Korvina könyvtárába és gyönyörű renaissance-kötéseket kaptak. Ide tartozik néhány matematikai és természetrajzi tárgyú kódex: így Ptolomaios Haly Aberudian Heben Rodantól készített arabs fordításának latin változata Aegidis de Tebaldis-tól,¹⁾ vagy a már említett orvostani enciklopédia a római Bibliotheca Casanatense-ben.²⁾ A könyvtáröröklés tényéből és egy ma már erősen megtépázott művészettörténeti divatos jelszó hatása alatt a korabeli magyar miniatűrfestészetben, de a táblakép- és freskóstílusban is, minden remekműben és minden szürke hétköznapi teljesítményben cseh hatást kerestek és sok-sok jóakarattal találtak is, néha a kronológiai helyzet fölényes mellőzésével. A korstílus jegyeinek azonosságából függési viszonyra következtettek. A cseh udvari művészet hatását nem akarjuk ezzel már eleve tagadni, ezt a műveltebb kortársak is még mindig jól ismerték, de különös, a megszokott hazai eljárásoktól eltérő festőstílust láttak benne. Döntő példa erre, hogy a veszprémi káptalan kincseinek már többször hivatkozott listájában az ott felsorolt 171 kódex közül (24 missale, 38 egyéb az Istentisztelethez szükséges kézirat, 16 breviárium és 93 vegyes és profán vonatkozású könyv) csak az egyik esetben találkozunk a következő megjegyzéssel: *unum missale ad modum Bohemicalem scriptum . . .*

A cseh miniatűrfestészetnek egyik legfontosabb éltető eleme, az avignoni korstílus még jelentkezik Mária magyar királyné zsoldárkönyvében (az ausztriai Szt. Floriani apátsági könyvtárból Lengyelország váltotta magához), mely ugyan lengyel használatra készült, de nem mellőz-

¹⁾ Hermann H. J.: Mitteilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung. XXI. köt. 1. és 2. füzet. — Hoffmann E.: A Széchenyi-könyvtár illuminált kéziratjai. 80. l.

²⁾ Fraknói—Fogel—Gulyás—Hoffmann: Bibliotheca Corvina. 75. l. 85. jegyz.

hető a megrendelő ízlésére nézve s nem állhatott elszigetelten.¹⁾ A cseh, vagy még az avignoni-sienai keverékstílus díszítő hatásának kizárólagossága ellen tiltakozik már az első névszerint is ismeretes kódex-illuminátorunk, Miskolci László művészete, kinek az egri érseki könyvtárban őrzött misekönyvében a kánonképen a magyar középkori művészetet tápláló két főtenyező, az olasz és a német formavilág hatása félreismerhetetlen ugyan, de ezeket egészen új, a magyar műakarást először világosan megfogalmazó alkotásban használja fel. Méltán kiemeli már a kódex első publikálója az arcábrázolás szuggesztív realizmusát, mely tanuságot tesz arra, »hogy a kép festője nem minták szerint dolgozó mesterember, hanem valódi Isten kegyelméből való művész.«²⁾ A kódexfestészet népszerűsége és elterjedése mellett szól, hogy polgári használatra szánt könyvek díszítésére is alkalmazták. Nagyon kedves emléke ennek a gyakorlatnak és az éppen Zsigmond alatt egészen bámulatos teljesítményeket felmutató magyar ötvösművészetnek a váci ötvöscéh szerkönyve 1423-ból, János mesternek, a váci püspök miniátorának munkája, melyben az ornamentikán kívül szent Egyednek, az ötvösök védőszentjének a címlapon szereplő ábrázolásában, (32. kép) az arcakatnak puha, szinte tésztából dagasztott vonásaiban is, mint eléggé ritka jelenséget a csehországi emberábrázolás modorát figyelhetjük meg.³⁾ Johannes de Vácia mellé sorakozik Gobil Márton, ki 1432-ben hasonló feladathoz fogott és a selmebányai városi jegyzőkönyvbe festett kálváriaábrázolásban, kevésbé konvencionális előadásban és a német későgot expresszionizmus hatását sejtető kifejező készséggel és technikai tudással oldotta meg feladatát. (28. kép.) Mindkettő a Magyar Nemzeti Múzeumban van.⁴⁾ Sablonosabb az 1426-ban készült körmöci városi jegyzőkönyv festett dísze. Ugyanebben az évtizedben, az 1420 és 1430 közötti időszakban készült a »Liber de septem signis« című kézirat a Magyar Tudományos Akadémia könyvtárában, melynek ábrázolásai között a Napot Zsigmond király, a Vénus Csillagot Czillei Borbála testesíti meg. (L. a fejezetek előtti szövegközi képeket.) Nem tulajdonképeni miniatürképek, hanem nagyobbméretű tollrajzok, melyeken a bódeni tó körüli festőiskola fejlett tudása és szabadabb előadási duktusa kiolvasható.⁵⁾ Az élesebben körülhatárolható kódexfestők sorát lezárja a megint egészen más összefüggésekre utaló Martinus Opifex egyénisége. (26. és 27. kép.) Körülötte már tekintélyes irodalom keletkezett.⁸⁾ Előzményei a magyar kódex-festészetben nincsenek, inkább következ-

¹⁾ Gerevich Tibor: A régi magyar művészet európai helyzete. Minerva II. 1924. 107. — Hoffmann Edith: A Széchenyi-könyvtár illuminált kéziratai. 68. l. 4. jegyzet. — U. a. Régi magyar bibliofilek, 23. l.

²⁾ Varju Elemér: Magyar történeti emlékek. II. Irodalmi emlékek az Árpádok kihaltától a mohácsi vészig. 215. l.

³⁾ Hoffmann E.: A Széchenyi-könyvtár ill. kéziratai. 87. l. — Gerevich T.: Minerva II. 1924. 107.

⁴⁾ Gerevich T., i. h. 113. l. — Hoffman E., i. h. 82. l.

⁵⁾ V. ö. Hoffmann E.: Régi magyar bibliofilek. 23. l.

⁸⁾ Összefoglalóan l. Hevesy André: Le Breviaire de Sigismond de Luxembourg. Bulletin de la Société Française de reproduction de manuscrits á peinture. Paris, I. 2. 212.

ményei. Közelfekvő ugyan, hogy Zsigmond a mestert Bázeltől vagy Konstanzból hozta magával, bár a svájci művészethez és annak vezető-egyéységéhez, Konrad Witzhez alig van köze tájázásának, ahogy ezt feltételezték.¹⁾ Márton mesternek három munkája készült közvetlenül Zsigmond, illetve Borbála királyné megrendelésére. Először is Zsigmond breviáriuma, melynek egyik lapja, mint fent igyekeztünk kimutatni, azt az egészen szokatlan eseményt akarja megörökíteni, mikor a német választófejedelmek, birodalmi rendek, nem a birodalomhoz tartozó városban, hanem Pozsonyban 1429-ben ültek össze. A második könyv, melyet Hoffmann Edith meggyőző érvelései szerint szintén Zsigmond és nem III. Frigyes számára festettek, Jacobus de Voragine »Legenda Aurea«-jának, a középkori ikonográfia e kiapadhatatlan kútforrásának egyik példánya, ahol elsősorban a kalendáriumba beleillesztett és Voragine többi kézírataiban hiányzó magyar árpádházi szentek szólnak amellet, hogy a megrendelő magyar volt. Márton mester itt különben csak munkatárs volt, több kéz ismerhető fel a miniaturákban, melyek alkotói a mecénás és talán a művész halála után folytatták és befejezték a kódex díszítését. Egészében az ő munkája Guido da Columna »*Historia Trojana*«-ja, a trójai eseményeknek teljesen a lovagkor gondolatvilágába átültetett gáláns története, melyet a mester régi hagyományok szerint Borbála királyné számára készített. Ezt a hagyományt megerősíti az a tény is, hogy Guido da Columna munkája valóban népszerű volt Magyarországon, amit Derthar György szomolnoki betűfestő, jegyző és iskolamester esete is bizonyíthat, aki pár évtizeddel később, 1456-ban másolta a *Historia Trojanát*; a 283 lapból álló kódex jelenleg a csetneki evangélikus egyházkerület könyvtárában van.²⁾ Nem érdektelen, hogy ezzel kapcsolatban felmerült az a feltevés, hogy Guido da Columna azonos lenne Anonymussal, aki eszerint Mathias de Porta salernói püspök megrendelésére írta volna úgy a trójai háborút, mint a magyarok viselt dolgait.³⁾ Egy salzburgi kódex Pálóczy György esztergomi érsek nevével Martinus Opifex erős hatását árulja el,⁴⁾ ami megint szélesebb medrű magyarországi tevékenységre és műhelykapcsolatokra utal. De együttműködése az úgynevezett Albrecht- és László- mesterrel is arra enged következtetni, hogy egy határozott műhely folyamatosságáról van szó. Osztrák részről már utaltak arra, hogy az osztrák fejlődés összefüggésében mesterünk stílusa teljesen izoláltan állana és hogy francia-burgundi kapcsolatok forognak fenn.⁵⁾ Ez a viszony azonban legalább az ember- és térábrázolás biztonságában nem az Eyck-testvérek teljesítményeire utal; ebben a tekintetben inkább préeycki műgyakorlatra vall, mintahogy Martinus Opifex viszonya

1) Hoffmann E.: Régi magyar bibliofilek. 31. l.

2) Szendrei—Szentiványi, 368. l.

3) Hozánszky J.: Matica Slovenska, 1871. 40. l. Bielovszky munkájának ismertetése.

4) Hoffmann E.: Régi magyar bibliofilek. 44. l.

5) Suida W.: Österreichs Malerei zur Zeit Ernst des Eisernen und König Albrechts II.

a burgundi-flamand iskolához különben is nem, vagy nem egészen a fejlett németalföldi táblaképfestészetbe, hanem határozottan a miniatűr festészetben szokásos modorba kapcsolódik. A gazdag későgotikus keretdíszítés még a Limburg-testvéreknél is előfordul. A széldíszítések, a maguk biztosan vezetett antikizáló indamintáikkal André Beauneveu és Jacquemart de Hesdin készleteiből vannak átvéve, az állati együttesek Hansken von Hagenau modorára emlékeztetnek. Márton mester eszerint ha nem is annyira az új élet- és természetszemléletben, hanem egyes részterületeken már sok tekintetben a renaissance előfutárja.

Zsigmond szoros személyi kapcsolatait a könyvekkel igazolják az itt-ott alkalmazott dedikációs jelenetek is, így többek között az egyik Nemzeti Múzeum-beli kódexen (Cod. lat. 115.), ahol Antonius Minuccius de Prato Veteri átnyújtja a királynak és császárnak »De feudis« című munkáját.¹⁾ (29. kép.) Egy másik (Bécs, National Bibliothek Cod. lat. 2349.), megcsonkított formában is nagyon szép kézirat Bartolus de Squarcialupis de Plumbino-nak »Colodei seu liber de peste« című munkája egyenesen azt a feljegyzést mutatja : *Sigismundi regis Boemiae et Ungariae destinatus fuit.*²⁾ Az itt ábrázolt alkimista szerszámok és tárgyak közül különös figyelmet érdemel az életelixir előállítására szolgáló lombik a címlapon. (33. kép.) Petrus Paulus Vergerius »De ingeniis moribus et liberalibus studiis adulescentiae« című pedagógiai munkája egyszerű és ízléses betűtípusai és szalagfonatos kezdőbetűi (30. kép.) humanista modorban vannak tartva (*maniera humanistica*).³⁾ Még két névleg ismeretes miniatort említünk. Nagyszombathi Mihály (Tyrnstein = Tyrnau) a századfordulóról, kinek művészete még a francia-avignoni udvari ízlésben gyökeredzik, melynek keleti nyúlványait nálunk szívesen cseh stílusnak nevezik. (Széchenyi könyvtár cod. lat. 216.).⁴⁾ (31. kép.) A párizsi miniatoriskola hatása különben későbbben sem szűnt meg teljesen, Zsigmond párisi tartózkodásának alkalmából »a miniator fejedelem« Gobert tanítványát, Perrin-t szolgálatába szerződtette.⁵⁾ A miniatűrfestészet magából az írásból, a kaligrafiából nőtt ki s éppen azért sok tekintetben jellemzőbb a korszellemre, mint más művészi termékek. A történetkutatás ezen a területen szinte kollektív grafológia feladatait végzi, hiszen az írás mindig a műveltség jellegzetes megnyilatkozása, a középkor egész lelki alkata szerint inkább a korízlés és stílusnak egyéni el- és kitérésektől mentes típusait adja. Bécsben is megfordultak miniatoraink, mint Kassai Péter 1405-ben, amiből egyéb külföldi kapcsolatokra is lehet következtetni.⁶⁾ Ennek a magyar könyvmásoló és díszítő iskolának központja, főleg az alább még bővebben tárgyalandó címerfestészethez való viszonylatainál fogva csak

¹⁾ Hoffmann E.: A Széchenyi-könyvtár ill. kéziratái. 35. l.

²⁾ Varju Elemér: Jelentés a Magyar Nemzeti Múzeum 1904. évi állapotáról. Budapest, 1905. 112. l.

³⁾ Hoffmann E.: A Széchenyi-könyvtárnak ill. kéziratái. 8. l.

⁴⁾ Hoffmann E., i. h. 77. l.

⁵⁾ Hevesy André, i. h. 109. l.

⁶⁾ Genthon István: A magyar művészek Ausztriában. 16. l.

Buda lehetett. Erre vall a pozsonyi káptalani könyvtárnak egy szent Ágoston »*De doctrina christiana*« című művét tartalmazó kódexe, melynek 24. lapján olvassuk, hogy Tamás császári és zágrábi kanonok a könyvet 1390. márc. 26-án Budán vásárolta (*per eum Budae emptus*).¹⁾ Nagyon valószínű, hogy a gesztusokban, arcokban, ruhakezelésben megnyilatkozó biztos duktusról és kifejezésteljes előadásról tanuskodó angyali üdvözet, a kódex fődísze, Budán készült.

Már volt alkalmunk rámutatni azokra a szoros kapcsolatokra, amelyek a magyar falfestészet és a kódexilluminálás között fennállottak és hogy a legtöbb epikus-ciklikus legendaábrázolás (Sz. László, György, Márton, Dorottya) egyszerűen falfelületekre alkalmazott nagyított miniatúrfestmények. Társadalomlélektanilag azonban a kódexfestészet előrehaladó elvilágiasodásával párhuzamosan mindinkább olyan irányban fejlődik, mely a táblaképfestészet lírai- polgári alaphangulatnak felel meg. A viszony könyv és tulajdonos, művek és megrendelők között egyre egyénibbé vált.

A miniatúrfestészet virágzása, csodálatos konformitása a korstílussal, a sok helyi mester és árnyalat feltűnése (Vác, Nagyszombat, Kassa, Esztergom, Selmezbánya, Körmöcbánya, Miskolc) csak a vele rokon címerfestészet páratlan fellendüléséből érthető meg. A középkori magyar címeradományok fele Zsigmond király korára esik. Ebből az időből hatvan címeradományozásáról tudunk, a Hunyadiak és Jagellók alatti időkből ismeretes összesen hatvanhatal szemben. A lovagi életformának külső hangsúlyozása, a tornajátékok gyakorlata is nagyon elősegítette ezt a jelvényviselési divatot, mely ebben a tekintetben a mai sportban használt szín- és számviselés elődje. Magyarország e tekintetben annyira egyvonalban haladt a nagy nyugati nemzetekkel, hogy az első Zsigmond által kiadott címer, a Semsey-családé, ugyanabba az évbe (1401) esik, mint az első németországi címeradományozás Ruprecht császár által.²⁾ A magyar heraldikai kutatás ezt a tényt úgyszólván már őskorában leszögezte: »*Sigismundus rem heraldicam insigniter promovit, scuta prius simplicissima, in areas divisa, coloribus distinguendo.*«³⁾ A műtörténet kissé idegenkedett attól, hogy a festett armálisokat belevonja formaelemzésébe és problémakutatásába. Pedig a címerfestészet és a kódexilluminálás technikája és esztétikája nagyon közel áll egymáshoz, a pergamen-alap megegyezik, az ábrák elhelyezése az oklevél szövegében szintén a díszes kezdőbetűkre hasonlít, a méretek is körülbelül egyenlők. Az ábrázolt állatok vagy más jelenetek hasonló kompozíciós törvények szerint illeszkednek a hagyományos keretekbe, mint a miniatúrák képei a betűformákba. Azonkívül mindkét műág színadásában erősen dominál a vörös (minium), a kék és az arany szín.

¹⁾ Hoffmann E.: Régi magyar bibliofilek. 36. l.

²⁾ Br. Nyáry Albert: A Baróczy-család almárisa 1415-ből. Turul. I. 1883. 27.

³⁾ Spányik: Historia pragmatica. 318. l.

A címerképek tömeges előfordulásánál állandó műhelyüzemre, a kancelláriához és udvartartáshoz beosztott királyi címerfestőkre kellene gondolni. A régebbi irodalom még nem ismert Magyarországon keltezett címerábrázolásokat.¹⁾ Azóta egy egész sorozat Budán, Visegrádon, Tatán, Pozsonyban datált festett almárist ismerünk. Szilárd szervezetre és élő hagyományokra támaszkodó udvari címerfestőiskola működését ennek ellenére sem merték feltételezni.²⁾ Annyi bizonyos, hogy a Zsigmond-korabeli címerábrázolásokban a legeltérőbb technikák, ízlések és formai készségek érvényesülnek, úgy, hogy gyakran rögtönzött megrendelésre kell gondolni. A másik oldalon viszont ez a szellemi és formai szinkretizmus annyira magán viseli a korművészet bélyegét, annyi rokonságot árul el a fal- és táblaképfestészetben tapasztalt stilsztikai jelenségekkel, bizonyos heraldikai szokások, kolorisztikus és ornamentális különösségek pedig annyira általánosak, hogy a sajátos magyarországi viszonyokból táplálkozó műgyakorlat létezését tagadni nem igen lehet. Ennek a címerfestő-műhelynek állandó székhelye csak Buda lehetett, ahol az európai korművészet szinte valamennyi áramlata összefutott és ahol a táblakép- és freskótechnikában is hasonló izgalmas, vajudó eklekticizmussal kell számolnunk. Kolozsvári Tamás művészete legjobban jellemzi a helyzetet és főleg ezt a magas színvonalat. De a Budán keltezett armálisok maguk is elárulják ezt a folyamatosságot és ezeket az egyenletes kvalitásokat. Így már a legrégebb festett magyar címereslevél, mely 1405. május 16-án Tétényi András, a Kapy-család őse számára adományoztatott, már magyar, illetve budai munka.³⁾ Valószínűleg Budán készült Kassa városának címermegerősítő levele, címerpaizsot tartó díszes keretben ábrázolt és olasz hatásokat tükröző angyallal, melynek alkotóját, Hebenstreyt Jánost névszerint is ismerjük.⁴⁾ Ugyanez áll az 1436-ban kiadott pozsonyi városi kiváltságlevélre, melyben a már régen használt jelvényüket inkább pecsét alakjában erősíti meg.⁵⁾ Hasonlóan Budán keltezett a Mesterházyak címeres levele 1436-ból,⁶⁾ a zágrábi Daby Mihály udvari borbély már említett címere (10. kép.) és Zsigmond utolsó életében, 1437-ben, Patróhy Mihályé.⁷⁾ A Budán készült eme armálisok 1405—1437-ig az olasz, nürnbergi, sváb befolyásokat eltérő mértékben mutatják, a heraldikai elrendezés, a technikai megegyezések annyira váltakoznak, mint magában a nagy művészetben.

A nem Magyarországon festett armálisok között két főcsoport tűnik fel, az 1418 körül összesűrűsödő, a konstanci zsinat idejéből származó

1) *Br. Nyáry A.* A Vadkerti- és Szentgyörgyi-család címere. Turul I. 1883. 84.

2) A. F. ismertetése *Fejérpataky László*: Magyar címeres emlékek című kiadványánál. Századok. XXV. 1905. 773.

3) *Szendrey János*: A Kapyak családi levéltára. Századok. XIX. 1909. 339.

4) *Gerevich T.*: A régi magyar művészet európai helyzete. Minerva II. 1924. 114.

5) *Schönherr Gyula*: Városi életünk emlékei. Magyar történeti emlékek II. 256. — *Varju Elemér*: Pozsony város címerlevele 1436. Turul XIX. 1901. 135.

6) *Barcsay Oszkár*: A Mesterházyak címereslevele. 1436. Turul. XVII. 1899. 34.

7) *F. L.*: Zágráby Mihály címere. Turul. V. 1887. 105.

s különböző svájci, német, osztrák városokban kiadott nemesítő levelek és az 1430-as évek elején, részben Bázelen, részben a nyugatnémet és felsőítáliei városokban keltezett armálisok. Nem érdektelen, hogy a két csoport között sok rokonvonás tapasztalható. De viszont a konstanci csoporton belül is legalább két művészkéz ismerhető fel. Így a somberek-i Erdélyi-családnak 1415-ben készült gólyamadaras címerképe ugyanazt az illumináló készséget mutatja,¹⁾ mint a Hothvafői-család aranygepárdos armálisa 1417-ből.²⁾ (9. kép.) A kezelés finomsága és színpompa tekintetében sokkal kiválóbb a másik csoport mestere, a Sztáray,³⁾ a Csapy András,⁴⁾ a Leszteméry-család⁵⁾ 1422-ben Nürnbergben keltezett címerképeinek festője. Állandó címerfestő hivatal mellett szól az a tény, hogy több évi közökben és különböző helyeken festett armálisok annyira hasonlítanak egymáshoz, hogy egy mesterkéz feltételezése indokolt. A már Nagy Lajos okmányaiban előforduló »cimerarius noster« kitétel is állandó kancelláriai festőtisztviselőkre enged következtetni. A címertervezetet néha maguk a kérelmezők mutatták be a királynak és kérték annak jóváhagyását, illetve adományozását. »Az udvarnál mindig volt ilyen esetekben kihez fordulni. A király kíséretében egész serege járt a heroldoknak, persevantoknak, akiknek a címerkomponálás mesterségük volt. Ott voltak a cimeráriusok, e középlények a festő és a herold között, nem hiányzott néhány gyakorlott miniator sem, akikre a kancelláriának volt szüksége.«⁶⁾

A bázeli időben kiadott armálisok szemléletére meglepődünk az ezen a területen is szinte kísértetiesen megnyilatkozó szellemtörténeti párhuzamok kézzelfoghatóságán. Egyik korábbi fejezetünkben szembeállítottuk egymással a konstanci zsinat skolasztikus tudományosságát a bázeli humanista világgal, aminek majdnem minden tekintetben megfelel ott a szigorú és pedáns ragaszkodás a heraldikai normákhoz és itt a szabadabb, fölényesebb elrendezés, az egyénibb formakezelés, az előtörő renaissance mozgalmasabb, valóságosabb világszemléletének térfoglalása. Ez a közvetlenebb, részletezőbb kidolgozás inkább az általános korstílus bélyege, nem a helyi művészek alkalmazkodása révén állott elő. Többnyire minden bizonnyal hivatásos cimeráriusok festették, mert a különböző helyeken, de közelfekvő időben készült példányok néha egészen szoros megegyezéseket mutatnak. Igazolja ezt a krisztolóci Tarkasis Józsa számára 1431-ben Nürnbergben kiállított címereslevél,⁷⁾ a Szlopnai-család számára 1432-ben Sienában adományozott armális⁸⁾ és a Milánóban 1431-ben a Bethlen-család számára

¹⁾ *Décsényi Gyula*: A somberek-i Erdélyi-család 1415. évi címereslevele és nemzedékrendje. Turul. X. 1892. 107.

²⁾ *Br. Nyáry A.*: A Hethvafőy-család címere. Turul. II. 1884. 59.

³⁾ *Y. S.* Turul. VII. 1889. 175.

⁴⁾ Turul II. 1885. 115.

⁵⁾ *Szendrey J.*: Turul. IX. 1891. 173.

⁶⁾ *Varju Elemér*: A Szirmay-család címereslevele. Turul. XVII. 1899. 73.

⁷⁾ *Br. Nyáry A.*, Turul. II. 1884. 157.

⁸⁾ *Nagy Iván*, Turul. V. 1887. 18.

kiadott címereslevél.¹⁾ A két utóbbin a renaissance-átfogalmazás észrevehető ugyan, de nem jobban, mint a Nürnbergben kibocsátott oklevélben, vagy pl. egy még 1428-ban a Kökényesi-, utóbb Szentbalázi Szele családoknak a galambóci táborból keltezett címeradományozó oklevelében.²⁾ Az annyira eltérő sienai és lombardiai formavilág az onnan keltezett armálisokon alig hagyott nyomokat. Hosszabb tartózkodás esetén és kivált, ha az ideiglenes székhelynek határozott festői hagyományai voltak, némi befolyás érvényesült. Ezt tapasztaljuk úgy a konstanci, mint a bázeli csoportnál a bódeni-tói kultúr kör egyenletesen ható, formaadást és színkezelést nivelláló befolyásában, mely különben a miniatürfestészetben is követhető.

A címerkép művészeti jelentőségén felül a változatos ábrázolások szinte beláthatatlan művelődési támpontokat nyújtanak. Több esetben, úgy a vadászat, a tornajátékok tárgyalásánál már hivatkoztunk is rá. Tartalmi vonatkozásukra nézve rövidesen csak három fontos ábrázoláskörre szeretnénk kitérni: a ruházati és fegyverzeti adalékokra, az állatszimbolikára és egyéb jelképes tartozékokra és a természetutánzó és portréábrázolási kísérletekre. Ez a három tárgycsoport, azaz a lovagvilág külsőségei, a középkori világszemlélet jelképes médiumai és az új valóságérzék tulajdonképpen már maga is meghatározza a művelődési helyzet fokát.

Ha más reálrégészeti támpontunk nem is volna, ha valamennyi lovagi témákat ábrázoló falkép elpusztult volna, a különböző címerképek egyes atributumaiból, például az Eszteméri-címer páncélos lábából, Hervoja bosnyák király kardot tartó kezéből (mely még jelenleg is a nagy magyar címer integráns része), könnyen lehetne összeállítani az egész divatos vérteteket. A páncélábrázolás azonban már azért sem egyöntetű, mert éppen a századforduló körül lassú átváltozáson ment keresztül, amikor is a XIV. században még általános használatban levő sodronyinget felváltja a lemezzvért, úgy hogy jóideig mindkettőt vagy felváltva vagy kombinálva viselték. Még 1432-ben a Szlopnai-család címerében találkozunk egy pallos-szerű kardot feje felett suhintó, sodronyingbe öltözött vitézzel, nagyon jellegzetes kalapalakú sisakkal, a vitéz azonban sodronypáncélt visel.³⁾ (7. kép) Keleti jellegű kardábrázolás szerepel a Vidffy-család címerképében 1418-ban.⁴⁾ A világoskék ruha és az aranygallér láttára inkább heraldikai követelményekre gondolnánk, bár főleg a tornaviadaloknál, de egyéb ünnepélyes szerepléseknél is, a lovagok ruházata nagyjában a címerszínek után igazodott. A Jersey-család számára 1431-ben Feldkirchenben kiadott címerképen ábrázolt kart már teljesen az újtípusú, részletesen kidolgozott lemezzpáncél fedi, míg a kezében tartott buzogány,

1) Turul. XX. 1902. 37.

2) *Boncz Ödön*, Turul. XVII. 1899. 109.

3) *Szendrei János*: Magyar viseletképek címeres leveleinkben. Arch. Ért. XI. 1891. 395.

4) *Szendrei J.*, i. h. 395.

mint a nyugati szokásoktól eltérő, sajátosan magyar fegyver, hegyes gerezdes bunkójú.¹⁾ A már említett címerkép a három sapkázott sólyommal pedig a csöbörsisak felett struccotlallal díszített hegyes süveget mutat, mely Zsigmond alatt a vadászok és apródok felszereléséhez tartozott. (8. kép.)

A divatos, rangnak megfelelő és fantasztikus ruhák, fegyverek, játékszerű és jelképes rendjelvények, szédületes színorgiák sorából és a ceremóniális formalizmus jegyében álló címerábrázolásokból, a színekben, gesztusokban, attributumokban, emblémákban és szimbólumokban megnyilatkozó szövevényes együttesből, mint leggyakoribb tárgy az állatábrázolás emelkedik ki, természetűségével, fantasztikus szimbolizmusával és szórszálhasogató heraldikai pedantériájával. Ló, nyúl, párdúc, keselyű, sas, sárkány, oroszlán, farkas, papagály, kecske, hal, szarvas, gólya, kígyó, bárány, elefánt, evet stb., az akkori állattani ismeretek gazdag keresztmetszetét nyújtja a címerábrázolásokban.²⁾ Más armálisokon még torz- és képzeletbeli állatalakok is szerepelnek, részben átvételek az épületplasztikából, a miniatúrfestészetből, a keleti mesekincsből, a lovagregényekből, részben pedig a címerminták félreértéséből, helytelen másolásából magyarázható tévedések. A fantasztikum néha nem az állati és emberi alak szörnyszerű átstilizálásában rejlik, mint inkább összeállításában, az egész kompozíció szokatlan tárgyi vonatkozásában. Szép példa erre Moghi Mátyás címerképe, melyet 1418-ban Augsburgban kapott.³⁾ Hosszú kékruhás fiatal nő szarvason lovagol, vörös karszalagokkal, aranyos derékövvel, magas fehér kucsmával, kezében rövid korbáccsal. Álarcos és jelmezes felvonuláshoz tartozhatott és valamelyik középkori misztériumos játék emlékét őrzi. A néha nagyon bőbeszédű és szemléltető címerleírások sajnos csak a külsőségekre vonatkoznak, a képek magyarázatába nem bocsátkoznak. Nem lehet azonban vitás, hogy ezek a képek legalább is a lovagi társadalomhoz tartozókban határozott gondolatársításokat ébresztettek. Mindenki ismerte a címerképet, harcban és játékban paizs- és sisakdísznek használták a tornaviadalokon, a sárkányrend mellett a nyilvános címerhasználat a leghatásosabb eszköz volt az elit öntudatának fokozására, a lovagi rend kiemelésére és összekovácsolására. A csatlósok is viselték, zászlókon is alkalmazták gazdag hímzések formájában. Alsáni Bálint pécsi püspökről tudjuk, hogy római követjáráskor gyönyörű zászlót kapott ajándékkul saját címerével, mely rózsát tartó karból állott.⁴⁾ A ceremóniális lovagi életkeretek heraldikus díszítése tetőpontját érte abban a pompásan rendezett jelenetben, mikor Zsigmond király lefestette »azon francia lovagok címereit, kik vele a burgundi herceg vezérlete alatt a törökök ellen küzdöttek s azokat Óbudán (helyesebben

¹⁾ Szendrei J., i. h. 395.

²⁾ R. Kis István: Természetes ábrázolások az 1526 előtti magyar címereken. Turul. XXI. 1903. 55. 120.

³⁾ Szendrei J., i. h. 395.

⁴⁾ Baranya multja és jelene. 316. l.

Budán) Sz. Miklós temploma falaira függesztette.«¹⁾ Toldy Ferenc idézete Schier-re támaszkodik,²⁾ kinek szövegéből »*quorum nobilitatis armorum insigna Budae in claustro Sancti Nikolai confessoris, erga fratres Praedicatorum tabulis arte pictoria inscripta, ac panetibus affixa...*« nem derül ki, hogy a címerpaizsok valóban Zsigmond megrendelésére készültek. De ennek ellenére nagyon valószínűnek látszik, hacsak nem akarjuk feltételezni, hogy a burgundi trónörökös és lovagjai szekérszámra hoztak magukkal címertáblákat. Azonkívül pedig az egész jelenet Zsigmond rendező-művészetére vall. Ez adat alapján feltételezhető címerfestőműhely létezése már 1390 körül. A címerek kifüggesztése utazás közben arra is szolgált, hogy az előkelők szállását, lakását megjelölje, ami Zsigmond mozgalmas életében nem csekély feladatot rótt címeráriusaira, hacsak nem helybeli mesterekre bízta, mint Ferdinánd aragoniai király követe, ki egy konstanci festővel festtette a címereket a lakásául szolgáló házra.³⁾ Zsigmond maga ezt Konstancban a következő művészekre bízhatta volna, kikkel való kapcsolatáról az okmányokból tudunk: Heinrich Grubel, Kaspar Sünder és Johannes Lederhoser. Ezek ugyanis a konstanci Ágostonosok templomában festették a Zsigmond által megrendelt falképeket.⁴⁾

Vajjon a *pictor regius* megjelölés királyi familiáris rangot is jelent vagy esetleg éppen a címerfestőre vonatkozik, az okmányok szűkszavúságából nem lehet kivenni. Ilyen királyi festő volt Bertalan, ki 1421-ben Francigen Piso özvegyétől házat, kertet és szőlőt vásárolt.⁵⁾ Egy továbbirol, ki a Liptószentmiklós melletti Párisháza községet kapta királyi adományul, szól a lipatómegyei levéltár egyik donációs levele. Divald Kornél kísérletképen neki tulajdonította a boldogasszonyfalvi falképeket.⁶⁾ Mint kimondott betűfestő szerepel 1386-ban Biró Miklós (*Glossa in psalterium*, Batthyány-könyvtár, Gyulafehérvár) és Derthár György (*Historia Trojana*, Csetneki evangélikus egyházkerület könyvtára).⁷⁾ Az utóbbi működése azonban alig nyúlik fel Zsigmond idejébe. Egy másik budai festő volt a későbbben Bécsben felbukkanó Budai János (Hans von Ofen), aki 1399-ben ott városi tanácsnok volt.⁸⁾ Kassáról ismerjük Balázs képíró (1397),⁹⁾ Miklós (1396—1398) és Lukács (1399—1400) piktorokat¹⁰⁾ és végre a bevált Gáspár festőt »*pictor comprobatus de Cassa*« (1412—1419)¹¹⁾. A sok kassai kőfaragó mellett, kikkel Bécsben találkoztunk, van egy festő is, Kassai Jakab,

1) Toldy Ferenc irodalmi beszédei. Kiadta Bajza. 1847. 266. l.

2) Buda Sacra. 57. l.

3) *Áldásy Antal*: Zsigmond király és Spanyolország. Budapest, 1924. 38. l.

4) *Wingeroth und Görber*: Die Grabkapelle Ottos III. von Hachberg, Bischof von Konstanz und die Malerei während des Konstanzer Konzils. Schauinsland. Freiburg II. 1908. 69.

5) *Rupp J.*: Budapest helyrajzi története. 193. l.

6) *Divald Kornél*: Felvidéki séták. Budapest, 1925.

7) *Szendrey—Szentiványi*, 207. és 368. l.

8) *Genthon István*: Magyar művészek Ausztriában. 10. l.

9) *Kemény Lajos*: Műtörténeti adatok Kassa multjából. Arch. Ért. XXIV. 1904. 271.

10) U. a. A kassai Szent Erzsébet egyház történetéhez. Arch. Ért. XIII. 1893. 67.

11) *Kemény Lajos*: Arch. Ért. XVII. 1897. 45.

ki ott 1429 és 1464 között mutatható ki.¹⁾ Pozsonyból ismerünk három festőnevet, Gáspárt, Lajost²⁾ és Anyajegyves Mátét, az utóbbi 1439-ben kifesti a Fő-téren álló kutat a város megbízásából.³⁾ Sopronban dolgozott Chlaus festő,⁴⁾ Nagyszébenben Miklós festő,⁵⁾ mindkettő még a XIV. század végén. Bártfáról ismerjük János (1419) és Pál (1426) mestert.⁶⁾ Az itt megkísérelt, teljességre igényt nem támasztó festőfelsorolás magában is igazolja, hogy a művészegyéniségek lassan kibontakoznak a névtelen műtevékenység homályából, párhuzamosan a műalkotások egyénibb jellegével és a művészi öntudat fokozottabb hangsúlyozásával (Pictor comprobatus).

A növekedő egyénítő hajlamokból és a már a korai humanizmus szellőjétől érintett nemzedék fokozott értéktudatával az arcképmegrendeléseknek egyre fontosabb szerep jut. Utalunk csak a más összefüggésekben Aquila János önarcképéről, Branda Castiglione és Pipo Spano Masolinótól festett portréiről, Filefo és Oswald von Wolckenstein még gótikusan elfogódott ábrázolásairól és mindenekelőtt a Zsigmond ikonográfiájával kapcsolatban mondottakra. Ott ugyan, az egy Kolozsvári Tamás kivételével, majdnem kizárólagosan külföldi mesterek teljesítményeiről volt szó, de ez az egyéni, portrészzerű emberábrázolás felé mutató áramlat a magyarországi műtevékenység keretein belül is, az egész vonalon követhető. Még a címerfestők műveiben is találkozunk ezzel a frissebb lendülettel és ábrázolási készséggel. Már megváltozott felfogásra vall, hogy Mária királyné 1386-ban Forgács Balázsnak megengedi, hogy az ő arcképét viselje címerül.⁷⁾ Ezzel kapcsolatban emlékezzünk a már említett szfragisztikai adalékra, hogy Zsigmond király saját arcképét engedte át a Miskolciaknak címerül. A mohovai Vidffy-családnak 1418-ban Strassburgban adományozott armálison hosszúszakállú, kifordult szájszélű, keleti jellegű (szerecsen vagy izmaelita) férfi mellképe szerepel határozottan egyénített vonásokkal.⁸⁾ A kistárkányi Dénes-család címerképében ősz, körszakállas, portrészzerűen ábrázolt, mezitláb és egy szál ingbe bujtatott ember küzd egy ágaskodó farkassal.⁹⁾ Meggyőzően természetű emberfejet látunk az 1415-ben kibocsátott Perényi armálison. Ebben a viszonylatban az 1400 körüli idő valóban nagy fordulópontot jelent. A táblaképek mellékalakjaiban, a sírkőplasztikában, a pénzekén kétségkívüli portrészándék és tudás jelentkezik, mely már minden tekintetben az új század realizmusa alapján áll. Ezt az egyénítő törekvést a festészet még a

1) *Siklóssy László*: Ismeretlen magyarországi művészek. A Múbarát. III. 1923. 47.

2) *Toldy Ferenc* irodalmi beszédei. Pozsony, 1847. 267. l.

3) *Szendrei—Szentiványi*, 42. l.

4) *Szendrei—Szentiványi*, i. h.

5) *Meltzl Oszkár*: Az erdélyi szászok ipara és kereskedelme a XIV. és XV. században. Századok. XXVII. 1892. 654.

6) *Fejérvataki L.*: Magyarországi városok számadási könyvek. 176. és 331. l.

7) *R. Kiss István*: Természetes ábrázolás az 1526. előtti magyar címereken. Turul. XXI. 1903. 162.

8) *Szendrei J.*: Magyar viseletképek címeres leveleinkben. Arch. Ért. XI. 1891. 395.

9) *Szendrei J.*, i. h. 396. l.

késői XIV. században csak a két véglet, a puffadt puha és az összezsugorított száraz testábrázolás formájában tudta érzékeltetni. A test legegényibb részére, a fejre nézve ugyanez a helyzet. Már egy további lépést jelentett a faji jegyek kidomborítása, mellyel a korabeli magyar művészetben a ruházat segítségével történt megkülönböztetés mellett (Vatikáni legendárium) is elég korán találkozunk. Lassanként egyes ismertető jeleket kiemelnek, több és több egyéni vonást, idővel már túlzottan sok, egymást szinte közömbösítő egyénítő jegyeket halmoznak egy-egy portréfejre, mely az ábrázolási szándék túlfeszítéséhez vezet és a meggyőző portrészerezés rovására megy. Az arcképbábrázolásnak még körözőlevél-szerű jellege van, a francia, burgundi, angol udvarnál, az olasz és német hercegségekben nem ritkán arra szolgált, hogy a rendszeren még egészen fiatal korukban, sőt nem ritkán még születésük előtt egymásnak szánt fejedelmi jegyeseket megismertessék egymással. A körözőlevél szerepét sikeresen játszotta az az arckép, melyet budai festő 1424-ben egy bizánci herceg megrendelésére Erik dán királyfiról készített, melynek alapján a rangrejtve utazó Eriket szentföldi zarándoklata alatt valóban felismerték és a damaszkuszi szultán parancsára letartóztatták. *Erat apud Regem Romanorum filius Regis Constantinopolis. Hic intelligens Regem Danorum velle peregrinari Jerosolymis vocavit secreto pictorem et ipsum conduxit ad effegiendam faciem Erici Regis. Qua imagine habita misit eam clam Soldano Damascenorum.*¹⁾

Mint rendszeren az egész szellemi változás döntő alapirányai az alaki formák nélkül dolgozó architektúrában és a figurális elemekkel legszabadabban rendelkező festészetben érvényesülnek, míg a szobrászat szigorú művészete mindig csak habozva és óvatosan teszi meg a lépést az új forma- és szellemvilágokban. A szobrászaton belül a magasabb hasonlósági fok, a hangsúlyozottabb utánzó törekvés és ezzel a tudatosabb arcképfestői szándék leginkább a sírkőplasztikában otthonos és annak igazi mélyebb értelméből magyarázható. Az elhúnyt emlékének megrögzítésére irányuló vágy elsősorban azok körében él, akik ismerték és akiket a sírlapábrázolás egyéni lényekre emlékeztetett. De a keresztény halhatatlansági hit nem ködös panteista érzésből fakadt, hanem a hús feltámadására, határozott, tapintható, látható, félreismerhetetlen egyének visszatérésére vonatkozott. Már ezért is a sírplasztika, ezeknek a fokozottabb portrészerezésű célzó törekvéseknek élén halad, a többi műágit messze maga mögött hagyva. Csak természetes, hogy ez az egyénibb életkifejezés az idevágó magyar emlékekben is elég korán jelentkezik és az egyetemes kortendenciáktól hordozva, aránylag rövid idő alatt nagyszerű fejlődési utat futott meg. Már Ulebach György lőcsei polgár sírlapján (1392) nyilvánvaló ez az egyénítő akarat. Szinte kísérteties hatásúvá fokozódik Alsáni Bálint pécsi püspöknek 1408-ból származó és jelenleg a pécsi püspöki múzeumban őrizett síremlékén,

¹⁾ *Aschbach*: Geschichte Kaiser Sigmunds III. 193. l. 59. jegyz.

ahol a kifejezésteljes arcvonások félreismerhetetlen faji mélységekből vannak kialakítva. (12. kép.) A kemény szerkezetű csontos arcban, a kiálló pofacsontok kissé mongoloid alkatában a magyarság faji konstitúciója tükrözik, amit az ősi, még a XII. század elejéig visszakövethető Szente-Mágocs-család sarjánál csak természetesnek vehetünk.¹⁾ A fej-ábrázolás meggyőző realizmusa mellett a szeszélyes redőkezelés, a heraldikai adalékok és egyéb dekoratív részletek halmása, a merev hieratikus kéztartás és az egész relief-felület nyugtalan hullámozása még teljesen a késői gótika formafelfogásából fogamzott. A relief-szobrászat esztétikájának sajátos oldalát illusztrálják az ebből az időből származó alakos ábrázolással ellátott lovagi sírkövek. Erősen domborodó reliefben emelkednek ki a teljesen síma és semleges alapból, szinte úgy hatnak, mintha kerekplasztikai figurákat belemártották volna símafelületű masszába. Marczali Miklós erdélyi vajda sírkövének torzója a Székesfehérvári Múzeumban (1413), Stibor főkamარásmester teljes épségben megmaradt sírlapja a Halászbástyai Kömléktárban (1434) (4. kép.) és még sok hasonló emlék ilyen hatást vált ki. A szoboralak és az azt körülvevő imaginárius tér közötti kapcsolatból még hiányzik a biztos érzék. A régebbi, lapos reliefben tartott, gyakran csak bekarcolt sírkőábrázolásoknál erre nem is volt szükség. Ebben a bizonytalanságban érdekes párhuzamot látunk a korabeli magyar falfestészetben szereplő lovagi témákkal, ahol a cselekmény szintén csak egy keskeny, vékony, képzelt előtérretegben játszódik le. Az itt-ott megkísérelt háttérábrázolás és az előtéri kompozíció között alig van szerves távlati kapcsolat. A testiség visszaadásában viszont fenti síremlékeink mesterei már teljesen az új racionális szemlélet talaján állanak, a technikában, elsősorban a páncélzat, ruházat és fegyverzet kezelésében, formakészség, szabatosság és ornamentális érzés tekintetében vetekednek a korabeli magyar ötvösmesterek tökéletességével. Az arcábrázolás Stibornál már annyira egyéni és annyira modern szobrászati felfogásnak és eljárásoknak megfelelő teljesítmény, hogy arc- és testábrázolás között is bizonyos antagonizmus látszik fennforogni. A középkori szobrászat eme különös felemás fejlődési foka részben abból a körülményből is érthető, hogy a klíma és a hadviselés módja az emberi testeket nehéz szövetbe és merev páncélokba kényszerítette, azonkívül abból a hiedelemből is, hogy a test bűnös matéria. A középkori testábrázolás úgy viszonylik a klasszikus szobrászathoz, mint a tornaviadatok az olimpiai játékokhoz. Találón jellemzi ezt a két szemléletet Goethe udvaronca Faust II. részében, Páris megjelenése alkalmával: *»Eh nun! halb nackt ist wohl der Junge schön, Doch müssten wir ihn erst im Harnisch sehn«*. Ezen a helyzeten egyelőre még az olasz művészettel és a humanizmussal való érintkezés sem tudott segíteni. Manetto Amannatini működése, Zsigmond régiséggyűjteménye, a humanisták és neoplatonikusok elvei és szólamai, az egy architektúrát kivéve, a művé-

¹⁾ *Áldásy Antal*: Alsáni Bálint bibornok. Budapest, 1903. 10. l.

szetek kialakulására meglehetősen hatástalanok maradtak. Ez a feltevés az ábrázoló művészetekre nézve majdnem anakronizmus-számba menne, mivel antik részletek közvetlen átvétele még Firenzére is csak a század harmadik és negyedik tizedében mutatható ki. Ghiberti első battistero-kapuján még hiányoznak, csak a Porta del paradiso-n találkozzunk a Trajánus-oszlopról átvett jelenetekkel.¹⁾ Mindez csak az antik kölcsönzésekre vonatkozik, nem pedig a hihetetlen gyors ütemben a természetábrázolási tökéletesség felé siető olasz művészet hatására általában, melyet a különböző műfajokban felismerni. A sírlapok közül bizonyítja ezt többek között Scolari András váradi püspöknek, a nagy temesi gróf fivérének sírköve (1426), mely ugyan nem olasz munka, de már érezteti az új itáliai formatudás befolyását.

Más esetekben meglep a még tökéletesen gótikus együttesben a hatékony érzékifejezés és megigéző természetközelség ábrázolása, mint Perényi István, Zsigmond étekfogómasterének vörösmárvány sírlapján a rudnabányai templomban 1437-ből.²⁾ A címeradományozás, amiről fent szó volt, 1415-ben történt. Az adománylevelben szereplő ármáliskép pontosan megegyezik a sírkőábrázolással.³⁾ Az armális és sírkő közti két évtized gyorsütemű és nagyfeszültségű fejlődési szakasza a magyar műtörténetnek, melyet ez esetben éppen a téma azonossága folytán, szinte iskolapéldában lehet bemutatni. Az ármálison látható, két sasszárny között meggyőző természetűséggel ábrázolt emberfejnek szobrászati megfelelője símább, kiegyenlítettőbb, lágyabb körvonalú, de úgy arckatban, mint a részletekben teljesen megegyezik a nemesi oklevéllel. Hajfonatos, szép férfifej, szúróstekintetű szemekkel, kissé felfeléhajló hosszú szakállal, a portrészerezésnek aránylag nagyon magas fokát mutatja. Mint címerábrázolás egészen különösen két sasszárny között puttó vagy szeráf alakjában jelenik meg.

Az alakos ábrázolás nélküli sírlapokon megint a legváltozatosabb heraldikai és szimbólikus vonatkozások festői elrendezésével találkozunk, itt nem erősen kidomborított idomokkal, hanem lapos, néha bámulatosan finom vonalvezetéssel az illuminált kódexek szegélyornamentikájára emlékeztető, szeszélyes indadízítéssel. Pompásan példázza ezt a csoportot a Halászbástyai Kőemléktárnak egyik sajnós kissé csonka sírlapja⁴⁾ 1433-ból. A rajta látható, hat liliomból és hat evetbőrből álló címerábrázolás a híres francia Chatillon családéhoz hasonlít, melynek egyik tagja (le fils de seigneur de Chatillon) 1396-ban a Nikápoly felé induló francia lovagcsapattal Budán megfordult.⁵⁾ Hasonló szép kacskaringós növénystylizálást és művészi, de kissé elfogódottabb megmunkálást találunk a Lábatlan-családnak 1400-ból

1) *Meyer—Weischel*: Renaissance und Antike. Reutlingen, 1933. 18. és 27. l.

2) *Myskovszky Viktor*: Néhány felsővidéki műemlék. Arch. Ért. 1900. 388.

3) *R. Kiss István*, Turul. XXI. 1903. 53.

4) *Horváth Henrik*: Buda a középkorban 34. l.

5) *Delaville le Roulx*: J. La France en Orient au XIV. siècle. Expéditions du Marechal Boucicaut. Paris, 1886. II. 79. l.

származó sírlapján. Más emlékeken megint az archaizáló bekarcolási technika él tovább, mint Cseretei Miklós püspök sírkövén a győri székesegyházban.¹⁾ A legtöbb ilyen középkori sírkő és töredék a Halászbástyai Kőemléktárban van összegyűjtve (tizenhét többé-kevésbé ép sírlap és száznál több töredék); ezeknek is több mint fele megint Zsigmond korába esik. Érdekes tünet, hogy a túlnyomóan még gót minuszkulákkal írt feliratokba elég gyakran majuszkulás szövegek vegyülnek, a humanizmus kísérői és kifejezői. Néhány sírkőtöredéken a mélyen bevájt, rendesen majuszkulás betűformákban kis szögecskék befogadására szolgáló mélyedések láthatók, melyek fémbetűk megerősítésére szolgálhattak. Sajnos, egyetlenegy esetben sem maradtak meg ezeknek nyomai. Az aranyozott vagy ezüstözött berakások a csillogó vörösmárványban minden bizonnyal elragadó színhatásúak voltak.

A budai síremlékek és töredékek nagy tömege, a Buda közelében bányászott vörösmárványanyag, a stílusjegyek azonossága, egységes iskolázottságra, bizonyos hagyományok folytonosságára engednek következtetni, melynek éltető központja csak Buda lehetett. Tekintettel arra, hogy a budai sírlapok zöme az ottani Domonkosok Sz. Miklósról elnevezett templomának szentélyében fordultak elő és hogy a többi szórványos lelet is ezen a tájon került elő, annál is inkább a barátok műtevékenységére lehetne gondolni, mert a későbbi időkből, hála Iványi Béla szerencsés kutatásainak, egész sereg építész, kőfaragó, könyvmásoló és festő rendtagról tudunk.²⁾ A szerzetesek jóval olcsóbban tudtak dolgozni, a céhbeli iparosok ez ellen a — szerintük — tisztességtelen verseny ellen a különböző nyugati városokban élesen tiltakoztak. Budai viszonylatban erre nincs támpontunk, a városi törvénykönyv rendelkezéseiből sem lehet erre következtetni. Arra viszont lehet gondolni, hogy a domonkosok templomukban csak olyan sírkövek felállítását engedték meg, melyeket a kőfaragó barátok készítettek.³⁾ A budai sírkövek egyenletes színvonala és fejlődési folyamatossága, tömeges előfordulásuk a domonkosok templomában és környékén, egy ilyen szerzetes kőfaragópáholy mellett bizonyítanak. Tulajdonképpen a régi egyházi építőtelepek csökevényeiről van szó, a bencések, ciszterciták koraközépkori szép hagyományai ebben a formában, azaz a koldusrendek ipari és művészi tevékenységében éltek tovább.⁴⁾ Még pedig abban az időben, mikor Budán és egyáltalán Magyarországon már a nagyobb szerű feladatokra központosított laikus építőpáholyok és a városi kőfaragócégek külterjesebb műhelyüzeme virágzott. A társadalmisított munkaszervezés három különböző lehetősége ez, de még mindegyiknél érezzük azt a képletes köldökzsinórt, mely első-

1) *Varju Elemér*, Arch. Ért. XVII. 1897. 240.

2) Ez az anyag *Budo Jusztin* szerkesztésében Budapest Történetének Okleveles Emlékei-ben rövidesen napvilágot fog látni.

3) *Back*: Mittelrheinische Kunst. 10. 1.

4) *L. Horváth Henrik*: Budai kőfaragók és kőfaragójelek 56. l.

sorban építészetet és plasztikát, pontosabban kőszobrászatot kötött össze. Amit tehát egyik előbbi fejezetünkben az építészetrel kapcsolatban mondtunk, szinte száz százalékgig áll a szobrászatra is. Olyannyira, hogy ezen a téren is az egész forma- és felfogásváltozás legtökéletesebben az akkor vezető magyarországi építőteleppel, Kassával kapcsolatban követhető.¹⁾ Az osztrák-cseh-sziléziai-lengyel művészetföldrajzi kör, melyhez Magyarország is bizonyos tekintetben, legalább felvidéki részeiben tartozott, eléggé átszántott, sőt különösen kedvelt területe a műtörténeti kutatásnak, melyen belül a fejlődési fokok szinte évtizedekre rögzíthetők. Ezeket az állomásokat, úgy mint: későgót expresszionizmus, lágy stílus, úgynevezett szép Madonnák, realizmus (déli befolyásokkal, vagy anélkül) az emlékanyag hézagos volta miatt nem lehet mindig magyar emlékekkel bizonyítani, de egyes fázisok különböző helyeken eléggé élesen domborulnak ki, míg más csoportok a kőtechnikában látszólag nincsenek képviselve, de létezésük és hatásuk más szobrászati ágakból kiolvashatók. A későgótikának még hagyományos sablonok közé szorított, de kifejezésteljes élete nagyszerűen bontakozik ki a kassai székesegyház északi kapujának domborműveiben,²⁾ ugyanakkor, azaz a XIV. század utolsó tizedében, mikor a budavári plébánia-templom egyik sajnos, csak nagyon csonkán ránkmaradt Madonnatorzójában világosan fejeződnek ki a lágy stílus ismérvei.³⁾ De még több innen ránkmaradt töredék is, így egy bensőséges apostolfej és egy Keresztelő Sz. János-torzó, szerencsésen példázza a fejlődésnek ezt a fokát épületplasztikánkban. Különösen finom arányokról és kecsesen kiegyensúlyozott tartásról tanuskodik az említett Madonna-szobor, mely a Sz. János szoborral együtt a templom külső szobrászati részéhez tartozott, míg az apostolfej a déli kaputimpanonban ábrázolt Mária halála ábrázolásának tartozéka volt. Az új realizmus különböző helyeken, időkben és technikákban váltakozó hatékonysággal érvényesül, a szép Madonna típusa úgylátszik inkább a faplasztikába menekült. Ebben a műágban a fejlődési út egyes állomásai szinte évtizedenkint nyomon követhető.⁴⁾ Egyes jelentős szárnypróbálgatások után, aminő a szlatvini, toporci (44. kép) és nagyőri Madonna volt, a minket itt érdeklő korszak küszöbén áll, mint a lágy stílus egyik legvonzóbb alkotása, a jelenleg a kassai múzeumban őrizett és 1390 körül készült felsőzugói Madonna. (42. kép.) A századforduló akarását és tudását nagyszerűen példázza a régebben félreismert és rosszul datált Pietacsoport a héthársi templomban.⁵⁾ A szép Madonna típusát fatechnikába átültetve

¹⁾ Az egész anyag ismertetését és a sajátos kassai szobrászat folytonosságának igazolását adja *Gerevich László*: A kassai Sz. Erzsébet templom szobrászata a XIV—XVI. században. Budapest, 1935.

²⁾ *Gerevich László*, i. h. 24—25. l.

³⁾ Buda a középkorban. 15. l.

⁴⁾ L. az anyag első modern összefoglalását *Kampis Antalnál*: A középkori magyar faszobrászat történetének vázlatja 1450-ig. Budapest, 1932.

⁵⁾ A helyreigazítás és a hazai faszobrászat fejlődési menetébe való beleillesztés *Kampis Antal* érdeme. I. h. 59. l.

és épen ezért egészen jellegzetes módosításokkal mutatja a Magyar Nemzeti Múzeum második toporci emléke a XV. század elejéről, ahol a szeszélyesen vezetett drapéria is határozott lelkiség lényeges kifejezője, a maga részéről is hozzájárul a negédes, kissé keresett hatás hangsúlyozásához. Szinte egyenes folytatása a toporci Madonna stílusának a higgadtabb forma- és vonalkezelésről, nyugodtabb lelkiéletről tanuskodó podolini Sz. Katalin-szobor a Szépművészeti Múzeumban (43. kép.), melynek kormeghatározása szintén meglehetősen tág keretek között mozgott. Az 1420-as évekbe való helytálló datálásával¹⁾ egy fontos láncszemet sikerült rögzíteni a Zsigmond-korabeli magyar faszobrászat formatörténetébe és így érthetővé vált az átmenet olyan remekművek felé, aminő az 1430-as években készült kálvária, mely a kassai dómból az ottani kálvária-templomba került. (45. kép.) Bár a kálvária alakjai is, a három méternél nagyobb Krisztus, a 240 cm magas mellékalakok, Mária és János evangélista, kultúrföldrajzi helyzetüknél fogva tagadhatatlan sziléziai és cseh stíluskapcsolatokra utalnak, ezeknél azonban monumentálisabb és nyugodtabb hatásúak és annyira sajátos veretűek, annyira csak kassai előzményekből érthetőek, hogy minden tekintetben a magyar szobrászatban vajudó energiák végső összefoglalásának tekinthetjük. A kitűnő anatómia, a meggyőző testiség, a hibátlanul funkcionáló belső mechanizmus, a mindezt nem kizáró, sőt szerencsésen ellensúlyozó idealizálás a magyar kultúrterületen kívül is előkelő helyet biztosítana a kassai Kálvária-csoportnak. Csak ilyen feltételekből tudjuk megérteni ennek az iránynak közvetlen folytatását és beteljesülését Kassai Jakabban és freisingi oltárművében, melynek keletkezési ideje ugyan már 1443-ba esik, alkotója azonban már 1429-ben több kassai mesterrel együtt feltűnt Bécsben és minden bizonnyal már felkészültségének teljében kapcsolódott bele a bécsi Sz. István székesegyház páholyüzemébe. A magyarországi és kassai viszonyok nem ismerése szülte a német szakirodalomban tapasztalható nagymérvű tanácstalanságot a német szobrászat egyik fontos sorsfordulójánál álló eme alkotás előtt.

A fémplasztikának gyér emlékei ugyanerről a szerves fejlődésről és tekintélyes művészi színvonalról beszélnek. Még Nagy Lajos idejéből nyúlik be a két kolozsvári Polykleitos, (...*ab indiginis Polycleitis colosvariensibus*)²⁾ Márton és György működése, kik 1390-ben Zudar János váradai püspök megrendelésére készítették Sz. László király lovaszobrát, mely a székesegyház előtti téren állott. A magyar műtörténetnek egyik legnagyobb vesztesége e szobormű elpusztulása, mely a híres prágai Sz. György-szobruk után Márton és György mester nagyszerű művészetét másféltizedes továbbfejlődés fokán mutatta volna be.

Már ismételten rámutattak arra, hogy Sz. Lászlónak 1406-ban, vagy rövidesen utána készült fejerekyetartója a győri székesegyházban

¹⁾ *Kampis Antal*, i. h. 61. l.

²⁾ *Szamosközy: Monumenta Hungaricae Historiae Scriptores*. XXVIII. 167.

esetleg az elveszett lovasszobor mintájára készült. Ezen magában véve bebizonyíthatatlan feltevés mellett szólnak úgy technikai, mint ikonográfiai mérlegelések. Technikai tekintetben a herma, mint a prágai szoborcsoport, melyhez az elpusztult nagyváradi mű hiányában kell fordulnunk, tökéletesen az ötvösművesség szelleméből született. Sőt ez a magas stilisztikai színvonal csakis a felvidéki és erdélyi aranybányák prosperitásából, az aranypénzverésnek Róbert Károly által történt bevezetéséből és a bélyegvéső és ötvösművészet ezzel kapcsolatos fellendüléséből magyarázható. A pénzverdék műgyakorlatában csakhamar kialakult egy szilárd Sz. László ikonográfia, kinek alakja Keresztelő Sz. János rövid vendégszereplése után csakhamar a magyar aranyveretek kizárólagos éremképe lett.¹⁾ A dukát-emissziók révén a nagy lovagkirálynak úgy az egyénítő régebbi, mint a stilizáltabb ábrázolási típusa ismeretesebbek voltak a kortársak, elsősorban a művészek előtt. Az utóbbi fogalmazás ünnepélyessé fokozását találjuk a győri hermában. A díszítésre használt sodronyzománc révén szorosan mellé sorakozik a boroszlói Iparművészeti Múzeumban őrizett Sz. Dorottya fejereklyetartója,²⁾ melynek szobrászati felfogása azonban inkább a szép Madonnakéval rokon. (46. kép.) Az ötvösök különben már a XIV. század eleje óta egyre határozottabb előszeretettel fordulnak az önálló kerekplasztika felé. Az öntött és trébelt szent szobrok oly feltűnő módon szaporodnak el, hogy már nagyon nehéz a »grande art« és az iparművészet közötti, különben is nagyon ingadozó határvonalakat meghúzni. A Sz. Dorottya ereklye különben IV. Károly, Zsigmond apja birtokában volt, nyilván tőle örökölte a magyar király és készítette számára ezt a remek ereklyetartót. Zsigmond e tekintetben is örökölte apja ereklyegyűjtő szenvedélyét. Erre vall az a tény, hogy 1431 február 27-én 22 aranyozott ezüstfejet zálogosított el.³⁾

Háromszoros értelemben rajzolódnak le párhuzamos vonalak a szobrászat és festészet terén. Az optikai formák, a testi volumen és az azt körülburkoló tér egymáshoz való viszonyának, valamint a belső és külső tartalom kifejezéseinek változásai jelzik a báti mestertől Kolozsvári Tamásig vezető útszakaszt, melynek a szobrászatban a felső-zugói Madonna és a kassai kálváriacsoport közötti kronológiai és stilisztikai viszonylat felelne meg. Tematikus tekintetben az egyre növekedő ismeret- és élménytartalom, a hihetetlenül kibővülő képzetkör és a kialakulóban levő új embertípus tudattágulásának kézzelfogható formáiba történt lerögzítését figyelhetjük meg. Már ezekben a művészi jelenségekben (még a falkép- és miniatűr-festészetben is) nem belsőleg fáradt késői stílusok utórezgéseivel és végső vonaglásaival van dolgunk, hanem életet sugárzó formákkal és áramlatokkal, melyekben a robbanásig feszült korhangulat kifejezést nyert. Ugyanazok az erők és ellen-

¹⁾ *Horváth Henrik*: A budai pénzverde művészettörténete. 15. l.

²⁾ *Hintze Ervin*: Szent Dorottya hermája a boroszlói Iparművészeti Múzeumban. Arch. Ért. XXII. 1902. 197.

³⁾ *Aschbach, J.*, III. 480. l.

tétek térnek vissza a többi életterületeken is, egyházi életben, irodalomban, társadalmi és gazdasági vonatkozásban, sőt a politikában is, bár a látszat gyakran főleg az utóbbi ellen szól. Tagadhatatlan, hogy az egyes koroknak az okmányokból rekonstruált arcúlatá látszólag más alaphangulatra utal, mint azok a támpontok, melyeket az egykorú művészet és irodalom alkotásaiból a kérdéses korszakok lelkületének megismerésére meríthetünk. Míg az egyik oldalon az egész élet csupán birtokadományozásokból, pereskedésekből, kapzsiságból, bosszúvágyból, árulásokból, vérengzésekből, bűnből és bűnhődésből látszik állani, addig az élet színes tükrözéseit a művészeteken keresztül áhítat, alázatosság, varázshangulat, öröm és boldogság árasztja körül. Nem egymást kizáró ellentétek ezek, hanem csak két különböző oldala az életjelenségeknek, melyek egymás integrálására, feltételezésére, kiegészítésére volnának hivatva. Az olyan értékelés, mely a dokumentumoknak csak az egyik csoportjára támaszkodik, szükségszerűen egyoldalú lesz. A képzőművészetek teljesen hiteles tanúságának figyelembevétele nélkül rajzolt korpék merev és kemény maradna.

Láttuk tehát ebben a fejezetben, hogy nemcsak a stilisztikai, hanem az ikonográfiai változások is problémátörténetté sűrűsödhetnek össze. A formafejlődés módosulásai egyszerűen megfelelnek a külső életjelenségek megváltozott megértési és befogadási lehetőségeinek. Ebből a szemszögből nézve az 1400 körüli idők nagyfotosságú átmeneti stádiumot jelentenek, melynek egyes oldalai a magyar fejlődésben, nem kis részben a Zsigmond alatti helyzeti energia révén különösen élesen rajzolódnak le. A stílustörténeti és ikonográfiai szempontok közös nevezőre hozása, visszavezetése egy átfogó életegységre már azért sem könnyű, mivel mindkét jelenségcsoportban ellentétes áramlatok küzdenek egymással: elvilágiasodás és bensőség, formapompa és racionalizálás. Az átfogó, szintetikus összefoglalás nem annyira rendszerező-logikai, mint inkább csak biológiai-történeti úton lehetséges. Az emberi nemzedékek szellemi alkatában végbemenő nagy értékcserek, melyeket a külső életkialakítás, a szellemi élet és a külső architektikus életkeretek tárgyalása után, most az ábrázoló művészet alkotásaiból is igyekeztünk kiolvasni, így a legáltalánosabb létformákra is kiterjednek. Az ilyen párhuzamos érdekeltolások és értékváltozásoknak legközvetlenebbül azokban a művészi foglalkozásokban jelentkeznek, melyek az arisztokratikus életformák kiemelésére, kiszínezésére, dekorációjára vannak hivatva: az iparművészetekben. Ezekről szól következő fejezetünk.

6.

IPAR- MŰVESSÉG

Az iparművészet társadalmi szerepe ebben a feszültségekkel telített átmeneti időben figyelemreméltó változásokon ment keresztül. Az életformák ünnepélyes díszítése más hangulatokból táplálkozik, mint a megelőző évszázadokban, a termelés más tárgyakat kedvel, a változott viszony megrendelő és művész között új esztétikai szempontokat domborít ki, aminek részben új technikai eljárások egész sora felel meg. Az igények és az alkotás messzemenő laicizálásával kell számolnunk, még inkább, mint a művészi és kulturális élet többi területén. A magasabb körök fokozottabb egyéni tudata elsősorban a magánélet kereteinek mindinkább hangsúlyozott és díszes kialakításában mutatkozik. Sőt ez a pompakifejtés gyakran megindítója éles, bár vértelen versengéseknek, melyek néha mély és tartós politikai elkedvetlenedésekre vezettek. Így Ebendorfer osztrák krónikás Ernst der Eiserne steier-osztrák herceg hívös fogadtatását az 1412-es budai fejedelmi összejövetelen azzal magyarázza, hogy fellépésének túlzott pompája Zsigmondot kissé megszegyenítette.¹⁾ Az építészet és az ábrázoló-

¹⁾ *Aschbach* I. 326. 1.

művészetek terén tapasztaltak után csak természetes, hogy a magyar országnagyok is az iparművészeti értékek és a csillogó pompa kifejtésében túl akartak tenni egymáson. A legtöbb ránkmaradt iparművészeti termékre vonatkozó adat a királlyal és gazdag lovagjaival, Garával, Stiborral, Ozorai Pipóval, Kanizsai Jánossal kapcsolatban merült fel. Az utóbbiról szólva már megemlékeztünk párisi útjáról, ahol Konstancból jövet kerek 1000 aranyforintért vásárolt értékesnél értékesebb dolgokat, melyeket Vergeyo János burgundi lovag elrabolt tőle. Az okmányokban és krónikákban a különböző értéktárgyak és iparművészeti remekék elsősorban mint ajándékok és leltáranyagok fordulnak elő. Az ajándékozók és egyszersmind ajándékozottak élén Zsigmond maga áll. De egyes káprázató darabokon kívül nagyjában édes-kevés, ami a Zsigmondtól adott vagy neki ajándékozott műipari tárgyakból ránkmaradt. A nagy anyagérték volt az átok, a későbbi idők zavaraiban és nyomoraiban mindezeket az iparművészeti emlékeket elrabolták, elkallódtak vagy az olvasztókemencében lelték sírjukat. A liturgikus célú készítmények kerültek el leginkább ezt a sorsot és így sokkal nagyobb számban maradtak meg, eredetileg azonban a világi rendeltetésű darabok nem állottak ily kedvezőtlen arányban az egyháziakkal, sőt az előbbieket előállításuk rendkívüli módon fellendült. Megrendelők és termelők két élesen határolható szociális csoportban állottak egymással szemben. A késői lovagvilág külső életformája, szertartásossága és formalizmusa egyre több, színesebb és káprázatosabb luxussal járt, még hozzá egy gazdaságilag és iparilag úgyszólván teljesen improduktív társadalmi elem esetében. A művészet, de elsősorban az iparművészet sokféle munkát kapott és az iparművészet különböző ágait addig sohasem sejtett virágzás felé vitte. A fegyverművesek, ötvösök, ruhakészítők kifinomult ízlése az egész lovagi társadalmat aranyban, selyemben, bíborban, brokátban csillogó élő képkompozíciókba foglalta, ami maga is pompás színjáték volt és a nép eseményyszomját és gyönyörködtetését szolgálta. Ezeknek a törekvéseknek egyre tudatosabbá válásával a luxusiparokat űző céhek mindig népesebbé váltak, sőt a kitűnő régi hagyományokból kinőtt magyarországi és budai mesteremberek száma csakhamar nem bizonyult elegendőnek. Európa többi kultúrországából jöttek egyes munkások, iparosok, művészek a magyar király és német-római császár székhelyére. Leggyakrabban Zsigmond hívására jöttek és közvetlen szolgálatába szegődtek. Mint királyi építészek, ötvösök, hímzők, szabók, asztalosok, csak ebben a minőségben tudtak a limitált és a külföldi mesterek beözönlése ellen sikeresen védekező hazai céhek mellett boldogulni.¹⁾ A legnagyobb arányú művész- és iparosáttelepítésről Zsigmond párisi tartózkodásával kapcsolatban tudunk, amikor főleg aranyhímzők, szőnyegszövők, ötvösök, asztalosok jöttek a magyar fővárosba, magukkal hozva Páris fejlett ízlését és

¹⁾ *Horváth Henrik*: Budai kőfaragók és kőfaragójelek. 50. l.

divatját.¹⁾ A nagy feladatok és megrendelések megszűnésével, a király és egyéb mecénások halálával ezek az idegen mesterek vagy visszavándoroltak, vagy a pártolói utódai szolgálatába léptek, nem ritkán minden támogatást elveszítve tengődtek, olykor pedig megtalálták a kapcsolatot a hazai céhekkel és termékenyítőleg és módosítólag hatottak a szélesebb medrekben folyó hazai átlagtermelésre.

Az autochton magyarországi iparművészeti tevékenységről számtalan feljegyzés maradt ránk. Leginkább figyelemreméltók a budai törvénykönyv idevágó adatai, mivel a fővárosban tapasztalt viszonyok és jelenségek minden bizonnyal a vidéki gócpontokban is váltakozó arányokban és hatékonyságban ismétlődtek; ezenfelül pedig a budai törvények kodifikálása Zsigmond uralkodásának derekára esik és így fokozott hitelességgel bír ránkénzve. A budai törvénykönyv összesen ötvennyolc iparágat sorol fel, amiből azonban nem szabad ugyanannyi céhszervezetre következtetni. A késői középkorra a hivatások és iparágak meglepő specializálása és szerteágazása jellemző, amivel viszont a céhek szaporítása nem tudott lépést tartani. A legkülönbébb fő- és mellékiparokat ugyanazok a mesterek, illetve céhek űzték. Feltételezhető, hogy a rokoniparok egy céhben tömörültek, így a kőiparosok (kőfaragók, kőművesek, kövezők stb.), továbbá a művészi foglalkozások és luxuscikkek előállítói, mondjuk a lovagi életretegek díszítői, mint a festők, szobrászok, ötvösök, aranyozók, fegyvercsiszárok, nyergesek stb. Budán egy céhbe tartoztak. A pesti céhre nézve ezt az első eshetőséget bebizonyítottunk vehetjük. A belvárosi plébániatemplom egyik oltárát ugyanis egy 1482-ből származó adat szerint a kőfaragócéh gondozta, melyhez még a kőtörők, kocsigyártók, asztalosok és kádárok tartoztak.²⁾ Az utóbbira nézve hivatkozhatunk a rimaszombati ötvös-céh szabályzatainak jóváhagyására Losonczy László által, amikor is az ötvösök, kovácsok, szíjgyártók, nyergesek és lakatosok egy céhbe tömörülnek.³⁾ Ebbe a csoportba tartoznak a »grande art« képviselői is, amihez számos külföldi példát lehetne felsorolni, kivált a német területekről, ahol a szociális viszonyok leginkább hasonlítottak a mieinkhez. (Olaszországban ugyanis a korán kialakuló művészi öntudat a festőket már régebben a többi iparok fölé helyezte.) Kölnben példának okáért már a XIII. században egy konfraternitásban találkoznak a kőfaragók, festők, nyergesek, üveggyártók és címerhímzők. Mainzban a nyergesek, festők, ötvösök, bádigosok, ónöntők és üvegfestők tartoztak egy céhbe, Ulmban a festők, szobrászok, üvegesek. Hasonló csoportosítást a régebbi időkre nézve, talán még a törvénykönyv korára Buda esetében feltételezhetünk. Úgy látszik azonban, hogy már 1489-ben

¹⁾ Memoires de Madame de Lussan. Tom. VII. p. 329. — Bertrandon de la Brocquière, Memoires de l'Institut. Tom. V. p. 122. — Engel J.: Geschichte des ungarischen Reiches. II. 376. l.

²⁾ Horváth Henrik: Budai kőfaragók stb. 49. l.

³⁾ Horváth Henrik: Szentpétery József pesti ötvösmester művészete. Budapest Régiségei. XII. 1937. 203.

önálló festőcéh működött.¹⁾ Tagadhatatlan, hogy az ipari és iparművészeti termelés legjelentősebb gócpontja abban az időben Buda volt. Azzá lett királyi és császári székvárosi jellege, kulturális és gazdasági jelentősége, de nem utoljára központi fekvése és az ebből eredő kereskedelmi szerepe révén. A kereskedelmi utak keresztezése, a már régen (Nagy Lajos óta) élvezett árumegállító jog, Zsigmond pazar udvartartásának vonzóereje, a budai patriciátus zömét alkotó nemzetiségek nagyvonalú összeköttetései úgy bel- mint külkereskedelmi viszonylatban a magyar fővárost Európa egyik legfontosabb emporiumává avatták. Az egyik főútóér Pozsonyon és Bécsen keresztül az ugyancsak Zsigmondot uraló és így a magyar királlyal a legszorosabb kapcsolatban álló német birodalom felé vezetett. Hasonló volt a helyzet Csehországgal szemben, ahol Nagyszombat volt a legfontosabb tranzitállomás Buda és Prága között. Az erdélyi szász városoknak úgy Velencével és Dalmáciával, mint a német kerületekkel szoros összeköttetésük volt mindkét esetben Budán keresztül, mellyel két útvonalon keresztül érintkeztek, Nagyváradon és Szegeden át, ami körülbelül a mai két vasúti főútvonalnak felel meg. Saját kereskedelmét és nagy tranzitforgalmát Itáliával és Dalmáciával a magyar főváros Székesfehérváron és Pécsen keresztül bonyolította le. Pest egyre növekvő kereskedelmi jelentősége idővel Budának is érezhető konkurenciát csinált, de Zsigmond alatt még inkább a belkereskedelemre szorítkozott.²⁾ Ezeknek a kereskedelmi utaknak kulturális és ízlést és divatot kialakító jelentősége Buda kultúrtörténetét lényegesen befolyásolta, ez határozta meg előkelő színvonalát és európai beállítottságát. A sívár eklekticizmustól megóvta a budai iparművészetet a sajátosan magyar viszonyokba való gyökerezése, a speciális hazai igények és követelmények és legszorosabb kapcsolatai a többi magyar művelődési és ipari gócponttal. Ez a helyzet jellemzi az idegen mesterek beszivárgása és a magyar mesterek és legények vándorlásai mellett a budai iparművészetet és az egyetemes magyar viszonyokat Zsigmond király alatt.

A történeti zsinórmértékek ama egységes rendszere, melynek alapján Zsigmond korának különböző élet- és kultúrjelenségeit a megelőző fejezetekben vizsgáltuk, az iparművészet termékeire is áll, sőt ez jelenti az egész kultúrkép tulajdonképeni betetőzését. Legszemléltetőbben és legkézzelfoghatóbban tükrözik a műipari tárgyak, remekék és közhasznú darabok a kor külső kereteit és belső vágyait. Gátlás nélkül megcsillan a divat, az ízlés, a kedvtelés, a szokások és technikák, a kultúr- és életformák egész struktúrája a formákban és díszekben, a mellékes mozzanatokban, a ruhák és fegyverek színpompájában és csillogó anyagszerúségében. A sajnos csak hézagosan ránk maradt

¹⁾ *Genthon István*: A régi magyar festőművészet. 15. l.

²⁾ *Szende Pál*: Magyar városok a középkor végén. Huszadik század. XIII. 1912. 660. — *Pleydel Ambrus*: A nyugatra irányuló magyar külkereskedelem a középkorban. Budapest, 1925.

emlékek érthetőbb és meggyőzőbb nyelven beszélnek, mint egész adathalmazok vagy hosszúlélezetű felsorolások és leírások. Hiányukat, díszítőszerepüket, elhelyezésüket, hangulati értéküket, gyakorlati jelentőségüket pótolják a festészet termékeiről leolvasható, teljesen hiteles tanuvallomások. Itt van a korabeli iparművészet legtágasabb és legátfogóbb tükre, színes és virágos élete. Csak a pikturából tudjuk az óriási hézagokat az iparművészeti állagban némiképen áthidalni, illetve az elszórtan előforduló és eredeti összefüggésükből kiszakított tárgyakat az életjelenségek összességébe beleilleszteni.

Áll ez elsősorban a legfontosabb, bár leghiányosabban megmaradt műipari csoportra, a bútorokra. A régészeti örökség ezen a területen valóban nagyon szegényes. Annyi bizton állítható, hogy a reprezentációs díszbútor és az elemi használati bútor készítése külön haladt, rendesen tökéletesen függetlenül egymástól, itt-ott ölelkezve s hol az egyik, hol a másik fejlődési vonal volt az adó fél. A stílustörténeti és néprajzi vizsgálat így gyakran kiegészítheti egymást. Még a mai csökevényekből is megállapítható, hogy a magyarországi parasztbútor a későgótikus formavilágból gazdagodott egyes szerkezeti és díszítő elemekkel, illetve azoknak befogadása révén jellegzetes változásokon mehetett keresztül. Nagyjában azonban éles határvonal választotta el a pompás, trónszerű díszszékeket és szekrényeket, szék- és szekrényarchitektúrákat, a mostanáig ebből a szempontból alig méltatott primitív paraszti ősformáktól. A díszbútorok átmentek az építészettörténet valamennyi stiliztikai fokán, átélték az egymást felváltó divatokat; a parasztbútorok ezekkel édes-keveset törődtek, gyakorlati használatra készültek, díszítésükben naivak és tektonikusak maradtak. Ez a különbség már akkor is élő tudat volt. Szinte néprajzi meghatározásnak vehetjük, ha a veszprémi káptalan könyvtárának leírásában bakonyi módra készített könyvesládáról esik szó »... *in quadam cista ad modum Bakoniensium facta...*«¹⁾ Annak a kölcsönös hatásnak mely Zsigmond idejében veszi kezdetét, tulajdonképpen társadalomtörténeti háttere van. A középosztály, patriciátus és polgárság közvetítette ezt a kölcsönhatást, mert csak ez tudta a lovagvilág ceremonális trónolásán és az alacsonyabb nép még bizonyos fokig tudatalatti vegetálászerű pihenésén túl az ülőhelyzet jóleső kényelmét hangulatilag és művészileg átérezni és annak formáit meggyőzően kialakítani. Ez a réteg pedig magyar viszonylatban csak most alakult ki, csak most kezdte kiformalni életkereteit. Ebben a jelenségben kell az egész iparművészeti fejlődési vonal formai és hangulatbeli elhajlásának igazi okát keresni, mely viszont a maga részéről is nagyon jellegzetes módon világít bele az egész történeti helyzet szociális és esztétikai síkjaiba.

A szobabútorok főtípusai a pad, szék, ágy, asztal, láda, melyek leg-
elemibb megjelenési formáikban is a magyar tábla- és kódexképeknek egész sorozatán fordulnak elő. Mindezek a formák (az asztal

¹⁾ *Fejérvataky L.*: Magyar Könyvszemle. 1885. 145. 1.

magától értetődő kivételével) az építészetileg és ornamentális szempontból egyaránt fontos baldachinnal kapcsolatban is szerepelnek, amikor is pad és szék rendesen pompás trónépitményé van stilizálva. (29. és 40. kép.). Mint a magasabb társadalmi rétegre jellemző, figyelemreméltó berendezési tárgy, kivált az angyali üdvözlő ábrázoló oltártáblákon, gyakran fordul elő az ima- vagy olvasószármoly, illetve pulpitus. A trónus, baldachin és olvasóállvány kombinációjából született a magiszterek és docensek katedrája (13. kép.). Az ilyen kombinált díszbútor egymás mellé sorozásából állott elő a stallum a gótikus templomok kórusaiban, ilyenek főleg néhány felvidéki és erdélyi templomban, igaz, hogy valamivel későbbi időből még manapság is láthatók. A láda, mint ruhát őrző, mint ülő alkalmatosság, de mint sírláda is ritkán visel festett díszet, rendesen fafaragású ornamentikát mutat, nem ritkán azonban építészetileg át van tagolva, így Kolozsvári Tamás feltámadási jelenetében, a kassai múzeum Lázár-jelenetében 1400 körül stb. Hasonló tagolást találunk egyes Madonna-trónusokon, vagy a nagyon ritkán ábrázolt, még ritkábban fennmaradt falszekrényeken. Még az asztalok is szolgálhattak vászon- kézimunkaneműek közszemlére való kirakására (...*mensa pro sindonibus conspicuendis*...) ilyenért fizettek 1429-ben Bártfán 100 denárt.¹⁾ A szekrényeken kívül különben a székek, padok, ágyak rendesen szilárdan be vannak illesztve a falakba. Sőt az egész gótikus bútorzat architektonikus alapjellege abban is kifejezést nyer, hogy egyes darabok jóval korlátoltabb önálló életet élnek, mint a mai berendezési tárgyak. A gótikus interieur zárt és szerves egésznek alkot, melyen belül mindennek meg van a maga meghatározott szilárd helye, ami a gyakran megállapítható gyakorlati elmozdíthatatlanságában, az egyes darabok (székek, padok, ágyak) szerves beilleszkedésében a térstruktúra együttesébe is érvényesül. Sőt a gótikus és renaissancebútor közötti nagy különbség legnagyobb-részt abban rejlik, hogy az első kötött, a másik szabad. A gótika a szobákban egy összefüggő architektúrát alakít ki, ahol az egyes darabok szétválasztása még meglehetősen nehéz volt. Ez a belső architektúra (különben a gótikának óriási vívmánya a komor románkori tektonikával szemben) még bizonyos tekintetben kollektív, a bútorokat a falak egyes helyeihez köti, a környezetbe lehorgonyozza. Csak az érettebb renaissance-ízlés érezteti mindinkább a bútorok izolált testiségét. Most már egyes bútor darabokat el is lehetett tulajdonítani, amit Kiskürthy Péter esetéből tudunk, akit 1430-ban egy aránylag magasra értékelt (1 aranyforint) széknek vissza nem adása miatt perbefogtak.²⁾

A bútorok egyszerűen azt a szellemi folyamatot demonstrálják, melyeket egyéb élet- és kultúrterületeken is követhetünk, az önálló, természetes, egyéni jelenségek kidomborítását, az egyénnek és tárgynak autonóm formáit. Ha a skolasztikus világkép szétesésére gondolunk,

¹⁾ *Fejérpataky L.*: A magyarországi városok származási könyvei. 295. l.

²⁾ Orsz. Levélt. Gr. Forgách-család levéltára »Fasc. Z. Nr. 117.«

a művészetek felszabadulására az építészet hegemoniája alól, a kortársak megerősödött egyéniségi tudatára, a különmű jelenségek felett érzett öröme a festészetben újból és újból szemben találjuk magunkat olyan szellemi berendezéssel, melynek tendenciái ugyanazon cél felé, az életjelenségek biztosabb és határozottabb megfogalmazása és elkülönítése felé irányulnak. Nem lehet tagadni, hogy ezzel szemben sok konstruktív érték és lényeges régi kötöttség veszendőbe ment. Egyes bútordarabok véletlenek látszó elrendezése (32. kép), némely interieur csendéletszerűsége (39. kép) világosan igazolja, hogy Zsigmond korának valamennyi alkotási lehetősége ezt a kettős szellemet, ezt a kimondottan átmeneti jelleget tükrözi. Az iparművészet termékei is közvetlen kifejezői és fokmérői a kor élettartalmának és formáinak, az élet külső keretét, a szokásokat, mozdulatokat, foglalkozásokat, a gondolkozási módot, ízlést, de ezenfelül a kor szellemét, kedélyhangulatát egészen közvetlenül példázzák.

Mindez elsősorban a díszítő vágy legősibb megnyilvánulására, a ruházatra, viseletre, az emberi test stilizálásának változatos módjára vonatkozik. A történeti esztétikát a divat változásai nemcsak azért érdeklik, mert az ötvösművek, hímzések, sőt festések gyakori használata iparművészeti és művészi elemeket visz a viseletbe. A testi szépség, annak a ruhával való tudatos hangsúlyozása, a mozdulatoknak a viselet segítségével való szabályozása, mint lényeges művészi kritérium stílust és ritmust vittek a mindennapi életbe és az ünnepélyes pillanatokba egyaránt, óriási kulturális és társadalmi szerepéről nem is szólva. A kabát hosszúsága, a prém, a szín, a füveg jelzi tagozódását (lovag, patricius, polgár, zsidó, kéjnő). A középkor szellemiségéből folyik, hogy a ruházatnak szimbolikus jelentősége is volt. Az ilyen jelképes-misztikus csökevények a pompás ruhák és divat gócpontjaiban, így Burgundiában még szívósan tovább éltek. Chastellain krónikás bőbeszédűen előadja, hogy az ünnepeknél használt ruhadarabokat, díszítéseket stb. a boulognei Boldogasszonynak szentelték és annak templomában avatták fel.¹⁾ Ez magyarázza az előbbi fejezetben már említett jelenetet, amikor Jean de Nevers és burgundiai és francia csatlósai a budai dominikánusok Sz. Miklós templomát örök emlékül feldíszítették művészi címereikkel.

Kiváló szabómester elegendő akadt Budán s a többi magyar kultúrgócpontban. A törvénykönyv a mesterség több ágát sorolja fel, tud ruhaszabókról, dolmánykészítőkről, átalakítókról (menthler), kendőcsinálókról és talpszabókról (nadrággészítők). A többi magyar városban hasonló megjelölésekkel és céhcsoportosításokkal találkozunk. A szövőipar és kereskedelem jelentőségére mutat az a tény is, hogy a budai házakkal kapcsolatban itt-ott felmerül mint tartozék a posztónyíró kamara. Ilyen például Márton Budavár plébánosa 1427-ben bérbeadott Tyrnauer Farkas budai polgár (...*cameram lapideam pro*

¹⁾ *Huizinga, Joseph*: Herbst des Mittelalters. II. kiad. 1928. 111. l.

incidendis pannis aptam eidem domui a tergo immediate annexam).¹⁾ Azonkívül Posztómető utcáról is tudunk.²⁾

Ezek a céltörténeti okmányok nagyobbreszt évtizedekkel későbbi időkből származnak, de feltétlenül régebbi szokásokon alapulnak, azokat tükrözik. A későbbi szabóipari adatokban azonban itt-ott olyan speciális elnevezések szerepelnek, melyek sajátos magyaros viseletre utalnak s melyeket a Zsigmond-korabeli öltözési divatra alkalmazni nem lehet. Az általános szellemi és művészettörténeti helyzet tárgyalásánál tapasztalt jelenségekhez hasonlóan a kosztümtörténeti adatok is amellett bizonyítanak, hogy az öltözködési normák és szokások tekintetében Magyarország sohasem állt az egész középkor folyamán — a későromán kort kivéve — oly közel a nyugat világához, mint Zsigmond idején. Ez csak részben leli a kozmopolita korszellemben magyaroztatát, lényegesen hozzájárult hazánk sajátos konstellációja, szoros kapcsolatai a vezető kultúrterületekkel, elsősorban Zsigmond dinasztikus és hatalmi-politikai összeköttetései, átfogó elgondolásai és valóban európai célkitűzései révén. Az elitrétegek nemcsak egységes, a német, olasz, francia, németalföldi, cseh, lengyel területeken érvényben lévő szabályok alapján jártak és keltek, éltek és gondolkodtak, hanem viseletben és fegyverzetben is ugyanazokat a megiratlan, de feltétlen kötelező szabályokat követték. A renaissance idején, az ébredő individualizmus révén megváltozik a helyzet. A természettel fokozódó kapcsolatok folytán egyre több népi elem vegyül bele a lovagi és polgári viseletbe, ami részben még a régi keleti formák visszatéréséhez vezet, mely folyamatot a mind sűrűbben fellépő török összeköttetések csak gyorsítottak. Zsigmond idejében ez az extravagancia inkább csak a megszokott formák és díszítések keverésében, illetve halmozásában élte ki magát, az alapelemek még nem változtak. Ez nemcsak a ruhaformákra, hanem az anyagokra, szövetekre is vonatkozik. Ugyanazok a selymek, bársonyok, brokátok szerepelnek a magyar származású tábla- és miniatűr-képeken, mint Ausztriában, Csehországban, Németországban, Franciaországban, vagy a selyem, posztó és brokát gyártásában az élen haladó olasz, burgundi és németalföldi területeken és városokban. A kevésbé módosak körében nagyon népszerű volt az úgynevezett bubó, a francia tyretaine, amiből a német dirdumdey lett, gyapjából és lenből szőtt anyag, mely a hegyiskótok kockázott tartanjára emlékeztet.³⁾ A kockás mintájú szövetek különben is divatosak voltak, amiről a veszprémi levéltár egyes tételei »ad modum scatorum« tanuskodnak. Következésképpen óriási, a szövetgyártást erősen átalakító esemény volt a gyapot elterjedése, mely már a XIV. század közepe táján egyes délnémet textil gócpontokban ismeretessé vált,⁴⁾ onnan észak és kelet felé terjedt, a századfordulókör már Bécsben és úgylátszik Budán és Kassán is

1) Orsz. Levéltár. Dl. 11944.

2) *Gárdonyi A.*: Budavár helyrajza a középkorban. Tanulmányok. IV. 77. l.

3) *Michnay-Lichner*: Budai törvénykönyv 88. 133. §.

4) *Bechtel H.*: Wirtschaftsstil des Spätmittelalters. 172. l.

otthonos volt. A rajta alapuló barchet- (velesz-) készítés a két említett magyar város kiváltságaihoz tartozott. A barchetszövőkön kívül Budán még a következő textilágak szerepelnek: gyapjúverők, vászonfestők, posztómetők, kallósok (walcher), fehérítők, posztókészítők, kötélverők stb. Bártfa város számadáskönyveiben részletes kimutatások vannak a vászonkészítéssel, fehérítéssel foglalkozó szerződésekről, melyek a többi magyar városban is érvényben lehettek.¹⁾

A társadalom szociális csúcsa, a lovagság ezeket a hazai készítményű anyagokat természetesen nem használta. Náluk a legkedveltebb ruhaszövet az olasz, németalföldi vagy rajnavidéki brokát volt. Ilyenben pompázik Zsigmond maga a nagyszerű bécsi arcképen (1. kép), Borbála királyné Martinus Opifex breviáriumban, Szent István király és Szent Imre a mateóci oltár középképén, továbbá Zsigmond uralkodásának legvégén, vagy talán már 1440 körül a pázmári oltár belső tábláin kétszer szereplő Arimathiai József.²⁾ Magyarországi származású, illetve magyar használatban volt világi brokát ruha Zsigmond idejéből sajnos, nem maradt ránk, de fogalmat nyújt az anyagok szín pompájáról és változatosságáról az a sok miseruha, melyről alább még szó lesz. A lovagkasztnak egységes, majdnem egyenruha-jelleget kölcsönzött a különböző prémfajták használata. A szőrme akkor még nem volt sajátos magyar viselet és akár a mai női divat esetében, nemcsak a hideg elleni védekezést szolgálta, hiszen nápolyi képeken is lépten-nyomon felmerül. Talán mint kucsma, Zsigmond említett arcképén és másutt mint kún-süveg valóban magyar különlegesség lehetett. Hogy milyen elterjedt, szinte kötelező volt a lovagi ruha, anyagban és formában egyaránt szépen példázza Hervoja spalatói herceg és — mint boszniai hűbéres — magyar országnagy ruhája híres misekönyvében, ahol egész alakosan örökítették meg, még hozzá szláv vagy más idegen eredetű hozzátét nélkül.³⁾ Lovagi ruháján méltóságainak, tisztségeinek, kitüntetéseinek jelvényei csillognak. Emlékeztetünk még a lovagrendek viseleteiről és jelvényviseléséről mondottakra, Oswald von Wolkenstein miniatűr arcképére, vagy ifj. Stibor síremlékére. A lovagi öltözködés hatványozására különösen jellemző minden, ami csillog. A ruhák ékkövekkel való teleaggatása divattá vált, néha egész ereklyetartókat viseltek a nyakon, mint például Tar Lőrinc, aki irországi pokoljárásakor aranyból és ezüsből készült, berillel és egyéb ékkövekkel borított relikviáriumban viselt, mely az egykorú leírások szerint a kereszt négy forgácsát, Krisztus ruhájának három darabját és egyéb értékes ereklyéket tartalmazott.⁴⁾ Garai László ruhájáról (1438) egykorú forrás írja, hogy bíborból készült vállhajtókájának csatja budai mesterektől gyönyörűen

¹⁾ *Fehérpataky László*: A magyar városok számadáskönyvei. Számatalan helyen 358. és 457. l. között.

²⁾ *Genthon István*: A régi magyar festészet. 18—19. ábra.

³⁾ *Missale Galgolicum Hervojae ducis Spalatensis*. Recenserunt V. Jagic, L. Tallóczy, F. Wickhoff, Vindobonae MDCCCXCI.

⁴⁾ *Kropf Lajos*: Rátholdy Lőrinc zarándoklása 1411. Századok, XXX. 1896. 722.

csiszolt rubinokból és domborművű női fejekkel díszített medaillonokból állott.¹⁾ A hosszú ajándéklisták Windecke krónikájában szinte hemzsegnek az arannyal, drágakövekkel, igazgyöngyökkel telerakott férfi és női ruháktól.²⁾ A ruhák rendeltetésében rejlik, hogy pompa és ékszer a tiszta szépséggel szemben bizonyos fölényben marad, azonkívül pedig »*Superbia*, melynek hatáskörébe tartozik a szabók művésze is, a viseletet is a szenvedély és az érzékiség szférájába vonzza, melyben az igazi nagy művészetre jellemző tulajdonságok, összhang és szép-arány mindig alulmaradnak.«³⁾ A férfinadrágok is azt bizonyítják, hogy a ruha szabása tagadhatatlan az érzékiség szolgálatában állott. A két szűk nadrág- vagy harisnyaszár szorosán a combokhoz tapadt és fent csak akkor volt összevarrva, ha finomabb anyagból készült; nem ritkán két eltérő színű darabból állott. A képeken gyakorta feltűnő brugette (nemiszerv zacskó) csak akkor szerepelt, ha a férfi alsónadrágot nem hordott, tehát inkább az alsóbb néposztályok esetében. Magyar képeken alig fordul elő, talán azért, mert itt a gatyaviselet már a köznépnél is szokásos volt. A lábakra hosszúra nyúló csőrös cipőket húztak (6. kép.), ezt a formát a páncélzat is követte, emiatt a lovagok gyalog nem mozoghattak fűgén. Boucicaut marsall névtelen életrajzírója szerint a nikápolyi katasztrófa után ezeket a cipőorrokat le kellett vágni, mert gátolták az urakat a menekülésben. A nadrágszárakat fent gombokkal vagy szalagokkal erősítették az inghez vagy kabáthoz. Az ing vagy a rövid, rendesen csak a csípőig érő kabát felett tunikaszerű, kivágott nyakú, buggyos ujjú »tabarro«-t (magyarul tabiruhát), vagy hosszú és bő dolmányt viseltek. Az utóbbi Zsigmond alatt érdekes változáson ment keresztül. Bővebb és hosszabb lett, ujjainak alsó részét felhasították és gombsorokkal varrták ki. Olykor a díszesebb, felvágott ujjú és a régi, egyszerűbb dolmány ugyanazon az ábrázoláson még együtt szerepel (6. és 36. kép). Úgy látszik szabály volt, hogy ha a felső kabát hosszabb az alsónál, akkor felhasított ujjú volt, vagy teljesen ujjatlan. A dolmány felett hosszú ujjú, posztóból készült mentét, vagy ujjatlan bőrszubát viseltek. A fejedelmek és az előkelő osztálybeliek palástja olykor a miseruha alakját utánozta, azaz nyitva volt és csak a vállmagasságban volt összefoglalva, mint Zsigmond király ruhája Stephan Lochner kölni dómképén. Máskor Zsigmond körgalléros, közepén csattal összefoglalt palástot visel, mint pl. a sienai padlómozaikon.⁴⁾ A miseruhaszerű királyi palást a koronarabló Kottaner Ilona tanúsága szerint későbbben lányának tulajdonába került és belőle készült László

1) *Bikkesy József*: A Magyar- és Horvátországi Legnevezetesebb Nemzeti Öltözetek Hazai Gyűjteménye.

2) *Altmann—Windecke*, 16. 26—28.

3) *Huizinga J.*: Herbst des Mittelalters. II. kiad. 374. l.

4) A ruházatra nézve v. ö. *Post K.*: Die französisch-burgundische Männertracht von 1350. bis 1475. Halle 1906. 26—59. l. — *Nemes Mihály—Nagy Géza*: A magyar viseletek története. Budapest, 1900. 124., 126., 127. és 129. l.

király első gyermekruhája. »*Nun war ein schönes und grosses Mesgewandt da, ess war kaiser Siegismund rock gewesen, dass war roth und gulden und waren silberweise flecke hineingewirckt; dass musste mann zuschneiden und machte dem jungen könig sein erstes kleid, dass ehr zu der heiligen Krone anlegen sollte.*«

A nők fehér vagy hímzett fejkendőket, gyöngyökkel vagy drágakövekkel díszített főkötőt, vagy ugyancsak drága díszítésekkel borított fehér vagy színes, magas, kúpalakú föveget (Hennin) viseltek. Az utóbbira nézve csak pár évtizeddel későbből vannak képes magyarországi bizonyítékaink (a jakabfalvi mester oltárszárnyán, Esztergom, Keresztény Múzeum), de divatját már Zsigmond korában feltételezhetjük. Nehéz volna megmagyarázni, hogy a francia-burgundi-német viseletnek felette jellegzetes darabját ne vették volna át, azt, mely 1410—1420 óta félszázadon keresztül volt divatban.¹⁾ A szövött damaszt- vagy selyemkelméből készült női ruháknál a derék és szoknya rendesen egybe volt szabva és díszes öv által összetartva, ami éppen a minket érdeklő kor ízlésére nézve nagyon jellemző. Férfiak és nők egyaránt kedvelték a karcsú vonalat. A ruhakellékek és díszek értékéről az itt-ott felmaradt leltári listák és végrendeletek nyújtanak némi fogalmat. Különösen tanulságos egy 1389-ből fennmaradt lajstrom, melyből a következő tételeket felsoroljuk: 2 öv 32 aranyforint, 1 gyűrű 16 forint, női nyaklánc (*unum monile vulgariter palástakasztaló vocatum*) 12, 3 ing, 1 abrosz 4 és 2 lepedő 5 aranyforint értékben.²⁾ Más okmányokban az övről és a nyakláncról részletesebb leírásokat kapunk. »*Unum baltheum argentheum, unum crinale lapidibus margarithis ordinatum, unum crinale nyaklavethew vocatum stb.*«³⁾ A ruházat szédületes gazdagságáról tanuskodnak elsősorban az ajándéklisták, melyek közül néhányat magyarázat nélkül felsorolunk. Vitold litván herceg felesége Borbála királynénak ajándékozott: igazgyöngyökkel hímzett cipőket, arannyal kivarrt törülközőket, cobollyal bélelt keztyűket. Vitold herceg Borbálának: selyemkendőt, gyöngyökkel kivarrt coboly föveget, hasonló keztyűket; Vitold felesége Zsigmondnak: cobolykábátot, igazgyöngyökkel és 12 aranygombbal díszítve, coboly föveget gyöngyökkel, hasonló keztyűket, arannyal hímzett és szegélyezett törülközőket.⁴⁾ A török császár Zsigmondnak sok szép díszet és ékszeret, aranybrokátokat és selymeket adott.⁵⁾ Zsigmond Palaeologus János bizanci császárt bársonnyal és különböző színű mechelni szövetekkel örvendeztette meg, hasonlóképen a szerb deszpotát.⁶⁾ A szerb deszpota viszont Zsigmondnak 20 aranyhímzésű

¹⁾ Bassermann—Jordan, E.: Der Schmuck. Monographien des Kunstgewerbes. XII. Leipzig, 1909. 83. l.

²⁾ A gr. Zichy család okmánytára. Szerk.: Nagy Imre, Nagy Iván és Vékey Dezső. IV. 199. l.

³⁾ A márkusfalvi bizottság jelentése. Századok. VI. 1872. 672.

⁴⁾ Altmann—Windecke, 16.

⁵⁾ Altmann—Windecke, 177.

⁶⁾ U. o. 186—87. l.

selyemtakarót adott. Filippo Maria Visconti milanói hercegnek Zsigmond aranyba foglalt safirt, öltönyre való bíborszövetet (1426)¹⁾, 1431-ben a milanói koronázáshoz aranybrokátot és bíborbársony szöveteket ajándékozott (...*le piubelle che si trovano*).²⁾

A ruházat esetében a történeti életkomplexum elemezhetetlen sok oldalainak egyikével van dolgunk, mely a maga részéről is valamennyi kultúrterület és műforma párhuzamosságát varázsolja elénk, szinte kísérteties hangsúlyozásban. Ruha, lovagi felszerelés és ékszer töredékes igazolásai annak a nagy életművészetnek, mely az 1400 körüli időkben az egész európai elittársadalmat áthatotta, kifejezői a pozitív életörömmel, melyet a század közepe után felváltott az olasz quattrocento egyéni ízlése és természetessége, illetve amely fokozatosan és öncélúan azzá fokozódott. Ennek a vitális érzésnek mindenkori fokát pontosan leolvashatjuk a változó ruhaviseletek formáiról, színeiről, pompájáról.

A test díszítése és stilizálása az iparművészeti műfajok egész sorával áll kapcsolatban. Értéke nemcsak a szövetek jóságától és a szabómesterek ügyességétől függött, hanem nagyrészen a műhímzők és az ötvösök munkájától. A magyar hímzőmesterek nemcsak főuraink és egyháznagyjaink igényeit tudták kielégíteni, nemcsak a nagyméretű liturgikus követelményeknek tudtak eleget tenni, hanem azonfelül még olyan tehetségfelesleget termeltek ki, mely az európai kultúrvilág nagy központjaiban is sikert és megbecsülést szerzett a magyar hímzőművészetnek. Az 1380-as és 1390-es években felbukkan Párizsban és Dijonban Magyar István (*Etienne d'Hongrie*), vagy Hód István (*Etienne le Bièvre*), ki Touraine hercegnő számára dolgozott.³⁾ 1394-ben találkozunk vele Dijonban, a burgundi udvarnál, mint »brodeur et varlet de chambre« (hercegi kamarás), amikor egy kápolna számára szállít munkákat és aránylag magas honoráriumot vett fel.⁴⁾ De még több, mint húsz évvel később, 1417-ben, felbukkan neve Orleansban, ahol a város megbízásából mint festő működött.⁵⁾ Páris, Dijon és Orléans ennek a külső pompára és csillogó reprezentációra beállított életnek legfontosabb központja volt. István mesternek a francia királytól a burgundi, berry-i és orleansi fejedelemtől való foglalkoztatása csak a legjobb tudás és a legragyogóbb teljesítmények esetén volt elképzelhető.⁶⁾ Hasonló a helyzet az említett György magyar selyemhímző (*Georg der seydeneter aus Ungarn*) esetében, kinek prágai és bécsi működéséről tudunk. Hogy olyan művészi és iparművészeti központban, aminő Prága akkor volt, munkakört és elismerést tudott magának kivívni, csak szokatlan tudásával lehet megmagyarázni, hiszen itt

¹⁾ *Óváry Lipót*: Zsigmond és az olasz diplomácia. Századok. XXIII. 1889. 287.

²⁾ *Balogh Jolán*: Adatok Milanó és Magyarország történetéhez. Budapest, 1928. 5.

³⁾ *Delisle*: Les collections de Bastard d'Estang à la Bibliothèque Nationale. 1885. 18. l.

⁴⁾ *De Laborde*: Les ducs de Bourgogne. II. köt. Nr. 5637.

⁵⁾ I. h. Nr. 7254.

⁶⁾ *Baumgarten Sándor*: Hód István, Claus Sluter magyar kortársa. Magyar Művészet. XIII. 1937. 232.

IV. Károly és Vencel alatt még perzsa szőnyegkészítők is működtek.¹⁾ Előbb úgylátszik Bécsben dolgozott, ahol 1395-ben mint Georg der Unger szerepel.²⁾

A festő- és hízművészet egyesítése Magyar István személyében már maga utal a hízmű sokoldalú szerepére az ünnepi élet kidíszítésében, ahol tervező festők és kivitelező hízművek a címerek, zászlók, drapériák, a lovagi tornadekorációk és művészi kosztümök tervezésében és készítésében vállvetve dolgoztak, vagy az egyes darabokat hol az egyik, hol a másik technikában készítették. Idetartoznak a ruhák is. Gondoljunk csak Jean de Neversnek a budai bevonuláskor hordott ruháira, melyeket Colard de Laon festőművész tervezett. Ernst der Eiserne osztrák herceg viszont 1412-ben budai látogatásánál olyan nyeregtakarókat használt, melyekbe cséplők alakjai voltak behímézve, amiben Zsigmond célzást vélt felfedezni.³⁾ Nem annyira a megrendelések és feladatok, mint inkább a fennmaradt emlékek számát tekintve az egyházi rendeltetésű és liturgikus célokat szolgáló hízművek túlsúlyban vannak. Egyháznagyok, gazdag székeskáptalanok, apátok és plébániák minden bizonnyal az ilyen kiváló, Európaszerte ismert hízműmestereknél rendelték meg felszerelésüket. A fennmaradt emlékek magas esztétikai és technikai kvalitásai emellett bizonyítanak. Ezenkívül az apácázárdák csendes celláiban és munkatermeiben már Szent István király ideje óta serényen folyt az egyházi felszerelések és ruházatok hímezése és díszítése, szerényebb és díszesebb kivitelben, a fonással, selyem- és vászonszövésrel párhuzamosan. Az egykorú gazdagságról szemléltető fogalmat nyújt a veszprémi káptalan kincseinek leltára 1424—1437. évekből, melyről már ismételtelen szó volt. Ilyféle holmik annyira kedveltek és ismertek lehettek, a leírások annyira szabatosak és szemléltetőek, hogy modern múzeumi leltárakkal is bátran felvehetnék a versenyt: ... *una casula ... varii coloris, cum leonibus aurotextis, avibus et floribus viridibus in campo rubeo* (kazula különböző színekben, arannyal átszőtt oroszlánokkal, madarakkal és zöld virágokkal, piros mezőben). Vagy: ... *cum leonibus tubam clangentibus et in collo ferentibus ac floribus aurotextis*. (Kürtöt fújó vagy vállukon hordozó oroszlánokkal és arannyal hímezett virágokkal.) Továbbá: ... *habens texturam auream subtilem et preciosam a tergo cum ymaginibus majestatis et prophetarum* (finom és értékes aranszövés, a hátlacon a trónoló Madonna és a próféták ábrázolásával). Többször szerepelnek, mint az utolsó idézetben is látható a technikák, texturák és hízművek tárgyilagos leírásaiban lelkes jelzők, nyilvánvalóan ritkábban előforduló, indokoltan ünnepelt daraboknál.⁴⁾ Különös

1) *Neuwirth J.*: Geschichte der bildenden Kunst in Böhmen. Prag, 1893. 247. l. — *Ottmann F.*: Österreichische Malerei des Mittelalters. Wien, 1926. 62. l.

2) *Genthon I.*: Magyar művészek Ausztriában a mohácsi vészig. Budapest, 1927. 10. l.

3) *Aschbach J.*, II. 326. l.

4) *Fejérpataky László*: A veszprémi káptalan kincsei. Tört. Tár. 1887. 174., 175. és 181. l.

érdekkel bírnak a veszprémi káptalan leltárában azok a tárgyak, melyek Branda Castiglione kardinális, volt veszprémi adminisztrátor ajándékaként kerültek oda. Mint ilyen tűnik fel egy fehér selyem pallium Isten bárányával, selyem és arany szegélydísszel, egy pár főpapi kesztyű, széles aranyhímzéssel, selyem- és aranyvirágokkal és rózsákkal stb.¹⁾ Érdekes budai emlékről tudósít Kerényi István Péter még a XVIII. századból: »Találaték romló állapotban a Budai Kintses házban az Egy Ezer Négyszáz Harminc egyedik esztendőből való két nagyobb széles oltárabrosz, amelyben arannyal fogott keszerült gyémántkő koronácskák ékeskedének ama ditső kor műveltsége példázatára.«²⁾

Az ebből a korból ránkmaradt hímzett miseruhák száma nem csekély. Modern módszertani feldolgozásuk sajnos, még egyre késik, amint ennek az iparművészeti területnek feltárása, korpuszuk lefektetése és műtörténeti elemzése a kutatás legfontosabb és legsürgősebb kívánalmái közé tartozik. Zsigmond korának legszebb emlékei az esztergomi főkáptalan kincstárában vannak (hálás köszönetet kell e helyt is mondanom dr. Lepold Antal prelátus-kanonok úrnak azért a páratlan szívességéért, mellyel a kincstár tanulmányozását számomra lehetővé tette, de még inkább azért a sok-sok adatért és útmutatásért, mellyel munkámat támogatta), de páratlan, máig feldolgozatlan sorozatokat őriz a Nemzeti Múzeum s az Iparművészeti Múzeum is, magyar templomok kincseit, a magyar kultúra eddig meg nem szólaltatott tanuit.

Az esztergomi emlékek közül megemlíthetjük az alábbiakat. Még minden ízében a nosztalgias későgót forma- és érzésvilágban gyökerezik az a nagy lilaszínű miseruha, melynek hímzett keresztje Mária mennybe-menetelét ábrázolja az egykorú festészetnek megfelelő előadásban. (67. kép). Darabosabb a valószínűleg Széchi Dénes primás birtokából való miseruha, mely nyilvánvalóan gyulafehérvári idejéből származik és a behímzett »Gott hilf« szavak után ítélve gyaníthatólag erdélyi szász munka (66. kép). Témája a keresztre feszített Krisztus, felette a trónon az Atyaisten, alatta Szent Miklós és Szent György, a kereszt vízszintes szárain egy-egy lebegő angyal, mindegyik alak gótikus baldachin alatt. A burgundi-németalföldi korstílus erős hatása érezhető egy vörös miseruha hímzésén, a trónoló Istenanya, Szent Katalin és Szent Borbála ábrázolásával (65. kép). Szintén félreismerhetetlen németalföldi felfogást sugároz kissé nyers, de kifejezésteljes átfogalmazásban az a két hímzett fej (Krisztus és Szűz Mária) egy Zsigmond-kori házioltárról, melyben a magyar hímzőművészet egy legjelentősebb emlékét csodáljuk (64. kép). A két utóbbi darab esetében közelfekvő a feltevés, hogy a németalföldi-burgundi kapcsolat, melyet a századforduló körül Étienne d'Hongrie személye igazol, a XV. század 20-as

¹⁾ *Békefi Remig*: A Balaton környékének egyházai és várai a középkorban. Budapest, 1907. 30. és 40. l.

²⁾ Nevezeti templomi ornamentumok és azon való Böltselkedések.

és 30-as éveiben még hatékony valóság volt. Ebbe a csoportba tartozik az aacheni székesegyház sekrestyéjében őrizett, a képes szőnyegek hatását és szépségét megközelítő hímzés a köpenyeges Mária ábrázolásával (63. kép), mely régi szájhagyomány szerint magyar zarándokok ajándékaként került jelenlegi helyére. A Szent Szűz köpenyege alatt térdelő zarándokok változatos viseletben vannak ábrázolva, de a magyar és a burgundi-francia különösen kiemelkedik. Tárgyában és stílusában az egész együttes kiválóan alkalmas arra, hogy Zsigmond korának minden színben csillogó s mégis oly bámulatosan egységes művészetét és műveltségét példázza.¹⁾ Az egyházi felszerelések, de a világi lovagi ruhák páratlan anyaggazdagságára különösen jellemző Széchi Dénesnek teljesen igazgyöngyökkel beborított és drágakövekkel kirakott infulája, melyet a hercegprímások a koronázásnál viselnek. 68. kép).

Szembeötlő minden elfogódottság és korlátoltabb keretek között mozgó ábrázolási fantázia mellett a biztos művészi érzés, a mozdulatok előkelő tartózkodása s mindenekelőtt a kézművességi hagyományok állandósága és egyenletessége, oly jelenségek, melyekből legszélesebb alapokon űzött műtevékenységre lehet következtetni. Olyan darabok láttára, aminők az aacheni könyörületes Mária, vagy a Zsigmond-kori házioltárból származó két fej, tökéletesen megértjük Etienne d'Hongrie vagy Georg Seydenneter von Ungarn hírnevét és megbecsülését a műértő külföldön. Ez a magas virágzás is csak oly adottságokból és tehetségekből magyarázható, melyek a magyar népművészetben is hatottak és napjainkig megtartották jó színvonalukat. A Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Osztálya őriz többek között két Kassáról származó miseruhát, mely nagyszerűen példázza úgy a korstílust, mint a magyar hímzőművészet tudását. Az egyiken látjuk a későbbi, XVIII. századi selyembrokátra applikált kereszten az Olajfák hegyén alvó apostolok, Krisztus ostorozása és a »*vir dolorum*« ábrázolását hullámozó gótikus test- és formaruhákkal. A másikon gyönyörű korabeli németalföldi piros bársonybrokátra szerelt késői velencei kereszt keretében, építészeti háttér előtt evangélista Sz. János alakja pompázik finoman hangolt színskálában.

Eltérő technikájuk ellenére anyag, hangulat és művészi hatás tekintetében szoros rokonság áll fenn az arany- és selyemhímzés és a szőnyegszövés között. A szőnyegek szerepéről a belső architektúra szolgálatában fennebb már szó esett. Úgy a nagyobb, dísz- és reprezentációs termekben, padló- és falkárpitok alakjában, mint az intimebb lakóhelyiségekben az ágyak, mennyezetágyak, ablakok és ajtók feldíszítésének céljából nálunk is nagy kedveltségnek örvendeztek. Mint a nyugati lovagkultúra valamennyi provinciájában többnyire képes

¹⁾ Szilágyi—Schönherr: III. 664—665. l. — Bock, Fr.: Der Reliquienschatz des Liebfrauenmünsters zu Aachen. Aachen 1860. 82—83. l. — Hejner—Alteneck: Trachten, Kunstwerke und Gerätschaften. Frankfurt, 1883. IV. 25—26. l.

szőnyegek és függönyök szolgáltak a helyiségek dekorációjára, de jellemzésére, rendeltetésük hangsúlyozására is. Megbízható értesüléseink vannak arról, hogy az alakos szőnyegszövés főleg Budán, de Pozsonyban és más felvidéki és erdélyi városokban is virágzott.¹⁾ Eugen Müntz óta már számtalanszor idézték Bertrandon de la Brocquière híradását Clays Davion arrasi szőnyegszövő budai működéséről, kit Zsigmond több társával együtt a szőnyegkészítés európai empóriumából Budára hívott. Zsigmond maga különösen szerette a szőnyeget, az előkelő élet eme európai és ázsiai elemekből kevert kuliszáit. Froissart ezzel kapcsolatban kedves történetet mesél. Mikor a francia király a nikápolyi foglyok helyzetének enyhítésére Bajazet szultánnak többek között gyönyörű figurális szőnyeget is küldött, Zsigmond továbbította ugyan a török császárnak szánt ajándékokat, a szőnyeget azonban visszatartotta és a kincseket kísérő francia követnek hosszabb kimagyarázkodás végén azt mondta, hogy »ezeket szemlélni, mutatni, állandóan velük lenni és bennük gyönyörködni kell.«²⁾ Érthetjük Zsigmond elragadtatását, ha olvassuk, hogy az említett képszőnyegek Nagy Sándor tetteit, a lovagfantázia legkedveltebb témáit, gondolatainak és vágyainak mintáit ábrázolták. Csodálatos átélési (nem optikai) illuzionizmus ez, amikor a falszőnyeg cselekedetei a termekben ismétlődnek, vagy az élő előkelő urak és hölgyek mozdulatai, a szőnyegek jeleneteiben visszatükröződnek. De nemcsak a stilizált és idealizált képzetek, hanem a közvetlen érvényben levő társadalmi formák és szokások, játékok, foglalkozások találtak otthont és megrögzítést. Az 1400 körüli időkben és a következő 2—3 évtizedben, a falkárpitok ikonográfiája oly gazdag és sokoldalú volt, a festőileg ábrázolható jelenségek egész körét magába foglalta és ott, ahol nagyobb számban fennmaradtak, a kor stílusának, lelkületének, szellemi életformáinak tökéletes tükrét adták. A társadalmi élet egész vitalitása, üteme, ízlése, művészete, irodalma, költészete, lélektana, tettei és vágyálmai felélednek, illetve magyar viszonylatban felélednének, ha e tekintetben nemcsak egyes, a központi életstílusnak csak halvány visszfényét eláruló, elszórt emlékek állnának rendelkezésünkre. Az ismeretes gyér adatok itt-ott tanulságosan világítanak bele ezekbe az összefüggésekbe és a magyarországi szőnyegkultuszba egyáltalán. Ozorai Borbála, a híres temesi gróf neje, Rinaldo degli Albizzi florentin követet gyönyörű szőnyegajándékaival szinte elkápráztatta.³⁾ Közel fekszik itt keleti szőnyegekre gondolni, mert mint ajándékok, de mint kereskedelmi áru is, nem ritkán merülnek fel. Zsigmond maga egyízben (1424) a török szultántól tíz perzsa szőnyeget (heidnisch deppiche), a szerb deszpotától pedig ugyancsak tizet (heidnische decken) kapott.⁴⁾

¹⁾ *Salamon F.*: Budapest története. II. köt. 476. l. — *br. Nyáry Albert*: A modenai Hyppolit-kódexek. Századok. VIII. 1874. 15., 76. l.

²⁾ *Hevesy, André de*: Le Breviaire de Sigismond. Paris, 190. l.

³⁾ *Wenzel G.*: Ozorai Pipo. Akadémiai Értesítő. 1860. 226. l.

⁴⁾ *Altmann—Windecke*, 177., 183. l.

A textiliák területére történt kirándulásunk után, forduljunk most megint az emberi test védelmére és díszítésére szolgáló ruházathoz vissza, még pedig annak az egész kor követelményeire és hangulatára legjellemzőbb megjelenési formáihoz. A viseleti formákkal szoros összefüggésben, sőt szinte tökéletes párhuzamban lehet követni a lovagi felszerelés változásait és továbbképzéseit, hiszen a páncélzat nemcsak hadicélokra szolgált, hanem kifejezte annak a társadalomnak az ízlését, életritmusát, mely kora nyilvános életének, közszereplésének, külső formáinak sajátos veretét kölcsönözte, a korszellemet kialakította: a lovagságét. Ezen a téren méginkább érezhető az általános európai formák szemmeltartása, mint a ruházat vagy a szellemi, művészi, gazdasági, társadalmi élet megnyilvánulásai. Ez a megállapítás elsősorban a nagyurakra vonatkozik, kik Zsigmondot elkísérték útjain és így a német, olasz, francia földön divatos külsőségekkel, ékítményekkel, szertartásokkal s egyébekkel tisztában voltak. A csatlósok és a köznép bizonyos ősi hazai felszerelési és harcászati szokásokat jobban megtartott, ami az idegen utazóknak feltűnt. Gondoljunk Bertrandon de la Broquiere leírására az apró lovakon tornázó vitézekről. Mintha itt a könnyű lovasságról volna szó, a nomád fürgeség és a későbbi huszárság két történeti pólusa között. De még ez a mozgékonyabb forma is hátrányban volt a rendszeres huszita gyalogcsapatokkal szemben, vagy a még könnyebben mozgó török lovassággal szemben. Az előkelő lovagok páncélviselete ezekkel a veszedelmekkel keveset törődve, lassan, szinte módszeresen követte a kozmopolita európai fegyverzet alakulását.

A XIV. század fokozatos fejlődése folyamán megtörtént az átmenet a sodronyingtól a lemezpáncélig. Egy század tapasztalatai és kísérletei kellettek ahhoz, hogy azt a teljes és szerves vértetet kiformalják, mellyel a Szent László-legenda falfestményein, az illuminált kódexek egyes lapjain és sok sírlapon, de még táblaképeken, így Kolozsvári Tamás oltárképein, találkozunk, mint a magyar lovagvilág és az egyetemes későközépkori kalokagathia jelképeivel. Kezdetben még igyekeztek a sodronyig különösen exponált részein nyakat, lábat, kar- és térdizületeket odaerősített fémlemezok segítségével védeni. Ezekből az előzményekből a század vége felé kialakul az egyetlen lemezből készült egységes mellpáncél, mely csak a csípőig ért, ahol az úgynevezett páncélkötény csatlakozott hozzá. Így keletkezett a deréknek jellegzetes, befűzöttnek tűnő formája, a testnek olyan tagolása és hangsúlyozása, mely a kor stílusérzékére és szépségkánonjára mindenképpen jellemző (7., 24., 26., 36. kép), mint ezt a ruhák tárgyalásánál is tapasztaltuk. Az alakos ábrázolásban ezt az átmenetet nagyszerűen lehet követni. Csak pár példára szorítkozunk a sokból. A Szlopnai-család címere, melyet Zsigmond 1432-ben Sienában adományozott, még teljesen sodronyos páncélingbe burkolt, hasonló gallért is viselő vitézt ábrázol (7. kép), aki kalapalakú sisakot (salade, Schallern) hord.

A kassai székesegyház jobboldali kapuja felett szereplő és a keresztrefeszítést ábrázoló domborművön Longinus felszerelése a lemezvért és a sodronying keverékét mutatja, nyak és hátvéd meg sodronypáncél. A derzsi Szent László-legenda jeleneteiben (35. és 36. kép) a lemezpáncél már teljesen elfedi a sodronykabátot. Tökéletesen kialakult formában szerepel a vértzet a magyar király címeres tornaöltözetét ábrázoló lapon a burgundi aranygyapjus rend tornakönyvében, melynek szerzőjében Jean de Saint Remy, a burgundi herceg és az aranygyapjas rend címerkirályát sejtik.¹⁾ (L. címlap.) A felszerelés koronás csőrösisakból lemezpáncélból, csőrös vascipőből és négy fehér- és vöröscsíkos dalmatikuszerű átvetőből áll. A sodronying teljesen el van takarva, bár a század közepe után még viselték a lemezpáncél alatt. Felette pedig hosszú ujjas fegyverkabátot hordtak, mely anyagban, szabásban, színben mindenben megfelelt a divatnak. A vaskesztyű szintén a XIV. század második felének vívmánya. A páncélcipők 1400 körül még hosszúak és csőralakúak, a XV. század végén lassan visszanyerik normális formájukat. A fegyverzetben, páncélviseletben mindenesetre különbséget kell tenni az ütközetekben és a tornákban használt darabok között. A díszesebb, kényelmetlenebb és mozgóharcra alkalmatlanabb felszerelést a mindinkább jelmezfelvonulásokká fajult, szertartásos tornaviadalokban hordták. A választóvonalat azonban élesen nem lehet meghúzni, bár biztos, hogy a tornában a nagy, díszes csöbörösisakot és a hosszú lándzsát, a harcban pedig a kényelmesebb vaskalapot és kardot használták. A sisakdísz maga ideiglenes jellegű volt és rendszeren egyes speciális alkalmakra újból készült. Az új reteszes sisak lassan kiszorította a régi csöbörösisakot, mely utóbbi Zsigmond korában csak a tornaviadalok felszerelésében szerepelt, sőt csak a heraldikai ábrázolásokra szorítkozott, ahol aztán úgyszólván a mai napig tengeti árnyékéjét. A reteszes forma különben is nagyon kedvezett a sisak további változtatásának és fontos új tartozékot adott a páncéllemez vállrészeire applikált nyakvéd révén. Hasonlóan csak mint heraldikai dísz vagy legfeljebb a címer színeit és képeit felmutató tornafegyver él tovább a paizs is. Komoly harcban a paizsot már alig használták. Egy 1390-ből származó krónika megemlíti, hogy száz lovas és csatlós között egyetlenegy sem hordott paizsot vagy tárcsát.²⁾

A díszes ruhák és fegyverzetek készítése nagy feladatok elé állította a hazai iparművészet ügyességét és teljesítőképességét. A dolgok természete szerint Buda vezetőszerével kell számolni. A törvénykönyv tanúsága szerint páncélgyártók, kardcsiszárok, sarkantyúkészítők, íj- és nyílgyártók működtek itt. Kassán 1394 és 1404 között tizenegy páncélkészítőről tudunk.³⁾ Elsőrangú kardcsiszárok és fegyver-

¹⁾ *Décsényi Gyula*: A magyar heraldikai emlékek külföldi címeres könyvekben. Turul, X. 1892. 181.

²⁾ *Bühler J.*: Fürsten und Ritter. Leipzig, 1928. 312. l.

³⁾ *Kemény Lajos*: Kassai fegyvergyártókról. Arch. Ért. XXV. 1905. 273. l.

kovácsok dolgoztak még Nagyszebenben és Brassóban is.¹⁾ Sőt Zsigmond királynak volt külön fegyverkovácsa is Simon mester személyében, kinek neve 1424-ben nem munkával, hanem egy gyilkossággal kapcsolatban merült fel.²⁾ A besztercei szószedet adatai amellett bizonyítanak, hogy a legtöbb felszerelési tárgynak már magyar neve is volt: cerenum (németül Stappe, nemez süveg a sisak alatt) = salap, kalapalakú sisak forma = pikonhok (Beckenhaube vagy Pikkelhaube), thorax = »vasmell«, peica (németül rüsthacken) = ord (a mellvas jobbára alkalmazott vaskampó), crista = címer-taraj, scutum = kothengord, umbó = uza (paizsboglár) stb.³⁾ A hajtógép (machina) megjelölésére is van magyar kifejezés, még pedig torbocsil, de még nincsen nyoma az 1400 körül keletkezett szószedetben a tűzi fegyvereknek, puskáknak, lőcsöveknek, tarackoknak, holott ezek már a XV. század első negyedében nálunk is kimutathatók. 1418-ban Zsigmond király Regensburgban szolgálatába szerződtette Ottó puskaművest két segéddel, 250 aranyforint évi fizetéssel, melynek első fele mindjárt Magyarországra való érkezése után esedékes volt.⁴⁾ A lőfegyverek előállítására kezdetben a kovácsok kezében volt, de csakhamar teret hódított az öntőtechnika. Az ágyúcsövek készítése, mely az ón- és harangöntő céhekből fejlődött ki, művészet- és nem iparszámba ment.⁵⁾ A harangöntés és ágyúöntés azonosságát, illetve közös eredetét fényesen illusztrálja »Johannes de Zachabria Magister bombardurum et campanarum« esete, aki 1420 körül a magyar fémöntőipar egyik fontos központjában Iglón mutatható ki. Ebből az időből származik a nevével jelzett ruszkini keresztelőkút és a szepeshelyi harang. Később Zsigmond szolgálatába szegődött, 1433-ban a király kíséretében Siena-ba ment, nemsokára a híres köztársaság szolgálatába lépett, évtizedekig ott dolgozott és fia is folytatta apja mesterségét.⁶⁾

Különös kultúr- és hadtörténeti jelentőséggel bír ez az egyéni élet-sorsba beleszorított fejlődés az iglói magister campanarumtól a sienai magister bombardarumig. Még több példával be lehet bizonyítani, hogy a harangöntők a XIV. század végén és a XV. század legelején inkább ezen elnevezés alatt ismeretesek, míg a 20-as és 30-as években nyilvánvalóan a gyakoribb tevékenységük után, ágyúöntők elnevezés alatt említettnek. Így Kassai László és György 1395—1398 között »fusor campanarum« jelzővel szerepelnek,⁷⁾ míg a későbbi adatok már vitán felül elsősorban tarack- és lőcsőkészítőkre vonatkoznak.⁸⁾ Az átfogóbb

¹⁾ Szendrey J.: Magyar történeti emlékek. I. 136—137.

²⁾ Orsz. Levéltár. Dl. 11625.

³⁾ Tagányi Károly: A besztercei szószedet kultúrtörténeti jelentősége. Századok, XXVII. 1893. 310—312., 315—316.

⁴⁾ Altmann W.: Die Urkunden Kaisers Sigismunds. I. 258. 3671. sz.

⁵⁾ Bechtel, H.: Wirtschaftsstil. 197. l.

⁶⁾ Horváth E.: Siena ed il primo rinascimento ungherese. Estratto dalla »Corvina«, Anno V. (1925), Vol. X. 14—19.

⁷⁾ Kemény L.: Magyarországi ágyú- és harangöntők. Arch. Ért. 210. l.

⁸⁾ Rakovszky István: Adalékok a magyar ágyúk történetéhez. Századok. VIII. 1875. 132. l.

elnevezés rézművesre (Rothgiesser) vonatkozik. Név szerint ismerjük még Örmény Márton budai rézművest, aki 1406 június 17-én vámmen-
tességet nyert, mert iparával úgy Buda városnak, mint a királyi udvar-
nak nagy hírt és hasznot (*magnum decus et utilitatem*) szerzett.¹⁾

Ezt a kölcsönös hatást és csereviszonyt Siena és Zágráb vagy Igló között, későbbben, a tűzköves puska gyártás terén, felváltja a kapcsolat Ferrara és Miskolc között.²⁾ A fegyvergyártás magas hazai színvonalát biztosították azok az ajándéktárgyak is, melyeket a király és ország-
bárai a külföldi hatalmasságoktól kaptak. Nem közömbös, hogy ezek a küldemények gyakran a páncélművészet híres központjából, Milánó-
ból érkeztek. Filippo Maria Visconti 1428-ban Maróthi János macsói
bánnak antik minták után készült páncélt és teljes lovagi felszere-
lést küldött, 1430-ban Borbála királynénak is lemezvértés ruhát
csináltatott, 1434-ben pedig Thallóczy Matkónak.³⁾ A lengyel király
és litvániai fejedelem harci és vadászfegyverek ajándékairól Windecke
krónikájában szintén rengeteg adat van. A marienburgi szerkönyv a
német lovagrend ajándékainak emlékét megőrizte.⁴⁾ Ezeket az ajándé-
kokat hasonló értékű, hazai készítésű, fegyverekkel viszonyozták. Ezek
közül még most is megvan az a gyönyörű kivitelű kard, melyet
Zsigmond Harcias Frigyes szász-meisseni választófejedelemnek adott és
melynek sodronyzománcos hüvelyére (71. és 72. kép) más összefüggésben
még vissza fogunk térni. A penge azonban a híres passauai farkas-jegyet
viseli. Valószínűleg passauai eredetű volt annak a kardnak a pengéje is
melyet Zsigmond egy hasonló ajándék viszonzásaképpen az angol király-
nak kedveskedett és mely jelenleg a York-i városházán őriztetik
(69. kép). A pengét közben újjal kicserélték, a hüvelyén azonban soro-
zatosan ott díszelleg a magyar sárkányrend.⁵⁾ A magyar oldalról jött
ajándékok közül nagyon kedveltek voltak az ősi harcmodornak csöke-
vényei, a buzogány és az íjj, illetve számszeríjj. Az előbbi elvtéve
1424-ben kún vitézek ábrázolásainál is szerepel, így a homoródszent-
mártoni falfestményen,⁶⁾ a másik még használatban volt. Filippo Maria
Visconti 1426-ban kér könnyű és lehetőleg nagyon szép magyar íjjakat,⁷⁾
Borbála királyné 1431-ben a kassaiaktól kap díszes íjjat és nyilakat.⁸⁾
Budán külön íjj- és nyílkészítő céh működött, mely különös kivált-
ságokkal volt felruházva.⁹⁾

A lovagi ruha és fegyverzet lényeges kiegészítő része a lószerszám,
melynek kivált oly régi lovasnépnél mint a magyar, mindig kiemelkedő
jelentősége volt. Legrégibb ipar- és céhtörténeti adataink a szíjgyártók-

1) Orsz. Levéltár. Dl. 9213.

2) Szendrei J.: Magyar történeti emlékek. I. 137.

3) Balogh J.: Adatok Milánó és Magyarország történetéhez. Budapest, 1928. 4.

4) Joachim: Das Marienburger Tresslerbuch der Jahre 1399—1409. Königsberg, 1896.

5) Gerevich T. és Genthon I.: Magyar történeti képeskönyv. Budapest, 1935. 54. l.

6) Nagy Géza: A magyar középkori fegyverzetről. Arch. Ért. X. 1890. 403.

7) Balogh J., i. h. 4. l.

8) Kemény L.: Kassai fegyvergyártókról. Arch. Ért. XXV. 1905. 270.

9) Michnay—Lichner: Budai törvénykönyv. 85. 124. §.

ról, nyergesekről és az azzal rokon bőrmegmunkáló mesterekről szólnak. A budai törvénykönyv a következő változatokat ismeri: nyereg-készítők, szíjgyártók, táskacsinálók, tarisznyakészítők, övkészítők, nadrágszín-csinálók, tímárok, vargák stb. A lovak díszítésére az előkelő urak szinte még többet fordítottak, mint saját személyükre. Az utolsó szó itt is az ötvöse volt. Arannyal vagy ezüsttel patkolt állatok, mint versenydíjak vagy ajándéktárgyak nem egyszer szerepelnek. Jó példa erre Ferdinánd aragoniai király ajándéka Zsigmondnak, annak perpignani útja alkalmával. Az ajándék három pompásan felszerszámozott lóból állott, melyek közül az egyiknek szerszámja, szügyellenzője, takarója, sarkantyúi és a hozzátartozó kard színaranyból voltak, igazgyöngyökkel, smaragdokkal és egyéb ékkövekkel kirakva.¹⁾ Kevesebb anyagpompát, mint csodálatos csontfaragó késziséget árul el az a húsz, huszonkét nyereg, melyek közül a legjellegzetesebb és leggazdagabb példányok még ma is Magyarországon vannak, míg a többieknek egy része is hazánkból került jelenlegi őrzési helyére. Három kivétellel az egész csoport azt a hátrafelé dülő, szívalakban kivágott kettős karéjú, alacsonyhatú mintát mutatja, mely jellegzetes magyar forma a Kolozsvári testvérek Sz. György lovasszobrán is világosan kivehető. Csodálatos az a világ, melyet a nyergek csont- (nem elefántcsont) faragásai élénk varázsolnak. Lovagi viadalok, sárkányok, királylányok, játszó csoportok, táncoló párok, fantasztikus emberi és állati alakok együttese, a szerelmi ládák (Minnekästchen) és a profán tárgyú falfestmények, képes kárpitok tárgyköreinek tarka egyvelege tárul élénk változatosságban (74. kép), jámbor vagy világi, sőt egyenesen trágár feliratokkal a nyereghát peremein. Az aránylag egyszerű bécsi példányon a társadalmilag és foglalkozásilag megkülönböztetett szerelmespárok különböző változatokban ismétlődnek, labdajáték közben vagy egymást pohárral felköszöntve; lantos és hölgye koszorúval, apáca és barát imádkozva stb. (73. kép). A nyergeken gazdag polichromia nyomai láthatók, technikájuk ugyan rajnai és burgundi ízlésre utal, témái a nyugati lovag képzetkörben mozognak, a sárkányrendnek gyakran alkalmazott jelvénye azonban Zsigmond mecénási szerepére, az idomok pedig magyar szokásokra és hazai használatra vallanak.²⁾ Ezek a pompás darabokon az egész nyugati lovagvilág területére terjedő általános szokások, formák és ügyességek érvényesülnek, melyeken belül Magyarország technikailag sem állhatott utolsó helyen. Bizonyítja ezt Hongrois le Siellier, Vilmos hainault-i gróf nyergesmesterének esete, ki a századfordulókör szintén e jellemző művészi és életstílus központjában, Burgundiában mutatható ki, még pedig előkelő megrendelésekkel kapcsolatban.³⁾ A sárkányrenddel a magyar kapcsolat, megrendelés és

1) *Áldásy A.*: Zsigmond király és Spanyolország. Budapest, 1927. 62. l.

2) *Schlosser J. v.*: Elfenbeinsättel des ausgehenden Mittelalters. Jb. d. kh. Smlg. d. A. H. K. H. XV. 1894. 268—270. — *Boheim W.*: Waffenkunde. 206., 225. — *Nagy Géza*: Hadtörténeti közlemények. XI. 1910. 225—233. — *Gerevich-Genthon*, i. h. 55. l.

3) *Raumgarten Sándor*: Magyar Művészet. XIII. 1937. 293.

talán használat (a bécsi példányon a kopás nyomai egészen világosan látszanak) közelfekvővé teszi a feltevést, hogy ezeknek a nyergeknek valami szorosabb köze volt a sárkányrend szertartásaihoz, szokásaihoz stb. Így valóban a magyar lovagkultúra apoteozisát csodálhatjuk bennük. Ábrázolásai sok mindenért pótolnak, amit az elveszett falképek, miniaturák, képes szőnyegek, vagy az okmányok és leírások adtak volna és első kézből mutatják be az előkelő rétegek kedvteléseit, örömeit, életüket és szórakozásaikat, eszményeiket és álmaikat. A rajtuk ábrázolt ruhák és páncélok többet és közvetlenebbül beszélnek, mint hosszú kultúrtörténeti értekezések. Keletkezésük ideje már a XV. század huszas—harmincas éveibe tehető, első említésük 1431-ből való, mikor Zsigmond Vlad Drakul oláhországi vajdának ajándékozott egy ilyen nyerget annak sárkánylovaggá történt avatása alkalmával.¹⁾

A lovagi felszerelés művészi és harcászati kialakítása ebben az időben már befejeződött. Az emberi test tökéletes átértékelése és átstilizálása a késői középkori életideál és a következetes gótikus esztétika normái szerint megtörtént. De a végső varázslatos csillogást, nemcsak a ruhának vagy a páncélnak, hanem az egész egyéni és nyilvános életnek, dísznek és lakásnak, templomnak és díszteremnek, általában valamennyi megnyilvánulási formának az ötvösök munkája adta. Ennek a művészetnek esztétikai értelme, valamint reális és társadalmi jelentősége annyira átfogó és fontos, hogy az előbbi fejezetekben érintett témákat és jelenségeket abból a szemszögből újra lehetne tárgyalni, hogy az ötvösség milyen szerepet játszott kialakulásukban és módosulásukban. A művészet és ipar közötti, inkább csak módszertani válaszfalak, melyek már a kódex-festés, szőnyegszövés, hímzés és csontfaragás terén is erősen ingadozóknak bizonyultak, az ötvösségnek és rokon-technikának (zománc, nielló) világában összeomlanak. Sőt éppen az arany- és ezüstművesek munkája felette alkalmas arra, hogy az önkényes ürt áthidalja a festők és szobrászok tevékenysége és az iparművészet között.

Az ötvösség fogalmának elemzésénél nem szabad csak a nemesfém-ből készült munkákra gondolni, valamint nemcsak az egyházi és világi díszmunkákra. A mesterek maguk is egyszemélyben egyesítették a különböző technikákat. Azonkívül az egyes eljárások, a trébelés, öntés, vésés, zománcozás, niellómunka a nemesfém-ből vagy a bronzból készült tárgyakon felváltva szerepel, gyakran egy darabon egyszerre többféle. Az ötvösök életére és működésére vonatkozó leltári adatok és leírások, valamint a remek alkotások egész sora maradt ránk, bár egymásra vonatkoztatásuknál természetesen ugyanazokkal a nehézségekkel találkozunk, mint a festészet és szobrászat útjainak rekonstruálásánál, úgy, hogy a biografikus művész-történet és az emléktopográfiai és stílusfejlődési tárgyalás hosszan kapcsolat nélkül halad egymás mellett. Zsigmond korának műgyakorlata ezen a téren régi és

¹⁾ A Magyar Nemzeti Múzeum. Kalauz a Régisígtárban. Budapest, 1912. 182.

jó hagyományokra támaszkodhatott, melyek a honfoglalás örökségétől előbb bizánci és nyugati, későbbben az Anjouk alatt olasz hatásoktól vezetve szinte egyenes vonalban utal ezekre a mesteri, sőt világraszóló teljesítményekre. A néhány ráánkmaradt kincslajstrom oly káprázatos képet nyújt, mely egyszinten állónak látszik a burgundi, berry-i, anjoui hercegek és a nagy nyugati székesegyházak hasonló listáiból kisugárzó gazdagsággal. A veszprémi káptalan, a budaszentlőrinci pálosanyakolostor és más egyházi közületek vagy előkelő magánemberek leltárai, a különböző ajándéklisták stb. beszédesen igazolják ezt a helyzetet. Az ott szereplő gyűjtemények elméleti visszaállítása, egykori tartozékainak azonosítása ma már megoldhatatlan feladat. Egyes darabokon a rajtuk alkalmazott címer szolgálhat némi útmutatással, bár ez is gyakran későbbi, a korizléstől idegen toldalék. Stílus és címer teljesen egybevág Széchi Dénes primás kelyhén az esztergomi székeskáptalan kincstárában (62. kép), az érett sodronyzománc-technikának egyik gyönyörű példányán, mely a század harmincas éveiben készült. A sodronyzománccal az egyházi és világi ötvösművek egész soránál fogunk még találkozni. Lényegben abban áll, hogy a zománc befogadására szolgáló, a felületre forrasztott vékony fémlemezket sodrott filigrándrótok pótolják, illetve fokozottabb festőséggel hangsúlyozzák a díszítóminták kontúrjait. Itáliából jött ez a technika, de a XV. század első felében annyira elterjedt és kedvelt lett hazánkban, hogy bizonyos fenntartással valóban magyarnak mondhatjuk. Ilyen megjelölés alatt szerepelnek emlékei a külföldi múzeumokban és irodalomban. Annyi bizonyos, hogy terjeszkedési és termékenyítő központja az osztrák, cseh, német és lengyel területek felé Magyarország, illetve Buda volt.¹⁾ A régebbi díszítési módot, a talpnak, nódusnak, kupának gyöngyökkel, drágakövekkel való kirakását képviseli a Bornemisza-kehely, melynek hatkarélyú talpa egész heraldikai gyűjtemény és a Csupor, Frangepán, Szentgyörgyi és Bornemisza családokat tünteti fel tulajdonosoknak (61. kép), melyek közül a három első Zsigmond idejében nagy szerepet játszott. Más kelyheken túlsúlyba jutnak az építészeti részletek, melyek itt éppen csak meg vannak jelölve. Az ékkövek, sodronyzománcdíszek és építészeti részletek hatványozásával találkozunk a Súly-kehely esetében, mely azonban már Zsigmond korának legvégére esik, sőt valószínűleg 1440 után készült és úgyszólván minden technikai és díszítési lehetőséget összefoglal. Az építészeti elemeknek hasonló vezetőszerepét tapasztaljuk az Őrfelmutatóknál. Ezek a XIV. században a templomi felszereléssel foglalkozó ötvösművességnek legkimagaslóbb termékei voltak. A századforduló itt is jellemző átmenetet jelent. Eredetileg ezek a monstranciák vagy hasonló szerkezetű ostensoriumok a kehelytalp és toronyarchitektúra egyesítéséből állottak, mely felépítményt 1400 felé lassan gótikus

¹⁾ L. *Mihalik*, A.: L'Origine dello smalto filigranato. Roma—Budapest, 1933. Estratto dalla rivista *Corvina*, 1931—33.

templomhomlokzatok váltják fel. A garamszentbenedeki monstancia (esztergomi kincstár) ennek az átalakulási folyamatnak derekán készülhetett. (60. kép). Ezek az egyházi felszerelési tárgyak nemritkán mint Zsigmond ajándékai kerültek a káptalanok, székesegyházak, plébániák tulajdonába, mint például a veszprémi Sz. Mihály székesegyházban őrizett aranyozott kehely Zsigmond címerével.¹⁾ De külföldi templomok is gyakran részesültek ilyen ajándékokban, még a római Szt. Péter templom is, melynek Zsigmond 1433 május 31-én, császárrá való koronáztatása alkalmából egy aranyból készült kelyhet (a XII. századbeli Remigius-kehely mását) és egy gyöngyökkel és arannyal hímzett oltárterítőt adott, melyeket egy ideig a római Santa Maria di Campo Marzio őrzött, sajnos ma már elvesztek vagy lappanganak. Más esetekben gazdag országnagyjai szerepelnek mint mecénások. Idetartozik a zágrábi székesegyház kincstárának talán legszebb darabja, egy nagy ezüstkancsó a Scolari-család címerével, valószínűleg Scolari András zágrábi, későbbi nagyváradi püspök jóvoltából került oda.²⁾ A kincsek pusztulása, cserélése mellett az ilyen esetek, amikor az okmányszerű említés és a mai őrzési hely összeesik, a legnagyobb ritkaságok közé tartozik. Egyes ékszerek néha egészen regényes, de kultúrhistoriailag nagyon tanulságos életpályát futottak meg. Tudunk egy drágagyöngyökkel kirakott tömör aranykeresztről, mely eredetileg Zsigmond számára készült, onnan Báthory István lengyel király tulajdonába jutott, későbbben a Zápolyák birtokában volt, innen a Békés és Csáky családok közvetítésével a nagy műértő Rudolf császár gyűjteményébe került.³⁾ Leírása sajnos hiányzik, úgy, hogy annak azonosítása a bécsi vagy prágai múzeumok anyagában netalán előforduló darabbal sajnos lehetetlen.⁴⁾ Hasonló változatos története volt a legjelentősebb magyarországi ötvösremeknek is, az esztergomi főkáptalani kincstárban őrzött, színaranyból készült híres kálváriának, melynek gótikus toronyformájú igazgyöngyökkel és drágakövekkel kirakott főrésze a kálváriával, az ostorozott Krisztussal és három apostollal még Zsigmond idejében készült, (53. és 54. kép) utána Mátyásra szállt, aki a renaissancs-ízlésű talapzatát csináltatta; tőle örökölte Corvin János és Bakócz Tamásnál zálogosította el. Ez a munka valóban a legmagasabb iparművészeti, sőt egyetemes műtörténeti értékek közé sorolható, ilyen értelemben tárgyalta és tárgyalja az egész szakirodalom minden kultúrnyelven. A bennünket érdeklő felső részt rendszeren francia munkának tartják. A tökéletes »rond bosse« plasztika a figurák egész szelleme, a kétszer ábrázolt Megváltónak tipikus »beau Dieu« jellege valóban e feltevés mellett szólnak. A francia és burgundi udvarban dolgoztak ilyen stílusban, az úgynevezett altöttingi aranylovacska és a »Chapelle de l'ordre

¹⁾ *Békefi Remig*: A Balaton környékének egyházi és várai a középkorban. Budapest, 1907. 29. l.

²⁾ *Boinšics Iván*: A zágrábi székesegyház kincstára. Arch. Ért. XV. 1895. 153.

³⁾ *Bagyary Simon*, Arch. Ért. XXVIII. 1908. 434.

⁴⁾ *Szilágyi Sándor*: Egy régi ékszer történetéhez. Arch. Ért. Régi Folyam 1879. 191.

de St. Esprit» ereklyetartója feltétlen ebben a légkörben készültek. A Zsigmond által Párizsból hozott ötvösökre gondolhatnánk, ha az ötvösmunka maga nem egyenesen Olaszországra utalna és nem árulná el a legszorosabb dekoratív és kézművességi kapcsolatokat a montaltói relikviáriummal.¹⁾ Ez pedig abban a Sienában készült, ahol már említett *Giovanni di Giacomo dipentore ed orajo* és fia személyében magyar ötvösök dolgoztak, sőt az előbb tárgyalt Giovanni delle Bombarde kezétől is származnak sienai ötvöstárgyak. Ha e történeti távlatot is tekintetbe vesszük, az esztergomi kálváriát is beleilleszthetjük ebbe a nemes eklekticizmussal szaturált, udvari jellegű ízlésvilágba és műipari tökéletességbe, melyet a Zsigmond alatti Magyarországra nézve is feltételezhetünk. Különben is az egész termelésnek kozmopolita és expanzív jellegével kell számolnunk, mely a francia-burgundi ízlés remekeit csakhamar hasonló gazdasági és mecénási viszonyok mellett máshol is elő tudta varázsolni. Az úgynevezett Mátyás-kálvárián és a montaltói ereklyetartón kívül különben még egy darabja ennek a nagyon gyér számú emlékesoportnak, VI. Sándor pápa reliquiáriuma a Szentháromság ábrázolásával, a Taylor-gyűjteményben is inkább olasz vagy vegyes olasz-francia eredetre utal.²⁾ Nem lehet tagadni, hogy a talaj hasonló, már a szobrászat feladatait is mesteri módon megoldó ötvöskísérletekre nagyon jól elő volt készítve. Ismeretes, hogy Saphar Dorottya, Richnai Miklós özvegye 1405-ben 19 Márka ezüstműt hagyott a szepeshelyi franciskánusoknak, egy Szűz Máriát a kiseddel ábrázoló aranyozott ezüstszobor csináltatására.³⁾ De gondoljunk csak arra a sok aranyozott bronz- és ezüstfejre, mely Zsigmond ajándéklistáin szerepel⁴⁾ és melyek közül legalább kettő manapság is még majdnem teljes eredetiségében megmaradt. Ez a két darab úgyiszólván a fejereklyetartók egész magyar műtörténetét adja, a sokszor idézett győri Sz. László herma az egyik még az 1405 utáni időkből, hieratikus magasztosságúvá stilizálva, a másik az 1430 körül szintén Budán készült boroszlói Sz. Dorottya fej (46. kép), az úgynevezett szép Madonna-típusnak eme különös, más témakörbe és más technikába való átültetése. Párhuzamosan vele halad a sodronyzománc kialakulása a győri Sz. László díszítésére alkalmazott sematikus elrendezéstől a boroszlói Dorottya szellemes vonalvezetéséhez és élénk színhatásához. A korona az előbbin későbbi munka, az utóbbinál egykorú. Gyönyörű magyar sodronyzománc ékesíti a nürnbergi Germanisches Museum díszes liliomos koronáját, míg a másik hasonló fejdíadém, a nagyváradi régi székesegyház helyéről előkerült és jelenleg a Magyar Nemzeti Múzeumban őrzött, egyszerűbb munkát árul el és Zsigmond halotti koronája lehetett.⁵⁾

¹⁾ *Zippel E.*: Un cimelio della collezione di San Marco. L'Arte XIII. 1910. 252.

²⁾ *Svarzenski G.*: Insinuationes Divinae pietatis. Festschrift für Adolf Goldschmidt. Leipzig, 1923. 69. 1.

³⁾ *Szilágyi S.*: A kassai levéltár új rendezése. Századok XVI. 1882. 604.

⁴⁾ *Altmann—Windecke*, 186., 187. 1.

⁵⁾ *Höllriegl József*: A hónap műtárgya. Magyar művészet XIII. 1937.

A kisebb jelentőségű egyházi ötvöstárgyakból még bemutatjuk az esztergomi kincstárnak két formaliumát, melynek ötvösmunkája azonban nem annyira érdekes, talán valamivel későbbi időből származik, mint a darab magját alkotó gyöngyházdomborművek, Szűz Mária halálával és Szent Katalin vértanuságával, melyek a korstílus tökéletes kifejezői és odakívánkoznak az egykori festmények, miniatűrképek, freskóábrázolások mellé; műipari oldalról is igazolják az egész formai kultúra homogén voltát, az ízlés, hatás, tudás és ügyesség tökéletes egységét.

Még jobban érezzük a művészet és élet egységét a világi rendeltetésű ötvöstárgyak esetében, amiről különben már a ruházat és fegyverzet tárgyalásakor is meggyőződhattünk, úgy, hogy csak az ott mondottakat kell néhány megfigyeléssel kiegészíteni. A végrendeletek és leltárok hosszú felsorolásait itt mellőzzük, de utalunk arra, hogy ismerünk egy zárt kincsletet ebből az időből, mely 1879-ben a temesmegyei Ernesztházán került napvilágra és a Nemzeti Múzeumba került. A kincs sodronyos és bőrtűs ékszerekből áll, különös ismertetőjele a sok láncos csüngő.¹⁾ A világi tárgyakat említő végrendeletek és leltárok közül iparművészettörténetileg különösen jelentős a zalamegyei levéltár egyik okmánya, melyben edényekről, kancsókról, kanalakról, ékszerekről, keresztokról, gyűrűkről, aranyba foglalt kameákról, láncokról, vitézkötésekről, fegyverekről van szó.²⁾ Érdekes, Budára vonatkozó kitételek szerepelnek Perényi Miklósnak 1428 május 27-én Galambóc várának ostroma alatt kelt végrendeletében: két 50 aranyforintot érő arany nyaklánc, egy további nyakék, sárkányra állított keresztrel (a sárkányrend jelvénye), a kereszt szélén négy drágakő, közepén egy gyémánt, a nyaklánc még négy szafírral és öt vagy hét nagy gemmával van díszítve, az egész 100 forintot ér. Említve van még két éksor 70 márka ezüst értékben.³⁾ Az okmányokból és krónikákból (Windecke, Dlugosz stb.) ismeretes adatok szerint szinte beláthatatlan az ékszerek tömege, mely idők folyamán Zsigmond kincstárába került, néha nem is azzal a szándékkal, hogy ottmaradjon. Angliából példának okáért 1434-ben 6 arany, 24 aranyozott és számtalan ezüst nyakláncot kapott, hogy azokat Bazelban szétossa.⁴⁾ Az ajándékozás különben Zsigmond igazi eleme volt, melyről csodákat mesélnek a krónikások. A Königshoven-Strassburger Chronik leírása szerint a király 1414-ben sokat táncolt a szép strassburgi lányokkal s mindegyiknek búcsúzáskor aranygyűrűt adott ajándékba. Ugyanez történt Augsburgban.⁵⁾ Szinte tékozlásig fokozva ismétlődött ez Párizsban, ahol Zsigmond most már »selon la maniere et costume de son pay«, szabad fordításban »magyaro-

¹⁾ *Kövér Béla*: Újabb adatok az ötvösség történetéhez hazánkban. Arch. Ért. XVII. 1897. 244.

²⁾ Zalavármegyei történeti oklevéltár. II. köt. Ismertette Századok XXIV. 1890. 665.

³⁾ Országos Levéltár. Dl. 39287. és 39288.

⁴⁾ *Hagemann P.*: Die Beziehungen Deutschlands zu England seit dem Vertrage von Canterbury bis zu Kaiser Sigismunds Ende. Halle a. S. 1905. 50. l.

⁵⁾ *Aschbach*, I. 402. l.

san« mulatott. Erős ételek és a legnehezebb borok fogyasztása után táncoltak és énekeltek (de csak azok, akik tudtak: »celles, qui scaivoient chanter, chantaient aucunes chansons« mondja a krónikás) s végül valamennyi hölgy kapott gyűrűt, vagy dísztárgyat. Még adakozóbbnak mutatkozott Zsigmond Avignonban, ahol a bál után minden hölgy egy gyémánttal díszített aranygyűrűt (bague) kapott.¹⁾ De ezek az ajándékbba kapott ötvöstárgyak nemcsak a királyi pompa emelésére, valóban, királyivá, császárivá tételére szolgáltak, pénzügyi és hitelpolitikájának jelentékeny része a még korlátolt pénzgazdaság eme szakában erre volt alapítva. Alighogy Calaisben az angol királytól elvált, Windecke-t Brüggebe menesztette és annak ajándékait, két színarany kannát és a többi drágaságot 42 márka aranyértékben elzálogosította.²⁾ 1430-ban pedig több budai kereskedőtől 2000 aranyforintot vett kölcsön ezüsstárgyakra, 1435-ben 3750 font bécsi pfenniget ugyanilyen módozatok mellett.³⁾ Nagy gondot fordított arra, hogy ilyféle tárgyakat, adó, illeték vagy ajándék címén minél nagyobb számban gyűjtsön össze és tartalékolhasson. A budai törvénykönyv szerint a budai és pesti polgárok a 4000 aranyforintot kitevő adón kívül minden év Újesztendő napján még 21 márka ezüstsúlyú ezüstműveket adtak külön ajándék címén. A királyné újévi ajándékaról ezüstitányérok alakjában Kassa városának kellett gondoskodni.⁴⁾ 1417-ben és 1418-ban Sopron városa kedveskedik ajándékokkal Borbálának, aki az ékszerek és ötvöstárgyak összeharácolásában még a férjén is túltett⁵⁾ és például Velencébe küldött kereskedőket azzal az egyetlen céllal, hogy számára ékszereket vásároljanak.

Az ékszerek és ötvöstárgyak őrzésére szolgáltak az okmányokban gyakran szereplő kincsesládák, maguk is nemritkán az ötvösség valószínű remekei. Az esztergomi kincstár őriz egy ragyogó példányt (58. kép), mely mint Pázmány Péter kincsesládája szerepel és valamikor hihetőleg az is volt, de nem a barokk korban készült. Hegyikristálylemezekből van összeállítva, a lapokat összefoglaló sarokszegélyek azt a lilios musztrából álló tipikusan gótikus-niellós díszítést mutatják, mely a Zsigmond-korabeli ékszereken általános és ugyanígy, csak plasztikusan ismétlődik az alább tárgyalandó bivalyszarvak foglatán is. Az aranyozott ezüstműből álló fenéklapra pedig oly ornamentális rendszer került, melynek elemei a stilizált Visconti-címerből állanak. Könnyen lehet, hogy ez a kincsesláda mint Filippo Maria Visconti ajándékainak tartója került Zsigmond birtokába és nemcsak a kincsek őrzésére, hanem ragyogó kristályfalaival és fedelével az akkori szokásnak megfelelően inkább azoknak kiállítására volt hivatva. Hasonlóan

¹⁾ Avignoni Városi Könyvtár. Musée Calvet. Msr. Nr. 2395. Tom. XVII. des Manuscrits de la Collection Massilian.

²⁾ Altmann—Windecke, 80. l.

³⁾ Altmann—Windecke: Die Urkunden Kaiser Sigismonds. II. 111. és 346. l.

⁴⁾ Kemény Lajos: Műtörténeti adatok Kassa város levéltárából. Arch. Ért. XXXV. 1915. 147.

⁵⁾ Horváth M.: Magyar regeszták. 135. l.

kristálylemezekből van összerakva egy ezüstbe foglalt és zománcozott ezüst hordócska az Erdődy grófi család tulajdonából (59. kép)¹⁾; a Rákóczi Lászlóra és Bánffy Erzsébetre vonatkozó felirat, mint címerei is, későbbi időkből valók. A páratlan remekmű jelenleg amerikai magántulajdonban van. Pulszky Károly és Radisics Jenő fent idézett művükben ugyan XVI. századnak tartják, de maguk is elismerik, hogy alig van nyoma a renaissance formáknak. A hólyagos fedél és a fogantyú a késői XVI. század kiegészítései. Liliomos foglalata és egyéb díszítő elemei viszont teljesen egybevágnak az alább tárgyalandó ivó-kürtökével, a duplafejú császári sas egyenesen Zsigmondra utal.

A megmaradt tárgyak között, melyekkel külföldi hatalmasságok Zsigmondnak kedveskedtek, két rendkívül érdekes darab az okmányok alapján is minden kétséget kizáróan azonosítható. Ez a két, úgy a magyar, mint a külföldi műtörténeti irodalomban gyakran felhozott ajándékdarab az a két díszes bivalyszarv az esztergomi kincstárban, melyeket már az ismételten említett marienburgi Tresslerbuch tanúsága szerint Ulrich von Jungingen, a német lovagrend nagymestere 1408-ban Saynei gróf balgai komtúrral Zsigmondnak küldött. Készítőjüket nem ismerjük, csak annyit tudunk, hogy a nagymester ötvöse, Werner mester azokat megtisztította és újból bearanyozta.²⁾ Hasonló, díszesen foglalt bivalyszarvak csak kis számban maradtak meg, de az esztergomi két példány (egy ugyanott őrizett harmadik már Mátyás idejéből való) nemcsak a legkorábbi, hanem művészeti is a legértékesebb példája ennek a típusnak. A bécsi Kunsthistorisches Museumban levő szerényebb darab későbbben keletkezett, úgyszintén a kopenhágai Rosenbergekastélyban őrzött, színezüstből készült úgynevezett oldenburgi szarv.³⁾ Közel áll a bécsi példányhoz, úgy felépítésében, mint részletformáiban két a drezdai »Grünes Gewölbe«-ben őrizett ivókürt; az egyiket kúszó szakállas férfi, a másikat griffmadár tartja, bevéselt figurális és tájképi motívumok díszítik, szép zománcozással, a cseh és a magyar címerrel és »Halt veste Uns kommen Gäste« felirattal (48. kép). Valószínűleg a már említett sodronyzománcos karddal együtt, mint Zsigmond ajándéka került Harcias Frigyes szász-meissenai választófejedelem tulajdonába.⁴⁾ Az esztergomiak közül az egyik gazdagabb, többek között sárkányokkal díszített kehelytalpon áll, míg a másikat, a kisebbiket egyszerűbb háromláb tartja. Az utóbbin a niellos-díszű kétfejú birodalmi és egyfejú brandenburgi sas között, egy másik régebbi címer felett ugyancsak niello-technikában foglal helyet Keresztelő Szent János mellképe, azaz Pálóczi Máténak címere (mely különben a nagyobb ivó-kürtön is előfordul) (51. kép.). A címer tulajdonosa ugyanis Zsigmond

¹⁾ Pulszky K. és Radisics J.: Az ötvösség remekei a magyar történeti ötvösmű-kiállításon. Budapest, 1885. 143. l.

²⁾ Czobor Béla: Egyházművészeti Lapok. 1882. 148. l. — Némethy Lajos: Zsigmond király és a német lovagrend. Századok. XXXIII. 1899. 140.

³⁾ Falke O. v.: Das spätgotische Kunstgewerbe in XV. Jahrhundert. — Lehnert: Illustrierte Geschichte des Kunstgewerbes. I. 376.

⁴⁾ Sponse J. L.: Das Grüne Gewölbe zu Dresden. I. kötet. Lipcse, 1925. 84. l. 5. tábla.

uralkodásának végén primás volt, amiből következtetni lehet, hogy ezek az ivószarvak már elég korán a székesegyház birtokába kerültek és ott szentelt olajtartónak szolgáltak. Pompás gótikus architektúrák hangsúlyozzák a szarvak végét. Az egyiken áttört toronyszerű felépítmény látható, hat fülkéjében ugyanannyi hosszúruhás alak áll, kik felváltva brandenburgi sassal vagy cseh oroszlánnaal díszített pajzsokat tartanak (52. kép). Ilyen pajzsok a perem dudorai között is szerepelnek, alattuk pedig gyönyörű niellóban lovakon és oroszlánokon meztelen puttók száguldanak, ez utóbbiak a renaissance szülöttei (49. és 50. kép). A kivitel tökéletes technikáról, a formák fejlett későgótikus ízlésről tanuskodnak. A rajtuk látható címerek (brandenburgi, cseh, lengyel, Pálóczy stb.) mind későbbi időkből valók s így a lokalizálás és datálás szempontjából közömbösek. Nyilvánvalóan északkeleten készültek, ahol a bölények akkoriban gyakoriak voltak.

Sokkal könnyebb azoknak az ötvöstárgyaknak eredetét és korát meghatározni, melyeken technikai vagy díszítő különösség határozottabb támpontokat nyújt. Idetartoznak elsősorban a sodronyzománcos tárgyak, melyek az itáliai sorozatokon kívül kevés kivétellel Magyarországra, sőt egyenesen Budára utalnak, mint keletkezési helyre. Mintái rendszeresen hullámosan vezetett indák. Színei magyarországi kialakulásának és elterjedésének első szakában kékek, zöldek, pirosak és fehérek. Olasz (felsőitáliai és sienai) előzményekből kiindulva Magyarországon bámulatos gyorsüteműen fejlődött¹⁾ és innen a német és lengyel műgyakorlatot is megtermékenyítette.²⁾

A fejlődés az 1405 után keletkezett győri hermával indul meg, melynél fejlettebb idomokat mutat a boroszlói Sz. Dorottya és a nürnbergi Germanisches Museumban őrizett korona téglapiros, fehér, világoszöld és sötétkék zománcszíneivel,³⁾ s tetőfokát éri el a Harcias Frigyes szász-meissenai választófejedelemnek ajándékozott úgynevezett »Kurschwert«-ben. Az utóbbi sodronyzománc díszítéseinek motívumai részben még mindig az olasz formakincsre utalnak. De erősen módosítja a hatást a gótikus érzék. A »Laubwerk«-elemek még szervesen beilleszkednek a későgótikus korízlésbe. A sodronyszálak nagyon finomak, a díszítésben sok a kacs. Főleg a zöld zománc áttetsző, de a fehér is. Felülete élénk, világos smaragdzöld, májvörös alapon fehér virágok. Több helyen kitöredezett a zöld zománc, úgy, hogy alatta a fekete alap látható. Öntött és vésett, szépen cizellált levelek díszítik, aranyozott ezüsből, erős plasztikával. Felső háromszögében kettes és hármas sodronyszálak között fehér virágok ülnek. A hüvely végén a zománc opakabb. A markolat vasból való. Zsigmond címere rajta translucidzománcból készült. A penge, mint említettük, a passauai kardesiszárók

¹⁾ *Mihalik A.*: L'origine dello smalto filigranato stb.

²⁾ *Lepszy L.*: A magyar sodronyzománc Lengyelországban. Arch. Értesítő. X. 1890. 47.

³⁾ *Kövér Béla*: Sodronyzománcos korona a nürnbergi Germán Múzeumban. Arch. Ért. XXV. 1905. 154.

farkasjegyét viseli. Ezzel szemben a hüvelydíz feltétlenül budai ötvösök munkája, akik olyan ajándéktárgy előállításával igyekeztek kedveskedni az idegen fejedelemnek, mely minden tekintetben méltó királyi és császári gazdájukhoz, de a budai ötvösműhely nemzetközi hírnevéhez is.¹⁾ Az ilyen pompás ajándékok jellegzetesek a késő-középkori lovagi életformákra. Hasonló, ezúttal kölcsönös ajándékozásról már megemlékeztünk V. Henrik angol királlyal kapcsolatban. Kottaner Ilona naplójában olvassuk, hogy Cillei Ulrik egy ezüsttel gazdagon kirakott és aranyozott kardot adott Posthumus Lászlónak.

Az iparművészeti kutatás külföldi szakemberei megegyeznek abban a feltevésben, hogy a magyarországi ötvösművészet és az azzal kapcsolatos új és speciális technikai és zománczó eljárások központja, döntő hatásokat kisugárzó főműhelye Budán volt. A Zsigmond idejéből származó budai törvénykönyv nemcsak virágzó ötvösiparról, hanem szigorú céhszabályokról is számol be. Elrendeli, hogy a céhmester köteles minden héten egyszer vagy kétszer megvizsgálni a mesterek munkáit.²⁾ Erre már azért is szükség volt, mert az arany- és ezüstbányából előkerült nemesércet be kellett szolgáltatni a királyi bányakamaráknak, eladni csak ötvösöknek volt szabad, ékszerekké, edényekké való feldolgozás céljából. Csak ők tarthattak hatósági engedéllyel próbaköveket, olvasztótégelyeket, választóvizet stb. Emiatt titokzatos légkör vette körül őket, az ötvösök és alchimisták, aranyművesek és aranycsinálók közötti válaszfalak a nép szemeiben leomlottak.

Megkíséreljük a Zsigmond alatt Budán dolgozó ötvösmesterek neveit és a reájuk vonatkozó gyérszámú adatokat kronológiai rendben felsorolni. 1388-ban Magyar Mihály aranyműves, (*Michael Hungarus aurifaber*) nagy sarokházáról történik említés a főtemplom közelében; 1398-ban Filczhoffer Miklós budai aranyműves kifizetést eszközöl Krisztián nagyszzebeni lakos kezeihez.³⁾ 1410-ben felmerül Péter ötvös neve, szintén háztulajdonosi minőségben.⁴⁾ 1411-ben Magyar Miklós (*Nicolaus Hungarus*) házat bérel Budán,⁵⁾ 1427-ben megújítják szerződését, 1424-ben egy másik Miklós ötvös (talán Filczhoffer) vásárol házat Budán.⁶⁾ Ugyancsak 1424 körül okmányyszerű említés történik Tamás budai aranyműves özvegyéről.⁷⁾ 1427-ben szerepel Johannes Oesterreicher (*Aurifaber concivis noster*) mint háziúr.⁸⁾ Egy évre rá Perényi Miklós már említett végrendeletében 1428 május 27-ről találjuk Tizenhetedik Henrik, a királynő ötvösmesterének a nevét

¹⁾ Nagy Géza: Harcias Friedrich I. szász választófejedelem magyar kardja. Arch. Ért. XIV. 1894. 316. — Hampel J., u. o. 324. l.

²⁾ Michnay—Lichner, 76. l. 99. §.

³⁾ Nagyszzeben város és a szász egyetem levéltára. »U. I. 75.« jelzés alatt.

⁴⁾ Wenzel G.: Budai regeszták. Tört. Tár. IV. köt. Pest, 1857.

⁵⁾ Országos Levéltár. Dl. 1976.

⁶⁾ Országos Levéltár. Dl. 11924.

⁷⁾ Gárdonyi Albert: Buda középkori helyrajza. Tanulmányok. IV., 1936. 77.

⁸⁾ Rupp J.: Budapest helyrajzi története. 29. l.

Veszprémi oklevéltár III. 40. l. — Krakkói formuláskönyv. 371. l.
Országos levéltár Dl. 11924.

(*Item magistro Decimo septimo Henrico aurifabrod omine regine...*)¹⁾ 1434-ben a regensburgi Wulff Márton lép Zsigmond szolgálatába és mint udvari ötvös kétszáz magyar aranyforintot kap.²⁾ 1438-ban megölték Ötvös János ötvösmestert, volt bírót, a következő fejezetben még tárgyalandó céhforradalom vezetőjét.³⁾ Csak 1440-ben szerepel, de már mint udvari ötvös Rinaldus Italicus budai polgár, mely adat az Olaszországgal való technikai és stílisztikai kapcsolatokat személyileg alátámasztja.⁴⁾ Idesorolhatjuk még végre a legendás budai drágakő-csiszolót, Bertalan Gáspár mestert, aki a rubinnak és a többi vörösen csillogó drágaköveknek vörösréz-porral való csiszolását feltalálta és később Murad szultán udvarához került.⁵⁾

A többi magyarországi városban ebből a félévszázadból még néhány mesternevet említünk: Egyed mesterét Selmechányán (1378—88),⁶⁾ Pálét és Jánosét Kassán (1385),⁷⁾ Simon nagybányai városbíróét 1408-ból,⁸⁾ és Konrád ötvösét, aki ugyanott tanácsnok volt,⁹⁾ továbbá János ötvösét, Beczkó bírójáét 1411-ből,¹⁰⁾ Feyertag János és Sebaldus pozsonyi ötvösökét 1434 körül¹¹⁾, Gáspár bártfai (1434—1438)¹²⁾ és Jost pozsonyi ötvösökét.¹³⁾ Külföldön, Bécsben, Breslauban, Itáliában és Lengyelországban már ebben az időben is gyakran előfordulnak oly ötvösnevek, kiknél a »*Hungarus*«, »*Ungaro*«, vagy »*Der Unger*« jelző származásukra és rendszeren iskolázottságukra is vall.

Az ötvösökkel legszorosabb belső és külső kapcsolatban állott a pénzverés és pecsétvésés művészete. Kivált az elsőeknek művészet- és művelődéstörténeti jelentősége óriási, tisztára tárgyi, ábrázolási szempontból nézve is. Így a Sz. László ábrázolásnak a magyar aranyakon való megjelenése nemcsak a pénzekre korlátozódó jelenség s nem magyarázható csupán Nagy Lajosnak és Zsigmondnak nagyhírű ősük iránti, történetileg igazolt szeretetével sem, bármennyire fontos is ez a korszellem megértésére, hanem úgy kell ezt felfogni, mint az eszmék történeti fejlődésének egyik fontos állomását. A numizmatika eklatáns példát szolgáltat nemcsak a Sz. László legenda elterjedtségére és kedveltségére, hanem arra is, hogy a kézből-kézbe vándorló szószerint »guruló« aranyak különösen alkalmasak voltak e hagyományok intenzitását

1) Országos levéltár, Dl. 39287. és 39288.

2) *Altmann—Windecke: Urkunden*, II. 332.

3) Tudománytár, 1840. 350. l.

4) *Ernyey J.*, Arch. Ért. XXXVIII. 1918. 140.

5) *Blum, Robert: Geschichte der Edelsteine*.

6) *Ballagi A.*: Kecskeméti Péter ötvöskönyve. Arch. Ért. VI. 1886. 172.

7) *Kemény L.*: Műtörténeti adatok Kassa város levéltárából. Arch. Ért. XXXV. 1915. 147.

8) *Siklóssy L.*: A Múbarát. III. 1923. 50.

9) *Siklóssy L.*, u. o. 47. l.

10) *Wenzel G.*: Stibor vajda. 43. l.

11) *Mihalik J.*: 300 év a pozsonyi ötvösség történetéből. Múzeumi és könyvtári Ért. V. 1911. 104.

12) *Divald K.*: A bártfai Szt. Egyed templom. Arch. Ért. XXXVI. 1916. 161.

13) *Nagy Iván*: Magyarországi képzőművészek. Századok. VII. 1874. 87.

fokozni s a szent király képét mind szélesebb rétegek részére ismertté tenni, annál is inkább, minthogy ezen a területen két hatalmas hatóerő érintkezett állandóan: a gazdaság és a művészet.

A pénzek emberábrázolásaiban sajátos, mesterkéltséggel álló és lépő motívum jelenik meg, amely a lábak funkcionális megkülönböztetésénél tovább megy, szinte ingadozó jellegű. Élénk gesztusok, végül, mint olasz örökség az egész organizmus fokozottabb megérzékeltetése itt tagadhatatlan. A magyar éremképeket a festészet erősen befolyásolta, ami éppen ebben a korban ikonográfiai okokra vezethető vissza. A Sz. László ábrázolás, a dukátveretek kizárólagos figurális motívuma, az 1400 körüli magyar festészet érdeklődésének gyújtópontjában állott.

Zsigmond korában az aranyforint-verés nagyobb méretűvé vált. A Corpus három típusának Kováts F.¹⁾ nem kevesebb, mint 217 változatát gyűjtötte össze. Ha ehhez még a Mária-korabeli változatokat is hozzávesszük, ami ellen semmi lényeges külső vagy belső ok nem szól, akkor a szám 310-re emelkedik vagyis a Róbert Károly idejéből való aranyforint-változatok tizenháromszorosára és a Nagy Lajos korabelinek másfélszeresére. Mátyás korából ugyan 476, II. Ulászlóéból pedig 389 változat mutatható ki, de ezek a különbségek alig jönnek figyelembe, ha tekintetbe vesszük az ércpénzforgalomnak időközben rendkívül fokozódott elterjedését.

Zsigmond dukátveretei különben rendkívül pontos kivitelűek. Mint jellemző körülmény felhozható, hogy Kováts F.²⁾ kutatásai szerint a Nagy Lajos és Mátyás korabeli tíz s a II. Ulászló korabeli húsz hibás körirattal Zsigmond idejéből csak kettő állítható szembe (UNNARIE és SIGSMVNDI).

Mindenesetre a — $\overset{\uparrow}{\text{B}}$ és $\overset{\uparrow}{\text{b}}$ —-vel — szignált darabokon olyan ábrázolási készséget és dekoratív ügyességet találunk, amelyik az összes emissziókat néhány, így az V—I jeggyel ellátott változat kivételével elhomályosítja. Az életteljes megmintázás az, ami ezeket a változatokat az összes eddig ismert magyar dukátok fölé emeli, míg a többi változatokon még gyakran ugyanaz a felső köpenyredők miatt bizonytalan mell-, nyak- és fejábrázolás található meg, mellyel már Mária királynő aranyforintjainak egyik sorozatán is találkozunk. Az állási motívumoknak szinte táncoló könnyedsége, a finoman épített test, a képfelületbe való ügyes beállítás minden tekintetben, főleg a miniatúrfestészetben érvényesül, 1400 körüli divatos európai stílus magaslatán áll. (79-84. kép.)

A toszkanai trecentoművészet sajátosságai még felismerhetők ugyan, azonban nem ezek jellemzik kizárólagosan. Sőt ez a könnyed modor, az ideges vonalvezetéssel a kezdődő quattrocento egykorú művészetével kimondott ellentétben áll, míg az egykorú firenzei aranyak már nagyon közel állanak Donatello naturalisztikus keménységéhez³⁾ és Simone

¹⁾ Kováts F.: Numizm. Közl. VIII. 1909. 8. 1.

²⁾ Az aranyforintok köriratai. Numizm. Közl. X. 1911. 144. 1.

³⁾ Dannenberg: Die Goldgulden Florentiner Geprägs. Num. Zeitschr. XII. 146. 1.

Antonio Conegiani vereteiben, 1435-ben kulminációs pontjukat érik el. Azonban az északi gótikát jellemző törékeny redőstílus és heves mozgásmotívumok sem találhatók itt meg. Ami a kozmopolita korstílust illeti, az tényleg több, mint a két befolyás egyesülése s ez Zsigmond legtökéletesebb aranyvereteinél is olykor meglepő tisztaságban kifejezésre jut. Ezúttal is, mint oly gyakran a könyvminiatúrák a legközvetlenebb analógiák. A festett kéziratokat kitűnő mintakönyvekké avatta a kis formátum s a kódexeknek ezáltal való nagy elterjedtsége.

Az aranyverés színvonalánál lényegesen alantasabb, meglehetősen sivár képet nyújtanak a különböző ezüsttípusok. A megelőző időkre vonatkozóan a garasokban találjuk azt a pénznemet, ahol az ezüstverés a rendelkezésre álló nagyobb képsík révén leginkább érvényesülhetett és mely csoporton belül gazdag tartalmi és formai fejlődést futott meg. A garasok kiesésével, illetve azoknak az egyhangú cseh típus által történt kiszorításával még jobban kiszélesedik a stilisztikai szakadék az arany- és ezüstpénzek között, azután, hogy azok Nagy Lajos idejében még észrevehetően közeledtek egymáshoz. Az egyhangú típusok, a pénz értéksüllyedése, az ezzel párhuzamosan hanyatló művészi színvonal bátorítólag hatott a pénzhamisítókra is. A fent már idézett 1405-ben kiadott dekrétum 19. cikkelye erélyesen foglal állást a pénzek megsértése és lemetszése ellen. Zsigmond már 1390-ben szigorú parancsot bocsátott ki, hogy a pénzhamisítók elfogassanak, birtokaik elkoboztassanak, 1424-ben pedig nyílt felhívással foglal állást ezen — úgylátszik gyakori — kihágások ellen, míg Borbála királyné 1427-ben elfogatással és szigorú büntetéssel fenyegeti meg azokat a pénzverőket, kik szerszámaikat a hamisítóknak rendelkezésre bocsátják.¹⁾ Több esetről tudunk, hogy alkalomadtán valóban foganatosították e szigorú szankciókat. Így Mocholla György²⁾ birtokait 1427-ben, Bekényi Benedekéit³⁾ pedig 1430-ban pénzhamisítás vétsége miatt elkobozták és más családoknak adományozták. Zsigmondnak a pénzhamisítás ellen vívott ádáz harcában van egy tragikomikus mozzanat is, hogy a király maga a budai aranyverde elzálogosításával és más esetekben is, — amikor pl. megengedte, hogy a német lovagrend az ő pénzeit utánozhassa, — önkéntesen lemondott a pénzregále gyakorlásáról. De eredeti hazájára Luxemburgra is, akár mint Angliára ráragadt a középkor hiedelmében a pénzhamisítás vádja.⁴⁾

Az éremverők közül csak kettőről van tudomásunk: Nicolaus Czauczach monetariusról,⁵⁾ ki 1411—1427 között dolgozott és Mihály pénzverőről, ki 1422-ben már nem volt életben. Nyilvánvalóan még Zsigmond idejébe nyúlik vissza Johannes Münzer működésének kezdete,

¹⁾ *Rupp J.*: Magyarország ekkorig ismeretes pénzei. 158. l.

²⁾ *Csoma J.*: Kőszegi László ismert levele. Turul. 10. 1892. 74.

³⁾ *Kemény L.*: Műtörténeti adatok Kassa multjához. Arch. Ért. XXXII. 1912. 277.

⁴⁾ *Friedensburg F.*: Symbolik der Mittelaltermünzen. II. u. III. Teil. 1922. 322. l.

⁵⁾ *Salamon F.* id. h. III. 337. l.

ki 1447-től fogva több ízben budai bíró volt.¹⁾ Hogy a budai pénzverők akkor külföldön is megállották helyüket, igazolja Budai János (Hans der Ofner) esete, ki 1416—1446-ig Bécsben dolgozott, ahol ingatlana is volt.²⁾ Azonkívül említhetjük Magyar Miklóst (Nicolaus Ungar), aki 1413-ban a lengyel királyi pénzverdében, Krakóban működött.³⁾ Ezek a különböző adatok igazolni látszanak az éremképek stilisztikai vizsgálatából leszűrt nézetünket, hogy a budai verde a XIV. században vezérszeretpet játszott s Zsigmond alatt is, vagy legalább 1420-ig, megtartotta ezt.

A pénz műtörténete tehát nemcsak az iparművészet nem eléggé méltatott ágának szempontjából bír érdekességgel, hanem a festészettel és a szobrászattal való szoros kapcsolata révén mélyen belenyúl az egyetemes stílustörténetbe s így fontos támpontokat nyújthat a korszak egyetemes képének megértéséhez.⁴⁾

A pénz művészettörténete csodálatos biztonsággal és finom érzékkel símul bele a művészetek összességébe, az egyetemes korstílus medrébe. Szépségéből és tökéletességéből nemcsak a kibocsátó ország jólétére és kultúrájára vonhatunk le biztos következtetéseket, hanem a korművészet értékeire nézve éppen a gyakori emissziók révén, pontos, szinte évekre lerögzíthető támpontokat nyerünk. Zavarosabb a helyzet a pecsétművészetben, melynek termékei rendszeresen hosszú időközön keresztül voltak használatban. Nyomós ok nélkül nem cserélték azokat, csak ha elkoptak, elvesztek vagy pedig hamisítások miatt készakarva összetörettek, ami miatt hézagok tátonganak a pecsétek stílustörténetében. Zsigmond kora különben a gyakorlati szfragisztikában is érdekes átmenetet jelent, amennyiben a nyomott pecsétek már láthatóan szaporodnak a függő pecsétek rovására.⁵⁾ Az utóbbiakból két valóságos mintakollekciót bírunk a sárkányrend alapítólevelében (Országos Levéltár) és az ország rendeitől Hédervári Imre számára kibocsátott felmentőlevelén (Khuen-Héderváry grófok levéltárában). Az utóbbi ugyan csak 1447-ből való, de a pecsétformák konzervatívizmusa folytán Zsigmond korára nézve is fontos tanulságokkal szolgálhat. Mindkettőn a különböző alakú és kivitelű pecsétek tarka sorban változnak, kerek és gótikus mandorla-alakú példányok, amennyiben az egyházi urak és testületek inkább a gótikus formát, a világi bárók és közösségek pedig a kerek pecsétet használták.

Az előbbiekből érthető, hogy a különböző típusok nem szerves folyamatban követik egymást. A párhuzam pénz- és pecsét-történet között egyes esetekben, főleg a kerek példányoknál nem vitatható, bár a pecsétforma mindig az éremkép után kullog. Így például a négyes karéj, mint szerencsés átmenet címerkép és körirat között,

¹⁾ *Salamon F.* id. h. III. 335. l.

²⁾ *Genthon I.*, id. h. 18. l.

³⁾ *Lepszky Lénárd*: A magyarorszodromyománc Lengyelországban. Arch. Ért. X. 1890. 57.

⁴⁾ A fenti fejtegetések kivonatolják a »A budai pénzverde művészettörténete a késői középkorban« című munkámat, mely 1932-ben a Numizmatikai Közönyben jelent meg (különlenyomatban is).

⁵⁾ *Knauz Nándor*: Az 1397-diki országgyűlés. Magyar Történelmi Tár, III. 207. l.

mellyel már Nagy Lajos aranyveretein találkozunk, Szécsi Miklós országbíró, Alsáni Bálint pécsi püspök és Ozorai Fülöp temesi gróf pecsétjein ismétlődik. Ez a térkitöltés a pecséteken oly változatokig jut, mely a pénzekben nem fordul elő, így Treutel Miklós királyi tárnokmester (1404) és Kanizsai László soproni főispán (1433) pecsétjein ötkarú, Szécsényi Frank (1401) országbíróén még nyolckarú formákkal is találkozunk. Más példányon viszont hiányzik ez az ornamentális segédeszköz és a címerkép közvetlenül bele van komponálva a pecsét köralakjába, mint Pálóczi Máté (1429), Perényi Péter, vagy Kompolthy István pecsétjei esetében. Zsigmond pecsétjein a király olasz trecento ízlésű trónuson ül, melyhez rendesen fülkeszerű felépítmény is járul. Császári sigillum, melyet 1417-ben Arnold Bomel Konstancban vésett¹⁾ és magyar királyi pecsétje a magyar és a cseh címerrel a berlini Schlossmuseumban látható. Az utóbbit valószínűleg Gallicus Péter véste, a híres sienai pecsétvéső család tagja, kinek elődje már Róbert Károly király nagy aranypecsétjét is készítette.²⁾ A kettő ennek ellenére közel áll egymáshoz, ezzel is igazolva a magyar és birodalmi udvartartás és kancellária közötti szoros kapcsolatot, illetve az előbbinek tagadhatatlan befolyását az utóbbira.³⁾ Zsigmond maga mint magyar király a következő pecsétformákat használta: *Sigillum aureum*; birtokadóományozásoknál: *sigillum duplex et authenticum*; nemességadóományozásoknál: *sigillum secretum*, mely állandóan a kancelláriában volt és követeknek, hivatalnokoknak adandó instrukciókra szolgált és végre a *sigillum annulare* (pecsétgyűrű), mely állandóan a királynál volt. Ezekből a típusokból összesen tizenkét változat ismeretes.⁴⁾

Tökéletesen kialakított, gazdagon dekorált, gótikus fülkékben állanak a szent alakok az egyháznagyok, káptalanok, apátságok és kolostorok pecsétjein. A gótikus jelleget még fokozza a fent és lent csúcsban végződő mandorla-alak, mely azonban nem a csúcsíves építészetnek kizárólagos formája, mert már a XI. század első feléből ismeretes, sőt egyenesen az ókeresztény Salvator-ábrázolásokra megy vissza.⁵⁾ A mandorla-alakú pecsétformáknak csodálatosan szívós életük volt, nálunk is, még a XV. század első felében, sőt tovább is használatban maradtak, egyre gazdagabb és díszesebb idomokat nyertek, az egyszerű fülkék és architektonikus keretek helyébe komplikált és gótikus részletekkel agyonhalmozott kis homlokzatok és oltárművek léptek, mint Széchi Dénes pecsétjén, mely egri püspök korában készült. A régi Budára vonatkozó szfragisztikai emlékek egyik legszebb példánya a régi Mária Magdolna (mai helyőrségi) templom pecsétje, melyen Szent Magdolna maga áll pompásan érzékeltetett ruhával,

¹⁾ Seyler A. G.: Geschichte der Siegel. 1894. 213. l.

²⁾ Mihalik A.: I maestri orafi Pietro e Niccolo Gallicus di Siena in Ungheria, Balletino Senese di Storia Patria. 1926—27.

³⁾ Szentpétery Imre: Történeti segéd tudományok. — Hóman B.: A magyar történetírás új útja. Budapest, 1931. 391. l.

⁴⁾ Knauz N., i. h. 207., 212. l.

⁵⁾ Seyler A. G., i. h. 71. l.

tipikus, gótikus S-vonalban, csillagok között (76. kép). Közel állanak ehhez a mandorla-formához elvéve még világi urak pecsétjei is, mint Stibor vajdáié, pozsonyi főispán korából (1389) és Maróti Lászlóé (1418). A mandorla-alakú és csúcsíves díszű pecsétformák pompás példánya Demeter veszprémi püspök pecsétje 1391-ből. (75. kép). Gazdagon és változatosan tagolt főfülkéjében a sárkánnyal küzdő Mihály arkangyal áll, a fölötte elhelyezett kisebb fülkében Madonna Jézussal, alatta a püspök térdelő alakja látható két címerpajzs között.¹⁾ Az angyal könnyed és biztos mozgása, a Madonna kompozíciója és a szörnyállat megjelenítése az átlagtudást messze meghaladó pecsétvésőre vall.

Az ipari termelés helyzetéhez és a korkép kiegészítéséhez még ki lehetne emelni a kocsigyártókat is. Gyártmányaik már Bertrandon de la Brocquiere-nek is feltűntek. Leírásából tudjuk, hogy a hátsó kerekek jóval nagyobbak voltak az elülsőknél és hogy olyan könnyűek voltak, hogy az ember a vállán is elhordhatta.²⁾ Sőt egy királyi kocsi-készítő nevét, Bohem Jakabét, aki gépek szerkesztésében is nagyon találékony volt, megörökítették az okmányok. (Fejér C. D. X. 8. 622.) Nem túl gyakran, de azért minden nagyobb városban feltűnnek az üveggasztók és üvegfestők, főleg a gótikus templomépítkezéssel és annak sajtószerű követelményeivel kapcsolatban. Ha Kanizsai János esztergomi érsek például az egykori bázeli, karthauzi, jelenleg árvaházi templom számára színes ablakokat készíttetett Szent László ábrázolásával és saját donátor arcképével (Basel, Historisches Museum), úgy ezt minden bizonnyal olyan gesztusnak vehetjük, mely nemcsak a bázeli környezetből, hanem a hazai szokásokból is érthető; annál is inkább, mert Szent László képe tagadhatatlanul a győri herma vonásait viseli és gyaníthatólag Magyarországból hozott rajz után készült.³⁾ Több egyéb hazai adatról is arra lehet következtetni, hogy Bonfini kitétele a »fenestrae superbissimae«-ról már Zsigmond palotájára és idejére vonatkozatható. A templomok és királyi paloták figurális ablakfestése helyébe lépnek a várakban és gazdag polgári házakban a nyolcszögű köldöklemesekből (Butzenscheiben) összeállított ablaktáblák. De nagyjában az üveglak az egész XV. században még meglehetősen ritka és drága portéka volt. Ugyanez áll a lakályosságnak egy másik manapság elengedhetetlen követelményére, a fűtésre, illetőleg a kandalló-készítésre. A Gara testvérek egyik budai palotájában 20 szoba közül csak három volt fűthető, a másik úgynevezett »nagyházukban« 33 közül csak négy. Ezek a cserépkályhák a század elején még zománczatlan szürke csempéből vagy terakottából állottak. Idevágó leletek nem ritkák, így pl. a piarista-telek végzett ásások alkalmával előkerültek hasonló csempék Zsigmond címerével, a Margitszigeten nyilazó

¹⁾ Csoma J., Turul VIII. 1890. 118.

²⁾ Marczinkó F.: Középkori francia utazók Magyarországon. Békefi emlékkönyv. 124. l.

³⁾ Beiträge zum Jahresbericht des Museums 1915. Die Glasgemälde der Karthause aus der erster Hälfte des XV. Jahrhunderts.

kún lovasokkal, Békásmegyeren hasonló ábrázolást mutató darabok váltakoznak (23. kép) páncélos vitézek (24. kép) képeivel díszített darabokkal, mintha itt is, azaz már az iparművészet legalsóbb rétegeiben még egyszer kidomborulna az egész kultúrképet meghatározó két pólus, a magyar adottságok és az egyetemes európai légkör. A budai fazekasmesterek különben nyugaton is megállhatták helyüket, amit Chuntz (Konrád) budai fazekasmester bécsi feltűnése 1436-ban igazol.¹⁾ A 30-as és 40-es években már zománcozott csempékkel is számolhatunk.

A tudomány és ipar határmegyéjén mozog a toronyórákészítők mestersége, mely a XIV. századtól már átvette a kerékre és súlyokra járó óraművek örökségét. Az első hír Besztercebányával kapcsolatban merül fel, ahol még a század vége felé magister Johannes Orologistáról történik említés.²⁾ A következő század 10-es éveiben Pozsonyra vonatkozó adatunk van Péter órásmesterrel kapcsolatban.³⁾ Nemsokára felmerül egy híradás a bártfai toronyórára vonatkozólag.⁴⁾ A már 1427-ben előforduló Thomas Horologista 1432-ben a toronyóra javításáért 14 aranyforintot kapott.⁵⁾ Ezek szerint minden bizonnyal az ország fővárosában is szabad egy vagy talán több toronyórát feltételeznünk. A kerékekre járó toronyóra használata nemcsak technikai haladást jelentett, hanem a nap tagolására és azzal a munka beosztására, sőt az időmulás szemléletére is maradandó befolyással volt, amennyiben a számlap szereplése óta, a polgárok 12 órát számoltak, míg a nap- és homokóráknak 24 órás beosztása volt.

Mindazt, amit a fent tárgyalt jelenségcsoportokban tapasztaltunk, fokozottabb mértékben igazolja az iparművészeti termékek tanuvallo-mása. Az egyetemes európai kultúrközösség ízlése és fejlettsége egészen határozott, csak a magyar élményvilágból érthető törésekben verődik vissza. Sőt az iparművészetnek az egész életre gyakorolt átfogó szerepe miatt úgyszólván az előtt a módszertani alternatíva előtt állunk, vajjon a művészi jelenségeket a szellemi formákból vezessük-e le, vagy pedig tegyük-e mérlegelés tárgyává a művészettől és iparművészettől körülhatárolt külső életformák állandó befolyását a kor egész szellemi képére. Csak ennek a polaritásnak figyelembevételével nyerhetünk zárt képet egy-egy korszak kulturális keresztmetszetről. Éppen az iparművészeti műfajok sokrétűsége és egyenlőtlensége miatt nem könnyű a szintézis. Az összekötő kapcsot a vitális értékek hangsúlyozása adja ; a technikai és esztétikai jelenségeken túl az iparművészeti termékekben a normák, hajlamok, vágyak, ihletek, fogalmak és gondolkodási kategóriák egész rendszerét kell felismerni, mely különbözően tükrözve és törve hiteles bizonyítékokban varázsolja elénk az élet totalitását és folytonosságát.

¹⁾ *Siklóssy L.*: Ismeretlen magyar művészek. Műbarát III. 1923. 15.

²⁾ *Ipolyi A.*: Besztercebánya műveltségtörténeti vázlata. Századok VII. 1874. 611.

³⁾ *Ipolyi A.*, u. o.

⁴⁾ *Myškovszky Viktor*: Új adatok a bártfai templom és felszerelésének történetéhez. Arch. Ért. XIII. 1893. 62.

⁵⁾ *Fejérvataky L.*: Magyarországi városok számadási könyve. 252., 301. és 302. l.

7.

KITEKINTÉS

Afenti fejezetekben talán túl sokat foglalkoztunk a kornak életet és értéket teremtő alakulásával és mellőztük az árnyoldalak és ellentmondások tárgyalását. Ezek az utóbbi »de profundis« ható erők és áramlatok ugyanúgy hozzájárultak a korhangulat kialakításához, kimondottan átmeneti jellegéhez, mint a pozitív kultúrtendenciák, melyek mérlegelése könyvünk tulajdonképeni magját alkotta. Mint máskor is a történetkutatói fogalomképzésben, a »lovagvilág« esetében is a szó többet jelent társadalmi rangnál: határozott állásfoglalás világnézeti kérdésekkel szemben. A lovagi jelző pozitíven értékel és kipuoztíthatatlanul bevésődött a nyelvhasználatba. Formáinak túlzott hangsúlya Zsigmond korában, mint megmerevedett formalizmus, tulajdonképen már belső gyengeséget, kezdő hanyatlást takar. Érdekes fejlődés kezdődik, melyben polgári és urbanisztikus elemek kapnak szerepet. Ez egyelőre azért nem feltűnő, mert a városi patriciátus, de a kispolgárság is bizonyos lovagi formákat vett fel. A határok még bizonytalanok, az új polgári lelkület tudatossága még hiányzik. Sok

egyenlőtlenség mutatkozik. De azért még annyi tipikusan középkori irracionalizmus él a felület alatt, hogy a történeti tények meghamisítása volna, ha a misztikus borzadály, »a sötét középkor« utolsó nyomait kitörölnők. A hangulat még gótikus. A székesegyházak színes félhomálya a legmegfelelőbb világítás. Ennek nem mond ellent az a tapasztalat, hogy a későközépkori szellemiség legélesebben a városi kultúra zárt kereteiben mutatkozott. De bármilyen nagy is a differenciálódás városi típusok (székváros, püspöki, kereskedelmi város) között, fekvés vagy ipari termelés tekintetében, a polgári élet kötöttsége és a gondolkodási formáknak homogenitása szinte tökéletes lelki és szellemi egyformaságot eredményez. Leginkább áll ez a nagy királyi székhelyek morfológiájára, ahol a klerikusok és lovagok nemzetközi kasztja egyetemes érvényű ideálokért él, ahol az ország többi centrumaitól előteremtett művelődési lehetőségek feltétlenül érintkeztek. Fokozottabb értelemben vonatkoztathatók a fentebbiek a Zsigmond-kori Budavárra.

Mindez a kialakuló, sőt politikailag szerephez csak Zsigmond alatt jutott, de műveltségre szomjazó és lényének megfelelő új életstílust kereső polgári társadalmon belül történik. A zsinatok voltak az utolsó nagy kísérletek a hatalmas feudális-hieratikus szerkezet megmentésére. De az univerzalisztikus és racionális ideológiák mesterei szövődése lassan összebogozódik, a szellemi és lelki feszültségek enyhülnek és az egymást keresztező, átmetsző eszmeáramlatok örvényében már felmerülnek új realitás kifejlődésére irányuló törekvések; oly lelkület alakul ki, mely a lovagság és a renaissance világpolgári városi patriciátusa között még a középén áll. A polgárság felemelkedését a magasabb szociális rétegekbe három ok segítette elő: az udvari- és lovagi szokások utánzása, a politikai és gazdasági megerősödés és mint harmadik, legnagyobb hajtóerejű tényező, az új műveltségi ideál közösége. A késői skolasztikusok és korai humanisták sorában közvetlenül egymás mellett állanak klérikusok, lovagok és polgárok.

Azok a tényezők, melyek Buda városi jellegét egyre jobban kidomborították és a polgárság felvirágzását eredményezték, a következők voltak: vásártartási jog, mely a környékbeli termelőket és kereskedőket odavonzotta, árumegállító jog, mely a külföldi kereskedőket hosszabb-rövidebb budai tartózkodásra kényszerítette, rendi képviselő az országgyűlésen és végül az önkormányzat, mellyel párhuzamos a polgároknak — legalább középkori viszonylatban — nagyfokú függetlenítése.

Két rendes hetipiacról rendelkezik a budai törvénykönyv, az egyik a szerdán tartandó vásár a Miasszonyunk templom előtti téren, másik a pénteki magyar vásár a Mária Magdolna temploma előtt. Közelebbi megjelölés nélkül még egy szombati piacnap is szerepel.¹⁾ Árumegállító jogot Buda már 1244-ben az aranybullával nyert, 1370-ben Nagy Lajos újból megerősítette, Zsigmond 1405-ben szintén, aki azonban a

¹⁾ *Michnay—Lichner* i. h. 219. l. 227. §.

belföldi kereskedőket és iparosokat bizonyos módozatok mellett annak hatálya alól felmentette.¹⁾ Az 1405. év különben is nevezetes dátum a magyar városok történetében. Az április 15-én tartott országgyűlésen ugyanis először jelennek meg a szabad királyi városok és a megyei nemesség képviselői; a régi karok (status), országbárok és prelátusok mellé sorakoznak ezzel a rendek (ordines).²⁾ Sőt volt rá eset, hogy Zsigmond csak a szabad királyi városok bíráit hívta egybe tanácskozásra (1419).³⁾ Az 1405-i városi törvény a városfalak megerősítéséről s azzal a tökéletes urbanitás szemléltető külső jegyeiről is gondoskodott.⁴⁾ A két dátum összeeséséből meggyőzően világlik ki a belső városi jelleg kialakulása és a külső városarchitektúra, lényeg és forma, a várostörténet esztétikájának és biológiájának legszorosabb párhuzama. Az egyes magyar városok fejlődésének egymáshoz hasonlóságát erősen elősegítette Zsigmondnak és udvarának mozgalmas itineráriuma, illetve messzebbmenő kiváltságok adományozása, melyekben nem ritkán történik hivatkozás a budai, kassai, székesfehérvári stb. viszonyokra, illetve privilégiumokra. A magyarországi városi polgárság útja az autonóm jog és erkölcs kultúrája felé⁵⁾ a század elején sorsdöntő stádiumba lépett. Nem véletlen, hogy a szokások és szabályok megrögzítésére éppen akkor történtek fontos kísérletek. A budai, pozsonyi és szepesi törvénykönyvek (Zipser Willkür) akkor nyerték kodifikálásukat, úgy, hogy a városi autonómiák megszervezéséről egészen hiteles adatok vannak.

Buda város főtitkárviselői (vier obristen amptlüt) a plébános, a bíró, a városi tanács tagjai és a városi jegyző (stadtschreiber) voltak. Pestnek 1413 óta külön bírása és tanácsa volt. Bíró és jegyző csak német lehetett, a tizenkét tanácsnok (esküdt) közül 10 német és 2 magyar, az adókvető bizottság 24 tagja közül 16 német és 8 magyar volt. Ez az elosztás azonban nem felel meg a lakosság számarányának, hanem csak annyit jelent, hogy a város közigazgatása túlnyomóan a német származású kereskedők kezében volt.⁶⁾ Hivatalok halmozását és az összeférhetetlenséget szigorú törvények tiltották. Két testvér, sógor, após és vő, apa és fia nem lehetett egyidőben a tanács tagja. A bíró (polgármester) és az esküdtek (tanácsnokok) fizetést nem kaptak. A tanács és az általa kiküldött bizottságok mellett az állami adminisztrációhoz hasonlóan a kancellária működött, annak élén a városi jegyző aki eleinte csak a tanács írnoka volt, de már a XIV. században vezető szerephez jutott és minden nagyobb városban már jogi képzettséggel rendelkezett. Ő volt a városi közigazgatás egyetlen fizetett tisztviselője. Péter körmöcbányai városi jegyző 1423-ban száz aranyforint fizetést

¹⁾ *Domanovszky Sándor*: A szepesi városok árumegállító joga. Budapest, 1922.

— *Szende P.*: Magyar városok a középkor végén. XX. század. XIII. 1912. 676.

²⁾ *Zsindelyi I.*: Magyar alkotmány stb. 139. l.

³⁾ *Aschbach J.*, II. 400. l.

⁴⁾ *Zsindelyi I.*, i. h. 142. l.

⁵⁾ *Thienemann T.*: Városi élet a magyar középkorban. Minerva, II. 1923. 44.

⁶⁾ *Michnay—Lichner*, 33., 37., 39., 1. 12., 21., 27. §.

kapott.¹⁾ A budai jegyző írltményei a törvénykönyv részletezései szerint váltakoztak, a nagyobb ügyletek lebonyolításáért egy aranyforintot kapott mint kiszabott taksát. Ha a jegyző a magisztrátus felsorolásában említve van, akkor mindjárt a bíró után, de az esküdtek előtt szerepel, így *Petrus Scriptor* Gara Miklós nádor egyik ingatlanvételével kapcsolatban.²⁾ Több alkalmazottja nem volt, rendszeresített segédhivatalok és intézmények hiányoztak. Az utóbbiak munkáját a tanácsstagok és a jegyzők magánalkalmazottai végezték.³⁾ A gazdag budai kereskedők irodáiban szép számban akadtak ügyes segédek, kik nem ritkán tekintélyes polgárokká váltak. A legszédületesebb pályát Filippo Scolari futotta meg, ki mint Ozorai Pipo temesi gróf az ország egyik leghatalmasabb főura és Zsigmond legbizalmasabb embere lett. Zsigmond különben is ügyleteinek és üzleteinek lebonyolítása ügyében gyakran fordult budai polgárokhoz.

Az 1403-ban Esztergomban és Visegrádon keltezett két levelére melyben a velencei tanácsot utasította, hogy a hátralékos adót Lorbeer Zsigmond budai polgár kezeihez fizesse ki, a szignoriától kitéró választ kapott.⁴⁾ 1412-ben pedig Küchenmeister Mihálytól, a német lovagrend legfőbb marsalljától azt kérte, hogy a neki szánt 15.000 magyar aranyforintot Stadler János budai polgárnak utalja ki.⁵⁾ 1411-ben a bécsi polgármester és tanács jóindulatába ajánlotta Weissenstein János budai polgárt, aki neki Ausztriában épületfát vásárolt.⁶⁾ 1415-ben megígérte Sachs Eberhard, ugyancsak budai polgárnak, hogy 3556 forintra rúgó tartozását bizonyos időn belül visszafizeti.⁷⁾ Még familiárisai közé is felvette őket, mint Dégen István esetében ismeretes.⁸⁾ Borbála királyné 1436-ban Siebenlinder budai polgár közvetítésével egyenlített ki bécsi tartozását.⁹⁾ Ha még hozzávesszük, hogy a budai és a többi magyar pénzverő kamarák élén nem ritkán budai polgárok állottak, mint kamaragrófok, némi fogalmat kapunk a magyar főváros patriciusrétegének gazdasági erejéről és vagyonosságáról.

Sok helytörténeti forrás bizonyítja, hogy Zsigmond király uralkodása nemcsak egybeesett a polgárság megerősödésével, hanem a viszonyok nyomása alatt az új anyagi energiákat tudatosan fokozta. A kor maga természetesen nem volt és nem is lehetett tudatában ennek a mélyreható társadalmi változásnak, szemében még mindig a lovagi életforma szerepelt a magasabb szellemi, lelki és társadalmi élet

¹⁾ *Fejérpataky L.*: Számadáskönyvek. 623. l.

²⁾ Orsz. Levéltár. Dl. 2158.

³⁾ *Brunner O.*: Bürgertum im Deutschen Mittelalter. Das Mittelalter in Einzeldarstellungen. 164. l.

⁴⁾ *Óváry L.*: Regeszták a Magyar Tudományos Akadémia kéziratában létező s olaszországi levéltárakban másolt magyar történelmi vonatkozású oklevelekből. Tört. Tár 1888. 465. l.

⁵⁾ *Altmann W.*, Urkunden I. 12. l.

⁶⁾ *Altmann*, I. 3. l.

⁷⁾ *Altmann*, I. 124. l.

⁸⁾ *Altmann*, I. 325. l.

⁹⁾ *Altmann*, II. 367. l.

egyedül megfelelő kereteként. A lovagi élet varázsa átszállt a polgárságra is, a szokások és szertartások ezáltal hosszú életűek lettek, az újkor energiái és jelenségei úgyszólván középkori kosztümben jelentkeztek. Kedvesen bizonyítja ezt a budai törvénykönyv ama rendelkezése, hogy a budai bírák és egyes tanácsstagok, valamint más tisztességes polgáremberek a király koronázásánál a székesfehérvári székesegyház kapuja előtt álljanak szép vértzetben (zirtlich geharnascht).¹⁾ Az anyagi eszközöket az ilyen, a lovagsággal vetélkedő fellépéshez az előkelő polgárság elsősorban a kereskedelemből (tranzító- és külkereskedelemből) és a luxusiparokból (arany- és ezüstművességből) merítette. A polgári berendezkedés alapja a munka megbecsülése volt és itt nagy szakadék tátong a lovagság és az új polgári réteg között.²⁾ A kereskedelmi tevékenység főleg a távoli forgalomra támaszkodott. Saját terméséből Buda főleg borokat szállított, Pest lovakat.³⁾ Az árumegállító jog jóvoltából Buda a Boroszlóból jövő fűszerek, kelmék, drága bőrárúk,⁴⁾ a Lombardiából, a német és osztrák területekről jövő posztó- és acélárúk,⁵⁾ az északról, főleg Danzigból indított heringszállítmányok⁶⁾ fontos átrakódó helye és természetes empóriumuma lett. Addig, míg a belföldi kereskedőkre is vonatkozott a budai árumegállító jog hatálya, központi fekvése révén hasonló szerepet játszott a kiviteli forgalomban is. A Nürnberg, Brügge, sőt Anglia felé irányuló rézkereskedelemben, a főleg Regensburg felé irányított gyapjuforgalomban vezető jelentősége volt.⁷⁾ A detailkereskedelem emellett alig játszott szerepet, illetve a városi iparosok közvetlen érintkezésben állottak a fogyasztókkal. A pénzpiac, ahogy láttuk, a budai nagykereskedők kezében volt, de már a zsidók is, »a király kamaraszolgái« (Kammerknechte) egyre növekvő befolyásra tettek szert, mert az egyház a kamatszédést tiltotta. Budán a két zsidó utca és a törvénykönyv rendelkezései mutatják, hogy már bizonyos számban megtelepedtek. Elkülönülésükre szolgált a ruhájuk, hegyes kalap (pileus cornutus), vörös köpönyeg és hátul (an der allersichersten stadt = Stelle) nagy sárga folt.⁸⁾ Ugyancsak sárga foltot viseltek a kéjnlők fejkendőjükön, míg a pellengérré állított varázslók, boszorkányok stb. hegyes zsidókalapot kaptak, melyre angyalok voltak ráfestve.⁹⁾ A ki-pellengérezés pénteken történt, amikor piac volt, azaz a legtöbb nép fordult meg az esemény körül. Ebből arra is lehet következtetni, hogy a pellengér a mai Bécsikapu-téren, azaz a magyarok piacán állott, mivel a németek hetipiacá szerdán volt. A pénteki piacnap nagyobb

1) *Michnay—Lichner*, 31. l. ... §.

2) *Thienemann T.*, i. h. 46. l. — *Horváth H.*: Budai kőfaragók és kőfaragójelek. 48. l.

3) *Laky M.*: Művelődési tényezők Zsigmond alatt. 13. és 15. l.

4) U. a., u. o. 10. l.

5) *Meyer—Kaindl*: Geschichte und Kulturleben Deutschösterreichs. 278. l.

6) *Bechtel H.*: Wirtschaftsstil. 103. l.

7) *Pleydell A.*: A nyugatra irányuló magyar külkereskedelem a középkorban.

Budapest, 1915. — *Bechtel H.*, i. h. 114. 120. l.

8) *Michnay—Lichner*, 114. l. 193. §.

9) *Michnay—Lichner*, 178. l. 331. §.

népességére is lehetne gondolni a törvénykönyv szövegezése alapján, ami természetesen elsősorban a portékájuk eladásra és a budai iparosoknál történő bevásárlás céljából ideözönlött környékbeli lakosságra vonatkozott.

Az ipari termelés és a kereskedelmi forgalom szabályozása gazdasági, társadalmi és kulturális hatásaiban csak részben volt az állami vagy városi hatóságok ügye, jóllehet a tapasztalt nagy fellendülés Zsigmond céltudatos beavatkozása, a polgári és paraszti rendek támogatása, az ipar pártolása és a pénzügyek feljavítása nélkül el sem képzelhető. Az új gazdasági formák és az új polgárság úgyszólván maga termelte ki és módosította autonóm szervezetét a céhrendszer keretében. Ezeknél a szervezeteknél nem véletlen és felületi formákról van szó, hanem szerves életmegnyilvánulásokról, melyek nemcsak a munka szervezésében, tagjainak gondozásában merültek ki, hanem egészen a szertartásokig, ünnepségekig, szokásokig, társadalmi formák betartásáig, az erkölcsi és vallási élet ellenőrzéséig szilárd és egyetemlegesen érvényes keretet alkotott.¹⁾ A munka ethosza megtalálta a lényének megfelelő társadalmiasított formáját. A lovagvilág és a városi patriciátus esztetizálásához és stilizálásához képest ez az új réteg nem mindig képviseli a fokozott életrevalóságot, sem a feltétlen haladást. Az előretörő céhekkal szembeni védekezésben a lovagok és gazdag kereskedőnemzetségek közötti határvonalak lassan elmosódtak, tagjai összeházasodtak és élesen elkülönültek a néptől. Ez a hatalmi célok érdekében létrejött összefogás és egybeolvadás 1400 körül a másik oldalon is erős ellenhatást váltott ki. A század fordulója és első negyede a céhforradalmak kora, a nagyobb városokban napirenden voltak a polgárháborúk. Legismeretesebb talán a lübecki céhek lázadása, mely a régi magisztrátus elűzésében kulminált és melybe Zsigmond személyesen is beavatkozott. Hasonló belső harcok dúltak, váltakozó eredménnyel, nem ritkán a céhek győzelmével és hosszabb vagy rövidebb uralmával, rendszeren kompromisszummal Hamburgban, Brémában, Magdeburgban, Wismarban, Rostockban, Würzburgban, Bautzenben, Görlitzben, Breslauban, Aachenben, Konstanzban, Mainzban, Bécsben, Grácban és sok csehországi városban.²⁾

A forradalmi hangulat Budán is parázslott a hamu alatt, úgyszólván Zsigmond egész uralkodása alatt. 1401-ben például valamennyi régi tisztviselőt elkergették, még hozzá fegyveres felkeléssel, bár ez a mozgalom eredetileg Zuber (Zoborius de Nassis) királyi várnagy és közvetve a király ellen is irányult, párhuzamban és karöltve az országnagyok forradalmával.³⁾ Az egyetlen bíró és tizenkét esküdt helyett három bírót és harminchat esküdtet választottak, hogy valamennyi

¹⁾ *Breysig K.*: Die Geschichte der Seele im Werdegang der Menschheit. Breslau, 1931. 74. l.

²⁾ *Aschbach J.*: Geschichte Kaiser Sigismunds. I. 401. l. — *Bechtel H.*: Wirtschaftsstil, 53. l. — V. ö. még Ricarda Huch mesteri előadását, Deutsche Städtebilder, I., II.

³⁾ *Salamon F.*: Budapest története, II. 354. l.

céh és politikai árnyalat képviselve legyen. Az egyik bíró András mészárosmester lett, a másik Lőrinc szűcsmester, a harmadiknak csak a nevét (Rigolinus) ismerjük. Az egész pütkösi királyság két évig tartott. Egy későbbi céhforradalomról is tudunk, mely Magyar János ötvösmestert emelte rövid időre a bírói székbe és amelynek tragikus likvidálása Albrecht király alatt történt, amikor a volt magyar bírót meggyilkolták. Lehet, hogy ebbe az ügybe nemzetiségi ellentétek is belejátszottak, de a nemzeti elkülönülés majdnem pontosan megfelelt a szociális tagoltságnak. Még azt sem lehet állítani, hogy ezek a nemzeti ellentétek különösen elmérgesítették volna a viszonyt, mert ezek a céhforradalmak másutt még jóval véresebbek voltak, mint Budán. Az emberöltővel korábban kirobbant ellentéteknek is inkább egyház-kormányzati, mint nemzetiségi háttere volt. A plébániaterület kettéosztása, illetve a Mária Magdolna egyházkerület függetlenítése után meg is szűntek.¹⁾ A céhlázadások eredménye rendszeren az lett, hogy az előkelő polgárság megtartotta helyét és kasztszerű patriciátussá merevedett, vagy másutt a céhek uralma következett. Budán ezzel szemben rövid ingadozás után a két hatalmi csoport megegyezett. A két magyar tanácsnoki állás kivívása tehát a céhekbe tömörült iparosság politikai sikere volt.

Ezeket a mozgalmakat a mai bérharcokkal nem lehet összehasonlítani, annál kevésbé, mert nálunk az akkor Európaszerte fellépő drágaságnak és éhségnek nyoma sem volt.²⁾ Átlagban a napi húsfogyasztás a mai napszámosi adag dupláját, háromszorosát tette ki.³⁾ A budai városi statutum különben nemcsak a búza és a kenyér minőségét, hanem a cipó méreteit és természetesen árát is előírta. A visszaéléseket vízbőlökéssel (Schupfen) büntették.⁴⁾

Más intézkedések gondoskodtak a köztisztaságról és közegészségügyről. A budai törvénykönyv az utcák tisztántartását a háztulajdonosokra hárította és szigorú szankciókkal élt. Budának, Pozsonynak, Körmöcbányának, Bártfának voltak nyilvános közfürdői is, melyben minősített fürdőmesterek (*balneator*) teljesítettek szolgálatot.⁵⁾

A városi életkörülmények és a polgári szokások különben is kényelmesebbek és kedélyesebbek lettek, mint a lovagvárakban, ami nemcsak az előrehaladó városiasodásnak köszönhető. Tagadhatatlan, hogy a lovagság és polgárság szembenállásában a gondolkodásnak, értékelésnek két lényegben eltérő módjáról volt szó. Nem két egymásra következő korszak hangulata áll egymással szemben, hanem két alapjában eltérő állásfoglalás az egész élettel szemben, mely itt, az idők határmesgyéjén élesen kirajzolódik. Ha a fentiekben polgáriasodási folyamatról szoltunk, ezt nemcsak a társadalmi kategóriákra való

1) Schier X.: Buda sacra. 24—29. l.

2) Meyer, Peter: Studien über die Teuerungsepoche von 1433—1438. Hannover, 1914.

3) Bechtel H.: Wirtschaftsstil. 101. l.

4) Michnay—Lichner, 91. l. 145. §.

5) Schwarz Ignác: A fürdők történetéhez Magyarországon. Századok, XXV. 1891. 287.

tekintettel tettük. A kérdéses kor különböző oldalainak fenti elemzésében határozottan párhuzamos gondolkodási formákkal és életlehetőségekkel találjuk magunkat szemben, melyek a történelem vitális mélységeiig nyúltak le és bizonyították, hogy az európai kultúrközösségnek eme etnikailag és történetpolitikailag sajátosan magyar területén közös eszmények éltek. Az új egyéni tudat a művészetben, irodalomban, tudományban, de az ipari munkában vagy az egyéni és társadalmi ethoszban is kezdett kibontakozni. A hanyatló lovagság valószerűlten fantasztikus külsőségek között járta a maga útját. Az utána következő vagy mellette haladó patriciátus a cselekvésnek és gondolkodásnak megfelelő alkalmazkodó készségével külön vezetőréteggé alakul át. Ebben a folyamatban tudatos elkülönülés, a gazdagabb, fantasztikusabb lovagi életszokásokról való önkéntes lemondás nyilvánult meg. Igaz, hogy az úri osztály előkelő életszínvonala nélkül a művészet és a műipar sohasem tudta volna a kézügyességnek és az ízlésnek azt a fokát elérni, mely erre a korra oly különösen jellemző. A budai és magyarországi polgári társadalom a rövid idő alatt és súlyos külső körülmények között képtelen volt arra, hogy a lovagság szerepét mint megrendelő és fogyasztó tökéletesen betöltse. Még Mátyás király gazdag renaissanceformákban csillogó korszaka is csak üvegházi virág, udvari művelődés maradt. A XVI. század pedig, melyben a gazdag polgárság másutt már teljesen kialakította sajátos életformáit, nálunk hanyatlást és török megszállást jelentett. Ha egy nép életrajzában Pareto-val felfelmerülő vagy széteső elitrétegeinek történetét akarjuk látni, akkor érezzük csak igazán a magyar sors tragikumát. A török hódoltságban jelentkező nagy szakítás pont akkor következett be, mikor Európa utolsó nagy elitképzése, a művelt polgárságé folyamatban volt. Az új társadalomban lappangó alkotó energiák nem tudtak kibontakozni. Ez a helyzet oly erő- és idővesztést jelentett, melyet a magyar városok csak nagyon későn és óriási erőfeszítések árán tudtak csak behozni.

Zsigmond idejében a magyar élet minden tekintetben együtt haladt a nyugati művelődéssel. A király személyes adottságai és kedvtelései, az udvari pompakifejtés és a lovagi szertartásosság, a zsinati mozgalmak és a szellemi kultúra az ábrázoló és alkalmazott művészet számára oly termékeny talajt nyújtott, oly magasfeszültségű légkört idézett elő, mely teljes jogú és értékű részesévé tette a magyar birodalmat az európai, vagy legalább pánokcidentális szellemi közösségnek. Zsigmond maga a már Petrarca által kijelölt új embertípus felé vezető úton fontos állomást jelentett. Kora pedig természetes átmenet a humanizmushoz, renaissancehoz és reformációhoz, megváltozott életformákhoz, az egyéniség fokozottabb tudatához, de nem utoljára sajátos lelki ingadozásokhoz is, melyek azonban csak a század második felében rajzolódottak ki élesebben. Zsigmondnak és hazai kortársainak életkora még feszült aktivitást sugárzott a lét értékelését, eszményeit, gondolatrendszerit és démoni hátterét illetőleg egyaránt. Átmenet

szülöttei voltak. A gótikus életérzés dinamikáját itt-ott már tompított-nak, elmosódottnak érezzük, a renaissance-ember ösztönös biztonságát ellenben még ingadozónak. De a lelki és szellemi, társadalmi és tárgyi értékek újjárendezése már folyamatban volt. Szinte valamennyi területen megállapítható, hogy a köztudat változása, eltolódása és átalakulása mindenkor egymást táplálta és egymással párhuzamosan fejlődött. Az emberek új csillagok felé emelték fel szemeiket. Érezzük egy kevésbé patétikus korszak kezdetét.

KÖNIG SIGISMUND UND SEINE ZEIT

(DEUTSCHER AUSZUG)

EINLEITUNG

Kultur und Gesittung Ungarns zur Zeit König Sigismund dürfen nicht nur als Vorstufe der korvinischen Renaissance gewertet werden. Wir haben es hier mit besonderen, zeitbedingten Lebensformen und Entwicklungsgesetzen zu tun, welche ohne Einbeziehung der im übrigen Europa herrschenden Strömungen nicht zu begreifen sind. Die ungarischen Verhältnisse waren gerade zu Beginn des XV. Jahrhunderts den in der okzidentalischen Welt gültigen Formen so nahe verwandt, wie kaum jemals zuvor. Die ganze Lage ist durch eine seltsame Unruhe und Gärung charakterisiert. Auf der Linie dieses stilistischen und — wie wir sehen werden — geistigen Umbruchs kommt Ofen eine sehr bezeichnende Rolle zu.

Dabei müssen wir uns klar machen, dass die Stadt Ofen als historisches Ergebniss damals am Schnittpunkte von drei wichtigen, doch von einander fast völlig unabhängigen Entwicklungsreihen steht. 1. Die hohe Lebenshaltung des luxemburgischen Hauses, welche an Prunkentfaltung dem burgundischen Hofe nicht nachstand. Der von Heinrich VII. über Balduin von Trier und Karl IV. bis zu Wenzel und Sigismund reichende Namensreihe kommt in der Geschichte des Mäzenatentums eine besondere Rolle zu. 2. Die Machtgestaltung des römisch-deutschen Imperiums mit seinen stetig wechselnden Residenzen steht hier auch an einem Wendepunkt, als das alte, eher nur ideelle Zentrum, Nürnberg diese Rolle an Prag abtrat. Die folgende Station bildete Ofen, wo in der Person Sigismunds nicht nur die grösste weltliche Autorität der europäischen Kulturgemeinschaft, sondern auch der Beherrscher des altungarischen Imperiums seinen Sitz hatte. 3. Was nun die besonderen ungarischen Verhältnisse angeht, so stehen wir hier gleichfalls an dem entscheidenden Wendepunkt zweier besonderen Entwicklungen. Der Residenzcharakter der Stadt kommt nach den Bestrebungen Béla-s IV. und der zielbewussten Politik Ludwig d. Gr. gerade während der langen Regierungszeit Sigismunds zur richtigen Geltung und Ausgestaltung. Trotz des überaus beweglichen Itinerars des Königs und Kaisers kann nur hier in Ofen von einer ständigen Hofhaltung gesprochen werden, wo sich denn auch auf der Höhe der Macht, recht bald ein der übernationalen Bedeutung des Herrschers entsprechender glänzender Palast erhob. Dabei spielt auch die gerade unter Sigismund einsetzende und von ihm weitgehend geförderte Erstarkung des städtischen Bürgertums eine nicht unverächtliche Rolle, wobei trotz seines burgmässigen und Residenzcharakters gerade Ofen voranging.

Im Leben Ofens unter Sigismund können wir nicht von einen einzigen, die höhere Gesittung tragenden, sozialen Schichte sprechen, sondern eben dem Residenzcharakter der Stadt entsprechend gleich von drei Eliten, die sich wohl hie und da schier unentwirrbar verknoten, was Bildung, Machtbesitz, Vermögen und ethnische Zugehörigkeit anlangt aber doch ziemlich scharf geschieden werden können.

1. Das zum grossen Teil aus deutschen Kaufmannsgeschlechtern bestehende Patriziat, welches ähnlich wie in den wetslichen, vornehmlich in den deutschen Städten die Leitung der Stadt, den Rat in seiner Hand hielt, aber gerade unter Sigismund schon in eine gewisse Verteidigungsstellung gegenüber dem in Zünften verkörperten, aus Handwerkern bestehenden Kleinbürgertums gedrängt war, in dessen Reihen wir immer häufiger auf ungarische Namen stossen.

2. Der Stand der höfischen Würdenträger und des Beamtenadels, wozu auch der höhere, meist auch im Hofdienst stehende Klerus gehört, und welcher trotz den ständigen Klagen und einigen grellen Ausnahmen doch in seiner überwiegenden Mehrzahl ungarisch war. Ungarisch war vor allem die grosse Schar der Gefolgsleute, Knappen und anderer Familiaren.

3. Die zum überwiegenden Teile ebenfalls aus Klerikern bestehende Bildungsaristokratie weist demgegenüber ein völlig kosmopolitisches Bild auf, wo ausser den schon zahlreich auftretenden ungarischen Vertretern, Deutsche, Tschechen, Polen und die schon vom frischen Hauche des Humanismus berührten Italiener in grösserer Zahl auftreten.

Die gerade in diesem halben Jahrhundert sich auswirkenden Lebensformen (höfische Kultur, Ritterschaft, Konzilsbewegung, Verbürgerlichung) schieben sich mitunter merkwürdig übereinander, decken sich nur in den seltensten Fällen vollständig, so dass ihre verschiedenen Ausstrahlungen manchmal kaum etwas miteinander zu tun haben scheinen. In solchen Fällen kommt uns nicht selten eine bestimmte historische Persönlichkeit mit überzeugender Didaktik zu Hilfe. Manchmal scheinen sich ganze Weltansichten, umfassende Kulturströmungen überraschend in einem Individuum zu verdichten. In der Zeit um 1400 scheint König Sigismund ein solcher Träger von Kulturstimnungen gewesen zu sein. Wenn wir den Querschnitt vom Blickpunkte der Geistesbildung, der innern oder äusseren Lebensgestaltung, der Diplomatie oder Politik, Religiösität oder Moralität, Lebenshaltung oder Geschmack untersuchen, immer wieder stossen wir auf die Person des ungarischen Königs und deutschen Kaisers, als eines in seinen Vorzügen und Fehlern zeitgemässesten Menschen.

KÖNIG SIGISMUND UND SEINE ZEIT

Es hat wohl kaum einen Menschen, noch weniger einen Herrscher gegeben, der derart inmitten der geistigen Situation seiner Zeit gestanden hätte, als Sigismund von Luxemburg. Auf allen Geleisen der ungarischen und gemeineuropäischen Lebenshaltung begegnet uns immer wieder diese komplexe Individualität. Die darin enthaltenen Widersprüche sind nicht auf komplizierte psychologische Erklärungen angewiesen, sondern wirken in ihrer unmittelbaren Vitalität. Diese eigenartige Spannung zwischen Kultur und Lebenskraft, Verstand und Spontaneität, Subjektivismus und starren Lebensordnungen, verleiht dem Sigismund-Problem seine historische Schärfe und innere Logik. Eine von herrlicher, kraftstrotzender Körperlichkeit getragene sinnliche Lebenbejahung wird nicht selten von asketischen Zwischenspielen unterbrochen, sonst einander fast ausschliessende Eigenschaften, wie hochherzige Gesinnung und frivoles Tun, Religiösität und Zynismus, Ritterschaft und Wortbruch, seelische Tiefe und Grausamkeit, Frömmigkeit und Völlerei übergreifen sich in nahezu phantastischer Weise. In seinen Handlungen liegen Anpassungsfähigkeit und Starrsinn, politische Berechnung und unverständlicher Leichtsinnsinn hart neben einander. Auch hierin ist er völlig ein Kind seiner Zeit. Ähnliche Widersprüche finden sich auch bei einer ganzen Reihe seiner Reichsbarone und Höflinge (Gara, Stibor, Pipo, Lorenz Tar, Eberhard Windecke, Oswald von Wolkenstein usw.).

Sehen wir nun zu, in welchen Tiefen das Problem Sigismund biologisch verankert ist. Unter den Ahnen des Königs begegnen uns die Namen fast aller europäischer Herrschergeschlechter: Andechs, Hohenstaufen, Hohenberg, Zährigen, Kyburg, Habsburg, Bethune, Flandern, Dampierre, Capet, Brabant, Coucy, D'Avesnes, De Bar, Namur, Arlon, Chatillon, Przemysl, Rurik, Piast, Jagello, Pommern, Angelos, Laskaris und nicht zuletzt das Arpadenhaus, dessen Mitglieder in der Reihe seiner väterlichen und mütterlichen Ahnen anzutreffen sind. Mit seinen unmittelbaren Vorfahren, Vater und Mutter schaltet er sich in den Generationenablauf des luxemburgischen und pommerischen Hauses ein, zwei ungeheure Gegensätze, verfeinerte westliche Bildung und ungehemmte slawische Urkraft. Im luxemburgischen Hause bildete der Bücherkultus eine der schönsten Traditionen. Denken wir nur an die Bücher über die Romfahrt Heinrichs VII., an die schönen Balduineen seines Onkels, Erzbischof Balduins von Trier, an das Mäzenatentum Karls des IV. und Wenzels. Das feine Geäder dieser kultivierten Erbschaft wird aber im Leben Sigismunds nicht selten von dem mütterlichen Erbteil eines unbändigen Temperaments völlig überwuchert. Von dieser Seite stammt aber auch sein eindrucksvolles Äusseres und seine mächtige Körperkraft, war doch Elisabeth von Pommern, die vierte Gemahlin des Karls IV. durch ihre ungewöhnliche leibliche Stärke berühmt.

Aus dem Kreise der hochstehenden Prager Hofkultur wurde Sigismund blutjung in die in manchen Belangen völlig anders gearteten Verhältnisse zu Ludwig d. Gr. nach Ofen versetzt, um die ungarische Sprache und die dortigen Gewohnheiten kennen zu lernen. Die Sprache hatte er sich recht bald angeeignet, wie denn seine Sprachkenntnisse (deutsch, ungarisch, tschechisch, italienisch, französisch und lateinisch) für jene Zeit überhaupt erstaunlich sind. Auch von seiner gewinnenden Beredsamkeit und seinem gewandten Umgangswesen wissen die Chroniken und die Besten unter den Zeitgenossen (Enea Silvio Piccolomini, Poggio Braccolini, Jean Gerson, Franciscus de Zabarellis, Branda Castiglione) viel zu berichten. In seiner Person kreuzen sich die schwärmerische Phantasie und die Abenteuersucht der Kreuzritter mit dem überlegten und kühlen Wirklichkeitsgefühl des Renaissancemenschen. Wenn die Ansichten über seine menschlichen und politischen Schwächen auch geteilt sind, so ist nicht zu leugnen, dass ihn in den glänzensten und trübsten Stationen seines bewegten Lebens niemals ein gewisses fürstliches Pathos im Stiche liess. Sein Auftreten an der Spitze des kosmopolitischen Kreuzheeres, bei den glänzenden fürstlichen Zusammenkünften in Ofen, Nürnberg, Prag, Paris, London, Krakkau, Avignon, Siena, Rom und vor allem auf den Konzilien zu Konstanz und Basel sind nur aus der Lebenshaltung des mittelalterlichen Ritterideals abzuleiten. Auch an den Tiefpunkten seines Lebens, wie im Augenblick seiner Gefangennahme durch die aufständischen ungarischen Barone, bezeugte er erstaunliche Geistesgegenwart, Kühnheit und wahrhaft königliche Haltung. Ja im letzten Augenblicke, vor der Majestät des Todes verleugnete er sich nicht, und als er in Znaim fühlte, dass er seine längst erwählte Ruhestätte, das Grab des schwärmerisch verehrten Königs Ladislaus des Heiligen in Nagyvárad (Grosswardein) nicht mehr erreichen könne, erwartete er den Tod in kaiserlichen Prunk als letzte wichtige Regierungsangelegenheit. Überhaupt war er sich seines Wertes, seiner Stellung, seiner Berufung derart bewusst und gebärdete sich dem entsprechend, dass dieser Charakterzug aus dem Aspekt der Zeiten gesehen, leicht als Eitelkeit erscheint. Diese seelische Struktur verführte ihn häufig dazu, dem Scheine, der äusseren Schaustellung der Macht deren eigentliches Wesen zu opfern. Aber gerade diese bewusst gespielte Fürstenrolle und seine persönliche Liebenswürdigkeit versöhnt mit der manchmal grotesk erscheinenden Häufung psychologischer und charakterologischer Erscheinungen und Widersprüche. Dieses persönliche Beispiel beweist evident, dass die Ausgestaltung der mittelalterlichen Daseins-

formen schon an einem Punkt angelangt ist, wo an dem festen Gefüge schon starke Risse klaffen und aus dem gärenden Übergang neue Zustände und Gesten erwachsen. In ihm lebt noch die Gebundenheit des mittelalterlichen Menschen, der zeremonielle ritterliche Lebensstil, doch kündigt sich schon die völlig neue individualistische Haltung an, welche sich gerne in orgiastischer Genusslust Luft macht. Als Rätsel erschien er in vielen Belangen auch seinen Zeitgenossen, Freunden, Feinden, den deutschen Fürsten und Reichsständen, und nicht zuletzt seinen lieben Ungarn, zu denen er nur über viele Missverständnisse, Irrtümer und Blutvergiessen den Weg gefunden hatte. In der zweiten Hälfte seiner Regierung bekennt er sich auch als deutsch-römischer Kaiser stolz und glücklich als ungarischer König, fühlte sich unter seinen Ungarn so wohl, dass er sich auf seinen deutschen, französischen, englischen Reisen, ja sogar anlässlich seiner römischen Kaiserkrönung immer mit zahlreichen ungarischen Gefolge sehen liess. Zu diesen Verhältniss trug sicherlich auch viel aufrichtige Neigung bei; er hatte mit der Zeit das seinem eigenen Temperament so verwandte ungarische Wesen verstehen und lieben gelernt, doch spielt auch die Gravitation und die eiserne Logik der Tatsachen stark hinein.

Seine Gemütlichkeit, sein überlegener Humor und seine umfassende Bildung, sein wissenschaftliches und künstlerisches Mäzenatentum wird überall rühmend hervorgehoben. Besonders kamen diese Vorzüge in den Konzilsitzungen zur Geltung, wo er sich mit solchen Meistern der Dialektik und parlamentarischen Verhandlungskunst, wie Giuliano Cesarini, Branda Castiglione usw. mit Geschick und Schwung zu messen liebte und im Gespräch mit einem Nicolaus Cusanus, Jean Gerson, Pier d'Ailly, Enea Silvio Piccolomini, Poggio Bracciolini, viel Vergnügen, Belehrung und Anerkennung fand. Doch wissen wir auch von anderen Verhandlungsmanieren, wen er sich im Affekt zu den gemeinsten Ausdrücken hinreissen liess. Man möchte übertreibend sagen, dass ihm auch in der Geschichte des Fluchens ein besonderer Platz gebührt. Die von ihm gebrauchten »formulae sollemnes« vertragen die Druckerschwärze nicht, gehören aber auch heute noch zu den gebräuchlichsten Metaphern des ungarischen Fluchstiles. Mitunter mag hier auch der starke Weingenuß anregend gewirkt haben.

Es würden wesentliche Züge aus Sigismunds historischen Bilde fehlen, wenn wir nach den Schriftzeugnissen der Zeitgenossen (Poggio Bracciolini: . . . est aspectu perhumanus . . . Eo inest in vultu comitas ac maiestas . . .) nicht Antwort auf die Frage suchten, wie Sigismund ausgesehen habe, wie ihn Maler, Miniaturen, Bildhauer gesehen und abgebildet haben. Gerade in dieser Übergangszeit, wo der Durchbruch der Persönlichkeit schon auf der ganzen Linie die alten Rahmen lockerte, bringen die historischen Bildnisse über das Widerspiegeln der Zeitstimmung und des Kunststiles hinaus schon ungeheure individuell-psychologische Aufschlüsse. Der Mehrzahl der Abbildungen liegt allerdings diese Absicht fern und sie begnügen sich mit einer Stilisierung im Sinne der Idealbildnisse Karls d. Gr. Hierher gehören vor allem alle Siegel und Münzen, weiterhin die Miniaturen in der »Chronik des Concilium von Konstanz« in der Wiener Nationalbibliothek (Abb. 6.), weiterhin im Codex »De Feudis« von Antonius Minucius de Prato Veteri im Ungarischen Nationalmuseum (Abb. 29.), ferner in seinem von Martinus Opifex illuminierten Brevarium (Wien, Nationalbibliothek Cod. Lat. 1767.), auf dem Titelblatt auch auf folio 268. (Abb. 27.), im Codex »Liber de septem signis« in der Bibliothek der Ungarischen Akademie der Wissenschaften. Auch in den Chroniken von Froissart und Ulrich von Rychenthal ist dieser Idealtypus festgehalten. In zahlreichen Fresken und Tafelbildern der Zeit ist bei Darstellungen von Heiligen und Königen ein Nachklingen dieser Sigismund-Bildnisse unverkennbar. So in dem Bruchstück der aus der dortigen Peterskirche stammenden Epiphanie in der Öffentlichen Kunstsammlung in Basel, auf einem Orgelflügel im Salzburger Museum (Abb. 3.), auf dem Kreuzigungsbild des Altarwerkes von

Thomas von Kolozsvár in dem Christlichen Museum zu Esztergom, auf der Votivtafel von Skt. Lambrecht im Grazer Museum, als König David auf der berühmten Tafel des Konrad Witz in Basel usw. Sicherlich eine bewusste Porträt-darstellung des Königs und Kaisers ist die in prächtiges Brokat gekleidete, mit glänzenden Goldgürtel und Kette geschmückte, trotz allen unverkennbaren Symptomen des Greisenalters noch immer machtvolle, wahrhaft kaiserliche Erscheinung auf dem Kölner Dombilde von Stephan Lochner. Bemerkenswert ist hier übrigens auch die ungarische Tracht des Gefolges. Der von einem Knappen gehaltene mächtige Pelzhut kehrt auf einer ganzen Reihe von Sigismunds-bildnissen wieder und kann als ein Hauptanhaltspunkt seiner Ikonographie gelten. Von plastischen Darstellungen sei an die den heiligen Sigismund darstellende Nebenfigur des Freisinger Altars von Jakob Kaschauer (Stuttgart, Museum Vaterländischer Altertümer), an die herrliche Erztür des Filarete in Skt. Peter in Rom, und an die eindrucksvolle Herme Ladislaus des Heiligen in Győr (Raab) erinnert.

Bewusste Bildnissabsicht spricht aus dem Bilde im Collegium von Majorca und aus einer Büchertafel im Archiv von Siena. Das Fussbodenmosaik nach einer Zeichnung von Tadeo de Bartolo im sienesischen Dom steht wieder dem idealisier-ten Typus näher. Als authentischstes Bildniss Sigismunds galt bisher dasjenige aus dem Besitze des Fürsten Lichtenstein auf dem niederösterreichischen Schloss Sebenstein. Neuerdings hat es aber diesen Rang an das ausgezeichnete Bild im Kunsthistorischen Museum zu Wien, eine hochwichtigen Entdeckung von Johannes Wilde abgeben müssen, dessen Schöpfer aus der seeschwäbischen Schule stammen dürfte, jedenfalls stark davon abhängt. Die scharf herausgearbeiteten Konturen des Kopfes, dessen Plastizität von der mächtigen Pelz-mütze noch gehoben wird, die offen blickenden hellen Augen, der leicht geöffnete, die blinkenden Schneidezähne zeigende sinnliche Mund, die gepflegte Haar- und Barttracht, das reichgemusterte Brokatkleid ergeben eine von wahrlich fürstlichen Pathos erfüllte Gesamtwirkung (Abb. 1.). Dieselbe Einstellung ja dieselben Einzelheiten weisen zwei Zeichnungen des Pisanello in Louvre auf, die wahrscheinlich für eine unausgeführte, oder verloren gegangene Medaille geschaffen wurden, von der wir nur in einer restituierten Fassung des XVI. Jahr-hunderts einen schwachen Abglanz besitzen.

In den folgenden Abschnitten liegt der Nachdruck auf der Behandlung der äusseren und inneren Lebensformen, doch innerhalb dieser genug bunten Welt tauchen immer wieder die charakteristischen Konturen des Kaiser und Königs auf, wie denn das ganze Zeitbild ohne seine Persönlichkeit, ja ohne die Kenntniss seiner eindrucksvollen Erscheinung immer unvollständig bleibe.

HOFHALTUNG UND RITTERTUM

Es bliebe nun zu untersuchen, in welchem Grade die seelische Grundstimmung dieses anziehenden Übergangszeitalters in der unmittelbaren Umgebung des Königs, im Leben seiner ungarischen und fremden Paladine zur Geltung kommt. Die dynastischen Verbindungen, die historisch bezeugten Beziehungen mit den prunkvollen Hofhaltungen von Frankreich, Burgund und Berry, die ständigen Reisen und nicht zuletzt die Personalunion mit dem heiligen römischen Reich deutscher Nation waren von unabsehbarer Wirkung auf die vornehmen ungarischen sozialen und kulturellen Verhältnisse. Die Aufnahmebereitschaft der ungarischen Gesellschaft für die ganze Vorstellungswelt des späten Rittertums beweist am besten die Ausgestaltung und Beliebtheit der Skt. Ladislauslegende, deren Eindringen in die breitesten Schichten durch eine ganze Reihe von meist

cyklischen Darstellungen bis in abgelegene Dorfkirchen hinein (Abb. 35. u. 36.), durch viele Miniaturbilder und vor allem durch die Münzdarstellungen auf den ungarischen Dukatenprägungen bezeugt ist (Abb. 79—81.). Sigismund selbst hegte eine schwärmerische Verehrung für seinen grossen Vorfahren. Vor jedem wichtigen Ereigniss, vor jedem Erfolg und Misserfolg wallfahrtete er zu seinem Grabe in der Domkirche von Nagyvárád und sein letzter Wunsch war, dort begraben zu werden. Wir ersehen daraus, dass wir es mit einem durchgehenden, von Herrscher bis in die breitesten Volksschichten reichenden Skt. Ladislauskultus zu tun haben, welcher seine Säfte aus dem Vorstellungsschatz der spätmittelalterlichen Kalogathie sog. Eigentlicher Träger und Verbreiter dieser Gedankwelt und der daraus folgenden äusseren Lebensformen war die kosmopolitische Kaste des Rittertums mit seine Poesie, seinem Schönheitskanon und Zeremoniell. Sie dienten einem ästhetischen und sittlichen Ideal zugleich, welches grade während der langen Regierungszeit Sigismunds in eine überaus bemerkenswerte späte Entwicklungsphase getreten war, wo die Grenzlinien zwischen Aristokratie und Gemeinadel, ja bis zu einem gewissen Grade auch zwischen dem städtischen Patriziat langsam verwischt wurden. Unleugbar hatten die Türken- und Hussitenkriege in weiten Schichten des okzidentalens Adels eine an die Kreuzfahrerbegeisterung gemahnende Stimmung entfacht und dem gemeinsamen ritterlichen Gedanken wieder lebendige Impulse und realen Inhalt gegeben. Bezeichnender Weise boten diese mit unvergleicherlicher Prachtenfaltung einsetzenden Heerzüge die beste Gelegenheit zu dieser Art von Lebensstilisierung, die meistens in lächerlichen Missverhältniss zu den erreichten Erfolgen stand. Ein bezeichnendes Beispiel hierfür liefert der glänzende Aufmarsch der europäischen Kreuzheere in Ofen und die darauf folgende Katastrophe von Nikopolis. Der Einzug Jean de Nevers, des späten Herzogs Johann Ohnefurcht von Burgund an der Spitze von 200 Knappen, deren grüne Kostüme vom Maler Colond de Laon entworfen waren, ist in allen Belangen ein vollkommener Ausdruck der ganzen Zeitstimmung. In derselben Aufmachung erschien der burgundischer Tronfolger nach der Niederlage vor Sultan Bajazit. In der Gefolgschaft des Prinzen fanden sich Jaques de Bourbon, Erni und Philipp de Bar (drei Blutsverwandte des französischen Königs), weiter der Connetable Philipp D'Arthois, der Admiral Jean de Vienne, weiterhin als charakteristischer Vertreter dieser glänzenden, posierenden Welt der Marschall Boucicaut, dessen anonymen Biographen wir die Beschreibung der Ofener Festlichkeiten verdanken. Unmittelbar von Rhodos kommend fand sich der Grossmeister des Johanniterordens Philibert de Naillac ein, die deutschen Mitglieder des Ordens führte der Grossprior Friedrich von Zollern. Unter den deutschen Fürsten und Herren fand sich auch Pfalzgraf Ruprecht von der Pfalz, an der Spitze der Engländer erschien Heinrich von Lancaster. Auch der deutsche Ritterorden nahm mit einem grösseren Trupp Teil. Ihren Höhepunkt erreichten die Empfänge, Festlichkeiten und Umzüge in Ofen in jener sinnbildlichen Szene, als Jean de Nevers und seine Ritter in der Dominikanerkirche in Ofen die kunstvoll gemalten Abbilder ihrer Wappen zum ewigen Gedenken anbringen liessen. Mit heutigen Auge gesehen erscheint diese Prunkorgie des höfischen Zeremoniells, eine derartig theatralische Inszenierung lebenswichtiger politischer und strategischer Entschliessungen, die Steigerung und Stilisierung der Äusserlichkeiten nahezu unverständlich. Damals nahm man sie fast für das Wesen der Sache.

Eine glänzende Fürstenversammlung fand auch im Jahre 1411 anlässlich der Verlobung von Sigismunds Tochter Maria mit dem 14 Jährigen Herzog Albert von Österreich in Ofen statt. Doch an die prunkhafte Aufmachung vor dem Feldzug von Nikopolis erinnert wieder jene glänzende Tagung in Ofen nach der zweiten, endgültigen deutschen Königswahl. (1412) Aus drei verschiedenen Ursachen strömten damals die Vertreter fast der ganzen bekannten Welt in der

Residenz des ungarischen Königs zusammen. Der Zeitpunkt ihres Zusammen-treffens fiel nur Dank der meisterlichen Regiekunst Sigismunds zusammen : Sigismund Schiedsrichteramt im Konflikt zwischen Polen und dem Ordenstaat, die Huldigung der deutschen Fürsten und Reichsstädte und die Verhandlungen mit den Türken, Balkanstaaten und anderen asiatischen Herrschern.

Dieses bunte und laute Treiben bedeutet weit mehr als einen interessanten kulturgeschichtlichen Querschnitt, eröffnet vielmehr lehrreiche Perspektiven für die Erkenntnis des kosmischen Horizonts der damaligen Menschheit. Abgesehen davon, dass der geographische Gesichtskreis immer einen wichtigen Teil des Zeitbewusstseins bildet und dass wir die tiefere Geistigkeit, die richtigen Proportionen seiner Geschehnisse ohne ihn nicht abwägen können, so kommt in diesen Falle noch der wichtige Umstand dazu, dass die ganze damalige Welt im Sinne der typisch mittelalterlichen Staatsmetaphysik sich in irgend einem bestimmten Verhältniss zum heiligen römischen Reiche fühlte, und damit zu der jeweiligen Residenz des Kaisers. Über das geographische Wissen und bestimmte kartographische Fertigkeiten besitzen wir einige interessante ungarländische Anhaltspunkte. Diese geographischen Kenntnisse, Ahnungen und Methoden müssen unerhörte Anregungen bekommen haben, als die Vertreter von nicht weniger als 17 Nationen von Atlantis bis Bagdad sich in den Strassen von Ofen und Pest bewegten.

Eine weitere glänzende Gelegenheit zu höfischer Prunkentfaltung lieferte der Besuch des byzantinischen Kaisers Manuel, einige Monate später Johannes Paleologus in Ofen im Jahre 1424, als sich auch der dänische König Erich, der päpstliche Legat Kardinal Branda, der Patriarch von Aquileia, vier bayerische Herzöge, die Gesandtschaft des Sultans Murad usw. hier einfanden. Den richtigen Widerhall, den blendenden zeitgeschichtlichen Rahmen erhielten diese Zusammenkünfte aber erst von den feierlich-zeremoniellen Lebensformen des Ritterstandes her. Diese hatten sich in dieser Spätzeit allerdings aus dynamischen Daseinsformen zu einem strengregulierten starren Kanon verwandelt, wobei ähnlich wie in der spätgotischen Architektur der schon zum Selbstzweck gewordene Schmucktrieb die innere Struktur ganz verdeckte. Unter Sigismund erglänzen diese Formen und Gesten schon in unwahrscheinlich zauberhafter Beleuchtung, in lebhaften Lokalfarben, wie die Bilder seiner illuminierten Bücher. Sicherlich haben wir in den hauptsächlichlichen Lebenäusserungen ein Leben von gemeineuropäischen Ordnungen vor uns, doch sind die unleugbar lebhafteren, bunteren, beweglicheren Formen- und Schattierungsabwandlungen aus den abweichenden historischen und ethnischen Grundlagen zu verstehen. Oft glauben wir unter der Oberfläche der ganzen sozial-geistigen Strömung irgendwie das Rauschen des ungarischen Blutes zu vernehmen. Aber die letzten, magisch irisierenden Lichte kommen von der vielgestaltigen und turbulenten Persönlichkeit Sigismunds her. Für Hofhaltung und ritterliche Gesellschaft gleicherweise wichtig, steht im Guten und Schlechten, neben den König als typischer Vertreter, Vorkämpfer und Musterbild, sein Schwager, der Reichspalatin, der Grossgraf der deutschen Kroniken, Nikolaus von Gara. Seine Persönlichkeit erscheint in politischer, höfischer und ritterlich-gesellschaftlicher Beziehung als die Krönung einer breiten Pyramide.

Diese dreifache Berufsspaltung berührt und übergreift sich schon bei den untersten Graden. Schon die Knappen (*adolescentes, aprodiani, iuvenes aulae regiae*), mit welchem Rang der Hofdienst begann, und die Hofsoldaten oder Husaren (*milites aulae, curiales*) waren zugleich diensttuende Kämmerer (*cubicularii, camerarii*); daneben aber auch Leibgardisten und spielten als Kuriere auch in der grossen Politik und in der Diplomatie eine bedeutungsvolle Rolle. Sie bezogen übrigens wie alle Familiaren vom Hofe einen richtigen Gehalt. Aus dieser Reihe ragten schon stärker heraus die Heerrufer und Herolde (*servus*

armorum); aber auch die Küchenmeister, Beschliesser, Hofschneider (magister coquine, claviger, sartor supremus) gehören hierher. Eine eher nur sinnbildliche oder auf Festlichkeiten beschränkte Bestimmung hatten die übrigen Hofchargen (domestici familiares), als Obertruchsesse, Oberschenken, Oberstallmeister (dapiferorum, pincernorum, goconum regalium magister); letzterer war nach dem Vorbilde des Connetable auch der Aufseher der königlichen Stallungen und der Oberbefehlshaber der Reiterei. Es folgen weiter der Oberjägermeister, Obertürsthermeister (venatorum, ianitorum regalium magister) usw. Gewöhnlich verzweigten sich die Laufbahnen schon auf den untersten Stufen nach den verwaltungstechnischen, militärischen und höfischen Ämtern hin, um sich auf ziemlich verwickelten Wegen wieder zu treffen. Es scheint, dass die höfischen Oberbeamten (Oberkämmerer, Obertürsther, Obertruchsess, Oberschenk) zwischen den vornehmsten Gespanen (Pozsony, Temes usw.) und den Banen (Kroatien, Slavonien, Macsya und Szörény) ihren Platz hatten. Es gibt Karrieren, welche sich ständig innerhalb der politischen Reichsämter bewegen, andere wieder bleiben im Rahmen des Hofdienstes, der gewöhnliche Fall ist aber das abwechselnde Vorrücken. Zwischen die Banen und die grossen Bannerherren (Palatin, Reichsrichter, Schatzmeister) schiebt sich als mächtigster Territorialherr der Wojwode von Siebenbürgen ein.

Zur Belebung und grösseren Buntheit des höfischen Lebens trugen auch die verbannten Könige und Prinzen und sonstige vornehmen Emigranten bei, die hier, arm an Beutel, aber reich an phantastischen Plänen ihre alte Herrlichkeit zurückerträumten. Von 1409 bis zu seiner Belehnung mit der Brandenburger Kurwürde finden wir in der Umgebung Sigismunds den Nürnberger Burggrafen Friedrich von Zollern, den treuen Kameraden von Nikopolis, in dem der König auch bei dem Aufstand der Reichsbarone eine sichere Stütze fand. Zwischen 1422 und 1426 hielt sich Herzog Ludwig von Bayern in Ungarn auf. Die vertriebenen Herzoge Brunoro de la Scala und Jacopo Marsiglio di Carrara gehörten zur ständigen Umgebung Sigismunds. Ein romantischer und geheimnissvoller Glorienschein umgab die aus fernen Ländern, besonders aus dem Orient hieher geflüchteten Herren, so den geblendeten Sultan Murad mit seiner Tochter. Weitere Flüchtlinge, Geiseln oder freiwillige Gäste waren der Wojwode der Walachei Vlad Drakul, der portugiesische Prinz Don Pedro, der Bruder Heinrich des Seefahrers u. a.

Als strahlendes Sinnbild dieser in geistiger, nationaler und sozialer Hinsicht so vielgestaltigen ungarischen Ritterschaft bekam die heilige Stephanskrone immer tiefere Bedeutung. Doch wurden ausser den ungarischen Krönungsinsignien auch Krone, Szepter, Reichsapfel und Schwert der polnischen Könige seit den Zeiten Ludwigs des Grossen bis 1414 in Ofen aufbewahrt. Ein noch eindrucksvolleres Erlebnis für die Prunkliebe, den immer bewustere Formen annehmenden Kunstgenuss und die kastenmässige Selbstachtung der Ritterschichte bedeutet jenes Ereigniss, als am Mittwoch vor Weihnachten 1423 auch die deutsch-römischen Reichskleinodien von Visegrad nach Ofen überführt wurden und hier längere Zeit sogar ausgestellt waren. Man darf wohl vermuten, dass dieses auch gelegentlich mit den ungarischen und polnischen Krönungsinsignien geschehen sei. Die Ausstellung dieser Goldschmiedearbeiten aus der Landnahmezeit, der byzantinischen und mittelalterlichen Epoche dürfte in der Phantasie der ungarischen Goldschmiede, nach denen in Ofen eine ganze Gasse benannt war, eindruckliche Visionen und glückliche Anregungen heraufbeschworen haben. Auch erhalten wir hierin den frühesten Anhaltspunkt für die ungarische Ausstellungs- und Museumsgeschichte. Neben dem Reliquienkultus seines Vaters bedeutet die Attitüde Sigismunds schon einen neuen Mäzenatentypus, eine neuere, höhere Stufe auf dem Wege zum reinen Kunstgenuss, zu ausschliesslicherem Formverständnis und zu bewussterem ästhetischen Abwägen. Im Glanze von

drei Kronen spiegelt sich die Ofener Hofhaltung und die ungarische Ritterwelt in dieser späten, gerade im ihren Abstieg so faszinierend schimmernden Epoche. Ein Gegenspiel hiezu bieten die feierliche Empfänge des ungarischen Königs auf seinen häufigen Reisen, welche gewöhnlich mit einem glänzenden Balle abschlossen, wo dann sämtliche Damen (Paris, Avignon, Strassburg, Augsburg usw.) vom König einen goldenen Ring zu erhalten pflegten.

Bei seiner Rückkehr von den Auslandsfahrten wurde der König vom Stadtrichter und dem Magistrat von Ofen feierlich empfangen, die ihm nach den Angaben des Ofener Stadtrechts entgegen reiten und ihn bis zum Schloss feierlich begleiten mussten. Hier verabschiedete sich der Stadtrichter und zog mit dem Volk nach hause, während die Glocken sämtlicher Kirchen und Kloster ununterbrochen erklangen.

Eine besondere Tönung verliehen der ritterlichen Gesellschaft die geistlichen Ritterorden der Johanniter und der Brüder vom Deutschen Hause. Die ersteren besaßen in Ungarn zur Zeit Sigismunds drei grössere Burgen, vier kleinere Kastelle und zwanzig Ordenshäuser, davon allein drei Niederlassungen und Spitäler in Ofen. Das Verhältniss zwischen ihnen und dem König war besonders in der ersten Zeit, wo die Johanniter gewöhnlich auf der Seite der Rebellen standen, nicht immer ungetrübt. Noch enger waren seine Beziehungen zum deutschen Ritterorden, dem er als Confrater selbst angehörte und der in Ofen ständig eine Ballei besass. Sogar bei der Taufe seiner Tochter waren die Ritter Albert von Schwarzburg, Komthur von Thorn und Albert von Stettingen als Zeugen zugegen. Gespannter wurde das Verhältniss als der Ehebruch der Königin mit dem Ordensbruder Walmerode bekannt wurde und Sigismund von der im verliehenen Ehrenmitgliedschaft abdankte. Inzwischen hatte er den Versuch gemacht einen Teil der Marienritter an der Südgrenze von Siebenbürgen wieder anzusiedeln, wo sie denn auch unter Nikolaus von Redwitz eine kurze Herrschaft einrichteten. Im allgemeinen scheinen bei allen diesen Landesvertheidigungsmassnahmen gerade die romantischen Kreuzzugsideen die Lage verdunkelt zu haben. Denn es handelte sich hier wahrlich nicht um weltanschauliche Phantasieträume, nicht um den Kampf gegen den Islam oder um die Befreiung Jerusalems, sondern um eine praktische Aufgabe, um den Schutz des ungarischen Reiches. Einzelne Äusserungen und Entschliessungen Sigismunds lassen darauf schliessen, dass er sich dieser unmittelbaren Gefahr bewusst war, aber die seelische Überspanntheit der Zeit romantisierte auch die Unternehmungen gegen die Türken und trug damit wesentlich zu deren Misslingen bei. Mit den hier berührten Erscheinungen sind auch die institutionellen und stimmungsmässigen Vorbedingungen zur 1408 erfolgten Gründung des ungarischen Drachenordens gegeben. Das XIV. und XV. Jahrhundert war überhaupt die grosse Zeit der Ordensgründungen. Auch der Drachenorden hatte einen ungarischen Vorgänger in dem von Karl Robert 1326 ins Leben gerufenen Skt. Georgsorden und wird in den Urkunden nicht selten unter diesem Namen angeführt. Die Drachenritter trugen an Feiertagen einen scharlachroten Mantel, daneben auf einem grünen Umschlag eine doppelte goldene Kette an der das Ordensabzeichen eines geringelten, sich in den Schwanz beissenden Drachen und eines darüber angebrachten Kreuzes herabhing. Derartige Abzeichen aus Silber finden sich im Berliner Schlossmuseum und in der Ermitage in Leningrad, in beiden Fällen livländische Funde und somit von deutschen Ordensrittern herstammend. Ein seidengesticktes Beispiel bewahrt das bayrische Nationalmuseum in München (Abb. 70.). Abgebildet kommt das Ordenszeichen auf dem Grabstein des Johann Perényi in Töketerebes und des Johann Stibor im mittelalterlichen Lapidarium in der Fischerbastei zu Budapest (Abb. 4.), ferner auf dem Bildniss Oswalds von Wolkenstein in der Innsbrucker Universitätsbibliothek vor (Abb. 14.). Auch hier wird Sigismund von seinen hussitischen

Gegnern bald mit dem Wappentier gleichgesetzt und als die rote Bestie der Apokalypse (*Draco rufus*) verschrien.

Als notwendiges Zubehör des ritterlichen Melodramas um 1400 erscheinen Turniere, Jagd- und Fischereivergnügungen in Ofen in ganz bestimmten, ortsbedingten Abwandlungen. Die Turniere als unbewusste Selbitlegitimierung der ritterlichen Kaste, als ständige Übung der Kampffähigkeit und der damit zusammenhängenden Geschicklichkeiten sind uns durch eine ganze Reihe von gleichzeitigen Berichten und noch anschaulicher durch die durchaus ins Ritterliche stilisierten, turnierhaft gestellten Freskendarstellungen aus der Skt. Ladislauslegende wohlbekannt (Abb. 35. und 36.). Der burgundische Ritter Bertrandon de la Brocquiere bringt eine anschauliche Beschreibung eines in Ofen abgehaltenen Kampfspiels vom Jahre 1433. Danach kämpften die prächtig gekleideten Ritter auf kleinen flinken Rossen in niedrigen leichten Sätteln mit kurzen Lanzen. Die Sieger erhielten goldene Reitpeitschen als Preis. Bei anderen Gelegenheiten bestanden die Preise aus völlig aufgeschirrten, mit goldenen, bei Knappen silbernen Hufeisen beschlagenen Pferden, gelegentlich auch aus Prunksätteln (Abb. 73. und 79.). Über die Jagdgewohnheiten erhalten wir manchmal aus dem gemalten Adelswappen willkommene Aufschlüsse. So scheint das Jagen mit gezähmten Leoparden, welches in Syrien, Persien und Indien zuhause war, auch bei uns gelegentlich Brauch gewesen zu sein (Abb. 9.). Sehr beliebt war die Falknerei (Abb. 8.). Besonders der deutsche Ritterorden sandte häufig aus dressierten Falken bestehende Geschenke nach Ofen. Auch vor einigen, ausserhalb aller Regeln veranstalteten Jagden wissen Dokumente und Kroniken zu berichten, wie beispielsweise bei einer Gelegenheit die Treiber mit Stock und Messer bewaffnet auf das Wild loosgelassen wurden, oder ein anderes Mal auf dem Wagflusse mit Pfeifen, Posaunen Pauken und viel Geschrei gefischt wurde. Von anderen sportlichen und spielerischen Betätigungen sei noch das Ballspiel und das Schach erwähnt, vom Karten- und Würfelspiel ganz zu schweigen. Möglicherweise hat Pier Paolo Vergerio, der sein Alter in Ungarn verlebte, auch hier erziehend gewirkt, der noch als Paduaner Professor die Rolle der Körpererziehung im Gesamtsystem der griechischen Kultur gewürdigt hatte und sich um deren praktische Einführung in den Schulen bemühte. Für die Unterhaltung der Hofgesellschaft trug nicht wenig der Hofnarr bei, in unseren Falle Johannes Talanderi, bekannter unter den Namen Borra oder Porro, ursprünglich ein Kleriker, seit 1418 Familiaris des Königs, 1422 geadelt, dessen ungeheure Beliebtheit sich auch in dem von ihm gesammelten, angeblich über hunderttausend Gulden betragenden Vermögen spiegelte. In seinem Adelsbrief finden wir im lebhaft dahin rollenden Stile der Ofener Hofkanzlei eine nahezu klassische Umschreibung der Aufgaben und des Berufes des Hofnarren.

Auch jene Schattenseite des Ritterwesens, die soviel zum Schlagwort vom »finstern Mittelalter« beigetragen hat, das Raubrittertum ist durch manche Nachricht bezeugt. Nicht nur Geld, Waren und Viehbesitz, sondern sogar Dokumente und Schenkungsurkunden wurden entwendet. Gerade hier liegt aber auch ein gewisser Fingerzeug für die Natur dieser Raubtaten. Es handelte sich in den meisten Fällen um ungeklärte privatrechtliche Angelegenheiten, da die von den auf einander folgenden Königen und Gegenkönigen stammenden Donationen und Revokationen zu der grössten Rechtsunsicherheit geführt hatten. Es ging demnach in den meisten Fällen nicht so sehr um die Enteignung fremder Güter, sondern um die Geltungmachung von realen oder vermeintlichen Rechtsansprüchen. Wo wirklich schreiende Übergriffe vorkamen, blieb auch die Strafe nicht aus. So im Falle des Nikolaus Schallaga (*Salgó*) oder im Falle der Beraubung der zum Konstanzer Konzil reisenden byzantinischen Gesandten. Im letzteren Falle wurde der Gespan von Zala Ladislaus Pető von Gerse mit

der Untersuchung und der Ahndung betraut, der es auch in der Folge mit der Aufhebung der Raubritter und der Sühne anderer gesetzwiedrigen Handlungen in Transdanubien sehr ernst nahm.

Eine andere Seite des gewandelten Lebensstiles berühren wir mit der Feststellung, dass gerade in dieser gärenden Übergangszeit auch die Periode des Trinkens begonnen hatte, als Begleiterscheinung des sinkenden Ritterideals und der Lockerung der inneren Zucht auf den anderen Kultur- und Lebensgebieten. Sigismund ging auch hier mit mehr oder weniger gutem Beispiel voran, vor allem schmeckten ihm die Weine von Ofen, Eger (Erlau) und Szerémség (Syrmien). Anlässlich seines Pariser Aufenthalts gab er ein grosses Gastmahl, bei dessen Beschreibung Juvenal des Ursins vor allem die schweren und leicht berauschenden ungarischen Weine hervorhob.

Über die Leistungen des Königs und seines Gefolges im Essen und Trinken, geben die Rechnungsbücher der ungarischen Städte anlässlich der Königsbesuche ein für heutige Masstäbe überraschendes Bild. Die Steigerung der sinnlichen Genüsse verdunkelt allmählich auch die älteren Formen des Frauendienstes. Als ideale Forderung sind noch immer die Ansprüche des »Roman de la Rose« und der Minnesänger in Gültigkeit, aber die Wirklichkeit zeigt bei hoch und niedrig ein anderes Bild. Die mitunter recht schlüpfrigen Abenteuer des Königs, Pipo Spanos, Lorenz Tars usw. die Lyrik Oswalds von Wolkenstein, das Gedicht Eberhard Windeckes an die Baseler Freudenmädchen, deren Reglementierung im Ofener Stadtrecht usw. tragen grelle Farben dazu bei. Je mehr die ritterliche Institution erstarrt, sich in ein System steifer Zeremonien und verknöcherter Formeln wandelte, umso mehr tauchen die alten idealen Forderungen in diesen Äusserlichkeiten unter. Die innere Zucht lockerte sich und an Stelle der bisherigen Lebenshaltung trat die Unmässigkeit, das *l'art pour l'art*-Trinken, die sublimierte Erotik des Frauendienstes wurde von hemmungsloseren, handgreiflicheren Äusserungen der »Ars amandi« abgelöst. Hierin ist nicht nur ein kulturhistorische Kuriosum zu erkennen, sondern eine organische Seite der im sinkenden Ritterideal beschlossenen spätmittelalterlichen Lebensform. Es drücken sich hierin nur verschiedene Seiten eines neuen Hedonismus aus, in denen wir eine organische Vorbereitung auf die Anschauungen der Renaissance erkennen müssen. Das hierin sich austobende robustere Lebensgefühl, das Beinamennennen der intimeren Dinge, kommt auch in der mit den höfischen und ritterlichen Gewohnheiten scheinbar in schärfsten Gegensatze stehenden Gewohnheit des Fluchens zur Geltung.

Deshalb ging aber die ritterliche Lebensform noch lange nicht aus den Fugen. Die höhere Daseinshaltung unter Sigismund war eben keine Treibhauspflanze. Sie war derart mit den anderen Triebkräften der damaligen Geistigkeit, mit Ethik, Literatur, Kunst verwoben, dass die eine Erscheinungsform ohne die Kenntnis der anderen nicht erklärt werden kann. Alle diese Lebensäusserungen spitzten sich im ritterlichen Bildungsideal zu, das auf diese Art eine stark weltlich-ästetische Färbung erhielt und entscheidend zur Laizisierung der gesammten Kultur beitrug. Das weltliche Element stellte sich immer gleichberechtigter neben die scholastische Erudition.

KONZILIARE BEWEGUNG UND GEISTESKULTUR

Die Konzile der ersten Hälfte des XV. Jahrhunderts können füglich als eine gewaltige Heerschau der kirchlichen Wissenschaftlichkeit und des europäischen Gewissens, der panokzidentalen Geistigkeit gelten. Der ungarische König wurde in seiner Eigenschaft als römisch-deutscher Kaiser und aus tiefster Über-

zeugung zum obersten Schirmherrn der Konzile, so dass sich ein ansehnlicher Teil der Konzilsväter fast ständig um die Person Sigismunds aufhielt, nicht zuletzt in dessen Ofener Residenz. In ernsthafter Form wurden sogar Verhandlungen gepflogen, das Baseler Konzil nach Ofen zu verlegen, vornehmlich mit Rücksicht auf die byzantinischen Teilnehmer, für welche die ungarische Hauptstadt leichter erreichbar war, wie die deutschen, italienischen und schweizerischen Städte. Dieser Plan kam zwar nicht zur Ausführung, doch stand Ofen eben der entscheidenden Rolle Sigismunds wegen, ständig in engsten Beziehungen zu der konziliaren Strömung, lebte sozusagen ununterbrochen in dieser Atmosphäre. Sogar die Verbreitung der hussitischen Lehren bringt nur Belege dafür, dass die Wellen der west- und mitteleuropäischen geistigen Bewegungen immer auch auf ungarisches Gebiet hinüber gespült haben; gleichgültig, ob mit segensreichem oder verhängnisvollem geistigen und seelischen Gepäck. Der Nachdruck liegt auf dem kulturellen Verantwortungsgefühl und der europäischen Einstellung der ungarischen Kulturgemeinschaft. Es liegt uns ferne, die Tragkraft der rein religiösen Strömungen zu unterschätzen, doch muss immerhin darauf hingewiesen werden, dass darüber hinaus auch die Grundfragen der scholastischen Philosophie auf dem Spiele standen. Huss, Hieronymus von Prag und die Prager Universität vertraten den scholastischen Realismus, d. h. einen damals schon etwas veralteten Denkstil. Die Beziehungen zwischen Ungarn und der Prager Universität waren recht enge. An der juristischen Fakultät sind in den Jahren 1372—1420 dreissig ungarische Baccalaureen nachzuweisen, in der Zeit zwischen 1367 und 1420 ein volles 100 von Magistern der freien Künste. Auch soviel ist sicher, dass Thomas Kanizsai und Valentin Ujlaki, die ersten ungarischen Bibelübersetzer von Prag herkamen. Neben hussitischen wissen wir aber auch von franziskanischen Übertragungen der Heiligen Schrift. Als Ketzerrichter war der Minoritengeneralvikar, Pater Jacobus Picenus de Marchia tätig, dessen Eifer sich nicht nur gegen die hussitischen Neuerer, sondern auch gegen die im südlichen Ungarn und seinen Nachbargebieten predigenden Bogumilen richtete. Auch die von Westen her eindringende Bewegung der »devotio moderna« fand besonders in den oberungarischen Städten viel Widerhall.

Über Freiheit und Gebundenheit, seelischer und geistiger Statik und Dynamik, Aristoteles-Orthodoxie und dunkler Spekulation, Ritterkultur und bürgerlicher Gesittung, standen im Schnittpunkte von erstaunlichen Spannungslinien die Konzilien, stand vor allem, die Kräfte manchmal wunderbar ausbalanzierend, die Entscheidungen entweder verschiebend oder ertrotzend, ihr eifriger Protektor, der ungarische König und römische Kaiser. Die kirchliche Wissenschaft vertritt in Konstanz weithinragend Jean Gerson, den Humanismus Poggio Bracciolini. Beide Richtungen melden sich auch im Gefolge Sigismunds. Der erste vertritt das Professorkollegium der von ihm gegründeten Universität von Óbuda. (Altofen.) Es fanden sich unter ihnen als Konzilsväter und vertrauliche Ratgeber ihres Königs, Lambertus, Grosspropst, Kirchenrechtslehrer und Universitätskanzler, weiterhin Henricus Doctor der Theologie, ferner Thomas von Wissenburg, Nicolaus Bichnaw und Tadeo de Vico Mercato als Legisten und schliesslich die Mediziner Mathias von Nagyszombat (Tyrnau) und Simon Klostein. Noch stärker war der geistige Auftrieb der Baseler Versammlung mit Nicolaus Cusanus, Enea Silvio Piccolomini an der Spitze. Sigismund selbst wurde recht bald mit den Bestrebungen, Geistesströmungen und Beschlüssen der Konzile gleichgesetzt. So wurde im das teils prophetische, teils fanatische, hier konkrete Fragen erörternde, dort ganz individuellen Utopien nachjagende Reformprogramm der »Reformatio Sigismundi« unterschoben.

Im Wirbel der gegensätzlichen Belange und Strömungen wirkt seine männliche Erscheinung, seine Liebenswürdigkeit, sein schnell erfassender

Intellekt immer beruhigend auf die erregten Gemüter und scharfen Debatten der Konzilsitzungen. In den Augen seines zahlreichen ungarischen Geleites wächst das Ansehn des Königs ungeheuer. Ja seine wirklich grossen Paladine von weltpolitischen Format, der Palatin Nicolaus von Gara, der Kanzler Johann Kanizsai wachsen sozusagen unbemerkt in die Schichte der einflussreichsten Konzilsteilnehmer hinein. Ihr glänzendes Auftreten und ihr Mäzenatentum wetteiferten mit dem des Königs. Die ungarische Hofhaltung und Kanzlei wuchs mit ihren höheren Zielen und Aufgaben und versah gerade in den Konzilsjahren einen beträchtlichen Teil der Agenden der Reichskanzlei.

Doch bildet das aus Magnaten, Klerikern, Gelehrten bestehenden Gefolge des Königs in fremden Ländern nur die eine Seite der Frage; ein Gegenstück dazu bietet das ununterbrochene Hin- und Herwogen der fremden Konzilsväter und anderer Kirchenfürsten, Humanisten usw. zwischen den Konzilsorten und Ofen. Schon aus der Logik der historischen Situation ergab sich die Entsendung eines ständigen päpstlichen Legaten an den ungarischen Königshof. Als solche kennen wir aus der Zeit der Konzilien und der Hussitenkriege: Giovanni Dominici, Fernando da Lucca und Branda Castiglione. Schon diese Reihenfolge, der Weg des Denkens und der Bildung von Dominici bis Branda ergibt ein Stück verdichteter Kulturgeschichte, deren Hauptträger, bzw. entgegengesetzte Pole lange Zeit in Ofen gelebt haben. Dominici, der heftige Eiferer gegen die klassische Bildung ist sogar hier begraben. Seine Streitschriften (*Luculla noctis*) sind gegen den vortrefflichen Florentiner Kanzler Coluccio Salutati gerichtet, dessen Einfluss recht bald auch in der Hofkanzlei Sigismunds zu verspüren ist. Die Wichtigkeit des ungarischen Aufenthaltes des Kardinals Branda Castiglione (Abb. 11.), Bischofs von Piacenza, berühmten Legisten, Humanisten und Mäzen, päpstlichen Legaten und Administrators der Veszprémer und Kalocsaer Diezöse, später der Grosspropstei von Altofen, in dieser Eigenschaft Kanzler der dortigen Universität, ist für die neue Bildungsfrage und für die zu der ungarischen Renaissance führenden kulturellen Energien nicht hoch genug anzuschlagen. Längere Zeit hat sich auch Francesco Filelfo (Abb. 13.), der Modephilosoph des Pisaner Konzils, Begründer des modernen Briefstils und Schüler des Gemisthos Plethon, in Ungarn aufgehalten, wo er von Sigismund auch mit diplomatischen Missionen betraut wurde, so 1424 bei der Hochzeit des polnischen Königs Wladislaus. Noch tiefergehenden Einfluss müssen wir Pier Paolo Vergerio zuschreiben, der ein volles Menschenalter, von 1417—1445 in Ofen am Hofe Sigismunds und in Nagyvárád bei Bischof Johannes Vitéz gelebt, geschrieben und gelehrt hat. Für seinen königlichen Herrn hat er unter anderem das Werk des Archianos über die Taten Alexanders d. Gr. ins Lateinische übertragen. Auf besonders fruchtbaren Boden fielen seine Bemühungen bei seinem Gastfreund Johannes Vitéz (Abb. 34. links unten), einem der wichtigsten Vorläufer des ungarischen Humanismus. Seine Tätigkeit begann Vitéz in der Kanzlei des Königs, wo er zuerst nach dem Vorgange von Petrarca und Coluccio Salutati aus den klassischen Autoren übernommene Formeln in den Kanzleistil einflocht. Die Berufung von Poggio Bracciolini nach Ungarn durch Pipo Spano, dem Grafen von Temesvár, hatte sich nach anfänglicher Geneigtheit später zerschlagen. Darüber müssen wir uns aber in klarem sein, dass dieses lebhaft und bunte literarische Treiben nicht mit dem geistigen Tiefgang der grossartigen Theologen und Philosophen des hohen Mittelalters verglichen werden kann, doch spricht daraus eine grössere Aufrichtigkeit als aus der eitlen Oberflächenkunst und Formanbetung der spätern Humanisten.

Neben den ersten Herolden der neuen Bildung sprudeln die Quellen der alten westeuropäischen Ritterpoesie unentwegt weiter und halten am Hofe Sigismunds den neulateinischen Poeten ziemlich die Wage. Der französische »Modellritter« Marschall Boucicaut, der Mitverfasser der Hundert Neuen Balladen war zweimal,

zuerst während einer orientalischen Reise, dann im Gefolge des burgundischen Thronfolgers Jean de Nevers, vor dem Heereszuge nach Nicopolis in Ofen. Ein zweiter glänzender Vertreter des französischen Geistes, der Hofprediger und Poet Alain Chartier befand sich 1424 am Hofe Sigismunds, wo er seine geharnischte Philippika gegen die Hussiten hielt. Ein Mann ganz nach dem Herzen Sigismunds war der »letzte Minnesänger«, Dichter, Politiker und Kämpfer, Oswald von Wolkenstein (Abb. 19.), der sich fast ständig im Gefolge Sigismunds herumtrieb, 1419 in Pozsony (Pressburg) 1424 in Ofen nachzuweisen ist. Diesen fremden Gelehrten, Humanisten und Dichtern können wir eine ganze Reihe ungarischen Männer gegenüber stellen, die ihrerseits an ausländischen Kulturzentren tätig waren. An den Universitäten von Bologna und Padua sind in diesem halben Jahrhundert acht ungarische Rektoren auszuweisen. In Bologna hielt der königliche Kanzler und Esztergomer (Graner) Erzbischof Johann Kanizsai ständig zwei Arbeitskräfte zum Abschreiben von Büchern. An der Wiener Universität las Magister Jakob der Siebenbürger über Astronomie und Geographie. In Padua lehrte zwischen 1380 und 1400 Johannes Szepesi. An der Wiener Universität wirkte als Magister Albert Vetési, der dortselbst 1430 über die Tröstungen der Philosophie des Boethius, 1431 über Aristoteles las. Grelle Lichter auf die lebhaft geistige Bewegung am Ofener Königshofe werfen die pantheistisch-monistischen Lehren des Paulanerpaters Michael und eines anderen Baccalaureus der freien Künste, von denen sich der erstere bald nach Paris wandte, während sich der zweite in ein Kloster zurückzog. In diesem bunten literarischen Treiben verrät sich deutlich ein bewegtes Wellenschwingen und ein ständiges Gären der geistigen Mächte und Zeittendenzen. Als eine Station ersten Ranges auf diesem Entwicklungswege muss die Gründung der Universität von Altofen durch Sigismund angesehen werden. Die Anfänge dieser »Sigismundea« oder kürzer »Sunda« reichen noch in das Jahr 1389 zurück. Um 1405 scheint sie neuorganisiert worden zu sein, ihr neues Aufleben ist mit der Tätigkeit Branda Castigliones in Beziehung zu setzen. Nach der päpstlichen Bulle fiel das Kanzleramt der Universität dem jeweiligen Grosspropst von Altofen zu. Ihr erster Leiter und Kanzler war Lucas Órévy oder Morhát-Szántay, der dieses Amt auch nach seiner Ernennung zum Bischof von Csanád behielt. Zu Beginn des Jahrhunderts, um 1405 war der mit der Neuordnung betraute Branda Propst und Kanzler, 1412 Johann Fodor, von 1413—1417 oder 20 Lambertus Grolia der mit mehreren Professoren auch an dem Konzil von Konstanz teilgenommen hatte. In den 20-ger Jahren begegnen uns Johann Kanizsai und abermals Branda als Universitätskanzler. Unter den Professoren ist noch Benedikt Makra zu erwähnen, der in Prag den Magister-Titel erworben hatte, von 1388—1390 in Wien astronomische Vorlesungen hielt und an der dortigen Artistenfakultät Mitglied der Prüfungskommission war, 1397—1398 an der Pariser Fakultät das kanonische Lizentiat erwarb, im Jahre 1401 in Padua als Magister legum wirkte. 1403 nimmt er am Aufstande gegen Sigismund teil, wird auf 6 Jahre in den Kerker geworfen, um von 1412 an wieder ständig im Dienste des Königs zu wirken. Aus mehrerem Anzeichen können wir schliessen, dass die Universität von Altofen zur Opposition der strengen Scholastik gehört haben und dem Neoplatonismus und Okkanismus nahe gestanden haben muss. Doch besitzen wir kaum Anhaltspunkte darüber, ob die neuen Tendenzen und Ansichten in grössere Breiten gewirkt haben, ob andere, niedrigere Schultypen zu ihrer Aufnahme bereit waren. Jedenfalls haben wir es mit einem blühenden Schulleben zu tun. Im Jahre 1421 wendet sich Bischof Thomas von Eger (Erlau) an die Wiener Universität um Professoren für eine zu gründende höhere Schule. Einen ausgezeichneten Ruf hatte die Kathedralschule von Nagyvárad unter den Bischöfen Ladislaus Szegedi und Johann Vitéz. Der Domdechant von Bars Johann von Ofen gründete unter den Namen »Collegium Christi« in Esztergom

(Gran) ein Erziehungsinstitut und stiftete zu dessen Erhaltung vier Ofener Häuser. Auch darüber finden sich Verfügungen, dass jedes Jahr arme, aber begabte Schüler an ausländische Universitäten geschickt wurden. Von den vielen Klosterschulen erfreute sich diejenige des Mutterklosters der Paulaner in Budaszentlőrinc, in der Umgebung von Ofen einer besonderen Beliebtheit. Ausgezeichnete Mädchenerziehungsanstalten gab es in Veszprém, Nagyvárad, Óbuda, auf der Margareteninsel, in Sárospatak usw. Man möchte annehmen, dass die in solchen Kapitel- oder Klosterschulen erzogenen Schichten Teilhaber der neuen Geistigkeit gewesen sein, umso mehr, als diese Richtung den Laien anziehender erschienen sein mag, als die straffe Scholastik und der dünnkelhafte spätere Humanismus. Sicherlich handelt es sich um eine überaus sympathische Stufe in der Geschichte des europäischen Denkens, eingeklemmt zwischen der begrifflichen Magie der Scholastik und dem kausalen Fanatismus der späteren Zeit. Auch war diese Bildung weniger an das terminologisch völlig ausgelagte Kauderwelsch der zünftigen Gelehrten gebunden. Völlig unberührt von Scholastik, Humanismus kirchlichen und gelehrten Debatten, noch ganz in der hochmittelalterlichen Klosterstimmung bewegen sich die Verfasser der Heiligenlegenden und Ordenskroniken. Von diesen erwähnen wir Valentin Alsani, der in den 80-er Jahren die Translation des heiligen Pauls, des Eremiten verfasste; weiterhin Hyppolit Veresmarti mit seinem 1431—32 entstandenen Werke: *Dicta sanctorum patrum de solempnitatibus missorum*, weiter Blasius Szalkai mit seiner Geschichte der Minoriten (1420) und Konrad Frank mit der Geschichte der Karmeliter (1423). Die verloren gegangenen Traktate des Johann von Tapolca: *De conformitate servanda — De studio vano vitando — De cavenda longa locutione — De humili sentire sui ipsius* beschwören in ihren Titeln die ganze geistesgeschichtliche Situation herauf. Demütiger Glaube, klassische Bildung, stoische Überlegenheit und skeptische Entsagung spiegeln sich in diesem Themen, von deren Verfasser wir wissen, dass er in Wien und Rom studiert hatte, kanonischer Doctor war, später Grosspropst von Nagyvárad und als Paulanermönch gestorben ist. Einen interessanten Querschnitt der allgemeinen Bildungslage am Ofener Hofe liefert auch die Liste der königlichen Familiaren, unter denen Deutsche und Italiener überwiegen.

Bei der Beurteilung des Stiles der königlichen Dekrete dürfen wir zwar nicht vergessen, dass in der Kanzlei Sigismunds Männer vom geistigen Format eines Johann Kanizsai und Johann Vitéz gesessen haben, dass aber der Schwung der stilistischen Konzeption in den königlichen und kaiserlichen Dokumenten immer derselbe zu sein scheint. Hier möchte man umso eher an unmittelbare Beziehungen zwischen König und Kanzlei denken, als aus den, alten Formularen und Stilonarien entnommenen Metaphern und Redeblüten der ämtlichen Prosodie und aus den antiken Mustern entliehenen Formeln nicht selten eine individuelle Gefühlswallung, ein wärmerer menschlicher Ton herauszusprechen ist, besonders wenn es sich um die Würdigung von bewährten Getreuen handelt.

Den Grundstock der königlichen Bibliothek bildeten die erbfällig an Sigismund gelangten Codices seines Bruder Wenzel, welche zum überwiegenden Teile aus herrlich illuminierten Bänden von kirchlichen Bestimmung bestanden. Von den klassischen Autoren werden wohl alle jene Namen, die uns in gleichzeitigen ungarischen Bibliotheken aufstossen, auch im Besitze des Königs gewesen sein: Tacitus, Tertullianus, Plinius, Cicero, Aristoteles, Vegetius, Josephus, Seneca, Vergilius, Plautus usw. Von den Werken von Gelehrten und Dichtern, die sich auf kurze oder längere Zeit bei ihm aufgehoben haben, oder mit denen er sonstwie in engere Beziehung getreten war, dürfen wir Ambrogio Traversari, Albiccius de la Porta, Francesco Filelfo, Pier Paolo Vergerio, Eberhard Windecke, Alain Chartier und Oswald von Wolkenstein voraussetzen. Von den Sigismund dedizierten Werken erwähnen wir die folgenden Verfasser: Jean Gerson, Bartolus

de Squarcialupis de Plumbino, Leonellus Estensis, Cinsius Romanus, Matheus de Perusio, Ludovicus Spontano, Nicolaus Manfredus de Cruce, Petrus de Qualfredinis, Franciscus Barbarus, Johannes Terentinus, Martin Erlinger von Attensheim, Thomas von Hasselbuch und andere. Besondere Erwähnung verdient die Sigismund gewidmete lateinische Danteübersetzung des Giovanni Seravalle. Diese Bücher wurden sowohl gelesen als vorgelesen. Einen »Lector regius« nennen die Dokumente auch mit Namen. Meister Stephan Bilkei ist dieser Mann, von dem Sigismund bekennt, dass er seinen Obliegenheiten ausgezeichnet nachgekommen sei. Überaus gut sind wir über die Bibliotheksverhältnisse des Veszprémer Kapitels berichtet. Hier fanden sich die Dialoge des Heiligen Gregor, ferner Werke von Remigius, Hieronymus, Beda, Isidorus, Boethius, Cicero, Gothfredus, Inocentius, Josephus, Papst Leo, Thomas von Aquino, Sankt Augustinus, Fulgentius Metaphoralis, ausserdem naturwissenschaftliche, medezinische, juristische, astronomische und historische Traktate. In der Bibliothek des Johann Vitéz in Nagyvárad funden sich Tacitus, Tertullianus, Plinius, Plantus und Cicero von den Klassikern, Ambrogio, Traversari, Francesco, Filelfo, P. P. Vergerio von den Zeitgenossen.

Mit der von den Frühhumanisten bewusst gepflegten und immer feiner zugeschleiffenen Latinität steht die Tatsache in scheinbarem Widerspruch, dass sich gerade aus dieser Zeit die ungarisch geschriebenen Sprachdenkmäler von einfachen Glossaren, Testamenten, Schwurformeln angefangen bis zu zusammenhängenden Gebeten und schwungvollen Hymnen auffällig vermehren. Auch die volkmässige Legendenbildung treibt bemerkenswerte Blüten, die sich vornehmlich um die Personen Pipo Spanos und Lorenz Tars ranken. Der erstere wird dabei mit allen erdenklichen — historisch nicht immer stichhältigen — Vorzügen überhäuft, während vom anderen ebenso unberechtigt ein nahezu satanisches Profil entworfen wird. Dabei war dieser Fegefeuerpilger ein Mann von ungewöhnlicher Bildung, der sich anlässlich einer geheimen diplomatischen Mission in Venedig auf das Studium der antiken Denkmäler als Vorwand berufen konnte. Diese Höllen- und Fegefeuerfahrten und andere Angstvorstellungen, welche nicht so sehr aus Dante, als aus Dionysos, dem Karthäuser schöpften, bildeten sozusagen die Schattenseite des prunkvollen ritterlichen Lebens. Aus der stilisierten, zu Schönheit sublimierten Lebensauffassung tauchen dunkle, tragisch prächtige Todesahnungen auf, eskathalogische Erscheinungen und Gefahren, schreckhafte apokalyptische Visionen. In dieser Stimmung wurden auch den kosmischen Erscheinungen unvergleichlich höhere Bedeutung zugemessen. Die kurze Dauer der Regierungszeit Karls von Durazzo (des Kleinen) wird von einer Sonnenfinsterniss verkündet, der Tod des Herzogs Giangaleozzo von Mailand wird Sigismund durch einen Kometem angezeigt. Diese astronomische Zeichen-deuterei, beruht ebenso wie Physiognomie, Chiromantik, Graphologie im Grunde auf einem richtigen und tiefen Sinn, will auf die verborgenen Beziehungen zwischen Wesen und Ausdruck, Weltall und Individuum, Leib und Seele hinweisen. Auch Zauberer und Nekromanten, über die verschiedenen gleichzeitige Quellen berichten, werden seit Klingsor dem Alten gerne mit ungarischen Zügen ausgestattet.

Neben dem Adel und dem Schliff der Gesittung, neben der scholastischen Diszipliniertheit des Denkens haben wir manchmal das Gefühl, als ob die unreinsten und widersinnigsten Geister losgelassen wären, als ob alle Lebensformen in einer warhaften Orgie von Leidenschaften und Sünden versinken wollten, die ganze scholastische Lebensschau in einem trüben Pandämonismus verschwinde. Wir stehen eben noch in jeder Beziehung in der mittelalterlichen Phase der europäischen Seelengeschichte.

Wissenschaft, Rittertum, höfische Kultur, konziliarer Geist sind solche Ausstrahlungen des mittelalterlichen europäischen Gemeinschaftsbewusstseins,

deren ungarländische und Ofener Erscheinungsformen wir in den beiden vorigen Kapiteln in mehr oder weniger bezeichnenden Proben zu verlebendigen versuchten. Es konnte sich nur um einige Anhaltspunkte zur Erfassung der über das ganze westeuropäische Kulturgebiet hinströmenden geistigen Atmosphäre handeln, in deren auch die ungarischen höheren Kreise lebten, fühlten und dachten. Im folgenden Kapitel soll nun auf Grund der bisherigen Forschungen und des zwar fragmentarischen, aber immer reichlicher fliessenden und unbedingt authentischen realarchaeologischen Materials Topographie und Baukunst von Ofen behandelt und damit die Bühne aufgedeckt werden, auf der sich das Leben der Zeit abgespielt hat.

TOPOGRAPHIE UND BAUKUNST

Wenn wir nun bei Behandlung unseres kulturgeschichtlichen Querschnitts den Schauplatz untersuchen wollen, auf dem sich die ungarischen Träger dieser Lebensstimmung, die Vertreter dieser eigenartigen Geistigkeit, die weltlichen und kirchlichen Grossen, Ritter, Gelehrten usw. in entsprechender Umgebung bewegt haben, so erweist sich die Beschäftigung mit der Topographie und Baukunst von »Buda regia« und »Buda sacra« als nächste, wichtige Aufgabe. Aus mehreren Gründen muss angenommen werden, dass die Stadtgründung auf dem Neupester Berg (Castrum novi montis Pestiensis = erster Namen von Ofen) recht bald das ganze Hochplateau des Berges eingenommen hat. Schon aus taktischen Erwägungen war es nicht geraten hier Raum zur Einnistung feindlicher Belagerer zu lassen. Neben dem geologischen Gefüge des Burgberges kommt dem Stromlauf der Donau wenigstens was die Bergstadt anlangt, nur untergeordnete Bedeutung zu. Hingegen bildete für die im Tal gelegenen, zum Teile älteren Stadtteile das Strombett die Achse des Stadtbildes, nach der sich auch das Strassennetz richtete.

Zwischen solchen historischen Kollektivbildungen und deren baukünstlerischen Kristallisationsformen wirkt ein stetig und stark schwingendes Fluidum, welches alle Lebensäusserungen, gesellschaftliche Formen, geistige Erscheinungen, überhaupt den ganzen Lebensstil in bestimmtem Sinne beeinflusst und umformt. Zwischen Architektur und Geschichte, dem Leib und der Seele einer Stadt, wirken ununterbrochen einander bedingende und bestimmende Energien mit. Nur das Bewusstsein dieser Wechselwirkung erhebt die topographische Forschung zum Range einer ganz primärer historischer Erkenntnismethode, worin die Aussenstehenden so leicht nur öden Datenballast oder absonderliches Spezialistentum sehen möchten. Den Ausgangspunkt für Silhouette und Strassennetz bildete die von Béla IV. 1244 erbaute Königsburg auf der südlichen Bergnase. Diese wichtige Rolle besteht auch später zurecht, ja erhält durch den von Sigismund 1418 erbauten sogenannten »Frischen Palast« neue Impulse (Abb. 19.). Besonders wenn wir bedenken, dass dieser Bau in einer solchen Zeit, in einer solchen sozialen Atmosphäre errichtet wurde, als die höfische Lebensformen eine weder vorher, noch nachher mögliche Anziehungskraft ausübten, so erscheint es uns fast als zwangsläufige Notwendigkeit, wenn die Augen der Zeitgenossen fast fasziniert nach dem prächtigen Königspalast blickten, wenn die Häuser in ähnlichen Formen gehalten waren und die Gassen noch betonter gegen Süden hin zusammenliefen. Diese Ofener Burg, der Frische Palast kann als die Krönung einer breiten Zeitstömung gelten. Die ungarische Burgenbaukunst erlebte in dieser Zeit eine ungeahnte Blüte. In keiner Epoche der ungarischen Geschichte sind soviel Burgen und befestigte Kastelle gebaut worden, wie unter Sigismund. Von seinem persönlichen Eingreifen wissen wir im Falle der Burgbauten oder

Umbauten von Eger, Visegrad, Diósgyőr, Lászlóvára usw. Auch an den Stadtbefestigungsarbeiten nahm er lebhaften Anteil, wie im Falle von Eperjes, Késmárk (Käsmarkt) Brassó (Kronstadt) und vielen andere Städten nachgewiesen werden kann. Die Burgenbauten (Temesvár, Orsova usw.) und das ganze Befestigungssystem Südungarns knüpft sich an den Namen des vom florentinischen Handelsgelhilfen zur Höhe eines unermesslich reichen und mächtigen Paladins emporgestiegenen Filippo Scolari, in ungarischer Form Pipo von Ozora. Sein Baumeister Manetto Ammanatini kam aus der unmittelbaren Umgebung des grossen Brunnelleschi. Für Oberungarn kommt dem zweiten grossen Kondottiere Sigismunds, Johannes Stibor eine ähnliche Rolle zu (Trencsén, Becko usw.) Burg Bajmóc verdankt dem ebenfalls aus Florenz stammenden Ofener Kammergrafen Onofrio (Noffry) seine reiche Ausgestaltung. In Dévény sassen die Gara, in Gyula und Valpo die Maróti, in Kismarton die Kanizsai auf ihren festen Plätzen. Bau, Ausgestaltung, Vergrösserung dieser Burgen fällt ebenfalls in die Zeit Sigismunds.

Der Bau des »Frischen Palastes« und die Befestigung der Ofener Residenzstadt mit Mauern, Türmen und Basteien ist demnach nicht eine isolierte, willkürliche Massnahme, sondern fügt sich organisch in ein umfassendes königliches Programm ein, wünscht nur in seinen Proportionen, seiner Ausschmückung eine dem kaiserlichen Range des Herrschers entsprechende Residenz zu sein. Über die ungewöhnlichen Ausmasse, die Einrichtung und die Pracht der Königsburg berichten die Zeitgenossen in Superlativen. Windecke, Ambrosio Traversari, Bonfini, Pero Pafur, Schiltberger, später Reinhold Lubenau u. a. (S. die Zitate auf S. 107–108. des ungarischen Textes). Das äussere Bild spiegelt noch am verlässlichsten das Ölgemälde von H. H. Faust im Historischen Museum der Stadt Budapest wieder (Abb. 19.). Über Einzelheiten geben wenige noch »in situ« befindliche Reste und die Fragmente im Lapidarium der Fischerbastei kümmerlich genug Auskunft.

Den Kern des Baus scheint ein mächtiger nach vier Seiten freier Rittersaal gebildet zu haben. Diese Steigerung der Proportionen entspricht durchaus den Zeittendenzen. Am besten verspüren wir die Akzentverschiebungen, Umbiegungen, Gefühls- und Wertpotenzierungen des Zeitgeistes in der Architektur. Die Prunkliebe Sigismunds und seiner Umgebung, der festliche Lebensstil, die zeremoniellen Ordnungen benötigten entsprechend weite und freie Räume zur Befriedigung ihrer Ansprüche und zur Ausgestaltung dieser neuartigen Erlebniswünsche. Man möchte annehmen, dass hier vielleicht durch Vermittlung des Manetto Ammanatini, der nach Pipo Spanos Tod in den Dienst des Königs trat, auch schon römisch-antike Anregungen einwirkten. Antonio Bonfini weiss auch von einer Sammlung antiker Denkmäler in Sigismunds Ofener Königsburg zu berichten. Es kann als gesichert gelten, dass die Bauperiode schon 1418 oder 1419 begonnen hatte. Aus dieser Zeit wissen wir von folgenden Baumeister- und Steinmetzverträgen: Aus Augsburg kam mit 16 Gehilfen Georg von Tübingen, weiterhin der Stuttgarter Steinmetz Stephan Holl, die Augsburger Zimmerleute Erhart und Lienhart Wingerlin mit 6 Gehilfen. Die Meister erhielten einen Jahreslohn von hundert- bis zweihundert rheinischen Gulden, die Gehilfen je sechzig. Die an den verschiedensten Stellen des Burgberges gefundenen Steinfragmente (Abb. 15., 16. und 25.) weisen durchwegs ähnliche Steinmetzzeichen auf, woraus auf einen einheitlichen umfassenden Baubetrieb geschlossen werden kann.

Von den einstigen Kirchen und Kapellen Ofens kann nur eine mit Sicherheit als völliger Neubau dieser Zeit gelten, die nach dem heiligen Sigismund benannte Kollegiatkirche, welche ursprünglich der Königsburg gegenüber stand und welche der Herrscher aus den beschlagnahmten Gütern des Raubritters Nikolaus von Schallaga errichtet hatte. Die übrigen Kirchen stammen alle aus früherer Zeit, haben aber in dieser Epoche wesentliche Umgestaltungen erfahren müssen. Sicher gilt dies von der alten Stadtpfarrkirche (der heutigen Krönungskirche).

Diese hatte ursprünglich eine basilikale Anlage und wurde in den 80-er Jahren des XIV. Jahrhunderts durch einen Einsturz stark beschädigt, so dass ihr Umbau zur Hallenkirche um die Jahrhundertwende erfolgt sein muss (Abb. 21.). Für diese Zeitansetzung sprechen auch die erhaltenen Reste, besonders die plastischen Fragmente, welche in Formgebung, Faltenbehandlung und seelischem Ausdruck den weichen Stil wiederspiegeln. Doch sind diese Zeitansetzungen in entscheidender Weise auch durch die allgemeine Situation der ungarischen historischen Architektur um 1400 zu stützen. Es war auch nach den päpstlichen Supplikationen eine Zeit extensivster, geradezu hastiger Bautätigkeit, ein Wellenberg unserer Architekturgeschichte, wie er bis Spätbarock und Klassizismus nicht mehr anzutreffen ist. Auch auf dem Gebiete der Kirchengründungen und Bauten stehen die beiden grossen Burgenbauer Pipo Spano und Johannes Stibor an der Spitze, doch dürften die Gara, Kanizsai, Marothy, Cilley ihnen nicht nachgestanden sein. Auch für die übrigen erhaltenen gotischen Baudenkmäler Ungarns bedeutet die Jahrhundertwende eine lebenswichtige Station. Eine ganze Reihe bedeutsamer Kirchenbauten ist gerade unter der Regierung Sigismunds entstanden oder hat durch wesentliche Umbauten jenes entscheidende Gepräge erhalten, welches sie noch in ihrem heutigen Zustand verraten oder ahnen lassen. Dieses gilt auch für die beiden nach Grössenverhältnissen, entwicklungsgeschichtlicher Bedeutung, Raumwirkung und Statuenschmuck wichtigsten ungarländischen Denkmäler, für den Dom von Kassa (Kaschau) und die »Schwarze Kirche« von Brassó (Kronstadt). Eine umfassende Bedeutung scheint die Kaschauer Dombauhütte gehabt zu haben, deren Steinmetzen, bzw. Steinmetzzeichen an den verschiedensten Stellen des Landes aber auch an der Dombauhütte von Skt. Stephan in Wien auftauchen. Bemerkenswert ist, dass Kaschau und Kronstadt, die Städte der beiden grossen Dombauhütten zu den Lieblingsorten König Sigismunds gehört haben. Ob wir nun die Zeitpunkte der Erbauung, des Umbaus, der Ablassgewährung, der Weihung in Betracht ziehen, immer wieder treffen wir auf diese auffällige Summierung der Daten um die Jahrhundertwende und in den drei ersten Jahrzehnten des XV. Jahrhunderts. In Kaschau wurde 1405 noch die Franziskanerkirche eingeweiht. Ablassbriefe von 1400 berichten über den Neubau und die Einweihung des Domes von Veszprém. Nach 1398 begann man mit dem Bau der Pfarrkirchen von Nagyszombat (Tyrnau) und Máriavölgy, um 1399 entstanden einige Teile des Domes von Agram, zwischen 1392 und 1422 fällt die Erbauung der Skt. Michaelskirche von Kolozsvár (Klausenburg), um 1406 setzt der Bau der Kirche von Garamszentbenedek, 1429 der Kirche von Segesvár (Schässburg) ein, seit 1431 wird an der Kirche von Nagyszeben (Hermannstadt), am Anfang des Jahrhunderts an der Pfarrkirche von Pozsony (Pressburg), Bártfa (Bartfeld) und an der Kathedrale von Szepesváralja (Kirchdrauf) gebaut. Auch die Kirche von Szepesolaszi wurde nach der Inschrift am Triumphbogen im Jahre 1434 eingeweiht. Der heute allein noch im ursprünglichen Zustande erhaltene Chor der Pester innerstädtischen Pfarrkirche wurde ebenfalls unter Sigismund dem aus älterer Zeit stammenden Schiffe angefügt (Abb. 22.).

Somit haben wir innerhalb der spätgotischen Stiltendenzen mit einem breitfliessenden Schaffensstrom zu rechnen, bei welchem sich die solchen Spätphasen der Entwicklung notwendig anhaftenden Auflösungserscheinungen, wie der dem gotischen Konstruktionssystem doch nicht völlig entsprechende Hallencharakter, das Überwuchern der Dekorationselemente unter dem Einfluss bestimmter regionaler Verhältnisse zu positiven historischen Werten wandeln. Nach dem Vorgange von Gerstenberg könnte man hier von einer ungarischen Sondergotik sprechen.

Ähnliche Bedingungen gelten auch für den gotischen Privatbau, von dem leider nur sehr bescheidene Überreste zeugen. Der grösste Wohnpalast in Ofen

scheint, schon nach dem horrenden Kaufpreis von 11.100 Goldgulden zu schliessen, das gemeinsame Haus des Palatins Gara und seines Bruders Johann gewesen zu sein. Über die Form der bescheideneren Bürgerhäuser gibt das Haus Ország-utca 20, bzw. dessen gotisches Gesimms Aufschluss (Abb. 18.). Von der Innenstruktur der ansehnlicheren Paläste erhalten wir in den zwei Pfeilerresten im Haus Uri-utca 64 (Sitz der deutschen Gesandtschaft) wichtige Anhaltspunkte. Einen bürgerlichen Innenraum finden wir noch im Hause Országház-utca 13 (Empfangsraum der polnischen Gesandtschaft). (Abb. 20.)

Im Aussenbild der Häuser kommt noch vielfach Materialgerechtigkeit, Polichromie und malerische Wirkung zur Geltung. Die natürliche Tönung der Baumaterialien, der rote Marmor von Piszke und Süttő, die weissen und grauen Kalksteinarten von Haraszi und Budakalász, der dunkelgraue und gelbliche Sandstein, die braunen und roten Ziegeln, die mit Kupferplatten, bläulichem Zinn oder Ziegeln gedeckten Dächer, die verschiedenen Holzkonstruktionen ergaben ein lebendiges Bild, zu dem wir uns noch die an den Berghängen sich ausbreitenden Weinkulturen, Obst- und Blumengärten hinzudenken müssen. Die einzelnen Häuser sahen durchwegs mit der Traufseite gegen die Gasse, folgten in der Hauptsache der Anlage des italienischen Palazzotypus (Abb. 18.), da die beschränkten topographischen Verhältnisse eine Tiefenausdehnung der Hausgründe nicht recht zulieszen.

Den richtigen Rahmen für das Gesamtbild der Stadt boten endlich die Befestigungsanlagen, bei denen der französische Baumeister Peter (architector seu aqueductor regie maiestatis) entscheidend mitgewirkt zu haben scheint. Doch kann angenommen werden, dass auch der ungarische Aufenthalt des Architekten und Fortifikationsingenieurs, Paolo Santini di Duccio, welcher 1440 in Ofen nachzuweisen ist, in die Zeit Sigismund hinaufreicht. Neben der praktischen und fortifikatorischen Bedeutung der Stadtmauern steht ihre wichtige Funktion in der Biologie der Stadt, als Synthese der Niederlassung, als Schloss, Kirchen, Häuser, Plätze und Gassen umfassender Rahmen. Die Stadtmauer macht den Bewohner erst zum Bürger, neben Markt, Stadthaus und Kaufhalle ist sie die eigentliche Gemeinangelegenheit der Bürgerschaft und die eigentliche grosse Leistung der spätgotischen Architektur. In dieser Hinsicht hat Sigismund wieder, wie so oft, das Gebot der Zeit erfasst. Sein Dekret vom Jahre 1405, welches die Umfriedung der Städte mit Schutzmauern anordnete, hat die ungarischen Städte erst zu Städten gemacht. An der Spitze dieses Aufstieges stand, der Logik der historischen Situation entsprechend, Ofen, dessen Einwohnerzahl in dieser Zeit 20—25 Tausend betrug, was wenn man von den damaligen Riesenstädten, wie Paris, Brügge, Köln, Mailand absieht, dem Durchschnitt der europäischen Grosstädte entsprach.

DIE DARSTELLENDE KUNST

Pier Paolo Vergerio, der Jahrzehnte hindurch bei uns wirkende Neoplatoniker stellt den zeitgenössischen Malern Giotto als Muster hin (s. S. 128 des ungarischen Textes). Dieser Hinweis ist nicht neu und tritt mitunter auch bei den Bahnbrechern der neuen Kunst auf. Die neue Lebensauffassung und Naturwiedergabe ist somit theoretisch durch Vergerio und seine Genossen, praktisch aber durch die in dieser Zeit in Ungarn nachweisbaren italienischen Meister in die ungarische Entwicklung gelangt. Das visuell erlebte und dargestellte Musterbild wird schon Gegenstand abwägender Überlegung und damit ein Teil des lebendigen Kulturbewusstseins. Vom Anfang und vom Ende der Regierungszeit Sigismunds sind uns Fälle bekannt, dass ungarische Künstler nach Italien

gingen um zu lernen. Um 1390 tritt der Name des Giovanni d'Ongaria auf, in den 20-er Jahren des nächsten Jahrhunderts ist Michele di Ungheria als Gehilfe des Gentile da Fabriano erwähnt. Zwischen beide Daten legt sich breit die Wirksamkeit des Giovanni di Giacomo als Goldschmied und Maler in Siena. Die schon im XIV. Jahrhundert wirksamen italienischen Einflüsse verschmolzen mit den lokalen Kräften und führten schon damals zu einer neuen Formanschauung und Bildkomposition, deren letzter Vertreter Johannes Aquila besonders mit seinen Fresken von Mártonhegy (1392) schon in das Zeitalter Sigismunds hineinragt. Ein anderer italienischer Künstlernamen gegen Ende dieser Epoche führt schon direkt in die lebendigste Problematik der frühen Quattrocentomalerei hinein. Wir meinen den ungarischen Aufenthalt des Masolino da Panicale, welcher in die Zeit zwischen 1424 und 1427 anzusetzen ist. Hier in Ungarn, wo er für Pipo Spano und andere Magnaten, vermutlich auch für den König gearbeitet hatte, ist er auch mit seinem späteren Mäzen, Branda Castiglione bekannt geworden. In Castiglione d'Olona, der einen grossen Station seines künstlerischen Weges (Battistero), findet sich in einem Zimmer des Kastells zwischen Wandbildern mit ritterlichen und bukolischen Szenen auch eine Stadtvedute, die Veszprém, die einstige Bischofresidenz Brandas darstellt (Abb. 17.). In der kleinen Galerie dortselbst ist auch ein Bildniss Brandas zu sehen, welche sicherlich auf ein Vorbild Masolinos zurückgeht (Abb. 11.). Das bis zum Bersten mit Ausdruckskraft geladene Klerikerporträt steht im Zeichen eines scharfen physiognomischen Realismus, der für Masolinos Gesichts-darstellungen nahezu ein Hauptkriterium bildet. An diesen Meister möchte man auch bei den Inventar des Veszprémer Domkapitels aus den Jahren 1429—1437 denken, wo unter anderem zehn auf Holz gemalte Bildtafeln, ein Diptychon und ein Triptychon, somit typisch italienische Bildformen erwähnt sind. Schaffende Kunst und wegweisendes Mäzenatentum genügen aber noch nicht zur Bestimmung des künstlerischen Profils einer Zeit, wenn das Fundament, die tragende und belebende Teilnahme der Zeitgenossen, die Resonanz der Zeitstimmung fehlt. Aus den Kunstwerken lesen wir nicht nur den Gedanken und die Gefühle der Schaffenden ab, sondern viel mehr noch die Wünsche und Hoffnungen jener, für die sie geschaffen wurden, denen sie Lebenselement und Lebensrahmen bedeuteten. Die aufgezählten Bildtypen des Veszprémer Inventars sind durchwegs von kleinem Format, nicht an den Ort gebunden, tragbar, zum Wandschmuck bestimmt, sogenannte Tafelbilder. Hierher gehören auch die Tragaltäre, über die uns verschiedene heimische Daten überliefert sind. Es scheint, als ob diese Tafelbilder eher den seelischen Bedürfnissen des Bürgertums, der »devotio moderna« dienen wollten, während die eher französisch-oberitalienischen Einflüsse verratenden und Themen aus der ritterlich-epischen Welt darstellenden Freskenbilder mehr dem Geschmack der Ritterkaste entsprachen.

Aus diesem Gesichtspunkt steht der erste ungarische Tafelbildmahler, der Meister von Bát in jeder Hinsicht an der Grenze der Zeiten, Stile und Einflüsse (Abb. 39.). Der sienesisische Einfluss ist nicht zu leugnen, wengleich er sich hier in einer abgelegenen ungarischen Dorfkirche in etwas archaisierender Form meldet. Der erzählende Charakter der Szenen führt wieder in die Atmosphäre der ritterlichen Themen. Die klare und überlegte Bildgestaltung, die übersichtliche Ökonomie der Figuren, Farben und des architektonischen Beiwerks ist schon toskanisches Geschenk.

Von einheimischen Malerzünften besitzen wir zwar nur aus dem Jahre 1459 über die Kaschauer, 1484 über die Ofener Zeche bestimmte Angaben, doch reichen sie sicherlich bis in die Epoche Sigismunds hinauf. In Oberungarn ist an gewissen Stellen der Einfluss der böhmischen, stärker noch der der schlesischen Entwicklung zu spüren. Aber auch mit dem Ordensgebiet sind Verbindungen, gegenseitige Bildgeschenke usw. datenmässig nachzuweisen. Der charakteris-

tische und gleichzeitig auch der wichtigste Meister der Zeit, in dessen grossem Altarwerk sich die oben erwähnten und andere formbestimmenden Faktoren zu einer wertvollen Synthese finden, war Thomas von Kolozsvár. Was mittelalterlich-weltbürgerlich war in der transzendentalen Gebundenheit des Denkens und Fühlens, neu und naturhaft in dem glänzenden, festlichem Oberflächenreichtum, gibt die Kunst des Meister Thomas, in erstaunlicher Konzentration wieder. Einflüsse Gentile da Fabriano, Lorenzo Monaco, Altichiero, Avanzis, des zweiten Meisters des Kölner Klarenaltars, Melchior Broederlams, verschränken sich hier zu einem organischen Ganzen. Die Fülle der Einflüsse und die Intensität der Verarbeitung rettete Meister Thomas und die ganze ungarländische Entwicklung vor Erstarrung und eigenem Epigonentum. Ihre innere Logik erhalten diese Erscheinungen nur vom Blickpunkt einer totalen Kulturanschauung und Thomas von Kolozsvár bietet gerade in seiner Komplexheit mehr Anhaltspunkte für das Verständnis des Zeitgeistes, als viele Daten aus Akten und Kroniken. Diese gleichschwebende Temperatur wird aber recht bald von einem immer stärker betonten Realismus bedrängt. Das Herausheben der Leiden und Leiden-schaften bis zur Verzerrung der Gesichter, verrät schon deutlich den Einfluss der deutschen Kunst, im Falle des Altars von Prázsmár (Tartlau) auf den kalligraphischeren fränkischen (Abb. 41.), bei der Verspottung Christi in Budapest Privatbesitz auf den zugreifenderen seeschwäbischen Einfluss hin-deutend (Abb. 40.).

Stärker in der mittelalterlichen Gefühlswelt, Kompositionsform und Technik stecken die Denkmäler der Wandmalerei, in deren Mittelpunkt Skt. Georg mit dem Drachen, Skt. Martin mit dem Bettler, am häufigsten aber Szenen aus der Ladislauslegende stehen. Unter Freskenkunst darf man allerdings nicht monumentalen Wandstil, freskenmässige Wirkung verstehen. Es handelt sich vielmehr besonders in den Ladislausdarstellungen von Siebenbürgen und dem östlichen Oberungarn um auf die Wandfläche übertragene Miniaturbilder, mit ihrer retrospektiven Formauffassung, flächenmässigem Zeichenstil und ihrer Pedanterie. Das Hauptdenkmal dieser Gruppe bildet die Bilderfolge der Kirche von Derzs (Abb. 35. und 36.), welches durch seine Inschrift auf 1415 datiert ist (ungarischer Text S. 138.). Im Grunde genommen haben wir es aber hier nicht so sehr mit legendarischen oder historischen Szenen, sondern mit bewusst gestellten Turnierbildern zu tun. Auch das Bühnenmässige der Komposition, die guckkastenartige Bildgestaltung hängt damit zusammen. Die Handlung spielt sich bei all diesen Wandbildern in einer schmalen, sozusagen fiktiven Vordergrundschiene ab, die perspektivisch und proportionell so kulissenmässig wiedergegebenen architektonischen und landschaftlichen Mittel- und Hintergründe verstärken noch diesen Eindruck. Dieses gilt vornehmlich für die umfangreichste dieser legendarischen Bilderfolgen in der Jakobskirche in Lőcse (Leutschau) mit den Lebensstationen und Wundertaten der Heiligen Dorothea, wo sich in den preziösen Gesten, in den überschulnigen Figuren, in der französischen und deutschen Wirkungen bunt vermischenden Vortragsweise eines der charakteristischsten Schöpfungen der ungarischen Spätgotik kundtut. In derselben Kirche ist noch eine andere Wandbildfolge zu sehen mit den Verrichtungen der Barmherzigkeit und den damit in gemeinsamen Rahmen typologisch verbundenen sieben Todsünden (Abb. 37.). Selbst in der Darstellung derartiger abstrakter Inhalte ist ein ausgesprochener epischer Zug zu verspüren. Auch der dramatische Expressionismus der Gotik kommt stellenweise zum Durchbruch. Aber auch dieser pantomimischen Ausdruckssteigerung mischen sich langsam andere, modernere Elemente bei; unverkannbar meldet sich eine Orientierung nach intimeren, lyrischen Werten. Dabei darf nicht vergessen werden, dass sich der Grossteil dieser Freskenfolgen in abgelegenen Dorfkirchen vorfindet und somit bloss die untere Grenze des formalen Könnens der Zeit andeutet.

Die gelegentlich erwähnte Abhängigkeit von der Buchillustration bedeutet durchaus nicht ästhetische Minderwertigkeit, da die Kunst der Buchilluminiierung in Ungarn gerade unter Sigismund einen Höhepunkt erreichte, der selbst an dem von der korvinischen Bibliothek vertretenen Niveau gemessen recht wohl bestehen kann, ja im Gegensatz zu dieser nicht, oder nur in verschwindendem Masse Importkunst war. Im Gegensatz zu früheren Ansichten ist nur in einer geringen Anzahl von Fällen der Einfluss der böhmischen Miniaturmalerei zu erkennen. Ja dieser Stil erscheint sogar den Zeitgenossen als etwas ungewöhnliches, Fremdes. Von den 171 Codices, die im Inventar des Veszprémer Kapitels aufgezählt sind, findet sich nur bei einem Missale die Bemerkung: »...ad modum Bohemicalem scriptum...«. Ein wichtiges Lebenselement der böhmischen Miniaturmalerei, der Avignonesische Zeitstil meldet sich im Psalterium der Königin Maria (Bibliothek von Skt. Florian). Die weiche Menschendarstellung dieser Schule ist bei Johannes von Vác, dem Miniator des dortigen Bischofs zu erkennen (1423) (Abb. 32.). Ein Messbuch in der erzbischöflichen Bibliothek von Eger (Erlau) steht unter italienischen und deutschen Einfluss. Der Maler des Stadtprotokolls von Selmečbánya (Schemnitz) spiegelt den spätgotischen deutschen Expressionismus (Abb. 28.). In der Zeit zwischen 1420 und 1430 ist unter dem Einflusse der seeschwäbischen Kunst die Bilderfolge im »Liber de septem signis« entstanden (S. die Textbilder am Anfang der Kapitel). Auf andere Quellen weisen die Werke des Martinus Opifex hin, von denen das Breviarium für Sigismund (Abb. 26. und 27.), das Werk Guido da Columnas über den trojanischen Krieg vermutlich für Königin Barbara illuminiert wurde. Dieses Werk scheint sich überhaupt einer gewissen Beliebtheit erfreut zu haben, da wir auch aus späterer Zeit Abschriften besitzen. Die Kunst des Martinus Opifex wird aus der voreyckischen niederländischen Schule abzuleiten sein. Der reiche spätgotische Rahmenschmuck erinnert an die Gebrüder Limburg, die antikisierenden Rankenmuster sind aus dem Formvorrat des Jaquemart de Hesdin und des André Beuneveu entnommen, die Tiere stehen der Manier des Hansken von Hagenau nahe. Die enge Beziehung Sigismunds zu Büchern wird auch durch die häufigen Dedikationsszenen bestätigt (Abb. 29.). In anderen Fällen weisen die Texte auf ihrem Besitzer hin (s. ungarischer Text S. 146). Nur durch seine einfachen und geschmackvollen Buchstabentypen und die mit Flechtornament verzierten Initialen (maniera humanistica) wirken Werke wie die des Vergerius (Abb. 30.). Die Miniaturmalerei ist ja überhaupt aus der Schreibkunst, der Kalligraphie entstanden und eben deshalb in vielen Belangen bezeichnender für den Zeitgeist als Schöpfungen anderer Künste. Die historische Forschung hat hier Aufgaben einer kollektiven Graphologie zu lösen, da die Schrift immer eine wichtige Äusserung des Zeitgeistes ist und der ganzen Seelenstruktur des Mittelalters entsprechend von individuellen Abweichungen freiere Stiltypen wiedergibt.

Die Blütezeit der Miniaturmalerei, ihre wunderbare Kongruenz mit dem Zeitstil, das Auftauchen vieler lokaler Meister und Schattierungen ist nur aus dem unvergleichlichen Aufschwung der verwandten Wappenmalerei zu erklären. Technik und Ästhetik der beiden Kunstzweige laufen vielfach parallel, der Pergamentgrund ist derselbe, die Einordnung in den Text der Adelsbriefe erinnert an die Rolle der Initialen, die Ausmasse stimmen auch ungefähr überein. Ausserdem kommt in beiden Fällen bei der Farbengebung Rot, Blau und Gold eine überragende Bedeutung zu. Das Zeitalter Sigismunds bedeutet auf diesem Gebiet eine Periode intensivster Betätigung, was bei den betonten ritterlichen Lebensformen nicht Wunder nimmt. Wir kennen aus dieser Zeit etwa 60 Adelsbriefe mit gemalten Wappen, während aus der folgenden Zeit unter den Jagellonen und Hunyadis bis zu Schlacht von Mohács in ganzen nur 66 bekannt sind. Hier lassen sich drei Gruppen unterscheiden. Die ersten und wichtigsten wird

von den gemalten Wappen gebildet, die aus der neben der königlichen Kanzlei wirkenden Ofener Werkstatt hervorgegangen sind (Abb. 10.). Eine weitere Gruppe bilden die Wappenbriefe aus der Zeit des Konstanzer Konzils, während eine dritte aus der Baseler Periode stammt. Die Zusammenhänge der drei Werkstätten sind immerhin noch ziemlich enge, wie wohl in der Konstanzer Zeit schwäbische und italienische Einflüsse bemerkbar sind (Abb. 8. und 9.) und in den aus der Zeit des Baseler Konzils datierten Wappenbildern der seeschwäbische Einfluss immer stärker vordringt (Abb. 7.). Über die kunstgeschichtliche Bedeutung der gemalten Wappenbilder hinaus ergeben sich hier fast unabsehbare Anhaltspunkte für die kulturhistorische Forschung, für Kleidung, Bewaffnung, Märchen- und Legendenvorstellungen, Jagd- und Turniergewohnheiten. Die Annahme einer ständigen Wappenmalerwerkstatt in Ofen wird auch durch die Nachricht gestützt, dass Jean de Nevers und sein Gefolge die gemalten Abbilder ihrer Wappen in der Dominikanerkirche zu Ofen zum ewigen Gedächtnis angebracht hatten. (s. S. 152. des ungarischen Textes). Auch namentlich ist uns eine ganze Reihe von Schreibern, Illuminatoren und Malern bekannt (s. S. 152—153. des ungarischen Textes), wie denn überhaupt mit dem erwachenden Individualismus der Schöpfungen und dem gesteigerten Selbstbewusstsein der Künstler die Persönlichkeiten sich langsam aus dem Zwielficht des anonymen Kunstschaffens abheben.

Mit dieser wachsenden Neigung zur Individuation und dem erhöhten Wertbewusstsein einer schon vom Hauche des frühen Humanismus berührten Generation kommt den Bildnissaufträgen eine immer grössere Bedeutung zu. Sogar auf den Wappenbildern begegnen uns Köpfe von ausgesprochen individuellen Charakter. Ja es wird von Fällen berichtet, wo PorträtDarstellungen eine ausgesprochene steckbriefliche Absicht hatten (vgl. das Zitat auf S. 154. des ungarischen Textes).

Innerhalb der Bildhauerei ist dieser höhere Ähnlichkeitsgrad, das stärker betonte imitative Bestreben und im Zusammenhänge damit die bewusstere Porträtabsicht bei der Grabsteinplastik am ehesten zuhause und lässt sich aus deren eigentlichen tieferen Sinne erklären. So steigert sich diese individualisierende Tendenz beim Grabsteine des Bischofs Valentin Alsani (1408) von Pécs (Fünfkirchen) (Abb. 12.) zu geradezu gespenstischer Wirkung, wobei die ausdrucksvollen Gesichtszüge ihre Wurzeln unverkennbar in rassische Tiefen senken. Die hartgefügt knöchigen Gesichtformen, die etwas mongoloide Struktur der hervorstehenden Backenknochen, spiegeln die Urkonstitution des Ungartums noch deutlich wieder, was bei diesem Sprossen eines noch in das XI. hinaufreichenden Geschlechtes durchaus verständlich erscheint. Als eine der besten Leistungen der Grabsteinplastik kann die Grabplatte des Oberkammerermeisters Johannes Stibor gelten (Abb. 6.). Die Gesichtsdarstellung wirkt schon so individuell und entspricht in einem solchen Masse moderner bildhauerischen Auffassung und Arbeitsweise, dass die an die Präzision der Goldschmiede gemahnende pedantische Behandlung des Panzers daneben fast als etwas veraltet erscheint. Das Zentrum dieser Bildhauerschule scheint vielen Anzeichen nach die Werkstatt der Ofener Dominikaner gewesen zu sein. Was die übrige Steinplastik anlangt so ist der enge Zusammenhang mit den Dombauhütten unverkennbar und die Führerrolle von Kassa unbestritten. Die Entwicklungsstationen des europäischen Bildhauerstils, wie spätgotischer Expressionismus, weicher Stil, die sogenannten schönen Madonnen, der Realismus mit oder ohne südlichen Einschlag spiegeln sich in charakteristischen Brechungen wieder. Gleich am Eingang der uns interessierenden Epoche steht als eine der anziehendsten Schöpfungen die um 1390 entstandene Madonna von Felsőzugó (Russbach) im Museum von Kassa (Abb. 42.). Den Typus der schönen Madonna in die Holztechnik übersetzt bringt mit charakteristischen Abänderungen die Madonna

aus Toporc vom Beginn des XV. Jahrhunderts (Abb. 44.), bei der die eigenwillig geführte Draperie auch ihrerseits zur Betonung der präziösen Wirkung beiträgt. Eine geradlinige Fortsetzung des Stiles der Toporcer Madonna bietet die von beruhigter Form- und Linienbehandlung zeugende Heilige Katharina von Podolin aus der Zeit um 1420 (Abb. 43.). Den Höhepunkt dieses Stilwollens bedeutet die grosse Kreuzigung (Abb. 45.) im Dome von Kassa. Nur aus solchen Vorbedingungen lässt sich die Vollendung der Kaschauer Skulptur in der Kunst Meister Jakobs, bzw. in seiner Freisinger Madonna verstehen.

Ein anderer Zweig der bildhauerischen Betätigung kommt von der Goldschmiedekunst her und scheint sich vor allem in der Herstellung von Kopfreliquiaren ausgewirkt zu haben. In den Geschenkslisten Sigismunds spielen diese eine bedeutsame Rolle, die wohl zum Teile als väterliche Erbschaft angesehen werden kann. Von den wenigen erhaltenen Exemplaren dieser Gruppe ist an erster Stelle die kurz nach 1405 entstandene feuervergoldete und mit reichem Drahtemailschmuck verzierte Herme Ladislaus des Heiligen zu erwähnen. Eng dazu gehört das Kopfreliquiar der Heiligen Dorothea im Kunstgewerbe-Museum zu Breslau (Abb. 46.), wo die hieratische Strenge des Kopfes von Raab ins Liebliche abgewandelt erscheint.

In dreifachen Sinne heben sich hier parallele Entwicklungslinien in Plastik und Malerei ab. Das gegenseitige Verhältnis zwischen Körpervolumen und des ihn umgebenden Raumes, die optischen Formvorstellungen, sowie die Wandlungen der inneren und äusseren Inhaltsausprägungen deuten die Wegstrecke vom Meister von Bât bis zu Thomas von Kolozsvár in überzeugenden Stationen an, welcher Entwicklungsspanne die chronologische und stilistische Relation zwischen der Russbacher Madonna und der Kaschauer Kreuzigung entspricht. In thematischer Hinsicht kann man die Festlegung der ständig zunehmenden Erkenntnis- und Erlebnisinhalte, die unglaublich anschwellende Vorstellungs- und Bewusstseinsweiterung des im Entstehen begriffenen neuen Menschentypus an handgreiflichen Formen verfolgen.

DAS KUNSTGEWERBLICHE SCHAFFEN

Die soziale Rolle des Kunstgewerbes machte in dieser spannungsreichen Übergangszeit bemerkenswerte Wandlungen durch. Die feierliche Dekoration der Lebensformen nährt sich aus anderen Stimmungen, wie in den vorhergehenden Jahrhunderten, die Produktion zieht andere Gegenstände vor, das veränderte Verhältnis zwischen Besteller und Künstler stellt neue ästhetische Gesichtspunkte auf, was eine ganze Reihe neuer technischer Verfahren nach sich zieht. Wir müssen mit einer weitgehenden Laizisierung der Ansprüche und des Schaffens rechnen, noch mehr wie auf anderen Gebieten des künstlerischen und kulturellen Lebens. Das gesteigerte Persönlichkeitsbewusstsein der höheren Kreise kommt in erster Reihe in der betonten Ausgestaltung des privaten Lebensrahmens zum Ausdruck. In den Dokumenten und Chroniken sind die verschiedenen Wertgegenstände und kunstgewerblichen Prachtstücke in erster Reihe als Geschenke und Inventargegenstände angeführt. Die äusseren Lebensformen und der Formalismus des späten Rittertums ging mit einer immer stärkeren, bunteren und blendenderen Luxusentfaltung Hand in Hand, noch dazu bei einem wirtschaftlich und gewerblich sozusagen völlig unproduktiven gesellschaftlichen Element. Kunst und Kunsthandwerk waren mit Arbeiten überhäuft und führten eine ganze Reihe von Produktionszweigen zu unerhörter Blüte. Der verfeinerte Geschmack der Waffenschmiede, Gold- und Silberarbeiter, der Kleidermacher usw. stellte die ganze ritterliche Gesellschaft in von Gold, Seide, Purpur, Brokat

blinkende lebendige Bildkompositionen hinein, was an sich schon ein köstliches Schauspiel war und darüber hinaus auch dem Erlebnishunger des Volkes diente. Die Luxusartikel erzeugenden Zünfte konnten den gesteigerten Bedürfnissen kaum genüge tun und es tauchen vor allem aus den westlichen Kulturstaaten eine ganze Reihe von Künstlern und Handwerkern am Ofener Hofe auf. Doch sind uns überaus viele Daten und andere Anhaltspunkte für das Wirken der ansässigen Meister überliefert. Daneben erhalten wir in der profanen Ikonographie der darstellenden Künste, vor allem der Malerei eine Fülle von Anschauungsmaterial. Nur so lassen sich die ungeheuren Lücken im kunstgewerblichen Bestand überbrücken, bzw. die verstreut auftauchenden und aus ihrem ursprünglichen Zusammenhang gerissenen Gegenstände in das Gesamtbild der Lebenserscheinungen einfügen.

Dieses gilt vornehmlich für die wichtigste, leider am lückenhaftesten erhaltene Gruppe der Möbel und Einrichtungsgegenstände. Soviel erscheint gewiss, dass die Herstellung des repräsentativen Prunkmöbels und des elementaren Gebrauchsgegenstandes fast völlig unabhängig von einander läuft, sich nur hie und da überkreuzt, wobei bald die eine bald die andere Richtung als gebender Teil erscheint. Die Prunkmöbel machten alle Phasen der Architekturgeschichte mit, während die Bauernmöbeln was Gefüge und Schmuck anlangt naiv und tektonisch blieben. Jene gegenseitige Durchdringung, welche um 1400 ihren Anfang nahm, hat eigentlich soziologische Hintergründe. Der Mittelstand, Patriziat und Bürgertum hat über das zeremonielle Thronen der Ritterkaste und das gewissermassen noch vegetative Ausruhen beim niederen Volke hinaus, die wohlthuende Bequemlichkeit des Sitzens stimmungsmässig und künstlerisch erfüllen und dessen Formen überzeugend gestalten können. Noch führten aber die Möbel nur ein beschränktes Eigenleben. Der gotische Innenraum bildet ein geschlossenes und organisches Ganzes, wo alles seinen bestimmten Platz hatte. Ja hier liegt der grosse Unterschied von den Renaissancemöbeln. Diese Innenarchitektur ist noch in gewissen Belangen kollektiv, die Einrichtungsgegenstände sind in ihrer Umgebung fest verankert. Die einzelnen Möbelformen wie Tisch, Bank, Stuhl, Bet- und Leseschemel, Truhen, Kästen usw. lassen sich für diese Frühzeit nur aus der gleichzeitigen Malerei erschliessen. Doch auch in dieser übertragenen Form bleiben diese Produkte des Tischlergewerbes unmittelbarer Ausdruck und Kulturpegel der Lebensinhalte und Gewohnheiten der Zeit.

All dies gilt in noch erhöhten Masse für die urtümlichste Äusserung des Schmucktriebes, für Kleidung und Tracht, für die verschiedensten Stilisierungsarten des menschlichen Körpers, von der ungeheuren kulturellen und gesellschaftlichen Rolle der Kleidertracht ganz zu schweigen. Ausgezeichnete Schneidermeister fanden sich in Ofen und in den übrigen ungarischen Städten in genügender Zahl. Die Herstellung von Textilien verschiedenster Art ist durch zahlreiche Daten bezeugt. Nach dem Zeugniss der Bilder folgten auch die ungarischen Elitschichten in Kleidung und Bewaffung denselben ungeschriebenen, aber streng verbindlichen Gesetzen, wie die vornehme Gesellschaft des Westens (Abb. 35., 36.). Dieselben Seiden- und Samtstoffe, Brokate und Stickereien begegnen uns, wie auf gleichzeitigen Darstellungen niederländischer, französischer, deutscher, österreichischer, böhmischer Meister. Als ungarische Eigenheit mag die stärkere Bevorzugung der Pelzarten hervorgehoben werden. Auch die häufigere Verwendung von Geschmeide ist eine heimische Besonderheit. Unzählige Angaben in Invertaren, Geschenks- und Testamentsurkunden usw. lassen hierüber keinen Zweifel zu. Auch die Geschenke fremder Fürsten an Sigismund und seine Ritter verraten deutlich die Wünsche und Geschmacksrichtungen der vornehmen ungarischen Gesellschaft. Kleidung, Ritterrüstung und Geschmeide können als fragmentarische Rechtfertigungen jener grossen Lebenskunst gelten, welche in der Zeit um 1400 Handel und Wandel der euro-

päischen Elitgesellschaft bestimmt. Wert und Sinn der Kleidung hing nicht nur von der Güte des Zeuges und von der Geschicklichkeit der Schneider ab, sondern war in hohem Masse eine Angelegenheit der Goldschmiede und Kunststicker. Für den hohen Stand dieser Kunstzweige in Ungarn spricht auch der Umstand, dass sie über die Befriedigung der Magnaten, Kirchenfürsten und Patriziern hinaus auch einen beträchtlichen Talentüberschuss an das Ausland abgeben konnten. Es sei hier an die Tätigkeit des Etienne d'Hongrie in Paris, Dijon und Orleans in der Zeit zwischen 1394 und 1417 erinnert, die bei der richtunggebenden Bedeutung der genannten Städte für die ganze damalige Lebenshaltung nur bei bestem Können und glänzendsten Leistungen denkbar war. Ähnliches gilt auch für Georg »den seydenmeter aus Ungarn« dessen Tätigkeit in Prag und Wien für die Jahrhundertwende nachzuweisen ist. Ein überaus reiches Bild an prächtigen Stoffen und Stickereien bietet das schon mehrfach erwähnte Inventar des Veszprémer Domkapitels. Diese Dinge scheinen überaus beliebt und bekannt gewesen zu sein, die Beschreibungen sind derart präzise und anschaulich, dass sie mit modernen Museumsinventaren wetteifern können. (s. S. 175. des ungarischen Textes). Die Stickereien profaner Bestimmung sind bis auf verschwindende Reste verloren gegangen, doch besitzen die Schatzkammer des Erzkapitels von Esztergom, die Sammlungen des Ungarischen National-Museums, des Kunstgewerbemuseums und zahlreiche andere ungarische Kirchenschätze reiche Bestände dieses Kulturerbes von kirchlicher Bestimmung. Augenfällig ist bei aller Befangenheit und bei einer sich nur in gewissen Schranken bewegendem darstellerischen Phantasie das sichere Kunstgefühl, die vornehme Zurückhaltung der Bewegungen und vor allem die Stetigkeit und Gleichförmigkeit der handwerklichen Überlieferungen, lauter Erscheinungen aus welchen auf eine auf breitesten Grundlagen geübte Kunsttätigkeit geschlossen werden kann. Angesichts solcher Stücke wie die Schutzmantelmadonna von Aachen (Abb. 63.), die beiden gestickten Köpfe vom Hausaltar Kaiser Sigismunds (Abb. 64.), und der besten Stücke der Graner Schatzkammer (Abb. 65—68.) und des National-Museums können wir den Ruf und die Hochschätzung eines Etienne d'Hongrie oder eines Georg Seydenmeter verstehen. Glaubwürdige Daten beweisen weiter, dass auch die Herstellung von Bildteppichen in Ofen, aber auch in Pressburg und anderen oberungarischen und siebenbürgischen Städten zuhause war. Seit Eugen Müntz ist der Bericht des Bertrandon de la Brocquiere über die Ofener Tätigkeit des Teppichwirkers Clays Davion aus Arras oft zitiert worden. Auch weitere, allerdings dünnbesäte Daten leuchten in diese Zusammenhänge hinein und liefern manche Anhaltspunkte für die ungarländische Teppichkultur überhaupt. Barbara von Ozora, die Gemahlin des berühmten Temesvárer Grafen, verblüffte geradezu den an Schönheit und Prunk wahrlich gewöhnten florentiner Gesandten Rinaldo degli Albizzi mit ihren köstlichen Teppichgeschenken. Man kann hier nur an orientalische Teppiche denken, welche in dieser Zeit als Geschenke aber auch als Handelsware nicht selten auftauchen. Sigismund selbst erhielt einmahl (1424) vom türkischen Sultan 10 persische Teppiche und vom serbischen Despoten ebensoviele »heidnisch Decken«.

Völlig in den Geleisen und auf der Höhe der Zeitkunst bewegt sich auch die Arbeit der Waffenschmiede. Vor allem, was die Bedürfnisse der Grossen des Reiches und der Ritter anlangt, welche als Begleiter Sigismunds auf seinen vielen Fahrten mit den auf deutschem, italienischen, französischen Gebiet heimischen Modegewohnheiten, Schmuckformen, Zeremonien usw. durchaus im Reinen waren. Bei den Knappen und dem gemeinen Kriegsvolk hatten sich die urtümlichen heimischen Rüstungsformen und Kriegsgebräuche besser erhalten, was auch den fremden Reisenden, so Bertrandon de la Brocquiere auffiel. Wiewohl die von Türken und Hussiten befolgte Kampfweise und das allmähliche Eindringen der Feuerwaffen den Wert des ritterlichen Rüstzeugs schon in Frage

zu stellen begann, folgte die Panzerrüstung der ungarischen Ritterschaft unbekümmert um diese Gefahren langsam und methodisch den kosmopolischen Gewohnheiten und Formen der Kampf- und Wehrrüstung. Im Verlaufe einer stufenweisen Entwicklung war im XIV. Jahrhundert der Übergang vom Kettenhemd zum Plattenpanzer erfolgt. Die Erfahrungen und Versuche eines Jahrhunderts gehörten dazu, diese vollkommene und organische Rüstung zu formen, welche uns auf den Wandbildern der Ladislauslegende, in den illuminierten Handschriften, auf vielen Grabplatten, aber auch auf einer ganzen Reihe von Tafelbildern (Thomas von Kolozsvár) begegnen, als Sinnbilder des ungarischen Rittertums und der spätmittelalterlichen Kalokagathie überhaupt. Doch muss bei Bewaffnung und Rüstung ein Unterschied zwischen den in ernsthaften Kämpfen und bei Turnieren gebräuchlichen Stücken gemacht werden. Die prächtigere, unbequemere zum Bewegungskrieg ungeeignere Rüstung wurde bei Turnieren getragen. Eine reinliche Scheidung ist schwer zu treffen, doch scheint sicher, dass bei Kampfspielen der grosse, prächtig gezierte Topfhelm und die lange Lanze, bei ernstesten Kämpfen der bequemere Eisenhut und das Schwert gebraucht wurde. Der Schild beschränkte sich immer mehr nur auf das Turnier und wurde allmählich zu einem einfachen heraldischen Behelf. Der Natur der Sache nach spielten die Ofener Harnischfeger eine hervorragende Rolle, daneben sind uns viele meritorische Daten über die Waffenschmiede von Kassa, Nagyszeben (Hermannstadt) und Brassó (Kronstadt) überliefert. Für die Bedürfnisse Sigismunds sorgten die Meister Simon und Otto von Regensburg, welcher letzterer einen Jahresgehalt von 250 Goldgulden bezog. Als Glocken- und Stückgiesser ist unter anderem Meister Johannes von Igló (Neudorfel) zu erwähnen, der 1433 im Gefolge des Königs nach Siena kam und dort in den Dienst der Republik trat. Im Glossar von Beszterce (Bistritz) finden sich für die meisten Rüstungsbezeichnungen äquivalente ungarische Namen. Für die Schätzung der Geschützrohrgiesser spricht auch die Nachricht, dass Martinus Armenius vom König Zollfreiheit erhielt, weil er sowohl dem königlichen Hofe als der Stadt Ofen schon viel Ruhm und Nutzen gebracht hätte. Für die Einflussverschränkung und Formangleichung der Waffen und Rüstungen sorgten auch die zahlreichen Geschenke. Unter den Schenkern und Bechenkten sind der polnische König, der litauische Fürst, der König von England, zahlreiche deutsche Städte, der deutsche Ritterorden, und überaus häufig Filippo Maria Visconti, der Herzog von Mailand, des damals schon berühmten Zentrums der Waffenschmiedekunst zu erwähnen. Diese Geschenke wurden mit gleich hochwertigen Stücken heimischer Provenienz erwidert. Von diesen sei das prächtige, mit wunderbarem Drahtemail verzierte »Kurschwert« Friedrich des Streitbaren (Abb. 71. und 72.), das mit dem Abzeichen des Drachenordens geschmückte, seinerzeit für den König von England bestimmte Schwert von York (Abb. 63.) genannt, und auf zahlreiche urkundliche Belege für andere Schenkungen hingewiesen.

Für die Rüstung und Schmückung der Pferde waren die vornehmen Herren womöglich noch mehr bedacht, als für sich selbst. Weniger durch Materialwert, als durch erstaunliches Geschick im Schnitzen ragen jene ungefähr 20 Sättel hervor (Abb. 73. und 74.), von denen sich die reichsten und charakteristischsten Exemplare auch heute noch in Ungarn befinden, während bei anderen Stücken ihre Herkunft aus Ungarn gesichert ist, oder höchst wahrscheinlich gemacht werden kann. Mit Ausnahme von drei Stücken weist die ganze Gruppe dieselbe Sattelform auf, wie sie uns bei der Prager Reiterstatue des Hlg. Georgs der Gebrüder Martin und Georg von Kolozsvár begegnet und wie sie auch der Ritter Bertrandon in seinem Ofener Reisebericht beschreibt. Eine wunderbare Welt tut sich in diesem Knochenschnitzerein (nicht Elfenbein, wie gewöhnlich behauptet wird) auf. Ritterliche Kampfspiele, Drachen, Prinzessinnen, spielende Gruppen,

tanzende Paare, phantastische Menschen- und Tiergestalten, das bunte Insgesamt der Minnekästchen, der Wandbilder, der Bildteppiche ist hier zu sehen, mit frommen oder weltlichen, ja sogar obszönen Inschriften auf dem hinteren Sattelrand.

Die künstlerische und technische Ausbildung der Ritterrüstung war in dieser Zeit schon vollendet. Die völlige Durchstilisierung des menschlichen Körpers nach den Normen des spätmittelalterlichen Lebensideals und der konsequenten gotischen Ästhetik war das Ergebniss. Aber den letzten zauberischen Glanz erhielt nicht nur Kleidung und Rüstung, sondern auch Leben und Handeln, Wohnung und Kirche, überhaupt alle Erscheinungsformen des Daseins erst durch die Arbeit der Goldschmiede. Über Leben und Schaffen dieser Meister sind uns unzählige Daten und Anhaltspunkte bekannt, auch sind zahlreiche Denkmäler auf uns gekommen, wengleich auch hier Künstlergeschichte und Denkmalkunde ziemlich beziehungslos nebeneinander gehen. Die meisten diesen Stücke weisen mit den angebrachten Wappen auf die Besitzer hin. Wir erwähnen den in reifer Drahtemailtechnik gehaltenen Kelch des Erzbischofs Dionys Szécsi (Abb. 62.), weiterhin einen anderen mit Perlen und Edelsteinen übersäten Kelch, an dessen Fuss die Wappen der Familien Csupor, Szentgyörgyi, Frangepán und Bornemisza angebracht sind (Abb. 61.). Neben den Kelchen sind die Monstranzen zu nennen, die sich in dieser Zeit zu ganzen spätgotischen Kirchenfassaden auswachsen (Abb. 60.). Architektonisch empfunden ist auch das bedeutsamste ungarländische Schöpfung der Goldschmiedekunst, das Kalvarienkreuz in der Schatzkammer von Esztergom (Abb. 53. und 54.), dessen oberer Teil mit der Darstellung der Geisselung Christi und drei Aposteln noch unter Sigismund entstanden ist, während der im Renaissancegeschmack gehaltene Fuss auf Bestellung Königs Matthias Corvinus angefügt wurde. Von den wenigen auf uns gekommenen ähnlichen Arbeiten in »rond bosse« steht unser Kalvarienkreuz dem Reliquar von Montalto am nächsten. Die Goldschmiedeplastik war damals in Ungarn überaus beliebt, wie dieses auch die schon erwähnten Kopfreliquiare von Győr und Breslau (Abb. 46.) beweisen. Bei beiden finden wir das sogenannte ungarische Drahtemail verwendet, das wohl aus Italien stammt, aber bei den ungarischen Goldschmiedern ungeheuer beliebt war. Ihren Höhepunkt erreichte diese Technik wohl in der Scheidenverzierung des Dresdener Kurschwertes (Abb. 72.). Die Ziermotive weisen noch auf italienische Formen hin. Das Laubwerk fügte sich noch organisch dem spätgotischen Geschmack ein. Die Filigrandrähte sind überaus fein. Von den Farben ist vor allem Grün und Weiss transluzid. Die Oberfläche wirkt überaus lebhaft, vor allem das helle Smaragdgrün und die weissen Blumen auf ziegelroten Grund. Am Ende der Scheide wirkt das Email opaker. Ein weiteres schönes Denkmal der Drahtemailtechnik bildet die Krone im Germanischen Nationalmuseum zu Nürnberg. Zur Aufbewahrung, oder eher Ausstellung der Geschmeide und Goldarbeiten dienten die in den Dokumenten häufig erwähnten Schatzkästlein. Ein derartiges aus Bergkristallplatten zusammengesetztes Stück mit dem Wappen der Visconti verziert (Abb. 58.) findet sich in der Schatzkammer zu Esztergom. In ähnlicher Weise aus Kristallplatten zusammengesetzt ist jenes silberne und emailierte Tischfass, welches sich früher im Besitz der gräflich Erdödy-schen Familie befand (Abb. 59.). Der zweimal angebrachte doppelköpfige Adler weist auf Sigismund als Besitzer hin. Hier erwähnen wir auch jene prächtigen, in vergoldetes Silber gefassten zwei Wisenthörner in der Schatzkammer zu Esztergom (Einzelheiten auf Abb. 49—52.), welche Sigismund vom Hochmeister des deutschen Ritterordens, Ulrich von Jungingen 1408 als Geschenk erhalten hatte. Ein gleiches Trinkhorn im Grünen Gewölbe zu Dresden (Abb. 48.) scheint mit dem Kurschwert ein Geschenk Sigismunds zu sein. Aus der Namensliste der in Ofen tätig gewesen Goldschmiedemeister (s. S. 192—193 des ung. Textes) erhalten wir ein

buntes Bild der sich kreuzenden fremden Einflüsse. Neben ungarischen Künstlernamen finden sich Goldschmiede aus Frankreich, Italien, den deutschen und österreichischen Gebieten.

In allerengstem inneren und äusseren Zusammenhang mit der Goldschmiedekunst steht die Geldprägung und die Stempelschneidekunst. Besonders die kunst- und kulturgeschichtliche Bedeutung der ersten ist fast unabsehbar, auch in rein gegenständlicher, darstellerischer Hinsicht. So kann auch das Auftauchen der Skt. Ladislausdarstellungen (Abb. 79—81.) auf den ungarischen Goldgulden nicht nur als eine auf die Geldprägung beschränkte Erscheinung gedeutet werden, sondern ist als eine wichtige Station der ideengeschichtlichen Entwicklung aufzufassen. Die Numismatik bietet nicht nur eklatante Beispiele für die Beliebtheit und Verbreitung der Skt. Ladislauslegende, sondern auch dafür, dass diese »rollenden Goldstücke« hervorragend geeignet waren, die Intensität der Überlieferung zu steigern und das Bild des ritterlichen heiligen Königs in immer breiteren Schichten bekannt zu machen, umso mehr, als sich auf diesem Gebiete zwei mächtige historische Triebkräfte ständig berühren: Wirtschaftsleben und Kunstschaffen. Von den verschiedenen Prägestellen des Reiches kommt denen von Ofen, von Kőrmöcbánya (Kremnitz) und der Syrmisch-Fünfkirchener eine besondere Bedeutung zu. Die erste war besonders in der ersten Hälfte von Sigismund Regierungszeit von massgebendem Einfluss, den sie in der Folge an die Kremnitzer Werkstätte abgetreten zu haben scheint. Auf den Ofener Emmissionen ist ausnahmslos der brandenburgische Adler, auf dem Münzbeile der Kremnitzer Werkstätte der böhmische Löwe neben den Querstreifen des ungarischen Wappens angebracht. Im allgemeinen verraten diese Prägungen ein aussergewöhnliches darstellerisches und dekoratives Geschick. Die lebensvolle Modellierung, die Faltenbehandlung, die schwebende Leichtigkeit des Standmotives, die überlegte Einfügung in die runde Bildfläche, steht in jeder Beziehung auf der Höhe des kosmopolitischen Zeitstiles. Daneben kommt besonders auf den Goldgulden der Syrmisch-Fünfkirchener Prägestelle schon die Menschauffassung und die formale Vollkommenheit der früher Quattrocentokunst zum Ausdruck. Neben der Stilhöhe der Goldgulden machen die verschiedenen Silberprägungen einen unvergleichlich schwächeren Eindruck, besonders nachdem die schönen gotischen Groschenprägungen durch die böhmischen Typen und die Wiener Pfennige verdrängt wurden.

Die Kunstgeschichte des Geldes schmiegt sich mit wundervoller Sicherheit und feinem Gefühl in das Insgesamt der Künste, in den allgemeinen Zeitstil ein. Aus der Schönheit und Vollkommenheit der Münzen können wir auf den Wohlstand und die Kulturhöhe der Länder wichtige Schlüsse ziehen, darüber hinaus aber eben infolge der häufigen Emmissionen ganz genaue, sozusagen auf das Jahr stimmende Anhaltspunkte für die Werte der Zeitkunst gewinnen. Etwas vorworener erscheint die Lage in der Stempelschneidekunst, deren Erzeugnisse gewöhnlich lange Zeit hindurch in Gebrauch waren und ohne Not nicht ausgewechselt wurden. Die Zeit Sigismunds bildet übrigens auch für die Sphragistik eine interessante Übergangsepoche, insoweit die eingedrückten Form sich augenfällig zu Ungunsten der hängenden Stempel vermehrt. Von den letzteren erhalten wir zwei richtige Musterkollektionen in der Gründungsurkunde des Drachenordens und im Freibrief für Emmerich Hédervári (Ungarisches Landesarchiv). In beiden Fällen wechseln die verschieden gestalteten und ausgeführten Stempel in bunter Reihe, runde (Abb. 77. und 78.) und gotische, mandorlaförmige (Abb. 75. und 76.) Beispiele, hängen nebeneinander, wobei die geistlichen Herren und Korporationen eher die gotische Form, die weltlichen Barone und Gemeinschaften lieber den runden Stempel verwenden. (Über die von Sigismund als ungarischer König gebrauchten Stempeltypen (vgl. S. 197. des ung. Textes).

Von anderen kunstgewerblichen Betätigungen sind die Wagner, Glaser und Glasmaler, die Hafner und vielfach schon die Uhrmacher in den Dokumenten erwähnt.

Bei dem vielfältigem und heterogenen Charakter der kunstgewerblichen Schaffenszweige können nur die vitalen Werte zu einer organischen Sicht verhelfen, über die technischen und ästhetischen Erscheinungen hinaus muss das ganze System von Normen, Neigungen, Wünschen, Anregungen, Begriffen und gedanklichen Kategorien erkennbar bleiben, welches in verschiedenen Spiegelungen und Brechungen die Totalität und Kontinuität des Lebens in völlig authentischen Belegen heraufbeschwören kann.

AUSBLICK

Der Ausdruck »ritterlich« bedeutet schon längst mehr, als einen gesellschaftlichen Rang, kommt schon einer positiven Wertung gleich und hat sich unverlierbar dem allgemeinen Sprachgebrauch eingepägt. Der erstarrte Formalismus der ritterlichen Gewohnheiten verdeckt aber schon zur Zeit Sigismunds eine gewisse innere Schwäche, den beginnenden Abstieg. Bürgerliche und urbanistische Elemente gewinnen eine immer grössere Rolle. Dies erscheint vorerst nicht auffällig, da das städtische Patriziat, ja sogar das Kleinbürgertum gewisse ritterliche Formen annimmt. Die Grenzen sind noch unsicher und die neue bürgerliche Mentalität erscheint noch wenig bewusst. Innerhalb der ungarischen Verhältnisse erhält das Bürgertum erst unter Sigismund eine politische Bedeutung, die noch immer viel geringer ist als sein Bildungshunger und sein Streben nach einem neuen Lebensstil. Es beginnt sich eine soziale und Lebenstimmung zu formen, welche zwischen dem Rittertum und den weltbürgerlichen Patriziat der Renaissance noch die Mitte hält. Der Aufstieg des Bürgertums in die höheren sozialen Schichten ist vor allem durch drei Ursachen bedingt: die Nachahmung der höfischen und ritterlichen Gewohnheiten, die politische und wirtschaftliche Erstarkung und als dritter Faktor von entscheidender Auftriebskraft die Gemeinsamkeit des neuen Bildungsideals. Der städtische Charakter von Ofen und den anderen ungarischen Städten bekommt durch das Marktrecht, das Stappelrecht, die ständische Vertretung auf dem Reichstagen und durch seine Verwaltungsautonomie ein immer schärferes Profil. Im Genuss des Stappelrechtes stand Ofen schon seit der Goldenen Bulle (1244), ihr Recht wurde 1370 von Ludvig d. Gr., 1405 von Sigismund bestätigt, wobei aber die inländischen Kaufleute und Handwerker in bestimmten Fällen ausgenommen wurden. Im selben Jahre erscheinen die Abgerodneten der ungarischen Städte zum ersten Male auf dem Reichstage. Ein ebenfalls 1405 erlassenes Gesetz verfügt über die Anlegung und Verstärkung der Stadtmauern und damit über die anschaulichen äusseren Formen des vollkommenen Urbanismus. Das Zusammenfallen dieser Daten leuchtet in die völlige Parallelität von Entwicklung und Architektur, Ästhetik und Biologie der Stadtgeschichte hinein. Die Angleichung der einzelnen ungarischen städtischen Entwicklungen erhielt durch das bewegliche Itinerars Sigismunds und seines Hofes, sowie durch Gewährung weitgehender Privilegien immer neue Impulse. Für diesen Kristallisationsprozess spricht auch der Umstand, dass das Ofener und Pozsonyer (Pressburg) Stadtrecht sowie die Zipser Willkür in dieser Zeit ihre entgeltliche Fassung erlangt haben.

Manche lokalgeschichtlichen Daten sprechen dafür, dass die Regierungszeit Sigismunds nicht nur mit der Erstarkung des Bürgertums zusammenfällt, sondern auch mit unter dem Druck der Verhältnisse bewusst gesteigerten neuen wirtschaftlichen Energien. Das Bürgertum selbst konnte sich natürlich dieser tiefgehenden

gesellschaftlichen Umschichtungen nicht bewusst sein, in seinen Augen erschien noch immer die ritterliche Lebensform als der alleinige Rahmen für die geistigen seelischen und sozialen Werte der Zeit. Der Zauber des ritterlichen Lebens steckte auch das Bürgertum an, die Gewohnheiten und Zeremonien erlebten eine lange Nachblüte, die Erscheinungen und Kräfte der neuen Zeit traten sozusagen in mittelalterlichen Kostüm auf. Einen interessanten Beweis hierfür liefert jene Bestimmung, dass die Stadtrichter, die Mitglieder des Rats und andere ehrsame Bürger bei der Königskrönung vor dem Portale der Kathedrale von Székesfehérvár in voller Panzerrüstung (zirtlich geharnascht) stehen sollten. Die materiellen Mittel zu, mit der Lebenshaltung der Ritterbürtigen wetteifernden Auftreten, gewannen die vornehmen Bürger in erster Reihe aus der Handelsbetätigung (Transit- und Fernhandel) und aus den Luxusgewerben (Gold- und Silberschmiedekunst). Von eigenen Erzeugnissen versandte Ofen vornehmlich Weine, Pest Pferde. Als Ausfluss des Stappelrechtes wurde Ofen für die aus und über Breslau kommenden Gewürze, Stoffe, feine Lederwaren, für die aus der Lombardei und aus den deutschen und österreichischen Ländern eingeführten Textil- und Stahlwaren, für die Heringstransporte von Norden, hauptsächlich Danzig ein wichtiger Umschlagsplatz. Ebenso wesentlich war seine Rolle für den Exportverkehr, für den Kupferhandel nach Nürnberg, Brügge, ja sogar England, für den Wollhandel nach Regensburg usw.

Wie in anderen Städten des deutschen Reiches, Böhmens, Österreichs, Polens usw. war auch für Ofen das beginnende XV. Jahrhundert die Zeit der Zunftrevolutionen. Ein bewaffneter Aufstand vom Jahre 1401 vertrieb den ganzen Rat mit dem Stadtrichter an der Spitze und setzte statt der, aus einem Stadtrichter und 12 Ratsherrn bestehenden alten Verwaltung ein aus 3 Richtern und 36 Ratsherrn bestehendes neues Stadtre Regiment ein. Unter den Richtern finden wir die Zunftmeister der Fleischhauer und der Kürschner. Dieses ganze Pfingstkönigtum dauerte zwei knappe Jahre. Auch von einer zweiten Zunftrevolution wissen wir, welche gegen Ende der Regierungszeit Sigismunds den Goldschmied Johann (den Ungarn) zum Stadtrichter erhob. Die tragische Liquidierung dieses Falles erfolgte erst unter König Albrecht, als der gewesene ungarische Richter ermordet wurde. Möglicherweise wurden diese Gegensätze durch nationale Unterschiede verschärft, doch entsprach diese ethnische Differenzierung völlig der sozialen Gliederung, als die Kaufmannsgeschlechter grössten Teils aus Deutschen, die in den Zünften organisierte Handwerkerschichte überwiegend aus Ungarn bestand.

Die städtischen Lebensverhältnisse und die bürgerlichen Gewohnheiten wurden zusehends bequemer und gemütlicher, als diejenigen der Ritterburgen. Daneben begann sich das neue Persönlichkeitsbewusstsein in Kunst, Literatur, Wissenschaft, aber auch in der gewerblichen Arbeit und im individuellen, wie sozialen Ethos auszubilden. In dieser Strömung spricht sich aber auch eine bewusste Differenzierung, ein freiwilliges Abrücken von den reicheren, phantastischeren ritterlichen Lebensformen aus. Nur konnte die bürgerliche Gesellschaft Ofens und Ungarns in den kurzen Zeit und unter so schwierigen äusseren Umständen die Rolle der Ritterschaft als Besteller und Abnehmer nur unvollständig erfüllen. Selbst das in reichen Renaissanceformen glänzende Zeitalter Königs Matthias blieb in vielen Belangen nur eine Treibhauspflanze, eine höfische Kulturerscheinung. Das XVI. Jahrhundert, in welchem das reiche Bürgertum anderswo seine spezifische Lebensformen schon völlig ausgestalten konnte, bedeutet für Ungarn Abstieg, bzw. türkische Besetzung. Diese Lage brachte einen derartigen Kräfte- und Zeitverlust, den die ungarischen Städte nur sehr spät und unter riesigen Kräfteaufwand wieder wettmachen konnten.

KÉPEK JEGYZÉKE

1. Német festő, Zsigmond király arcképe. XV. század 30-as évei. Bécs, Művészettörténeti Múzeum.
2. Kártyalap Zsigmond király ábrázolásával. XV. század 30-as évei. Bécs, u. o.
3. Konrad Laib, Királyábrázolás. Orgonaszárny. Salzburg, Múzeum.
4. Részlet Stibor János főkamarmáster sírlapjáról 1434-ből. Halászbástyai Köemléktár.
5. Ozorai Pipó arcképe. XVI. század első fele. Bécs, Ambrasi gyűjtemény.
6. Miniaturkép a »Chronik des Conciliums von Constanz« c. kódexből. Bécs, Staatsbibliothek. Cod. 3044. fol. 109. 1.
7. A Szlopnai-család címerképe 1432-ből.
8. Szemlényi Dávid festett armálisa 1418-ból.
9. A Hóthvafői-család festett armálisa 1417-ből.
10. Dabi Mihály udvari borbély címerábrázolása 1436-ból.
11. Masolino da Panicale, Branda Castiglione kardinális arcképe. A XV. század 20-as éveiből. Castiglione d'Olona, kastély.
12. Alsáni Bálint pécsi püspök sírköve 1408-ból. Pécs, Püspöki Kötár.
13. Franciscus Philelphus arcképe. Tollrajz a XV. század 30-as éveiből. Kreutzenstein, gróf Wilczek János tulajdona. Elpusztult.
14. Oswald von Wolkenstein arcképe. Miniaturkép az innsbrucki egyetemi könyvtárban lévő Wolkenstein Codexből. XV. század közepe.
15. Ajtókeret Zsigmond budai várának részben még fennálló keleti kaputornyában. 1420 körül. A királyi várkertben.
16. Pillérrészlet a »Friss palotából«. 1420 körül. Budapest, Halászbástyai Köemléktár.
17. Masolino da Panicale, Veszprém látképe 1420 körül. Castiglione d'Olona, kastély.
18. Az Országház-utca 20. számú ház homlokzata. Ívsoros párkánya a XV. század elejéről.
19. H. Hein. Faust, Buda látképe. Részlet Lotharingiai Károly 1686-os bevonulását ábrázoló olajképről. (1694.) Budapest, Székesfővárosi Történeti Múzeum.
20. Belső helyiség az Országház-utca 13. számú házban. A XV. század 30-as éveiből.
21. A Miasszonyunkról elnevezett budavári plébániatemplom hátsó nézete. 1737-ből származó eredeti után készített ceruzarajz Megyész V. kezétől, 1874-ből.
22. A Pest-belvárosi plébániatemplom szentélye belülről. XV. század eleje.
23. Kályhacsempe kun vitéz ábrázolásával. XV. század eleje. Békásmegyerről. Székesfővárosi Régészeti Intézet.
24. Kályhacsempe páncélos lovag ábrázolásával. U. o.
25. Kőtegpillér a »Friss palota« lovagterméből. 1420-as évek. Halászbástyai Köemléktár.
26. Martinus Opifex. Szent Eustachius és Szent Péter. Miniaturkép Zsigmond breviáriumból. Bécs, Staatsbibliothek. Cod. lat. 1767.
27. Martinus Opifex, Szent Mihály, Szent György és Szent Zsigmond. U. o.
28. Gobil Márton, Keresztrefeszítés a selmeci városi jegyzőkönyvből. 1432.
29. Dedikációs jelenet Antonius Minuccius de Prato Veteri »De Feudis« című Codexéből. Budapest, Magyar Nemzeti Múzeum Széchenyi Könyvtára Cod. lat. 115.
31. Iniciále Nagyszombati Mihály (Michaelis de Tyrnstain) Missalejéből. Magyar Nemzeti Múzeum. Széchenyi Könyvtár. Cod. lat. 216.
30. Iniciále Petrus Paulus Vergerius »De ingeniis, moribus et liberalibus studiis adulescentiae« című Codexéből. Széchenyi Könyvtár. Cod. lat. 314.
32. Váci János, címlap a váci ötvöscéh szerkönyvéből. Széchenyi Könyvtár. Cod. lat. 377.
33. Bartolus de Squarcialupis de Plumbino »Colcodei seu liber de peste« c. munkájának címlapja. Bécs, Nationalbibliothek. Cod. lat. 2349.
34. Plautus-Codex. Vitéz János tulajdonából. Alsó bal sarkában a tulajdonos arcképe. Bécs, Nationalbibliothek. Cod. lat. 111.
- 35—36. A derzsi unitárius templom falfestményei. 1419-ből. Huszka József vízfestésű másolatai után.
37. Részlet az irgalmasság cselekedeteit és a hét főbűnt ábrázoló falképsorozatból. Lőcse, Szent Jakab-templom.
38. Falfestményrészlet a borsodmegyei szalonai református templomból.
39. A báti oltártáblák. XIV. század vége. Esztergom, Keresztény Múzeum.

40. Krisztus Pilátus előtt. XV. század 30-as évei. Budapest, Uray-gyűjtemény.
41. A prázsmári oltár főképe. 1440 körül. Brassó, Barcasági Múzeum.
42. A felsőzugi Madonna 1390 körül. Kassa, Múzeum.
43. Szent Katalin Podolinról. 1420 körül. Budapest, Szépművészeti Múzeum.
44. A toporci Madonna. 1400 körül. Budapest, Magyar Nemzeti Múzeum.
45. Krisztus feje a kassai dómban álló kálváriacsoportból. A XV. század 30-as éveiből.
46. Szent Dorottya fejereklyetartója 1420 körül. Breslau, Iparművészeti Múzeum.
47. Szent püspök feje a régi nagyváradi székesegyházból. XIV. század vége. Esztergom, Keresztény Múzeum.
48. Ivókürt bölényszarvból. XV. század eleje. Dresden, Grünes Gewölbe.
- 49—52. Részletfelvételek a német lovagrend által Zsigmondnak ajándékozott ivókürtökről. XV. század eleje. Esztergom, Főszékesegyházi Kincstár.
- 53—54. Kálváriakép és Krisztus ostorozása. Részletek az ú. n. Mátyás kálváriája felső részéről. Esztergom, Főszékesegyházi Kincstár.
- 55—56. Két ostyatartó Mária halálának és Szent György sárkányviadalának ábrázolásával. Esztergom. Kincstár.
57. Zsigmond halotti koronája és aranyalmája. Budapest, Magyar Nemzeti Múzeum.
58. Kincsesláda kristálylemezekből. Esztergom, Kincstár.
59. Díszes hordócska kristálylemezekből. Gr. Erdődy család tulajdonában volt.
60. A garamszentbenedeki monstrancia hátsó nézete. Esztergom, Kincstár.
61. Bornemisza kehely. Esztergom, Kincstár.
62. Szécsi kehely. Esztergom, Kincstár.
63. Köpenyeges Mária. Hímzés. Aachen, Székesegyházi Kincstár.
64. Krisztus és Mária. Hímzések Zsigmond házioltáráról. Esztergom, Kincstár.
65. Miseruha Szűz Mária, Szent Katalin és Szent Borbála himzett ábrázolásával. Esztergom, Kincstár.
66. Szécsi Dénes miseruhája. Esztergom, Kincstár.
67. Miseruha Mária mennybemenetelével. Esztergom, Kincstár.
68. Koronázási infula. Esztergom, Kincstár.
69. Sárkányjelvénnel díszített kard. York, Városháza.
70. A sárkányrend jelvénye. Hímzés a Bayrisches Nationalmuseum-ban. München.
- 71—72. Sodronyzománcsal díszített kard. Dresden, Historisches Museum.
73. Csontfaragású dísznyereg. Wien, Kunsthistorisches Museum.
74. Csontfaragású dísznyereg. Budapest, Magyar Nemzeti Múzeum.
75. Demeter veszprémi püspök pecsétje.
76. A budai Mária Magdolna-templom pecsétje.
77. Miskolc város pecsétje.
78. Buda város pecsétje.
- 79—81. Aranyforintveretek Zsigmond alatt a budai és körmöcbányai verdéből. Előlapok. C. N. H. II. 118 és 119/A.
- 82—84. Ugyanazok. Hátlapok.

A fejezetcímkék a »Liber de septem signis« csillagászati kódex (Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára) nagy vízfestésű planétaábrázolásai, melyek fejezeteink tartalmi szerint felforgatott sorrendben egymásra következnek : Hold, Nap, Mars, Jupiter, Saturnus, Vénus, Mercurius és megint Jupiter.

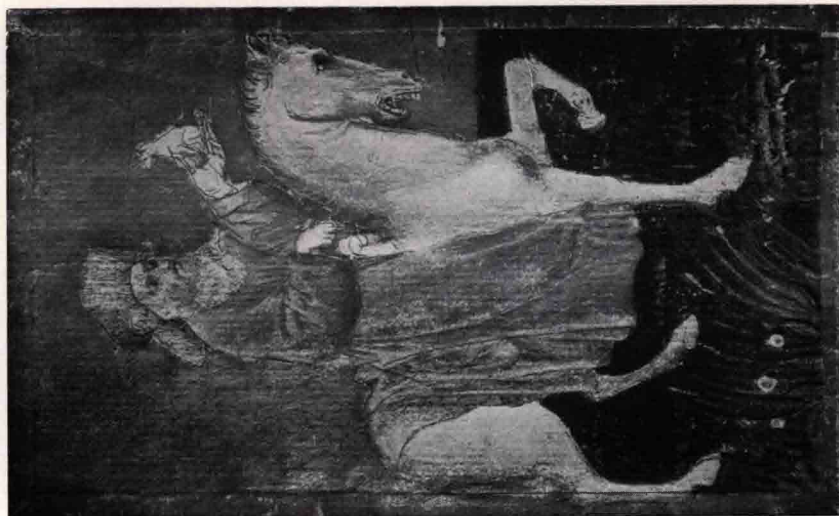
VERZEICHNISS DER ABBILDUNGEN

1. Deutscher Meister, Bildniss Kaiser Sigismunds. 30-er Jahre des XV. Jahrhunderts. Wien, Kunsthist. Museum.
2. Königsfigur eines Kartenspieles, 30-er Jahre des XV. Jahrhunderts. Wien, ebenda.
3. Konrad Laib, Teil eines Orgelflügels. Salzburg, Museum.
4. Detail von der Grabplatte des Oberstkämmerermeisters Johann Stibor. Vom Jahre 1434. Budapest, Lapidarium in der Fischerbastei.
5. Bildniss des Filippo Scolari (Pipo von Ozora). Erste Hälfte des XVI. Jahrhunderts. Wien, Ambrasser Sammlung.
6. Miniaturbild aus dem Kodex »Chronik des Conciliums von Konstanz«. Wien, Staatsbibliothek, Cod. 3044. fol. 109. l.
7. Das Wappenbild der Familie Szlopnai. Vom Jahre 1432.
8. Wappenbild des David Szemlényi von 1418.
9. Das Wappenbild der Familie Hothvafői von 1414.
10. Wappenbild des Hofbarbiere Michael Dabi. Vom Jahre 1436.
11. Masolino da Paciale. Bildniss des Kardinals Branda Castiglione. 20-er Jahre des XV. Jahrhunderts. Castiglione d'Olon, Kastell.
12. Grabplatte des Bischofs von Pécs (Fünfkirchen) Valentin Alsáni vom Jahre 1408. Pécs, Bischöfliches Lapidarium.
13. Bildniss des Franciscus Philelphus. Handzeichnung aus den 30-er Jahren des XV. Jahrhunderts. Aus der Sammlung des Grafen Johann Wilczek auf Kreutzenstein. Verschollen.
14. Bildniss des Oswald von Wolkenstein. Miniatur aus dem Wolkensteinkodex der Innsbrucker Universitätsbibliothek. Mitte des XV. Jahrhunderts.
15. Türrahmen vom Osttor der Ofener Burg. Um 1420. Im königlichen Schlossgarten.
16. Teil eines Pfeilers vom sogenannten Frischen Palast. Um 1420. Budapest, Lapidarium in der Fischerbastei.
17. Masolino di Panecale, Ansicht von Veszprém. 20-er Jahre des XV. Jahrhunderts. Castiglione d'Olon, Kastell.
18. Stirnseite des Hauses Országház-utca 20. Das aus Spitzbogenelementen bestehende Gesimse vom Anfang des XV. Jahrhunderts.
19. H. Hein. Faust, Ansicht von Ofen. Detail eines Ölbildes mit dem Einzug Karls von Lotharingen. 1694. Historisches Museum der Stadt Budapest.
20. Innenraum im Hause Országház-utca 13. 30-er Jahre des XV. Jahrhunderts.
21. Rückansicht der Ofener Pfarrkirche. Nach einer 1737 entstandenen Originalzeichnung nachgezeichnet von V. Megyész 1874.
22. Innenansicht des Chores der Pester Innerstädtischen Pfarrkirche. Anfang des XV. Jahrhunderts.
23. Ofenkachel mit der Darstellung eines kumanischen Kriegers. Anfang des XV. Jahrhunderts. Budapest, Archaeologisches Institut der Hauptstädtischen Museen.
24. Ofenkachel mit der Darstellung eines gepanzerten Ritters. Ebenda.
25. Bündelpfeiler aus dem Rittersaal des Frischen Palastes. Um 1420. Lapidarium in der Fischerbastei.
26. Martinus Opifex, Skt. Eustachius und Skt. Peter. Miniaturbilder aus dem Breviarium Kaiser Sigismunds. Wien, Stadtbibliothek, Cod. lat. 1767.
27. Martinus Opifex, die Heiligen Michael, Georg und Sigismund. Ebenda.
28. Martin Gobil, Kreuzigung aus dem städtischen Protokollbuch von Selmecbánya (Schemnitz) 1432.
29. Dedikationsszene aus dem Kodex »De Feudis« des Antonius Minuccius de Prato Veteri. Budapest, Ungarisches Nationalmuseum, Széchenyi-Bibliothek. Cod. lat. 115.
30. Initialbild aus dem Kodex des Petrus Paulus Vergerius »De ingeniis, moribus et liberalibus studiis adolescentiae«. Széchenyi-Bibliothek Cod. lat. 314.
31. Initialbild aus dem Missale des Michaelis de Tyrnstein. Széchenyi-Bibliothek Cod. lat. 216.
32. Johannes von Vác, Titelbild aus dem Zeremonialbuch der Goldschmiedezunft von Vác (Waitzen). Széchenyi-Bibliothek Cod. lat. 377.
33. Titelblatt des Kodex »Colodei seu liber de peste« des Bartolus de Squarcialupis de Plumbino. Wien, Nationalbibliothek Cod. lat. 2349.

34. Plautus-Kodex aus dem Besitze des Erzbischofs Johann Vitéz. Links unten das Bildniss des Besitzers. Wien, Nationalbibliothek Cod. lat. 111.
- 35—36. Wandgemälde aus der unitarischen Kirche von Derzs. 1419. Nach den Aquarellkopien von Joseph Huszka.
37. Teil einer Freskenfolge mit der Darstellung der sieben Todsünden und der Handlungen der Barmherzigkeit. Lőcse (Leutschau), Skt. Jakobskirche.
38. Detail eines Wandbildes aus der reformierten Kirche von Szalonna, Komitat Borsod.
39. Zwei Altartafeln aus der Kirche von Bát. Ende des XIV. Jahrhunderts. Esztergom (Gran), Christliches Museum.
40. Christus vor Pilatus. 30-er Jahre des XV. Jahrhunderts. Budapest, Sammlung Uray.
41. Mittelbild des Altares von Prázsmár (Tartlau). Um 1440. Brassó (Kronstadt), Burzenländer Museum.
42. Madonna von Felsőzug (Russbach). Um 1390. Kassa (Kaschau), Ostslowakisches Museum.
43. Hlg. Katharina von Podolin. Um 1420. Budapest, Museum für Bildende Künste.
44. Madonna von Toporc. Um 1400. Budapest, Ungarisches National-Museum.¹
45. Detail von der Kreuzigungsszene im Kaschauer Dom. 30-er Jahre des XV. Jahrhunderts
46. Kopfreliquiar der Hlg. Dorothea. Um 1420. Breslau, Kunstgewerbemuseum.
47. Kopf eines heiligen Bischofs aus der alten Kathedrale von Nagyvárad (Grosswardein). Ende des XIV. Jahrhunderts. Esztergom, Christliches Museum.
48. Wisenthorn. Anfang des XV. Jahrhunderts. Dresden, Grünes Gewölbe.
- 49—52. Teilaufnahmen der vom deutschen Ritterorden König Sigismund geschenkten Wisenthörner. Anfang des XV. Jahrhunderts. Esztergom, Schatzkammer des Erzkapitels.
- 55—56. Zwei Hostienbehälter mit der Darstellung des Marientodes und des Hlg. Georgs. Esztergom, Schatzkammer.
57. Grabkrone und Reichsapfel Sigismunds. Budapest, Ungarisches National-Museum.
58. Schatzkästchen aus Kristallplatten. Esztergom, Schatzkammer.
59. Tischfäschen aus Kristallplatten. Früher in Besitze der gräflich Erdödy'schen Familie.
60. Rückseite der Monstranz von Garamszentbenedek. Esztergom, Schatzkammer.
61. Der Bornemisza-Kelch. Esztergom, Schatzkammer.
62. Der Szécsi-Kelch. Esztergom, Schatzkammer.
63. Schutzmantel-Madonna. Stickerei. Aachen, Domschatzkammer.
64. Christus und Maria. Stickereien vom Hausaltar Sigismunds. Esztergom, Schatzkammer.
65. Messgewand mit den eingestickten Figuren der Hlg. Jungfrau, Katharina und Barbara. Esztergom, Schatzkammer.
66. Messgewand des Erzbischofs Dionys Szécsi. Esztergom, Schatzkammer.
67. Messgewand mit der Darstellung von Mariae Himmelfahrt. Esztergom, Schatzkammer.
68. Krönungsinfula. Esztergom, Schatzkammer.
69. Mit dem Abzeichen des Drachenordens verziertes Prunkschwert. York, Rathaus.
70. Stickerei mit dem Abzeichen des Drachenordens. München, Bayerisches National-Mus.
- 71—72. Mit Filigranemail verziertes Prunkschwert. Dresden, Historisches Museum.
73. Geschnitzter Prunksattel. Wien, Kunsthistorisches Museum.
74. Geschnitzter Prunksattel. Budapest. Ung. Nat.- Museum.
75. Siegel des Bischofs Demetrius von Veszprém.
76. Siegel der Pfarrkirche zu Skt. Maria Magdalena in Ofen.
77. Siegel der Stadt Miskolc.
78. Siegel der Stadt Ofen.
- 79—81. Guldenprägungen unter Sigismund aus den Prägestellen von Ofen und Körmöcbánya (Kremnitz) Vorderseiten. C. N. H. II. 118 und 119/A.
- 82—84. Rückseite der obigen Emmissionen.

Die Kapitelvignetten sind Planetendarstellungen aus dem astrologischen Kodex »Liber de septem signis« (Bibliothek der Ungarischen Akademie der Wissenschaften) und folgen hier dem Inhalt der Kapitel angepasst in abweichender Reihe aufeinander: Mond, Sonne, Mars, Jupiter, Saturnus, Venus, Mercurius und wieder Jupiter.

21

22

5.

4.

7.

8.

9.

10.

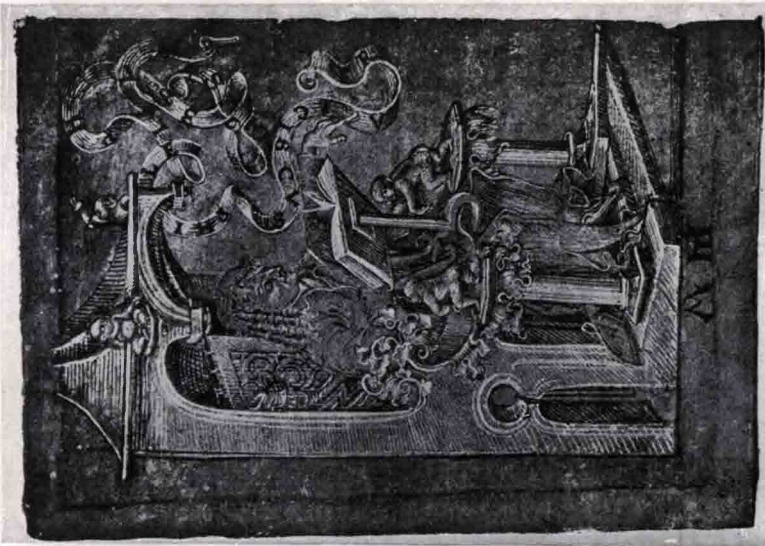
11.

12.

14.

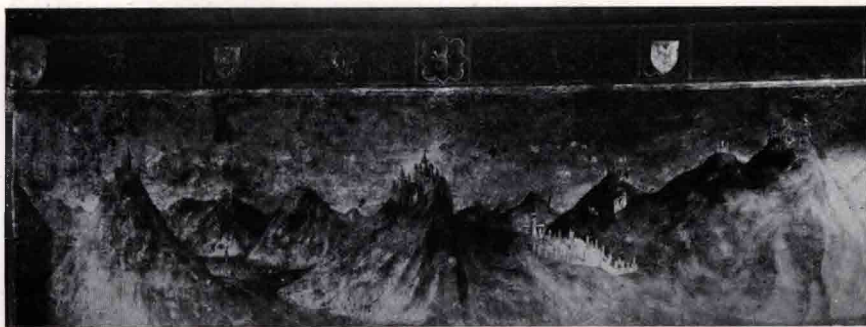
13.

16.

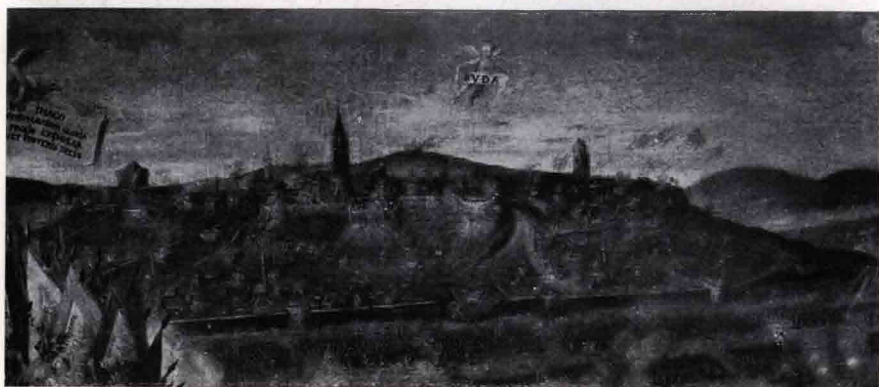
15.

17.

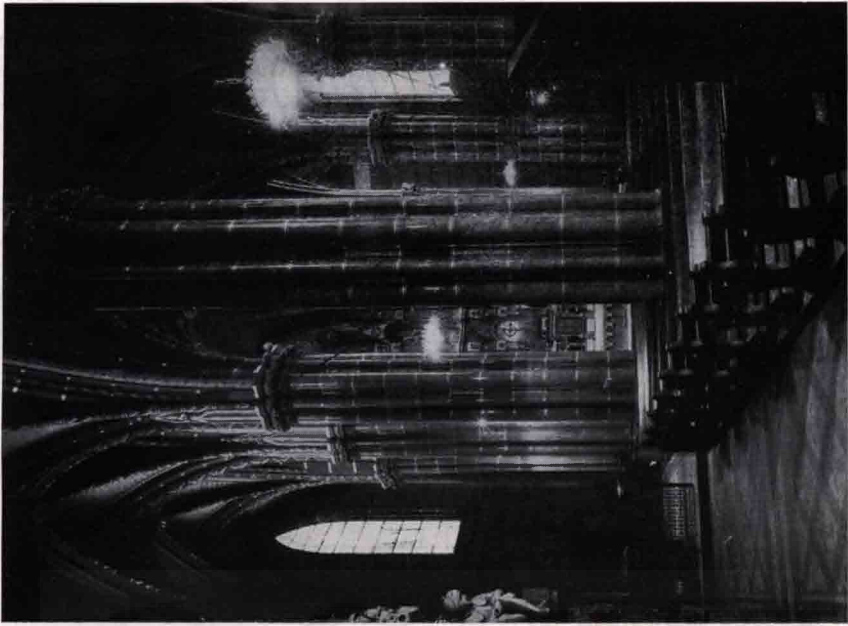
18.

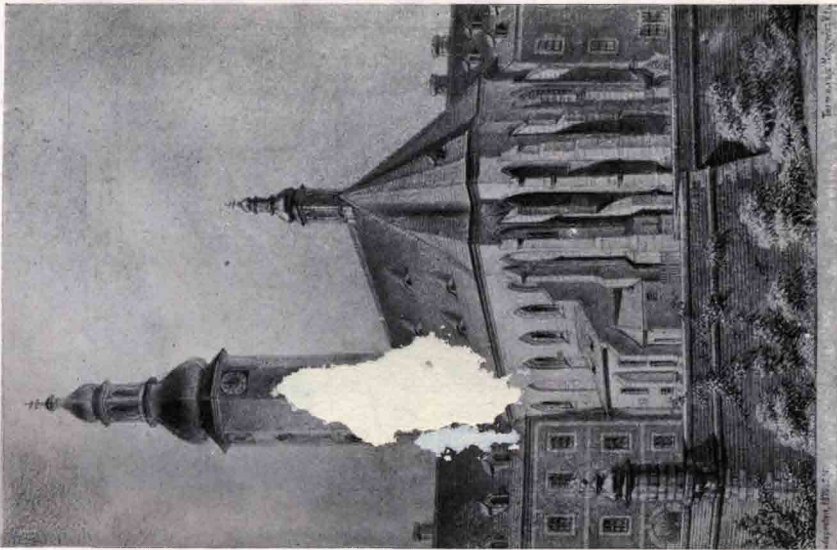
19.

20.

22.

21.

23.

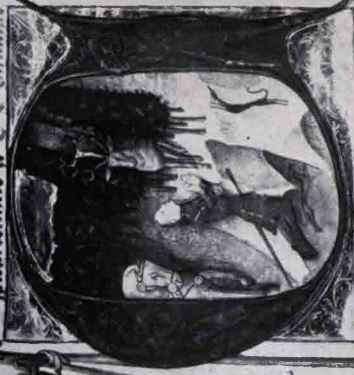

24.

25.

uni conuinculari cum beatis in con
sueti. dicitur d. d. & sustinuit

Quasi uicarij spisa pignora
quam inuisi quando deus te u
tauit et misit illustrant. facinori
dum nos uicere et uirtutes congre
gare nos in fide stabiles factis cū
redimere firmam spem et caritate
perfectam. Inuicem et castitatem
soli deo uicere et preceptis obse.

dum suscepisti. Cuius animam
assumpsit ignis corpus non co sup
se. Quic in celo quia grandes igni
pysio uisus laudes. Agonista tu
prestanti nunc de nobis recordare
Istius spūs ut peccat de puram con
fessionē uerā et gratiōis sine lo
mī corpus & defendat nos amice &
pr fili et flammē de nob etiam uim d. d.

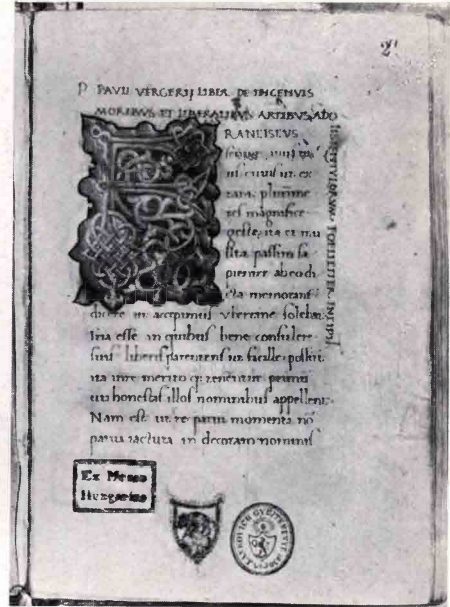

A tunc pater pateris ap. s. orum

1767. 268

29.

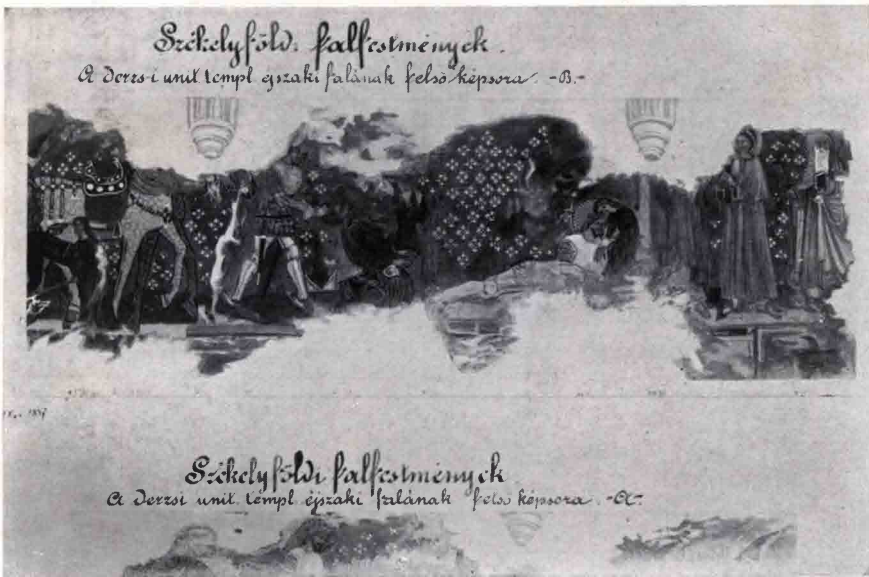
30.

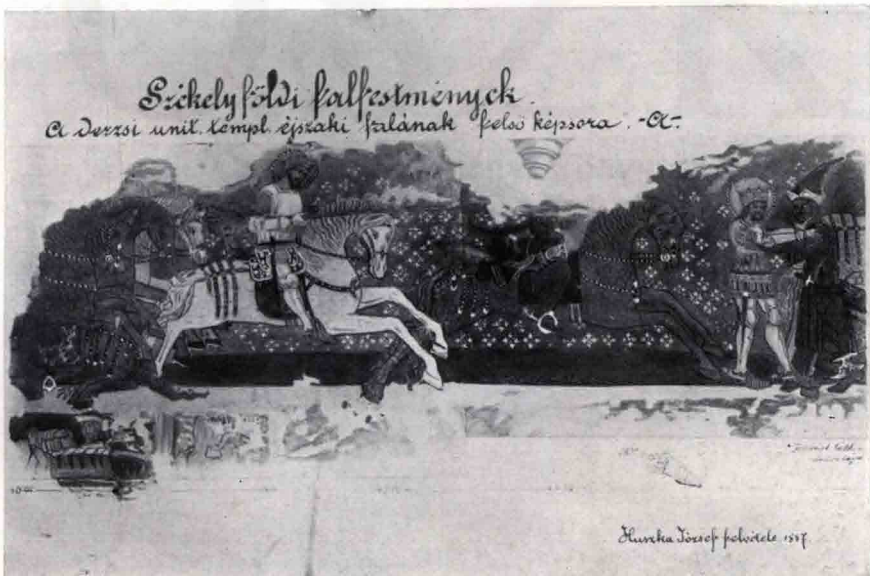
31.

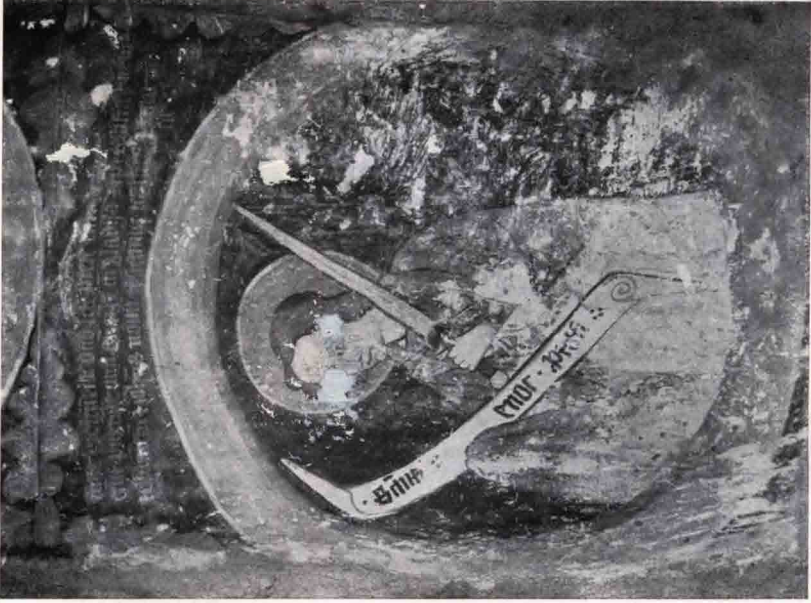
32.

35.

36.

38.

37.

41.

40.

44.

43.

42.

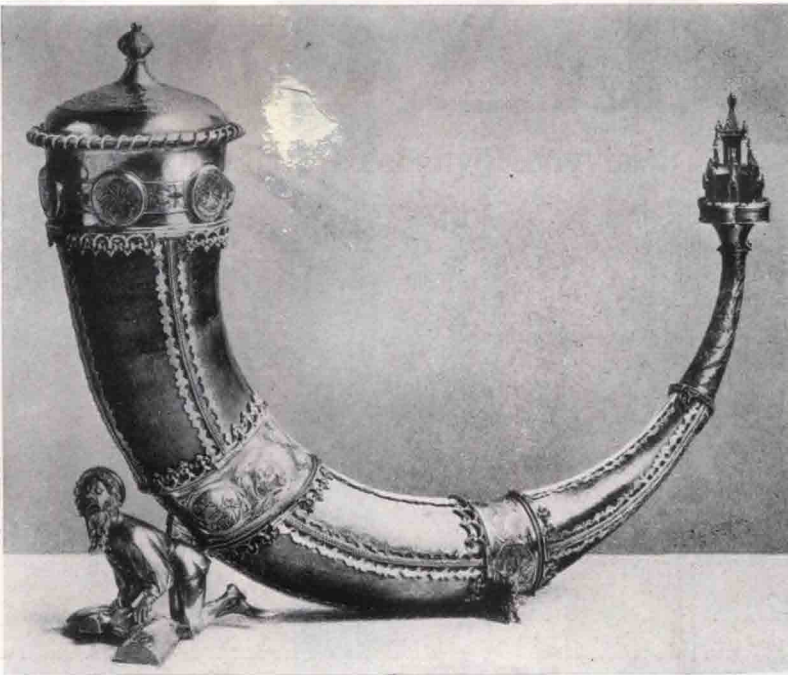
46.

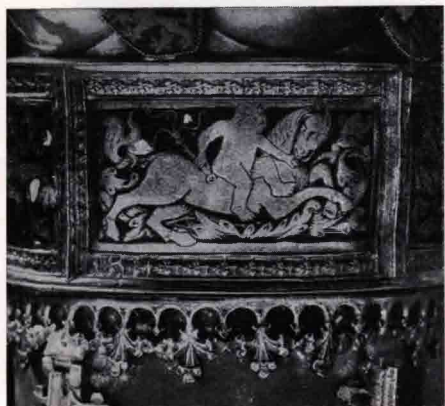
45.

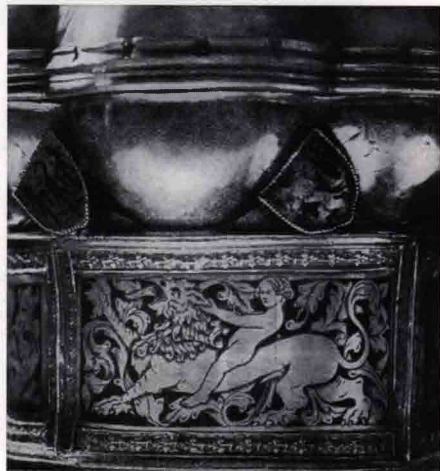
47

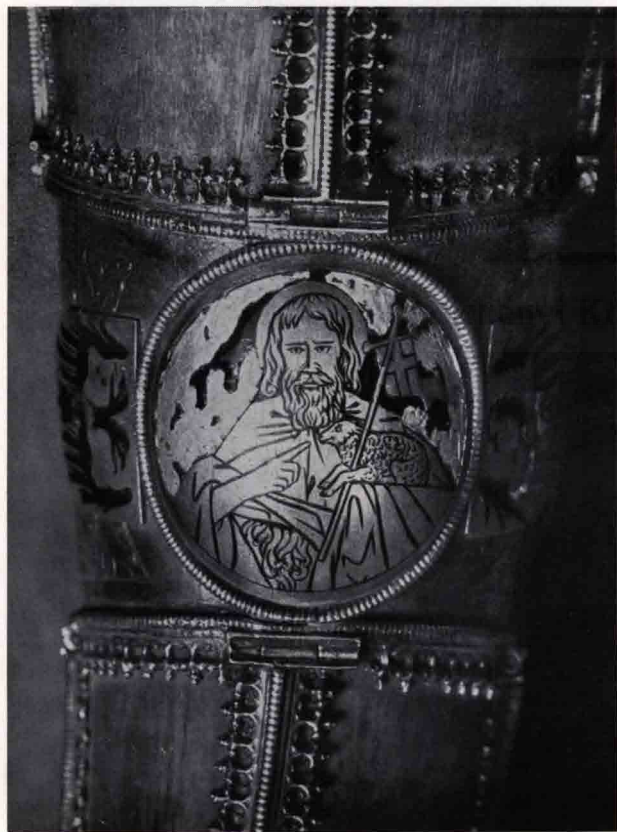
48

49.

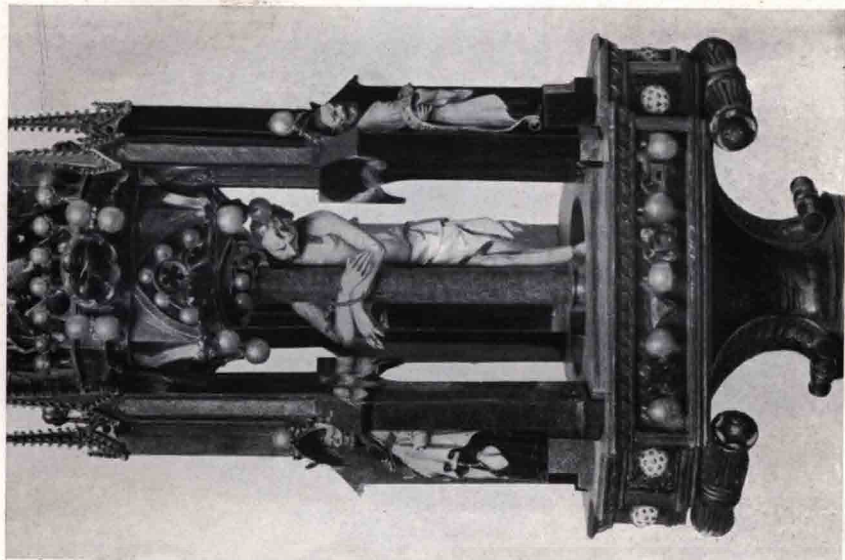
50.

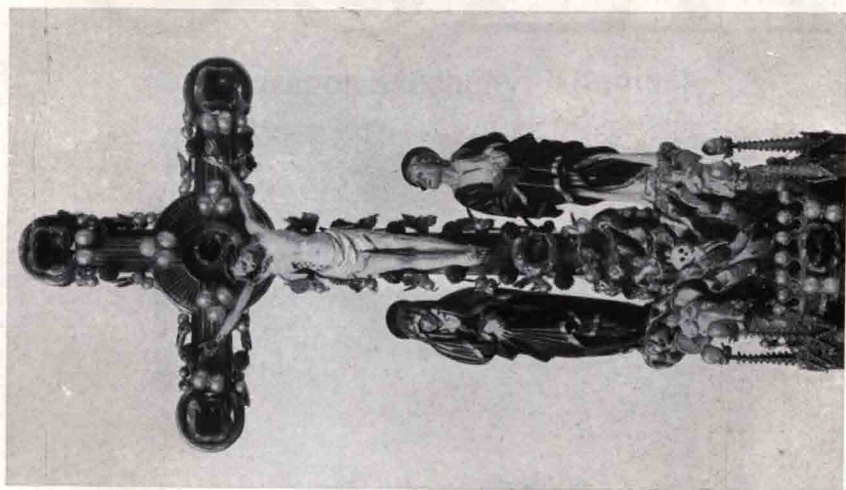
51.

52.

54.

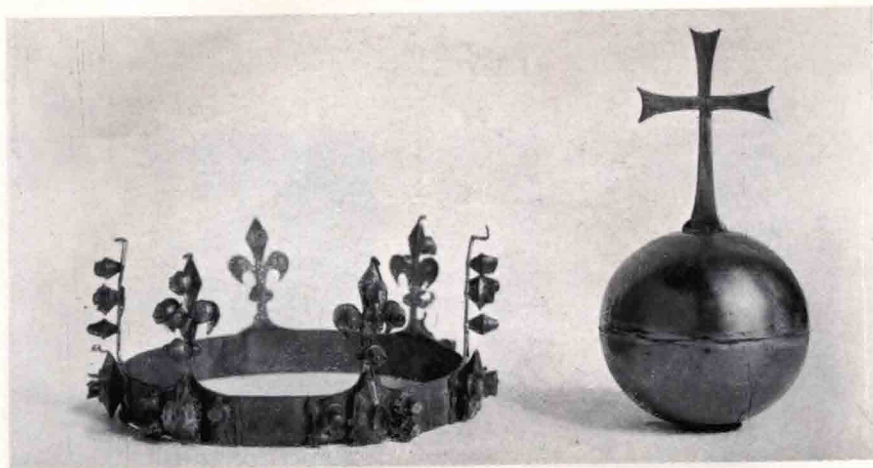
53.

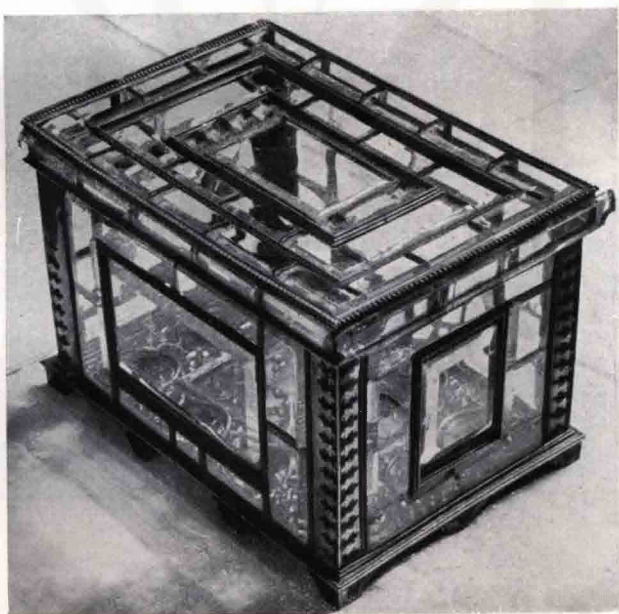
56.

55.

57.

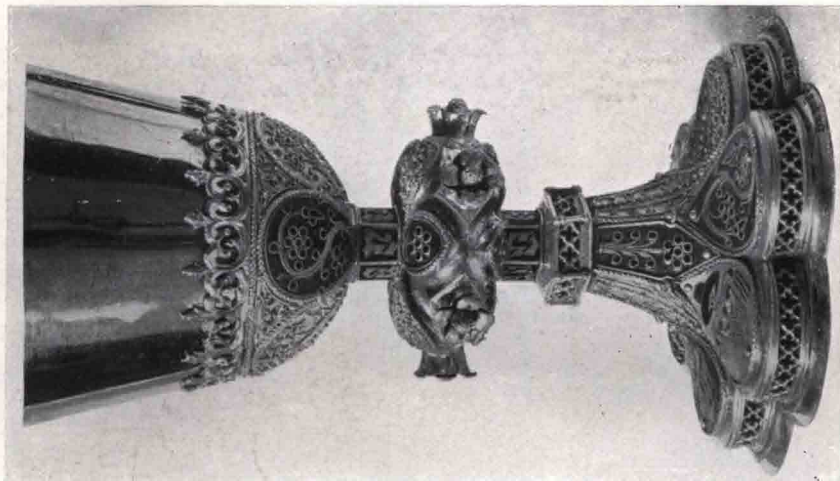
58.

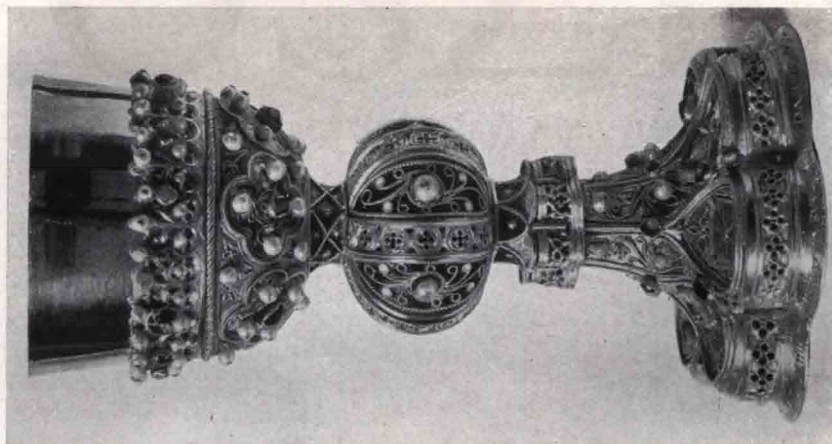
59.

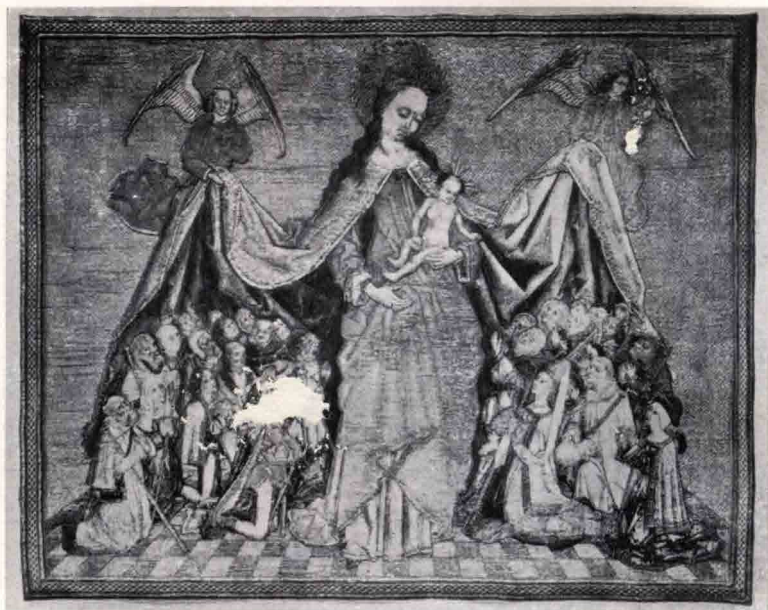
60.

62.

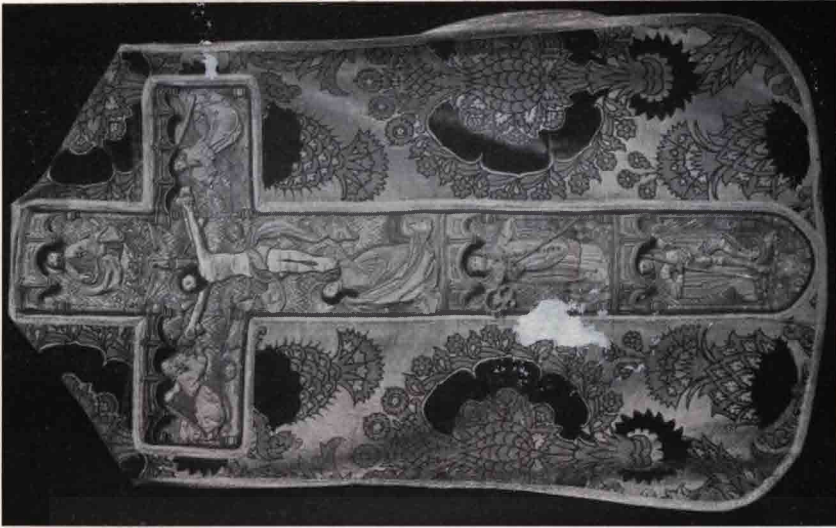
61.

63.

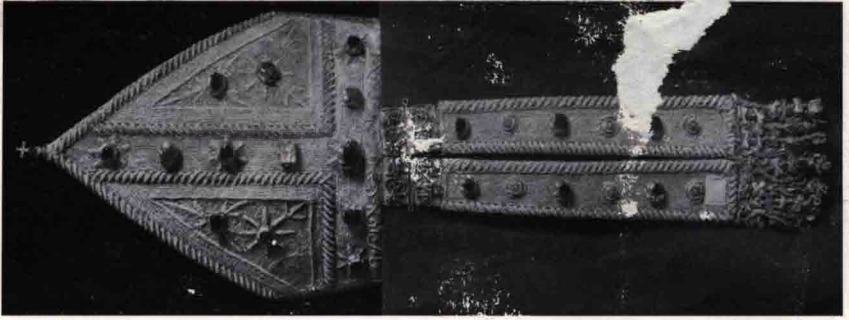
64.

66.

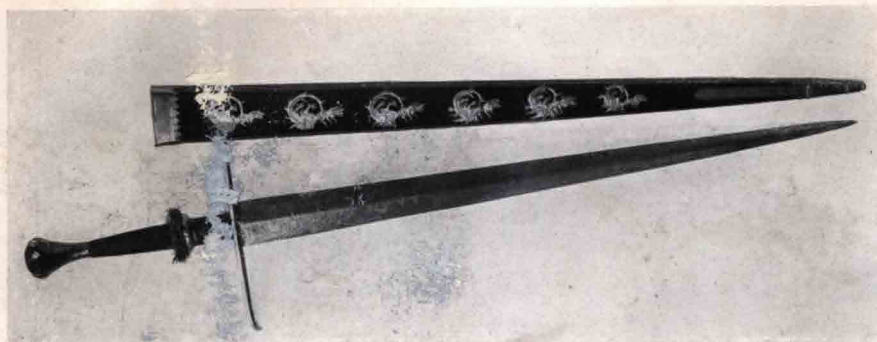
65.

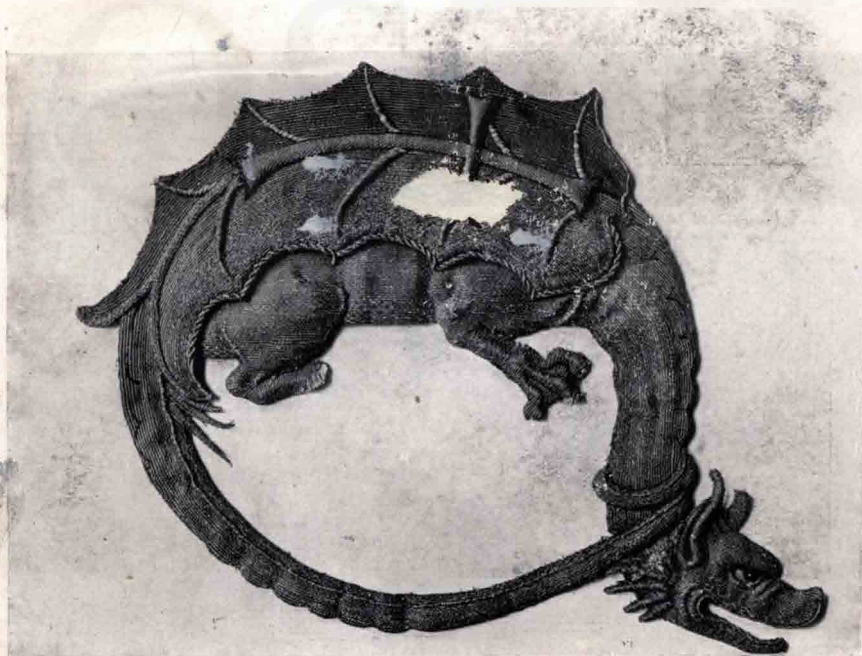
68.

67.

69.

70.

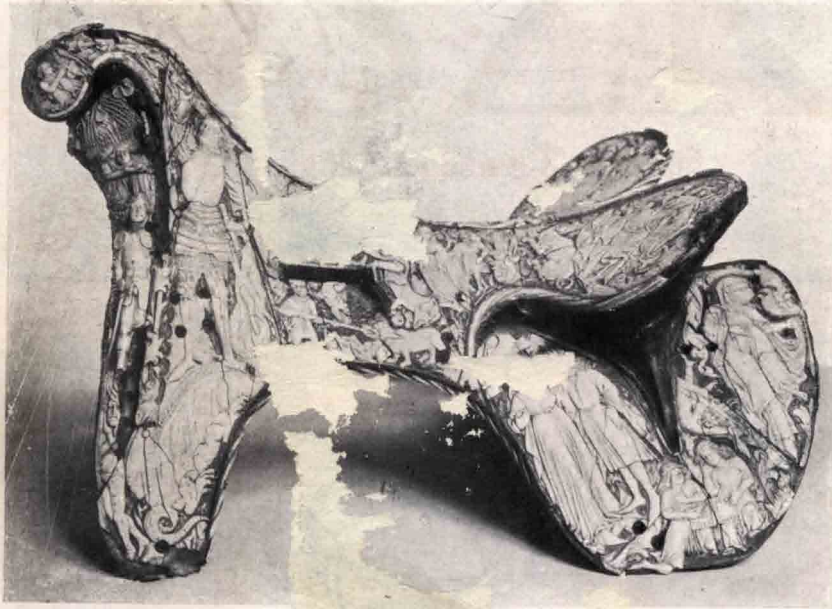
72.

71.

73.

122

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

OSZK

Országos Széchenyi Könyvtár

1973 NOV 09

